

IMÁK A NÉPI ÉS A POPULÁRIS KULTÚRÁBAN

TANULMÁNYOK ERDÉLYI ZSUZSANNA
SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

SZERKESZTETTE:

Frauhammer Krisztina – Horváth Sándor – Landgraf Ildikó

IMÁK A NÉPI ÉS A POPULÁRIS KULTÚRÁBAN

IMÁK A NÉPI ÉS A POPULÁRIS KULTÚRÁBAN

Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna
születésének 100. évfordulója alkalmából

Szerkesztette:

Frauhammer Krisztina – Horváth Sándor – Landgraf Ildikó

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET (ELKH) –
MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 2021

A kiadvány megjelenését az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatta.

Kiadja:

a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., <https://abtk.hu>
és a Magyar Néprajzi Társaság, <https://neprajzihirek.hu>

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet (ELKH)
Magyar Néprajzi Társaság, 2021

© Balogh Balázs, Barna Gábor, Bárh Dániel, Fábíán Gabriella, Frauhammer Krisztina,
Horváth Sándor, Iancu Laura, Kemecsi Lajos, Kész Margit, Ament-Kovács Bence,
Landgraf Ildikó, Lovász Irén, M. Kozár Mária, Medgyesy S. Norbert, Peti Lehel,
Tánczos Vilmos, Voigt Vilmos, Volter Domonkos, 2021

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

ISBN 978-963-567-067-3

A kiadásért felel: a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója és
a Magyar Néprajzi Társaság elnöke

Borító, tördelés és nyomdai munkálatok:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
www.facebook.com/Innovariant

Tartalom

FRAUHAMMER KRISZTINA – HORVÁTH SÁNDOR – LANDGRAF ILDIKÓ
Imák a népi és a populáris kultúrában 7

BALOGH BALÁZS
Erdélyi Zsuzsanna a folklorisztika Galápagos-szigetén 13

KEMECSEI LAJOS
100 éve született Erdélyi Zsuzsanna 15

ERDÉLYI ZSUZSANNA A KUTATÓ

LANDGRAF ILDIKÓ
Terep és gyűjtemény 21

BARNA GÁBOR
Erdélyi Zsuzsanna munkásságának tudománypolitikai jelentősége 39

MEDGYESY S. NORBERT
Karácsonyi orgonás dudautánzás a Lajtha-csoport nyugat-dunántúli gyűjtéseiben és Bucsú község hagyományában 47

ARCHAIKUS IMÁK ÉS RÁOLVASÁSOK

LOVÁSZ IRÉN
„Ez hasznos!” – Máig élő gyimesi népi imádságok és gyógyító „mondások” 63

TÁNCZOS VILMOS
„Bizony Úrnak szent teste!” Az eucharisztia egyik képe az archaikus népi imádságokban 83

BÁRTH DÁNIEL
Ráimádkozás pappal és pap nélkül 95

ARCHAIKUS IMÁK A HAZAI NEMZETISÉGEK HAGYOMÁNYAIBAN

VOLTER DOMONKOS
A püspökhathvani szlovákok archaikus imádságainak és nyomtatott vallásos kiadványainak összevetése 115

M. KOZÁR MÁRIA

Szlovén nyelvű párbeszédes Aranymiatyánk 129

HORVÁTH SÁNDOR

A passió motívumai a magyar és a horvát archaikus imádságokban 139

KÉPEK, KÉZIRATOK, PARALITURGIKUS GYAKORLATOK

VOIGT VILMOS

Kis virágok a Szentföldről 159

AMENT-KOVÁCS BENCE

**18. századi Krisztus-életrajzok mint a Hausväterliteratur
és a lelkiségi irodalom metszéspontjai** 165

KÉSZ MARGIT

Egy salánki görögkatolikus asszony kéziratossá imádságos füzetei 183

FÁBIÁN GABRIELLA

Egy felcsíki falu közösségi imaalkalmak 197

KORTÁRS JELENSÉGEK

PETI LEHEL

**A nyelveken szólás (glosszológia) szerepe két
moldvai pünkösdisták gyülekezetben** 215

IANCU LAURA

„Elmondtam a mennyországi beszédjeimet” 229

FRAUHAMMER KRISZTINA

Az imádkozás kortárs megjelenési formái az interneten 245

Imák a népi és a populáris kultúrában

Írások Erdélyi Zsuzsanna születésének
100. évfordulója alkalmából

2021. január 10-én ünnepeltük a hazai folklorisztika jeles képviselője, Erdélyi Zsuzsanna születésének 100. évfordulóját. Ebből az alkalomból a Magyar Néprajzi Társaság Folklor és Nemzetiségi Szakosztálya, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Folklor Osztálya a neves néprajzkutató életműve előtt tisztelgő tudományos tanácskozást szervezett 2021. szeptember 21-én. Konferenciánkat *Imák a népi és populáris kultúrában* címmel szerveztük, azzal a tudatos célkitűzéssel, hogy fórumot teremtsünk mindazon témáknak, amelyek a folklor és az ima jelenségek körének metszetében találhatók. Tanulmánykötetünkben az itt elhangzott előadásokból készült 19 tanulmány olvasható.

Közismert tény, hogy Erdélyi Zsuzsanna az archaikus ima műfajának felfedezése által lett a hazai és nemzetközi folklorisztika kiemelkedő kutatója. Rendíthetetlenül gyűjtötte, rögzítette a 20. század kommunista évei alatt ezeket a középkorból itt maradt „hordalékokat”¹. Társai, követői is szép számmal akadtak, így talán nincs is Európában még egy olyan gazdag gyűjteménye az archaikus imáknak, mint nálunk. De vajon, ha az imádkozás népi és populáris kultúrában megjelenő egyéb alakzatait keressük, akkor is elmondhatjuk-e ezt?

Ebből a kérdésfeltevésekből kiindulva felhívásunkban arra szerettük volna ráirányítani a figyelmet, hogy az imádkozás jelenségek körének számos egyéb vonatkozása is vizsgálatra érdemesek. Bálint Sándor 1937-es, a *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv* hasábjain *Népünk imádságai*² címmel közölt írását idézhetjük: „A katolikus magyar nép imádságaival rendszeresen még nem foglalkozott senki sem. [...] Pedig egyháztörténeti, szellemtörténeti, néptörténeti szempontok egyaránt bizonyítják a gyűjtés és feldolgozás fontosságát. A magyar népi imádság csodálatos tükre a magyar katolikus szellemtörténetnek. Az egyház jámborsági divatjai, újonnan kanonizált szenteknek kultusza, az ájtatosság folyton újuló, változó formái a néplélekekben sokszor vernek gyökeret és hajtanak színes, eredeti virágokat.”³ Bálint Sándor kezdeményezése ellenére Erdélyi Zsuzsanna 1968-as, felfedezés

1 Maga Erdélyi Zsuzsanna nevezi így az archaikus imákat a híres *Hegyet hágék, lőtőt lépék* kötet bevezető tanulmányában. Erdélyi 1976: 43.

2 Bálint 1937: 19–48.

3 Bálint 1937: 19.

erejű gyűjtőútjáig⁴ nem igazán történt előrelépés e területen. Az archaikus imák több évszázados, oralitásban megőrzött hagyományának napvilágra kerülésével és bemutatásával az imádság bekerült szaktudományunk kutatási tematikájába. Ugyanakkor az újabb, más imatípusokat és az imádkozás praxisait felvonultató kutatások tekintetében vannak még elmaradások.

Mindezeket szem előtt tartva konferencia felhívásunkban a következő témákat jelöltük ki: 1. archaikus imák (eredmények és feladatok Erdélyi Zsuzsanna hagyatékában, új gyűjtések, az archaikus ima forrásvidékei) 2. a néprajz ima- és imádkozáskutatásának tudománytörténeti kérdései 3. archaikus imák a hazai nemzetiségek hagyományaiban 4. imák és imádság a különböző folklór műfajokban (mondák, legendák, mesék és ezek alműfajai, imaparafrázisok, travesztiák) 5. imák és imádság a néphitben/hiedelmekben 6. imák és imádság a hagyományos és kortárs szokásokban, rítusokban 7. ima és imádkozás ábrázolások népi és populáris közegben 8. az ima és imádkozás kortárs megjelenési formái.

Nem mindegyik témajavaslatra érkezett előadás, ami egyben a jelen helyzetre és a jövőre is mutató jelzés lehet. Az körvonalazódott, hogy míg az archaikus imádságok korpuszában máig vannak feldolgozatlan, az elemzésből hiányzó, vagy tovább vizsgálható részei; addig az imádkozás és imádságok egyéb formái és szövegei kevésbé hangsúlyosan jelennek meg a hazai folklorisztikában. Ennek oka kettős. Egyrészt, Magyarországon örömdetes módon valóban nagyon gazdag, sokezeres a felgyűjtött archaikus imahagyomány, amely méretei okán máig bőven ad feladatot a folklorisztika szakértőinek. Igazából a gyűjtések lezárásának utolsó fázisában vagyunk, hiszen még a 2000-es évek elejéig jelentek meg szaktanulmányok újabb szövegvariánsok felbukkanásáról.⁵ Sok új anyag feltehetően már nem fog előkerülni, hiszen az oralitásból úgy tűnik még a magyar nyelvterület peremvidékein is végképp kikopnak ezek az archaikus szövegek. Az átfogó elemzés, áttekintés, összehasonlítás tehát most teljesebbé ki igazán. Másrészt – és ezzel természetesen tisztában vagyunk – az imádkozás jelensége tudományos besorolását tekintve egy olyan köztes mezőben helyezkedik el, amelynek érintkezési pontjai vannak nem csak a folklórral, hanem a teológiával, a vallástudománnyal, a lelkiségtörténettel, az irodalomtörténettel, a pszichológiával, sőt a kommunikációtudománnyal (szakrális kommunikáció) is. Ezek mind olyan diszciplínák, amelyekben helye van az imádság kérdéskörének, és e sokszempontú rendszerben kap helyet a folklorisztika is. A hazai vizsgálatokban az archaikus imák mellett ezidáig leginkább a néphitkutatásokhoz kapcsolódó ráolvasás szövegek,⁶

4 Ma már széles körben ismert, hogy Erdélyi Zsuzsanna 1968-ban a Somogy megyei Nagyberényben, a 98 éves Babos Jánosnétól gyűjtötte első archaikus imaszövegét. Eredményeiről először 1970. február 11-én a Magyar Néprajzi Társaság Folklór szakosztály ülésén számolt be Voigt Vilmos felkérésére *Archaikus és középkori elemek apokrif népi szövegekben* címmel. Az előadást hangzóanyagával és az elsősorban érintett társtudományok (nyelvészet, irodalomtörténet, egyházinépelek-kutatás) felkért képviselőinek – Pais Dezső, Mezey László, Holl Béla – hozzászólásával együtt *Archaikus és középkori elemek népi szövegekben* címmel 1971-ben jelentette meg az *Ethnographia*. Bővebben lásd: Erdélyi 1971: 343–374.

5 A teljesség igénye nélkül: Kész 2019a., 2019b.; Takács 2001., 2015.; Tánzos 2000., 2001.

6 Itt ráolvasás szövegeink egyik legteljesebb gyűjteménye adhat áttekintést: Ilyefalvi 2014., Pócs 2014.

az egyházi benediktációs gyakorlatok,⁷ illetve a modern kori búcsújáróhelyeken kibontakozó sajátos imagyagorlat kapott monografikus igényű figyelmet.⁸

Jelen kötet sok tekintetben ezeket a tudománytörténeti hagyományokat tükrözi, törekedve arra, hogy új perspektívákat, új eredményeket és kutatási lehetőségeket is felmutasson.

Mivel konferenciánk aktualitását Erdélyi Zsuzsanna személye, az ő születésének centenáriuma adta, méltó, hogy írásainkat is a rá való emlékezéssel kezdjük. Jeles néprajzkutatónk 1953-tól 1963-ig a híres Lajtha-féle Népzenei Kutatócsoport tagjaként, majd 1964-től 1971-ig a Néprajzi Múzeum Népzenei osztályának munkatársaként kezdte néprajzkutatói pályáját. Kemecsi Lajos, a múzeum jelenlegi főigazgatója írásában azokra az eddig kevesebb figyelmet kapó jegyzőkönyvekre és hangszalagokra hívta fel a figyelmet, amelyeket Erdélyi Zsuzsanna és gyűjtőtársa, Tóth Margit készített. Erdélyi Zsuzsanna feladata volt az anyaghoz kapcsolódó, s addig mellékesen kezelt népköltészeti szöveganyag etnomuzikológiai szempontok szerint való revíziója és kezelése, tudományos rendszerezése. Emellett végezte a gyűjtéseket, a gyűjtések népi szokás-, szöveganyagának rendszerezését, énekesek és muzikusok szociográfiájának felvázolását, nyilvántartását. Ebbe a kutatói korszakába vezet Medgyesy Norbert írása, amelyben a karácsonyi orgonadudálás 2013-ig adatolható szokását mutatja be. Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit gyűjtőfüzeteikben hét településen is feljegyezték ezt a hagyományt. A sokéves népzenei gyűjtőút vezette a néprajzkutatót a „folklorisztika Galapagos-szigetére”, ahogy találóan fogalmaz írásában Balogh Balázs. Az archaikus imák felfedezése a kutatónő életében új korszakot indított. Ekkor került a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjába, ahol munkássága legaktívabb éveit töltötte. Landgraf Ildikó írásában e korszak gyűjtéseiről, illetve annak a kutatóintézet Adattárában található lenyomatairól olvashatunk. A hagyaték bemutatása mellett a tanulmányban képet kaphatunk a néprajzkutató emberi kvalitásairól is. A fejezetet Barna Gábor írása zárja, melyben Erdélyi Zsuzsanna munkásságának tudománypolitikai jelentőségéről olvashatunk.

Kötetünk következő egységében az archaikus imák és a hozzájuk sok szempontból kapcsolódó ráolvasások kutatásának néhány új eredménye kerül a középpontba. Elsőként Tánzos Vilmosnak, az erdélyi, gyimesi, moldvai imaanyag egyik legkiválóbb ismerőjének írása olvasható, benne az eukarisztia motívumáról szóló elemzéssel. Lovász Irén recens, gyimesi gyűjtésekre támaszkodó anyagában azt vizsgálja, miféle helyi tudás és rituális feltétel- és szabályrendszer kapcsolódik a hasznosnak, gyógyítónak vélt archaikus imák mondásához. Az imákat az azokat használó ember pragmatikai, antropológiai szempontjából vizsgálja, érzékeltetve a szövegek kontextuális megjelenését is. A fejezet záró tanulmányában Bárány Dániel a vallásantropológia és a történeti antropológia munkamódszerével közelíti meg az imádság ún. „kényszerítő” alakzatait, amelyek a transzcendens

7 Ehhez kiindulópontként lásd Bárány 2013.

8 Erről bővebben lásd Frauhammer 2012.

erőkhöz irányuló „kérés” mellett az automatizmus megnyilvánulásait „kikövetelő” fizikai és/vagy pszeudomágikus elemeket foglalnak magukban.

Kutatásai során Erdélyi Zsuzsanna is ösztönözte, hogy a hazai nemzetiségeink körében is legyenek minél szélesebb körű gyűjtések, hiszen az egész Európára kiterjedő párhuzamos adatok mellett, ezek segítségével is teljesebbé tehető a hatalmas szövegtörzshöz hasonlító vizsgálata. Konferenciánk során újabb szlovén, szlovák és horvát adatokkal gazdagodtunk. Volter Domonkos a püspökhathatvani szlovákok körében kutatva arra mutat rá, hogy milyen jelentős hatása van a kegyességi olvasmányoknak az archaikus imahagyomány formálásában. Ez az olvasástörténeti kontextus további tanulmányokban is megjelenik, ráirányítva egy olyan történeti antropológiai területre a figyelmet, ahol bőven akad még ten-nivalója a hazai folklorisztikának. Kozár Mária írásában egy konkrét példával is szolgál e szemponthoz. A népszerű *Aranyimátyánk* szövegpárhuzamait mutatja be egy Vas megyei (Felsőszölnök) szlovén példából kiindulva. Végül Horváth Sándornak, a magyar és horvát imaanyagban megjelenő passió motívumokat áttekintő összehasonlító elemzését olvashatjuk.

További tanulmányaink az imádkozás jelenségének sokrétű vonatkozásaira mutatnak rá. Voigt Vilmos a szentképeken megjelenő szentföldi virágok szimbolikus jelentéseit társítja az imák szövegéhez. Ament-Kovács Bence a német gyökerű *Hausbuch*-ok olvasmányain keresztül mutatja be miként vált ez a műfaj az egyház felvilágosító törekvéseinek médiumává és hogy járult hozzá az egyén kegyességi igényeinek kielégítéséhez. Ez a személyre szabott vallásos igény áll Kész Margit Kárpátalján összegyűjtött kéziratos imádságos füzetekének háttérében is. Egy salánki asszony napjainkban is aktív használatban lévő imagyűjteményét és az összeállítás személyes háttérét ismerhetjük meg a tanulmányból. A székelyföldi Csíkszentdomokos is kivételesen gazdag az ilyen jellegű, kézzel írott gyűjteményekben. A falut ma is egységes katolicizmus és intenzív vallásgyakorlat jellemzi. Talán ez is magyarázatul szolgálhat arra, hogy napjainkban is több tucat kéziratos füzet van használatban. Fábián Gabriella ezeket mutatja be, különös figyelmet fordítva arra, hogy a nagybőjti paraliturgikus imádkozókon milyen szerepet töltenek be a gyűjteményes összeállítások.

Kötetünk záró íásaiban szerzőink az imádkozás kortárs megjelenési formáira reflektálnak. Peti Lehel moldvai terepkutatási eredményeire építve a nyelveken szólás rituális gyakorlatának közösségenként eltérő körülményeit és funkcióit értelmezi. Egy komplex rituális rendszert tár elénk, amelyben a Szentlélekben való részesedés, azaz a glosszológia képessége áll a középpontban. Ez a szenttel való kapcsolattartás és kommunikáció centrális eleme. Szintén moldvai gyűjtési adatok köré épül Iancu Laura írása, amelyben az egyházi imák és a spontán fohászok kapcsolatát vizsgálja a helyi népi vallásosságban. A valós, fizikai térhez kötődő terepről a virtuális térbe vezet az utolsó tanulmány. Ebben Frauhammer Krisztina az imádkozásnak azokat a kortárs alakzatait és megjelenési formát veszi sorra, amelyek az internet fórumain jelennek meg egyre gyorsuló számban.

A kötetünkben olvasható, az imádkozás cselekményét és benső lényegét elemző tanulmányokkal elsősorban tisztelni, fejet hajtani és megemlékezni szerettünk volna szakmánk jeles kutatója előtt. A konferenciát és a tanulmánygyűjtemény megszületését azonban nem pusztán a múltidézés vezérelte. Új perspektívákat, új utakat is szerettünk volna mutatni, hogy az Erdélyi Zsuzsanna által megkezdett munka folytatását is láttassuk, és további vizsgálatokra inspiráljunk. Ebben a reményben nyújtjuk át kötetünket az érdeklődő olvasóknak!

Budapest, 2021. december

A Szerkesztők

Irodalom

BÁLINT Sándor

1937 Népünk imádságai. *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv* 2. 19–47. Budapest: A Magyar Katolikus Történetírók közössége.

BÁRTH Dániel

2010 *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1971 Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. *Ethnographia* 82. 343–374.

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.

ILYEFALVI Emese szerk.

2014 *Ráolvasások. Gyűjtemény a történeti forrásokból, 1488–1850*. Budapest: Balassi Kiadó. (A magyar folklór szövegvilága 2/b.)

FRAUHAMMER Krisztina

2012 *Írásba foglalt vágyak és imák. Magyar kegyhelyek vendégkönyveinek összehasonlító elemzése*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 32.)

KÉSZ Margit

2019a „Sok szép imádságot leírtam”. Archaikus imák a szakrális népi kéziratos füzetekben Ugocsa megye magyar falvaiban. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. 79–91. Kolozsvár: IDEA Nyomda.

- 2019b Az archaikus népi imádságok az egyéni vallásgyakorlatban a 21. századi Kárpátalján. In Tanczos Vilmos (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról*. 113–130. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság.

PÓCS Éva

- 2014 *Ráolvasások. Gyűjtemény a legújabb korból, 1851–2012*. Budapest: Balassi Kiadó. (A magyar folklór szövegvilága 2/a.)

TAKÁCS György

- 2001 *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasók*. Budapest: Szent István Társulat.
- 2015 *Angyalok csenditének. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről*. Budapest: Magyar Napló.

TÁNCZOS Vilmos

- 2000 *Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- 2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér*. Budapest: Püski Kiadó.

Erdélyi Zsuzsanna a folklorisztika Galápagos-szigetén

„...mennék el meghallgatni néhány magnetofontekercset, hallani valamit, a magnetofon-szalagokról fölzengő csodát, valamit, ami ...maga a hulló, kusza, tétova, aranszárnyú és vérző szépség, a kegyelem... Sokan voltunk a hallgatók: nyelvészek, néprajzkutatók, irodalomtörténészek, költők, fordítók, a népművészet ihlettjei, s aligha túlzok, ha mondom: amit hallottunk, az valóban a vérző, aranyló, ősfán-virágzó, csoda-fában aranylángokkal csipkésedő, véres, csillagos csoda volt, s ha szánkat be nem tapasztja átlátszó kezével a tapintat, kilobbantak volna belőle ...Kazinczy sikolyai.”

Juhász Ferenc költő, az *Új írás* főszerkesztője így írt a folyóirat egyik 1970. évi számában (Imák, apokrif mámorok. *Új Írás*, 10. 1970. 9. 73.) Erdélyi Zsuzsanna archaikus imáiról. Jól érzékelteti ez az idézet, hogy milyen döbbenetes hatással volt a *Hegyet hágek lőtöt lépék* gyűjteményes kötet, egyáltalán magának az archaikus népi imáknak a műfaja az értelmiségi közegben. A népi vallásosságnak egy olyan, addig nem gyűjtött, külön műfajként meg nem határozott, szinte ismeretlen világa tárult fel Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéseiből, amely azonnal visszhangot keltett a néprajzos szaktudományon túl, elsősorban az irodalmi és művészeti körökben is. Nem véletlen, hogy a népi írókban – itt csak Csoóri Sándort és Juhász Ferencet említem – rezonáltak leginkább az Erdélyi Zsuzsanna által gyűjtött archaikus szövegek. Hallgassuk csak ezt a versrészletet:

*Én nem kiáltok,
nem mondok átkot,
csak állok az esős szivárvány-vadonban,
szájamból nagyanyám szava lobban:
„Ments meg uram az Egyszarvú lótól, a Négymellű madártól,
ments meg uram a Pikkelyes kostól, a Vonító virágtól,
ments meg uram az Ugató békától, a Patás angyaltól,
ments meg uram engem, ments meg a gonosztól!
Juhász Ferenc: Babonák napja, csütörtök: amikor a legnehezebb (részlet)*

Nagyon ritka pillanat, amikor felfedezés értékű kutatása van valakinek a tudományban. Erdélyi Zsuzsanna rátalált a folklorisztika Galápagos-szigetére a Somogy megyei Nagyberényben, amikor 1968-ban, az akkor 98 éves Babos Jánosné Ruzics Rozália elmondta neki az első imát. (Zárójelben: Talán megérne annyit ennek a néprajztudományban jól ismert adatközlőnek a személye, hogy Nagyberény honlapján, a falu híres szülötteinek jegyzékében szerepeljen Faust Miklós, Marylandben meghalt gyümölcsfiziológus mellett.) Nem tisztzem, hogy

most végigmondjam a konferenciára összegyűltek előtt az amúgy is ismert leckét, hogy innentől hogyan áradtak Erdélyi Zsuzsannához az archaikus népi imák, hogyan járta az országot és hogyan küldték neki százával az imaszövegeket. (Hasonlatos egy kicsit a történet ahhoz, ahogy egy idős, magyargyerőmonostori asszonytól – aki az egyik utolsóként értett még hozzá és készítette – Gyarmathy Zsigáné felgyűjtötte és ismertté tette a kalotaszegi varrottast.) A 98 éves Babos Jánosné olyan tudást közvetített, ami messzi évszázadok világába nyúlt vissza. Ahogy a már idézett Juhász Ferenc írta: „Hihetjük talán, hogy a magyar kora-középkor, a kódex-kor, a keresztesháborúk kora, az első klastromok kora, vagy még-kezdetibb idők: ez ima-sarjadások földje. S azóta burjánzik, ágazik, virágzik, indázik az ima, mint szívben a titkos szerelem, mint magányunkban a rejtett megváltás, mint mindig-megpróbált hitünkben a bűvő segítség...” (Juhász Ferenc: Imák, apokrif mámorok. *Új Írás*, 10. 1970. 9. 74.)

Emlékszem, amikor fiatal kutatóként Sárbogárdon egy 101 éves asszonnyal találkoztam, hogyan villant belém először a felismerés, hogy ez az asszony személyesen megélte az államalapításunktól számított történelmünk egytizedét. Megborzongatott, hogy ha vele beszélek, mintha mély kútba néznék, és látom apáink víz alatti arcát.

A covidos, înséges időszakban kicsit elszoktunk a szakmai találkozóktól. Most hirtelen mégis bőséges szürete van a népi vallásosság témakörében rendezett konferenciáknak: tegnap Domokos Pál Péter születésének 120., ma Erdélyi Zsuzsanna születésének 100. évfordulóját ünnepeljük, gazdag szakmai előadásokkal tisztelgetve emléküket előtt. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy mindkét ünnepeltet személyesen is ismerhettem. Zsuzsa néni (hiszen mi csak így hívtuk) az ELTE Folklór Tanszékének meghívására tartott nekünk előadást a kutatásairól az 1980-as évek végén. Egyszeri alkalom volt, de nem lehet elfelejteni határozott fellépését, szakmai öntudatát, lendületes előadói stílusát. Akkor körülbelül 20 év telt el az általam is sokat emlegetett 1968. évi „felfedezése” óta. Nekünk, hallgatóknak, akkor távolinak tűnt, olyannak, mintha nagyon régen történt volna mindez, pedig mai szemmel szinte friss volt. Azóta újabb 33 év szállt el, összesen több mint fél évszázad. Most már igazán érezzük, hogy milyen távoli világ üzenetét hozták ezek a szövegek, hogy talán valóban akkor lehetett még utoljára ezt a folklórgyűjtést elvégezni. Hogy közhely, de éppen ezért igaz a 24. óra emlegetése. Később meglátogattam egyszer belvárosi otthonában, ahol megismerhettem polgári környezetét, igazi „nagyasszonyként” fogadott. Intézetünkben töltötte alkotó éveinek nagyon aktív időszakát. Hagyatékának áttekintéséről most hallunk majd előadást a konferencián.

A mai, mintegy 20 előadás széles kínálata jól tükrözi Erdélyi Zsuzsanna gazdag életművének megannyi aspektusát. Tisztelgés, főhajtás, megemlékezés és egyben a megkezdett munka folytatása is ez a szakmai nap.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében megnyitom a tanácskozást.

Balogh Balázs

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, főigazgató

Néprajztudományi Intézet, igazgató

100 éve született Erdélyi Zsuzsanna

Köszöntő az *Imák a népi és a populáris kultúrában* című
Erdélyi Zsuzsanna születésének 100. évfordulója
alkalmából szervezett konferencián

Minden tudományszak számára rendkívül fontos (túlzással szólva időnként akár létkérdés!), hogy művelői között legyenek a társadalom szélesebb körei számára is messzemenően elfogadott, széles körben tisztelt és elismert szereplők. A magyar néprajztudomány társadalmi elismertségét a Nemzet Művésze címmel kitüntették, Kossuth-díjas néprajztudós, a Magyar Művészeti Akadémia Népművészeti Tagozatának tagjaként is aktív Erdélyi Zsuzsannának is köszönhetően ítéltjük magas szintűnek. Olyan további kutatókkal együtt említve, mint Kallós Zoltán, vagy Andrásfalvy Bertalan, akik tevékenységének pozitív hatása felmérhetetlen a hazai közvéleményben a néprajztudomány szempontjából. A szaktudomány műveléséhez elengedhetetlen a társadalmi beágyazottságot erősítő szakmai tudományos társaság működése is. Ezért vélem a Magyar Néprajzi Társaság egyik legfontosabb feladatának aktuálisan a magyar néprajztudomány helyzetét megerősítő küldetést.

Erről a komplex kihívásról is beszéltünk Erdélyi Zsuzsannával azon alkalommal, amikor Balogh Balázs főigazgató, intézetigazgató úrral közösen meglátogattuk lakását. Zsuzsa néni emlékeim szerint Balázsnak és nekem is hangsúlyozta, hogy milyen nehéz időkben, mennyi korábban nem tapasztalt kihívással kell megküzdenünk. Azonban saját példájával is biztatott minket, hogy mindenképpen érdemes folytatni, akár az intézet, akár a múzeum küldetésének megvalósítása érdekében ezt a nemes feladatot. Segítségét, tanácsait és támogatását ígerte ebben a munkában. Ezeket most is őszintén köszönjük! S halkán jelezzük, hogy napjainkban is van még miért küzdeni akár a tudományos intézet, akár az új helyére költöző múzeum vagy a Magyar Néprajzi Társaság vezetőiként.

A mai konferencia sorra veszi az Erdélyi Zsuzsanna által évtizedeken keresztül formált és gazdagított folklorisztikai témákat, számos előadásban várhatóan az általa kijelölt kutatási irányok új eredményeinek elemzésével. Meggyőződésem, hogy – miként a Magyar Néprajzi Társaság elnökeként is különösen fontosnak ítélem a néprajznak a kortárs jelenségekre reagáló, és ezáltal a szélesebb társadalmi közeg számára is nyilvánvalóvá tett értékeit – hasonlóképpen Erdélyi Zsuzsannának is fontos lenne ez a szekció is a konferencián.

A Magyar Néprajzi Társaság elnökeként kértek föl a szervezők a rendkívül tartalmasnak ígérkező tudományos konferencia résztvevőinek köszöntésére. Viszont – némileg visszaélve a felkérés adta lehetőséggel – engedjek meg, hogy identitásom másik felét képviselve, a Néprajzi Múzeum főigazgatójaként is szóljak néhány szót.

Erdélyi Zsuzsanna kiterjedt és hosszú kutatói pályájának számos szegmensével foglalkozik előadás a mai programban. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeivel összefüggésben viszont nem hangzik el Erdélyi Zsuzsanna szerepét célzó összefoglalás. Én sem végzem el ezt a feladatot a köszöntő részeként. Viszont fontosnak ítélem, hogy szó essék arról, hogy milyen komplex gyűjteményi részek kapcsolódnak közvetlenül Erdélyi Zsuzsanna kutatásaihoz a Néprajzi Múzeumban.

Lajtha László, aki 1946-ban még megbízott főigazgatóként irányította az intézményt, az 1950-es évek elején állásától megfosztva is bejárta a múzeumba, folytatta addigi feladatait. Ujfalussy József segítségével lehetősége nyílt egy munkacsoport létrehozására, és a gyűjtéseinek folytatására. Ebben a munkacsoportban volt fontos szereplő Erdélyi Zsuzsanna – miként ez több mai előadás kapcsán is elhangzik majd várhatóan. Tóth Margittal közösen járta a Dunántúlt, s folytatta rendkívüli jelentőségű munkáját a vokális és instrumentális történeti népzene kutatásában, lejegyzésében és rendszerezésében. A Lajtha-csoportot, ahogy azt Erdélyi Zsuzsanna többször elmondta, *Noé bárkájának* is hívták, mert valamennyi tagja a rendszer üldözöttje volt valamiképpen. A csoport Lajtha László haláláig megközelítőleg 100 hangszalagnyi felvételt készített, melyeknek kb. a feléről lemez is készült. A lejegyzett, de hangfelvételen nem rögzített dunántúli népének száma több mint 3000 dallam. Az 1950-es években a politikai nyomás ellenére jelentős népének anyagot gyűjtöttek. A csoport hagyatéka a Néprajzi Múzeumba került és a munkatársak is az intézmény keretei között folytatták a munkát és a népének anyagot előkészítették kiadásra, az anyag felkutatása több évet vett igénybe. Ennek megvalósulása több szerencsés tényező együtt állásának volt köszönhető az utóbbi években:

- A Hagyományok Házától a múzeum megkapta Tóth Margit múzeumi dokumentumokat tartalmazó hagyatékát.
- A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete lehetővé tette, hogy betekinthessünk Tóth Margitnak ez időből származó helyszíni gyűjtőfüzeteibe is.
- Erdélyi Zsuzsanna átadta a gyűjtőfüzetekhez tartozó szöveges lejegyzéseket a múzeum számára.

A múzeumi honlapon elérhető online katalógusban¹ rekonstruáltuk az 1951-től Lajtha László haláláig tartó gyűjtéseket. 1963. december 5-én a munkacsoport hagyatékát, a feladatokat és a felvételeket a Művelődésügyi Minisztérium zenei osztálya a Néprajzi Múzeum Népzene Osztályának adta át. Az intézmény vette át a történeti népének anyag gondozását, feldolgozását és a gyűjtés folytatását. A Néprajzi Múzeumban maradtak – leltározva – a hangfelvételek, ezek jegyzőkönyvei, és a letisztázott helyszíni lejegyzéseknek mintegy a fele. Erdélyi Zsuzsanna múzeumi feladatai közé tartozott a népzenei anyaghoz kapcsolódó, s addig jobbára mellékesen kezelt hatalmas és nagy értékű népköltészeti szöveganyag etnomuzikológiai szempontok szerint való revíziója és kezelése, tudományos rendszerezése. Emellett folytatta a gyűjtéseket, a gyűjtések népi szokás-

¹ <https://lajtha.neprajz.hu/neprajz.start.php> (letöltés dátuma 2021.10.11.)

szöveganyagának rendszerezését, énekesek és muzsikások szociográfiájának felvázolását, nyilvántartását. Gyűjtéseik megközelítőleg 200 szalagon találhatóak, és mintegy 300 jegyzőkönyv tartozik hozzájuk. A jegyzőkönyvek több példányban tartalmazzák a felvételek körülményeit, az adatközlők adatait, a beszélgetések és a szövegek leírásait. Folytatták a népének felvételek készítését, kiegészítő gyűjtéseket végeztek a megjelentetni kívánt *Dunántúli népénekek* című kötethez, de gyűjtéseiket kiterjesztették az ország többi területére is. Erdélyben is jártak, Domokos Pál Péternek köszönhetően bukovinai felvételekkel is gyarapodott a múzeumi gyűjtemény. Hangszeres felvételeket is az ország egész területén végeztek: szerepel közöttük vonós- és rézfúvós-, tamburazenekar, citera-, duda-, hárfa-, klarinétfelvétel is. Az általuk a hangszergyűjteménybe szánt hangszerek hangjait is megörökítették játék közben. Így diatonikus kiscimbalom, zúgattyú, kanásztülök, levélsíp és tökhagedű felvételeket is találunk az anyagban. Erdélyi Zsuzsanna jóvoltából archaikus népi imádságok is találhatóak a múzeumi gyűjteményben. Mind az imént említett jegyzőkönyveket, mind az Erdélyi Zsuzsanna által is gyűjtött hangfelvételeket digitalizálta már a múzeum. Feltöltésük megkezdődött a Néprajzi Múzeum adatbázisába – ahonnan hamarosan könnyen elérhetővé válnak majd.²

Megítélésem szerint ez a tömör kiegészítés Erdélyi Zsuzsannának a Néprajzi Múzeumban végzett értékes kutatómunkájáról jól illeszkedik a későbbiekben elhangzó, alapos kutatásokra épülő előadások tematikájához, valamint az esettanulmányi elemzésekhez.

Kemecsi Lajos

Néprajzi Múzeum, főigazgató

² A vonatkozó adatok összeállításában nagyon köszönöm Pálóczy Krisztina muzeológus kollégának, a Rítusgyűjtemény hangszer- és népzenei gyűjtemény felelőseinek a segítségét.

ERDÉLYI ZSUZSANNA A KUTATÓ

Terep és gyűjtemény

Erdélyi Zsuzsanna hagyatéka a Néprajztudományi Intézetben

Erdélyi Zsuzsanna tudományos tevékenysége a magyarországi folklorisztika kiemelkedő teljesítménye. A következőkben írásom szűkre szabott keretei között egy vázlatos pályakép megrajzolása helyett gazdag életművének inkább két elemére fókuszálok csupán: ez pedig a *gyűjtés* és a *gyűjtemény* kérdésköre. Egyrészt a néprajzi terepen rendkívül eredményesen, hatékonyan működő Erdélyi Zsuzsanna gyűjtési módszerének jellemzőit veszem számba, másrészt áttekintést próbálok adni arról, hogy a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetében őrzött hagyatéka milyen kutatási, feldolgozási lehetőségeket rejt magában. Erdélyi Zsuzsanna 1971 és 1986 között,¹ nyugdíjazásáig az intézmény jogelődjének, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának volt tudományos munkatársa.

*Ő a XX. század legtöbbet gyűjtő magyar folkloristája, – írta róla Pócs Éva, akitől, lévén maga is hihetetlen eredményes, sokat gyűjtő kutató, kiváltképp mértékadó a megállapítás – ennek a tevékenységnek a méreteit azonban korántsem elég a Kárpát-medence meglátogatott falvainak számában mérni; gondolnunk kell a gyűjtésszervező tevékenység szinte emberfeletti dimenzióira és arra a hatalmas energiamennyiségre, amelyet a munkahelyén, valamint az állami hatóságok, az egyház, a papság, a laikus gyűjtők és maguk az adatközlők felé, az ő megnyerésükért, megszervezésükért folytatott munka igényelt. A gyűjtés kiterjedt a magyarországi nemzetiségekre, valamint Itália több tájára és az itáliai albánok közösségére, továbbá egyéb, az imaanyaggal érintkezésben, kapcsolatban lévő műfajokra (ráolvasás, egyházi népének, eredetmonda stb.) is.*²

A Magyar Néprajzi Társaság és a BTK Néprajztudományi Intézet egy korábbi, ugyancsak közösen szervezett rendezvényén, az *Emlékek, szövegek, történetek – Női folklór szövegek* című konferenciáján³ elhangzott előadásomhoz – amelyben a tudományszakunk legkorábbi női gyűjtőiről, kutatóiról szóltam, akik a 19. század végén, az etnográfia intézményesülésének korában léptek színre, és a népi kultúra elkötelezett érdeklődőiként rögzítették annak különböző jelenségeit⁴

1 A BTK Néprajztudományi Intézet jogelődjének, az MTA Néprajzi Kutató Csoportnak 1971. június 1-től 1986. december 31-ig volt a kutatója.

2 Pócs 2003: 10.

3 A konferencia előadásából megjelent kötet: Frauhammer–Pajor 2019.

4 Landgraf 2019: 17–31.

– is kapcsolódom a következő gondolatokkal. A két világháború közötti időszakban indult többek között Palotay Getrúd (1901–1951), Kerékgyártó Adrienne (1905–2006), Fél Edit (1910–1988) tudományos pályája. Ők annak a kutatónői nemzedéknek a tagjai, akik már nem kedvtelésből, mellékfoglalkozásként (tanárként, íróként, esetleg házastársuk, vagy apjuk tudományos tevékenységének segítőként, útitársként) gyűjtöttek néprajzi adatokat. Hivatásszerűen foglalkoztak a népművészettel, a népi kultúra különböző jelenségeivel, egyetemet végeztek, majd doktori fokozatot is szereztek, a tudományszak kutatói voltak különböző intézmények, múzeumok kötelékében.

Az 1921-ben született Erdélyi Zsuzsanna a magyar néprajzkutatás női tudósainak egy újabb, immár harmadik kutatói generációjához tartozott, aki az egyetemi tanulmányait a 2. világháború alatt végezte ugyan, de tudományos pályája majd az 1960-as évektől bontakozott ki, és kutatásai a 20. század második felére estek. Erdélyi Zsuzsanna úgy fogalmazott, hogy a néprajztudományba a kerítésen kívülről került: „...családommal, tudós elődeimmel a nemkívánatos polgári osztályhoz tartoztam, keresztény erkölcsi renddel, nemzeti érzéssel és tudásigényű neveléssel.”⁵

1939–1940-ben közgazdasági, 1940 és 1944 között bölcsészeti tanulmányokat folytatott a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar, olasz és filozófia szakán, majd 1945-ben doktorált. Mindezek mellett klasszikus zenei képzésben részesült, zongorát tanult 1931 és 1945 között, ennek köszönhetően jelentős zenei ismeretekkel rendelkezett. A háború végén induló diplomata karrierje 1948-ban a kommunista hatalomátvételt követően polgári származása miatt derékba tört, elbocsátották a Külügyminisztériumból. A neves zeneszerző és zenetudós, Lajtha László ajánlására 1951 és 1953 között sikerült külsős munkát szereznie Erdélyi Zsuzsannának a Népművészeti Intézet Muharay Elemér által vezetett Néprajzi Osztályán, amire nagy szüksége volt a sokgyerekes család megélhetése miatt. 1953-tól pedig a Népművelési Minisztérium (1957-től Művelődésügyi Minisztérium) ún. Lajtha-csoportjának⁶ népzenei gyűjtőmunkájába kapcsolódott be Erdélyi Zsuzsanna, itt a kutatócsoportban vált népzene gyűjtővé, majd folklórkutatóvá.⁷ A kezdeti időszakban a csoportnak még nem állt módjában magnóval rögzítenie a terepen. Erdélyi Zsuzsanna volt a felelőse a gyűjtések szövegeinek, neki kellett azokat lejegyeznie, majd a lejegyzést követően ellenőriznie: legyen szó énekszövegekről, szokásleírásokról vagy az adatközlők életrajzi adatairól, társadalomnéprajzi jellemzőiről. Majd egyre inkább elmélyült a szövegek elemzésében is, ennek hatására kezdte el foglalkoztatni a magyar népköltészet szimbolikája mint kutatási téma.⁸

A Lajtha-csoport működésének idején készült feljegyzéseiben, az ún. „kockás füzetben” írja egy helyen: „Szomorú így egyedül, távol a családtól. Nem tudom, meddig bírom még. Lassan se testileg (lábbal), se lelkileg nem bírom ezeket a tíznapos távolléteket. [...] Minden hónapban ennyi időre eljönni mártírság.”⁹

⁵ Erdélyi 2010: 6.

⁶ Hivatalos nevén: a Művelődésügyi Minisztérium Néprajzi Hanglemezeket Gyűjtő-, Készítettő- és Feldolgozó Csoportja.

⁷ Ehhez az időszakhoz lásd Erdélyi 2010.

⁸ Erdélyi 1961: 173–199, 405–429, 583–598.

⁹ A bejegyzés helye és ideje: Szombathely, 1960. november 25. Erdélyi 2010: 54.

Kemény iskola volt a gyűjtőcsoport tagjaként végzett terepmunka az 1950-es évek szegénységében, nyomasztó politikai, ideológiai légkörében, a nélkülözésben, túlhajsoltan és feszülten az otthon hagyott négy kisgyerek, a népes család gondjai miatt,¹⁰ de ez a hihetetlen intenzív gyűjtőmunka óriási tapasztalattal verte fel Erdélyi Zsuzsannát a következő évtizedek kiterjedt imagyűjtő terepmunkáira. Eredendően számos olyan tulajdonsággal volt megáldva, amelyek mind nagyon hasznosnak bizonyultak a későbbiekben a néprajzi gyűjtések során: mint például remek kapcsolatteremtő képesség a megkérdezettek nemétől, életkorától, iskolázottságától, társadalmi hovatartozásától függetlenül, határozott fellépés, talpraesettség, szívós akarat, kitartás, gyors észjárás, mind lelkiileg, mind fizikailag kiváló teherbíróképesség.

Lajtha László 1963. decemberi halálát követően a munkacsoport gyűjteménye, a felvételek, a feladatok és a kutatócsoport tagjai is a Néprajzi Múzeumhoz kerültek.¹¹ Erdélyi Zsuzsanna is a múzeum Népzenei Osztályának munkatársa lett, és ahogy írja: „...1966-tól végre önállóan jártam a falvakat, vállalva ennek szakmai felelősségét. Szerettem egyedül, saját életritmusomban, s a szímatom nyomán dolgozni.”¹²

A múzeumi szerződéses státusz bizonytalanságából jelentett kiutat, hogy 1971 júniusától Ortutay Gyula átvette az MTA Néprajzi Kutató Csoportba. Az akadémiai kutatóhely munkatársaként elsősorban az archaikus imák gyűjtésével, közreadásával, elemzésével, tipologizálásával foglalkozott. Ortutay Gyula, az intézmény igazgatója – a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című kötet ajánlója, előszavának írója egy interjúban így méltatta Erdélyi Zsuzsanna tevékenységét:

*Erdélyi Zsuzsa áldozatos gyűjtő. [...] Hatalmas energia, sok fáradtság van a munkájában. [...] Az utóbbi években egyik legjelentősebb gyűjtőnké nőtte ki magát. [...] Erdélyi Zsuzsa birtokában még archívumnyi anyag van; mi a Néprajzi Intézetben állandóan ösztönözzük őt munkája folytatására.*¹³

Erdélyi Zsuzsanna részt vett a kutatóintézet, tágabban a magyar néprajztudomány több jelentős vállalkozásában is, így például a nógrádsipeki gyűjtésben. A faluban végzett folklorisztikai kutatásokat összegző tanulmánykötetben Erdélyi Zsuzsanna írása a helyi archaikus imahagyományról adott áttekintést és helyezte azt tágabb kontextusba.¹⁴ A Magyar Néprajz sorozat *Népköltészet* kötetében külön, önálló fejezetben, jelentős terjedelemben készített összegezést az archaikus népi imák műfajáról, típusairól.¹⁵

Erdélyi Zsuzsanna a gyűjtés hatékonysága miatt, azaz, hogy rövid idő alatt minél több anyagot tudjon rögzíteni, szívesen gyűjtött általa gyűjtési gócpontoknak nevezett helyeken: például búcsújáróhelyeken, egyházzenei áhítatokon,

¹⁰ Erdélyi 2010: 9.

¹¹ Lásd Pálóczy 2013: 545–562., illetve ebben a kötetben Kemecsi Lajos írása.

¹² Erdélyi 2011: 20.

¹³ Ortutay 1975: 99.

¹⁴ Erdélyi 1980: 183–232, 562–573.

¹⁵ Erdélyi 1988: 692–748.

folklór-rendezvényeken, szociális otthonokban, piacon, pályaudvaron, SZTK-rendelőben, utazások, várakozások közben.¹⁶ Remekül tudott élni a spontán terepszituációk adta lehetőségekkel, oldottan, magától értetődően tudta a beszélgetések fonalát a gyűjtések felé terelni. Extenzív terepmunkát végzett, igyekezett a Kárpát-medence minél több területére eljutni, és felkutatni, hogy a műfaj milyen sajátosságokat mutat regionálisan, illetve felekezetiileg. Nem csak a magyar, hanem a hazai nemzetiségek és a szomszédos népek archaikus imaanyagát is kutatta, sőt mindezt egy tágabb európai imaanyagba akarta illeszteni és nagyobb perspektívában látni a műfajt, ezért rengeteget gyűjtött és segített, biztatott másokat is az imagyűjtésre, hogy minél gazdagabb gyűjtemény alapján lehessen vizsgálni a műfaj történetiségének kérdését, az elterjedtségét, motívumkészletét és lehessen tipologizálni. Ahova ő maga nem jutott el, ott a helyi szakemberek és az önkéntes gyűjtők munkáját segítette, illetve a gyűjtési felhívásokra levélben jelentkező adatközlők gyűjtéseire támaszkodott.

Minden alkalmat megragadott, hogy az archaikus népi imák gyűjtését szorgalmazza, ez nem csak szakmailag jelentett nehézséget a szocializmus vallásellenes ideológia légkörében, de kezdetben az egyház támogatása sem volt magától értetődő, hiszen sokan babonaságnak vélték, antidogmatikusnak bélyegezték a szövegeket a papság körében, de Erdélyi Zsuzsannának sikerült elérnie, hogy fontos egyházi vezetők álltak ki a népi imák gyűjtésének ügye mellett. Először Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök, az Országos Liturgikus Tanács elnöke, aki 1970 decemberében, VI. számú körlevelében arra szólította fel papjait, hogy segítsék a neves zeneszerző és zenetudós, Lajtha László egykori kutatótársának gyűjtőmunkáját.¹⁷ Majd Ijjas József, kalocsai érsek körlevélben fordult a papsághoz és kérte a támogatásukat, hogy amennyiben idős híveik régi vallásos énekeket, imádságokat tudnak, azokat jegyezzék le, és küldjék el Erdélyi Zsuzsannának vagy értesítsék őt.¹⁸ De Lékai László is – 1972-től veszprémi püspökként, majd 1976-tól mint bíboros, prímás, esztergomi érsek – felismerve a műfaj ügyének jelentőségét az egyház szempontjából, ugyancsak az archaikus imák gyűjtésének pártfogója lett,¹⁹ ahogy később a népi vallásosság múzeuma alapításának is.²⁰ Az egyházi sajtó is segítette a gyűjtőmunkát, hangsúlyozva a népköltészeti műfaj művelődéstörténeti értékét, amely vallástörténeti, liturgikus és néplélektani vizsgálódásokra is lehetőséget nyújt, így gyűjtése és kutatása a papság számára is fontos. Az 1945-ben alapított, széles körben terjesztett, katolikus hetilapban, az *Új Ember*ben 1970-től²¹ számos alkalommal írtak az archaikus imákról, hirdették Erdélyi Zsuzsanna

16 Erdélyi 1999: 20.

17 Vö. Rosdy 1971: 6.

18 *Új Ember*, 1972. 28. 1346. (április 23.) 4.

19 Erdélyi 2015: 25.

20 Lékai 1980: 3.

21 Az *Új Írás*ban megjelent első archaikus imaközlések megjelenése után 1970-ben két alkalommal is hosszabban írtak a műfaj jellegzeteségeiről lásd: Rosdy Pál: Amíg el nem lobban... *Új Ember*, 1970. 26. 1265. (október 4.) 3.; Sinkó Ferenc: Magyarok imádsága. *Új Ember*, 1970. 26. 1273. (november 29.) 1.; A Vigilia. *Új Ember*, 1975. 31. 1492. (február 9.) 4.; *Új Ember*, 1978. 34. 1669. (július 2.) 6.; *Új Ember*, 1978. 34. 1695. (december 31.) 6.

népszerűsítő előadásait,²² illetve beszámoltak azokról, közzétették gyűjtési felhívásait,²³ ösztönözték a gyűjtést:

*Már az első közlés után is, de különösen Erdélyi Zsuzsannának szerkesztőségünkben tartott előadása és anyagbemutatása után, magunkévá tettük a kutató gyűjtői gondját. Ő már az Új Írásban jelezte, hogy közüggé kívánja tenni a néphagyomány e területének gondozását.*²⁴

1971–72-ben nagy sikerrel, népes közönség előtt tartott több vidéki nagyvárosban is előadásokat, ezeket követően pedig Jancsó Adrienn, illetve Török Erzsébet előadóművészek léptek fel a legszebb imákból készült válogatással, így is ösztönözve a hallgatóságot archaikus imaszövegek leírására és Erdélyi Zsuzsanna számára való elküldésére, ha maguk is tudnak ilyeneket. Az előadásokról különböző sajtóorgánumokban is hírt adtak, és így újabb és újabb helyekre hívták meg az imák kutatóját a témáról előadni. Egy idő után a hatalom nem hunyt szemet e rendezvények felett, és 1972 végén betiltották ezeket a programokat. A szocializmus éveiben egyáltalán nem volt magától értetődő szent szövegek, imák világi folyóiratokban való közlése. A neves, Kossuth-díjas költő, Juhász Ferenc támogatásával ez 1970-ben az *Új Írásban* megvalósult. Később a *Vigilia*,²⁵ az 1989-es rendszerváltozást követően pedig a *Kortárs*, a *JEL*, az *Árgus* is teret adott Erdélyi Zsuzsanna imaközléseinek. Ugyancsak nem volt gyakorlat ezidőtájt, hogy néprajzi gyűjtési felhívásokat, különösen népi imákét, vallásos énekeket országos hetilapokban tegyenek közzé. Az 1983-as *Kincses Kalendárium* közölt Erdélyi Zsuzsannával egy beszélgetést, és ennek beharangozásaként a *Szabad Föld* közölte a kutató kérésére a felhívást imák, valamint bármely vallási témájú énekek lejegyzésére, illetve a tervezett népi vallásosság múzeum számára tárgyak gyűjtésére és a kutató számára való eljuttatására.²⁶ A gyűjtési kezdeményezések nyomán rendkívül tekintélyes és kiterjedt levelezésbe kezdett határokon innen és túl, ebből a gazdag és roppant érdekes anyagból ízelítőt adott egyik tanulmányában.²⁷ Erdé-

22 *Új Ember*, 1971. 27. 1298. (május 23.). 2.; *Új Ember*, 1971. 27. 1325. (november 28.) 4.

23 Erdélyi 1976: 4.

24 Rosdy 1971: 6.

25 Lásd pl. a *Vigilia* 1975. 40. 2. (február) számát a *Hegyet hágék, lőtöt lépék...* első kiadásának megjelenése után.

26 *Szabad Föld* 1982. október 30. XXXVIII. 44. 13. „Szeretettel kérem az olvasót, hogy mindazok, akik olyan különös szöveget, imádságot tudnak, amelynek a végződése: »aki ezt az imádságot este lefekeltiben, reggel fölkelletiben elimádkozza, két-három halálos bűne megbocsáttatik...«, írja, vagy írassa le, és küldje el címemre. Az ilyen imádságokat nem iskolában tanulták, templomban nem imádkozták, általában otthon mondják, szülőktől-nagyszülőktől sajátították el. A nevezett záradék az ima elmondásáért kilátásba helyezhet más lelki hasznot, kegyelmet de mindig a jelzett indítással kezd. Kérem továbbá az olvasókat, küldjenek Mária-éneket; ún. fájdalmas éneket, Mária-síratókat, Mária-altatókat, s bármi más, Mária életéről szóló éneket. Továbbá: bármely vallásos tárgyú éneket, mely ünnephez, szokáshoz, szent alkalomhoz – karácsony, újév, vízkereszt, nagyhét, húsvét, pünkösd kötődik. Érdekel minden olyan történet – ún. istória is – amely a vallás világába visz, netán szentekről szól, akár versben, akár prózában.”

27 Erdélyi 1990: 9–57. Néhány levél, postai levelezőlap illusztrációjával újraközölte: Erdélyi 2015: 561–616, képanyag: 1097–1108.

lyi Zsuzsanna azon kívül, hogy eredményes, sikeres gyűjtő volt, a tudományszak történetének számos, sokszor korábbi időszakokra jellemző gyűjtésszervező technikáját is alkalmazta, így a sajtón, a népszerűsítő előadásokon keresztül és levelezés útján, illetve a szakmai, egyházi, gyülekezeti és személyes kapcsolathálójának felhasználásával is igyekezett elérni az amatőr, illetve az alkalmi imagyűjtőket és a potenciális adatközlőket. Ebben az összetett és kiterjedt gyűjtésszervezésben egészen sajátos, egyéni és hatékony módszert követett.

A BTK Néprajztudományi Intézet Adattárában őrzött gyűjtési felvételek kiváló betekintést nyújtanak abba, hogy miként dolgozott Erdélyi Zsuzsanna a terepen. A kazetták tanúsága szerint határozottan irányította az interjúkat a gyűjtések során, kérdéseivel feszes keretek között tartotta a beszélgetőtársakat, kevesebb lehetőséget teremtve ezáltal ahhoz, hogy a témától elkalandozzanak. Ha kellett biztatta az adatközlőt, dicsérte az emlékezetét, gazdag ismeretanyagát. A felvételt zavaró körülményeket mindig azonnal kommentálta (pl. valaki megjelenik vagy távozik a felvétel közben a helyiségből, vihar kerekedik kint, behallatszik valami váratlan külső zaj). Ha liturgikus imába kezdett az előadó, akkor azt leállította. Alapvetően az nem volt kizáró oka a rögzítésnek, ha valaki valami iskolában tanultat vagy ponyvai eredetűt mondott el, de rögtön, a felvételen is hallható módon megállapította ezt, sokszor azonnal rákérdezett a szöveg elsajátításának körülményeire. A hangfelvétel megkezdésekor Erdélyi Zsuzsanna mindig összefoglalta, hogy mi lesz majd hallható, egy-két szóval mindig támpontot adott ahhoz, hogy mennyire unikális vagy jól ismert, mennyire teljes vagy töredékes az elhangzó. A felvételen is megörökítette, ha nem emlékezetből mondta az adatközlő az elhangzót pl. „Írott füzetből énekelte a néni – és mindjárt felteszi neki a kérdést, – kié volt ez a füzet? Még magáé? Vagy kitől tanulta ezeket az énekeket?”²⁸

Mindig rákérdezett arra, hogy az elmondott imát kitől tanulta az adatközlő. A válasz többnyire az volt, hogy az öregektől, a nagymamától, dédmamától, ezért a beszélgetések természetes módon gyakran terelődtek a gyerekkor felé, elevenítették föl az előadók a nagyszülőkhöz fűződő legemlékezetesebb gyermekkori élményeiket, illetve azokat az altatókat, bölcsődalokat, dajkarímeket, amelyeket ugyancsak tőlük hallottak.

Az archaikus imák szöveghagyományának tudása nemtől, kortól független, az előadók között egyaránt találunk férfiakat és nőket, gyerekeket, középkorúakat és időseket egyaránt, de azért Erdélyi Zsuzsanna adatközlőinek többsége idős asszony volt, amit ő több tényezővel magyarázott: a nők általában hosszabb élettartamával és az idős korral mélyebbé váló vallásossággal, a nők érzelmi, alkati beállítottságával, a vallás iránti mélyebb fogékonyságával stb.²⁹ Erdélyi Zsuzsannában nagyon erős volt a szolidaritás, a sorsközösségvállalás a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó asszonyokkal. A magnófelvételeken sokszor kommentálja gyűjtés közben az adatközlő asszonyok írni-olvasni tudását, tájékozottságát, elismerő szavakkal méltatja emlékezetüket, a bibliai történetekkel

²⁸ BTK Néprajztudományi Intézet Adattár, Erdélyi Zsuzsanna hagyatéka [6] gyűjtések (1972) MTA NTI VII. 11. d 244. 4. p. Ferencszállás (Csongrád m.) 1972. április 11.

²⁹ Erdélyi 1988: 705.

kapcsolatos tudásukat, alkalom adtán történelmi ismereteik mélységét, vagy ahogy életük nehézségeit, fájdalmait imába, balládába, dalba stb. sűrítve adják vissza. A nők iskoláztatása, életpálya lehetőségei, az asszonyi hivatás kérdése mindig is foglalkoztatta. Az egyetemi évek alatt, illetve pályakezdőként több cikke is megjelent ebben a témakörben pl. az *Egyetemi Híradóban* és a *Magyar Nőben* ilyen címekkel mint *Az 1939-ben követendő női eszménykép*,³⁰ *A női egyenjogúság*,³¹ *Ő a kékszemű lány*,³² *Így élnek ők...* *A kiöregedett fizikai munkásnő*,³³ *A nők mint diplomata*,³⁴ *A vidéki asszony*.³⁵

Első írásainak egyikében azzal érvelt a nők iskoláztatása mellett, hogy a képzett nők nem csak a munkában állják meg jobban a helyüket, de feleségként és anyaként sokkal jobb hatással tudnak lenni családjuk életére, ha tanulnak és műveltek.³⁶ Hitt abban, amit neki sikerült is megvalósítania, hogy a családi élet és a szakmai tevékenység egyensúlyát kell megteremteni, és akkor ez az élet mindkét területét erősíteni fogja.

A mai néprajzi gyűjtés kép- és hangrögzítési gyakorlatával szemben, amikor a digitális hangrögzítő és a fényképezőgép egy zsebben elfér és csak a memóriakártya szab határt a felvételkészítés hosszának, Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéseinek idején Uher-magnót használtak, ami nehéz volt (3 kg) és a magnószalagokkal takarékosan kellett bánni, mert drága volt, nem lehetett folyamatosan bekapcsolva hagyni a felvételt. A gyűjtőnek meg kellett terveznie a felvétel készítését is, hogy mit is akar megörökíteni a szalagokon. A következő részlet jól tükrözi, hogy Erdélyi Zsuzsanna igyekezett nagyon sok mindenre figyelni a felvétel készítése közben, nem csak az adatközlő előadására, hanem a hallgatóság reakciójára is, az őt gyakran elkísérő helyi plébános és a jelenlévők kapcsolataira, a felvételt bármiképpen befolyásoló külső körülményekre. Jól hallhatóan kommentálja mindezeket, hogy a lejegyzés alkalmával minél jobban felidézhető és érthető legyen az eredeti szituáció.

Az alább közölt felvételen arról kérdezte a jelenlévőket, hogy miért jártak az andocsi búcsúra:

Kné [Keresztes Jánosné, Imrő Mária, 1900]: Miért jártunk? Hát az, annál szebb élmény nem vót a világon. Mindig elmentünk a szép körmenetekkel és egész odáig. Négy nap utaztunk gyalog. Oda, vissza. Oda is két nap, vissza is két nap. És egész odáig énekeltünk, imádkoztunk a legtöbb éneköket, a szép mennyei ég felé. Ollan gyönyörűség vót az, hogy ennél szöbb semmi se.

Dné [Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna]: Aztán mi vitte oda?

Kné: Hát a boldogság. Hát azaz, munkát itt hagytuk. A boldogság vitt oda.

30 Erdélyi 1939a: 6.

31 Erdélyi 1939b: 3.

32 Erdélyi 1942: 2.

33 Erdélyi 1945a: 4.

34 Erdélyi 1945b: 2.

35 Erdélyi 1945c: 4.

36 Erdélyi 1939b: 3.

Dné: Itt hagyták a munkát is?

Kné: Itt. És aztán megtaláltuk, a jó Isten adott ám rá áldást. Ott hagytuk, ott, itthon hagytuk azt. Ez olyan boldogság (volt).

Dné: Mármost azt mondja, itt hagyták a hétköznapiakat.

Férőhang: Plébános úr is el vót velünk.

Pné [Papp Ferencné, Imrő Katalin, 1898]: El, el. Plébános úr is ott vót velünk.

Dné: Itt hátul a Jancsi bácsi hangja hallatszik, Jancsi bácsi hány esztendő? Keresztes János 1898 béli... tormási. Hát csak azért, hogy már legyen rend itt a magnóban is. Mindenkinek a neve, adata fönn legyen, ne törjem aztán a fejem, jaj hát kinek a hangja ez? Hova tegyem? Uram Isten!

Itt egy ilyen kis altató motívumot énekel a Kati néni, ugye, no tessék próbálni.

Pné: Hát én vagyok, hát most akkor, előbb, előbb így elmondom egyszer, azután fogja az ízé.

Dné: Jó, de azért mindjárt veszem:

Pné:

Aludj, aludj, kis babám

Csicsijbe hajtába (Pappné)

Aztán beszélgettem hozzá, hát olyan, olyan hosszan nem ment ez az ének,

aludj aludj kis babám

Csicsijbe hajtába

Ringat a mama.

Aztán ringattam is, úgy a bőcsőbe.

Dné: Kati néni volt.

Elő szeretné hozni a nagyon régit, ami régen olyan nagy szép vót, mindig. Mindég a jó Isten elé vót, mindenkinek szíve, szeme, szándéka. De most? Nem így van.

Gyűjti össze, hogy majd még valamikor eszükbe jusson valakinek, vagyis erre rágyűjjenek, hogy a régiek mennyire szerették a jó Istent.

Pné: Erő.

Dné: arra felelte egy szóval, hogy nagyon jól, kérdeztem, hogy maga szerint mi van ezekben az imákban? Hát erre mondta, hogy „ERŐ”.

Dné: S miféle erő ez?

Pné a háttérben: Lelkierő.

Kné: Lelkierő. Ha legyengülünk is, csak ebből merítünk. Mit csinálhatunk? Énekelünk, imádkozunk. Mit csinálhatunk?

Dné: Gondolja, hogy abból lehet erőt meríteni?

Kné: Már sokszor tapasztaltam. Mert bizony van ám az életben, hogy legyöngül az ember, akkor mink hová fussunk, főleg má ilyen idősök? Nem találunk föl magunkat itt, ott. (háttérben sóhaj) A magas kék eget, aki

teremtett, csak mink ott találjuk föl magunkat. (csönd: ketyeg az óra) Meg-nizem este, este a csillagokat. Istenem, de gyönyörűek! De szépek, de még mindig az útjukon járnak. Ezt még senki nem tudta onnan eltávolítani. Akárhogyan mönnek is fö'. Legmagasabbra, Ezt ne vegye ám má bele.³⁷

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint is a helyi plébános több esetben segítője volt Erdélyi Zsuzsannának a gazdag tudású, helyi imádságos asszonyok megtalálásában és kísérője volt az adatközlők felkeresésekor. Ez a felvételek alapján érzelhetően jobbra feszélyezte az idős asszonyokat, vonakodtak előadni archaikus imatudásukat, Erdélyi Zsuzsanna úgy tűnik, mégis fontosnak tartotta a papok jelenlétét, talán ezzel is a műfaj gyűjtésének elfogadását akarta erősíteni.

D-né [Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna]: Aztán miért tetszik gondolni, hogy esetleg a plébános úr nem szívesen hallgat ilyen imákat? (nehezen áll kötélnék s látszik, hogy kínos neki a plébános jelenléte. u.i. a szentbalázsi plébános vitt át s van velem, mert Cserénfa filiája...)

F.-né: [Forró Györgyné, Fehér Juliánna, 1904] Hát mondom talán, hogy a plébános úr azt gondolja, hát ugye- (zavartan)

D.-né: Mit gondol – faggatom objektív hangon s könyörtelenül.

F.-é: Hát hogy ilyen régiség talán ez.

egy másik női hang: Hallod e má én is azt, hogy Én lefekszem én ágyamba aztat tuttam. Aztatat elmontam.

Dné: T. u. a helyzet az, hogy a plébános úr itt van velem [...] egy kicsit mintha „zsenírozva” volnának [...] Na, de nyugodtan tessék elmondani, fordulok hozzájuk, mert a plébános úr éppen csak jól tudja, hogy milyen értékes imák ezek. [...]

Plébános: Tessék mondani nyugodtan.³⁸

Írásom második része egy rövid áttekintés a BTK Néprajztudományi Intézet Adattárában őrzött Erdélyi-hagyatékról, annak összetételéről, illetve a gyűjteménnyel kapcsolatos legfontosabb tennivalókról.³⁹ Az Adattárban őrzött Erdélyi Zsuzsanna-gyűjtemény túlnyomórészt az 1971 és 1986 közötti időszakból való, amikor az intézet kutatója volt, de a gyűjteményben már 1964-től találunk Erdélyi Zsuzsannához kapcsolódó, az ő közreműködésével megvalósuló gyűjtéseket,

³⁷ BTK Néprajztudományi Intézet Adattár, Erdélyi Zsuzsanna hagyatéka [6] gyűjtések (1972) MTA NTI VII. 11. d 254. 14. p. Tormás (Baranya m.) 1972. május 18.

³⁸ BTK Néprajztudományi Intézet Adattár, Erdélyi Zsuzsanna hagyatéka [6] gyűjtések (1972) MTA NTI VII. 11. d 253. 2. p. Cserénfa (Somogy) 1972. május 19.

³⁹ A BTK Néprajztudományi Intézet Adattárának Erdélyi Zsuzsanna-gyűjteményét, szoros kapcsolatot tartva a kutatóval is éveken keresztül egészen nyugdíjba vonulásáig az Adattár vezetője, Czövek Judit gondozta. A Néprajztudományi Intézetnek a Humán Tudományok Kutatóházába való 2017-es költöztetését követően 2021-ben nagy lendülettel vette kezdetét a teljes adattári anyag átfogó revíziója és tervszerű (újra)rendezése Bednárík János és Szakál Anna vezetésével. E munka részeként az Erdélyi Zsuzsanna-hagyatékot Muntagné Tabajdi Zsuzsanna rendezte (vö. Muntagné Tabajdi 2021: 155–158.), ezúton is köszönöm a segítségét az anyag áttekintésében.

például Lajtha László 1963-ban bekövetkező halálát követően csoportjának egyes népzenei felvételeinek anyagait, illetve a csoport Néprajzi Múzeumban őrzött lejegyzéseinek másodpéldányait, de vannak gyűjtések Erdélyi Zsuzsanna 1986-os nyugdíjazása utáni időszakból is, egészen 1994-ig.

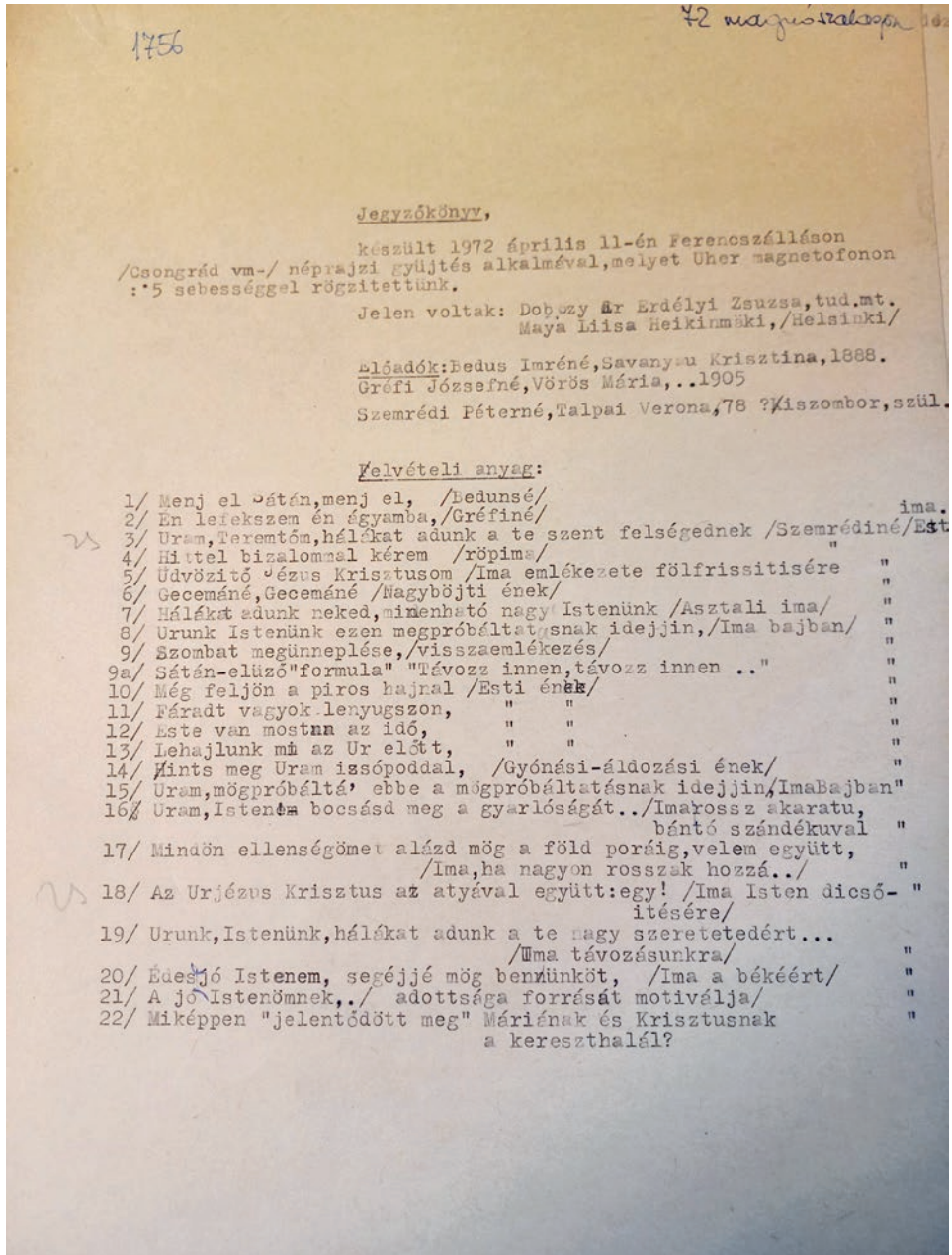
Intézeti hagyatékát elsősorban az archaikus népi imádságokra fókuszáló gyűjtéseinek hangfelvételei (magnókazettán és azok digitalizált változatai), valamint azok lejegyzésének jegyzőkönyvei adják. A hagyaték a következő típusú anyagokat foglalja magában:

- Hangzóanyag, elsősorban néprajzi gyűjtések és némely más természetű felvételek (pl. népszerűsítő előadás, rádióinterjú stb.) magnókazettákon rögzítve, illetve ezek digitalizált formátumban.
- Gyűjtési jegyzőkönyvek: a gyűjtések lejegyzései.
- Személyi anyagok, önéletrajzok, munkabeszámolók, munkaterv, minősítések.

Hangzóanyag⁴⁰ és lejegyzések

A *jegyzőkönyveknek* nevezett dokumentumok a hangszalagon rögzített felvételek lejegyzései, felépítésük következetesen azonos struktúrájú. A gyűjtési jegyzőkönyv előlapján a következő adatok szerepelnek mindig azonos sorrendben: a gyűjtés ideje, helye, a gyűjtő(k) neve, (előfordult, hogy magyar vagy akár külföldi kutatótárs, vagy több alkalommal a helyi plébános is elkíserte Erdélyi Zsuzsannát a terepre), majd a rögzítés eszköze, a felvétel sebessége, ezt követően a jelenlevők neve (általában mindig többen jelen voltak, a rögzítés megtervezésére utal, hogy kihez-kihez határozott kérdéssel, kéréssel fordul Erdélyi Zsuzsanna, hogy mit adjanak elő, miről beszéljenek, de vannak a felvételhez spontán csatlakozó családtagok, váratlanul feltűnő szomszédok, az ő megjelenésüket is kommentálja a gyűjtő). A név után következik az adatközlő születési éve vagy életkora, mindig jelezve, ha az adatközlő nem helybeli születésű. Ez a felvételeken is mindig hallható, ha nem helybeli, akkor hova valósi, honnan tudja, kitől tanulta azt, amit előad. Mindig rákérdez az iskolázottságra és a családi viszonyokra. A jegyzőkönyvben a résztvevők adatai után a felvett anyag tartalomjegyzéke következik az elhangzó ima/ének stb. kezdősorával, címével, feltüntetve, hogy a jelenlevők közül ki volt az előadó, valamint megadva a műfaji/típus besorolást (esti ima, röpima, nagybőjti ének, esti ének stb.) utalással az ima funkciójára. Ezek után következik a gyűjtések szó szerinti lejegyzése (itt-ott ceruzás javítás a lejegyzés gépiratában). A gyűjtési jegyzőkönyvek jól tükrözik az Erdélyi Zsuzsanna által használt műfaji kategóriákat, tipológiai rendszerét.

40 Czövek Judit összesítése szerint 547 órányi felvételt őriz az Adattár, illetve az imádságok mellett a Mária-líra és -epika gazdag anyagára is rávilágított (Czövek 2007: 105–107.).

Erdélyi Zsuzsanna ferencszállási gyűjtési jegyzőkönyvének előlapja⁴¹

41 BTK Néprajztudományi Intézet Adattár, Erdélyi Zsuzsanna hagyatéka [6] gyűjtések (1972) MTA NTI VII. 11. d 244.

Személyi anyagok, munkabeszámolók, munkatervek, minősítések

A gyűjtések hangfelvételein és a lejegyzések jegyzőkönyvein túl az intézeti hagyatékek terjedelemben jóval csekélyebb, de fontos részét az úgynevezett személyi anyagok adják: éves jelentések, illetve útibeszámolók, kutatási tervek, életrajzok, munkahelyi minősítések stb. A vallási néprajz, az ima műfaja mint kutatási téma nem illeszkedett az 1970-es, 1980-as évek szocialista Magyarországnak ideológiai irányvonalába, a preferált kutatási területek közé, de Erdélyi Zsuzsanna szívós, kitartó kutatómunkája és népszerűsítő tevékenysége által az archaikus imák kutatása megkerülhetetlen tudományos eredménnyé vált. A kutató munkáját minősítő dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Erdélyi Zsuzsanna kutatói tevékenységét és emberi kvalitásait megbecsülés övezte ez idő tájt a kutatóhelyen, a szakmai elismerés tényét sajnálatosan beárnyékolja a meghíúsult kandidatúra, illetve a korai nyugdíjazás a hatalmas gyűjtött anyaggal, rengeteg szakmai tervvel, tennivalóval, hatalmas munkakedvvel.

*[...] Noha marxistának magát nem vallja, népköztársaságunknak hű állampolgára. Az esti egyetem, a történelmi materializmus számára a munkamódszer, nem világnézet egyszersmind. Politikai kérdések iránti érdeklődése nem hiányzik, de különösebb aktivitást ezen a téren nem tanúsít, a szakma, resp. szaktudományi kérdések „megszállotta” s ebben a tekintetben kiemelkedően tevékeny, mindig vitára kész, és lényegi kérdések tisztázásához segít hozzá. Emberszerető, segítőkész és kollegiális – igazi humanista. Ez, valamint kiváló pszichológiai, ösztönös emberismerő készsége a kollektíva igen értékes tagjává, összetartójjává avatja.*⁴²

Az intézet folklórkutatójaként én a következő feladatokat látom a legfontosabbnak a hagyatékek gondozása, szélesebb körű kutathatóvá tétele érdekében és feldolgozása kapcsán.

1. Először is nagyon fontosnak ítélem azoknak az intézményeknek az összefogását és együttműködését, amelyek Erdélyi Zsuzsanna hagyatékán osztoznak. A korábbi MTA kutatóintézet, a *Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet* elsősorban a gyűjtések hangzó anyagait és a lejegyzések jegyzőkönyveit őrzi, illetve a kutató személyi anyagait az intézeti évekből, ahogy fentebb szó esett erről. A hagyatékek egy jelentős része a *Hagyományok Házába* került 2019 végén. Az 526 mappába rendezett folklórgyűjteményben megtalálhatók Erdélyi Zsuzsanna tudományos munkái, gyűjtőfüzetei, gyűjtési jegyzőkönyvei, továbbá összesen 227 db magnószalag és kazetta. Ezen kívül a munkakazettái, a vele készült interjúk, rádióműsorok, valamint megjelent tanulmányainak munkafázisai, továbbá kollégák, kutatótársak neki dedikált

⁴² Személyi minősítési lap, Bp., 1974. november 26. (aláírók Ortutay Gyula, Istvánovits Márton, P. Kovács-Attila, Kriza Ildikó). BTK Néprajztudományi Intézet Adattár, Erdélyi Zsuzsanna hagyatéka [1] személyi anyagok (1971–1986) szakmai anyagok, MTA NTI VII. 11. a 5. 3. p.

különlenyomatainak gyűjteménye is, illetve néprajzi könyvtárának egy része, ezen kívül ide került 4800 levél is.⁴³ Levelezését különösen fontos és mielőbb feldolgozandó anyagnak gondolom. A Kárpát-medence legkülönbözőbb szegletéből érkező küldemények nem csak a népi vallásosság kutatása szempontjából értékesek, hanem a korabeli társadalmi, művelődési viszonyoknak is lenyomatát adják.⁴⁴ Az Erdélyi Zsuzsanna-hagyatékhoz szorosan kapcsolódik a Lajtha-csoport népzenei és népének gyűjteménye a *Néprajzi Múzeumban*,⁴⁵ illetve a *Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetében* utolérhető anyagok. Az Erdélyi Zsuzsanna életműhöz szervesen kapcsolódik az *esztergomi Keresztény Múzeumban* a népi vallásosság tárgyi emlékeinek gyűjteménye,⁴⁶ amely az ő kezdeményezésére valósult meg. 2011-ben választották meg a *Magyar Művészeti Akadémia* tagjának.⁴⁷ Fontos volna, hogy ezek a hagyaték szempontjából fontos intézmények együttműködjenek Erdélyi Zsuzsanna szellemi hagyatékának ápolásában, és akár egy közös vagy az egyes intézmények oldalaira mutató online felületen követhető lenne, hogy mi, hol található meg, illetve esetlegesen milyen átfedések vannak az egyes gyűjtemények között.

2. Jó volna látni, hogy abból a tekintélyes anyagból, amit a BTK Néprajztudományi Intézet Adattára őriz, mely gyűjtések, illetve szövegvariánsok jelentek meg. Az egyértelműen látszik, hogy sokkal-sokkal gazdagabb a gyűjtemény, mint ami végül nyomtatásban megjelenhetett. Ehhez a munkához segítséget ad a gyűjtési jegyzőkönyvek adatait összegző táblázat, ahol az adatközlők neve mellett a gyűjtés helye is szerepel, nehezíti viszont, hogy a publikációkban a gyűjtési hely a szövegek után van feltüntetve és nincs külön földrajzi mutató. Ennek, az Erdélyi Zsuzsanna születésének 100. évfordulójára rendezett konferenciának is több előadása foglalkozott a műfaj egyes motívumaival, tipologizálásával, illetve más műfajokkal, így például a ráolvasásokkal való érintkezésével, ez a kutatási érdeklődés is jelzi a kéziratok anyagok jelentőségét, hogy az elemzésekbe a kéziratok anyagok bevonása ugyancsak fontos.
3. Természetesen Erdélyi Zsuzsanna gyűjtési célkitűzése elsődlegesen az volt, hogy a Kárpát-medencei és tágabban az európai imaanyagról legyen minél szélesebb, változatokban bővelkedő áttekintése, de a gyűjtésekben elmerülve szembesültem azzal, hogy milyen hihetetlen gazdag, szerteágazó azoknak a folklórműfajoknak, témáknak a köre, amelyekért ugyancsak érdemes végigböngészni a gyűjtéseket, mert ha a beszélgetések során bármi tudományosan érdekes került elő, azokat Erdélyi Zsuzsanna mindig rögzítette. A gyűjtési

43 Lásd <https://hagyományokkaza.hu/hu/hirek/20200116/archivumunkban-erdelyi-zsuzsanna-neprajzi-hagyateka> (letöltés: 2022.09.09).

44 Ebbe a hihetetlen gazdag és érdekes levelezés gyűjteménybe enged betekintést itt: Erdélyi 1990: 9–57. Újraközölve: Erdélyi 2015: 561–616, képanyag: 1097–1108.

45 Lásd <http://lajtha.neprajz.hu/neprajz.start.php> (letöltés: 2022.09.09.)

46 Lásd <https://www.keresztenymuzeum.hu/page.php?id=155> (letöltés: 2022.09.09.)

47 Lásd <https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA18167> (letöltés: 2022.09.09.)

felhívásai sem kizárólag az archaikus imákra koncentráltak, sokkal tágabb keretbe illesztette a gyűjtendő szövegeket:

Kérem továbbá az olvasókat, küldjenek Mária-énekeket; ún. fájdalmas éneket, Mária-siralmat, Mária-altatókat, s bármi más, Mária életéről szólót, sőt egyéb vallásos tárgyú éneket, mely ünnephez, szokáshoz, szent alkalomhoz – karácsony, újév, vízkereszt, nagyhét, húsvét, pünkösd – fűződik. Érdekel minden olyan történet, ún. „história” amely a vallás világába visz, személyeiről, pl. szentekről szól, akár versben, akár prózában.⁴⁸

Nagyon gazdag a jeles napi szokásokhoz kapcsolódó általa gyűjtött anyag, a népénekek és a szokásköltészet hagyományai, de a gyermekkor folklórja is, főleg az altatók, bölcsődalok műfaja, de számos eredetmagyarázó monda, apokrif történet, hiedelemmonda, történeti monda, legendamese, de ballada is elhangzik a gyűjtésekben. Talán nincs olyan folklórműfaj, ami ne lenne megtalálható a rögzített anyagban, és mind ezek mellett a búcsújárás, a mindennapi és az ünnepi vallásgyakorlat számos elbeszélésével találkozunk, amelyek feltáratlan kincsbányát jelentenek a 20. századi népi vallásosságra vonatkozóan.

1983-ban, amikor Erdélyi Zsuzsanna megkapta a Népművészeti Európa-díjat, Alexander Fenton a laudációjában a következőt mondta: „Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése több eljövendő generációnak ad majd munkát.”⁴⁹ Azóta eltelt majdnem negyven év, és a hagyaték olyan gazdag, és annyira szerteágazó, hogy még újabb generációkra lesz szükség Erdélyi Zsuzsanna örökségének feldolgozásához.

Irodalom

CZÖVEK Judit

2007 Adattárak. In Hoppál Mihály (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete 1967–2007*. 103–126. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1939a Az 1939-ben követendő női eszménykép. *Egyetemi Híradó* 13. (8) 1939. augusztus, 6.

1939b A női egyenjogúság. *Egyetemi Híradó* 13. (11) 1939. november, 3.

1942 Ő a kékszemű lány. *Fiatalok* 16. (1) 1942. január, 2.

1945a Így élnek ők... A kiöregedett fizikai munkásnő. *Magyar Nő* 1945. szeptember, 4.

1945b A nők mint diplomaták. *Magyar Nő* 1945. október, 2.

⁴⁸ Erdélyi 1983: 18.

⁴⁹ Várhelyi 2011: 75.

- 1945c A vidéki asszony. *Magyar Nő* 1945. október, 4.
- 1961 Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. *Ethnographia* 72. 173–199, 405–429, 583–598.
- 1976 Vallásos néprajzi emlékek gyűjtése. *Új Ember* 32. 1540. (január 11.) 4.
- 1980 Archaikus szövegemlékek a nógrádsipeki néphagyományban. In Szemer-kényi Ágnes (szerk.): *Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról*. 183–232, 562–573. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Néprajzi tanulmányok)
- 1983 Hagyománymentő szolgálat. *Szolgálat* 58. 3. 14–21.
- 1988 Archaikus népi imádságok. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet*. 692–748. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Magyar Néprajz V.)
- 1990 „Csokolja Egész Magyarországot Juliskaneni” (Vallásos hagyományaink mentése külszói magyarjaink között.) In Fejős Zoltán – Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. 9–57. Budapest: Magyar-ságkutató Intézet. (Vallási néprajz 4.) Újraközlése: Erdélyi 2015: 561–616.
- 1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Harmadik, bővített kiadás. Pozsony: Kalligram.
- 2010 *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval*. Budapest: Hagyományok Háza.
- 2011 „Öreganyám kikövetelte tőlünk...” In Erdélyi Zsuzsanna – Várhelyi Ilona: „...századokon át paptalanul...” *Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete*. 9–44. Budapest: Szent István Társulat.
- 2015 *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága*. Pozsony: Kalligram.

FRAUHAMMER Krisztina – PAJOR Katalin (szerk.)

- 2019 *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

LANDGRAF Ildikó

- 2019 Kutatók, gyűjtők, támogatók – nők a néprajztudomány születése körül. In Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin (szerk.): *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. 17–31. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

LÉKAI László

- 1980 Vallásos hagyományaink értékeinek megmentéséért. *Új Ember* 36. 1748. (január 6.) 3.

MUNTAGNÉ, TABAJDI Zsuzsanna

2021 Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) hagyatéka a Néprajztudományi Intézet Adattárában. *Néprajzi Hírek* 50. 4. sz. 155–158.

ORTUTAY Gyula

1975 A Vigilia beszélgetése Ortutay Gyulával. Készítette Hegyi Béla. *Vigilia* 40. 2. 91–99.

PÁLÓCZY Krisztina

2013 A Lajtha-csoport és a Néprajzi Múzeum Népzene Osztályának fénykora. *Ethnographia* 124. 545–562.

PÓCS Éva

2003 Erdélyi Zsuzsanna születésnapja. In Czövek Judit (szerk.): *Imádságos asszony. Erdélyi Zsuzsanna köszöntése. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére.* 10–12. Budapest: Gondolat – Európai Folklor Intézet. (Korábban azonos címen megjelent: *Ethnica* 2001. 3. 1. 22–23.)

ROSDY Pál

1971 Ősi népi imáinkért. *Új Ember* 27. 15. (1292.) április 11. 6.

VÁRHELYI Ilona

2011 „Ment Valaki Hegyen át...” Közelítések a „Hegyet hágék”-jelenség fogadtatástörténetéhez. In Erdélyi Zsuzsanna – Várhelyi Ilona: *„...századokon át paptalanúl...” Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete.* 47–96. Budapest: Szent István Társulat.

Landgraf Ildikó

BTK Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely,
tudományos főmunkatárs

E-mail: landgraf.ildiko@abtk.hu

Field work and Collection. The legacy of Zsuzsanna Erdélyi in the Institute of Ethnology

Zsuzsanna Erdélyi was a research fellow of the Institute of Ethnology of the Hungarian Academy of Sciences from 1971 until her retirement in 1986. This paper elaborates upon her career path as collector and researcher during this period. It is also in line with previous research by Ildikó Landgraf examining the practices and experiences of female researchers and collectors in relation to the fieldwork locations, throughout the different eras in the history of ethnography. A large part of the legacy of Zsuzsanna Erdélyi can be found in the Archive of the Institute of Ethnology, Research Centre for the Humanities. The author provides an overview of the collection, of the various types and themes of materials and the extent to which they had been processed, as well as shining a light upon the opportunities and tasks they provide for further research.

Erdélyi Zsuzsanna munkásságának tudománypolitikai jelentősége

Tanulmányom címéhez rögtön egy kérdőjelet kell tennem. Vajon nem túlzás-e egy tematikus néprajzi kutatás kapcsán tudománypolitikai jelentőségről beszélni? Milyen tudománypolitikai jelentősége lehet egy néprajzi téma, Erdélyi Zsuzsanna esetében az archaikus népi imádságok kutatásának? Van-e, lehet-e üzenete, érvényes mondanivalója tanulmányozásának szaktudományunkon kívül is? És mit adott hozzá ehhez a kutató, Erdélyi Zsuzsanna személyisége?

Előbb nézzük, mit is takar a „tudománypolitika” kifejezés! A tudománypolitika jelenlegi állami feladatának kereteit Magyarország Alaptörvényének X. cikkelye határozza meg. Ebből idézek röviden. Eszerint:

- (1) Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát.
- (2) Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak.
- (3) [...] A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza. [...]¹

Ezeket a pontokat összegezve tehát a tudománypolitika befolyással van akár meghatározó módon is a tudományos kutatás jogi kereteire, intézményeire és az abban dolgozó kutatókra, a részükre rendelkezésre bocsátott anyagi eszközökre, a tudományos munka minősítéseinek körülményeire. S mindezekon keresztül hat a felsőfokú oktatásra és a közoktatásra, az ismeretterjesztésen (könyvkiadás, médiumok) keresztül pedig a közgondolkodásra is.

Mi volt a helyzet Erdélyi Zsuzsanna archaikus imagyűjtései és kutatásai kezdetén, az 1970-es években? A fentebb említett hatásmechanizmusok nyilván működtek 1990 előtt is. Ám a kommunista alkotmány VIII. fejezetének 53. §-a nagyon röviden és ideológiai, osztályharcos szemlélettel adta meg az alapját az akkor alkalmazott tudománypolitikának: „A Magyar Népköztársaság hathatósan támogatja a dolgozó nép ügyét szolgáló tudományos munkát, valamint a nép életét, harcait, a valóságot ábrázoló, a nép győzelmét hirdető művészetet s minden rendelkezésére álló eszközzel elősegíti a néphez hű értelmiség kifejlődését.”²

1 Magyarország Alaptörvénye, www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf (letöltés: 2021.11.03.)

2 A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 1949. évi XX. törvény. net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=fffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A/net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (letöltés: 2021.11.03.)

Abban az időben – s itt most a Lajtha-csoportban³ végzett kutatástól kezdve, a Néprajzi Múzeum, az akadémiai Néprajzi Kutatócsoport, valamint nyugdíjazása után a Filozófiai Kutatóintézet⁴ keretében eltöltött időre is gondolok –, szóval abban az időben, amikor Erdélyi Zsuzsanna kutatásait végezte, a létező szocializmus gyakorlatának megfelelően a tudományos élet abszolút pártirányítás alatt és ideológiai kényszerzubbonyban működhetett. A vallást és intézményeit, a vallási kultúra jelenségeit állami intézményekben (kutatóhelyek, egyetemek, múzeumok stb.) ekkor csak valláskritikai alapon lehetett vizsgálni. Az archaikus imádságokat 1969-től ilyen körülmények között, azaz a téma iránti ellenséges ideológiai közegben kezdte el kutatni. Ezekről az időkről visszaemlékezéseiben részletesen és sok helyen beszámolt. Gyűjtőútjain nem egyszer került konfliktusba a szocialista társadalom békéjén és az egyházat gettóban tartani akaró „renden” éberem őrködő rendőrökkel, hatóságokkal.⁵ Munkahelyein, a Néprajzi Múzeumban, majd az akadémiai Néprajzi Kutatócsoportban is ódzkodtak a direkt vallási témájától.⁶

Milyen intézményi, személyi, szakmai és társadalmi körülmények között folyt Erdélyi Zsuzsanna kutatómunkája?

Erdélyi Zsuzsanna sem kerülhette volna el új vallási témájával a peremre sodródás veszélyét, ha Tálasi István tanácsára nem enged Juhász Ferenc kitartó biztatásának.⁷ Az *Új Írás* 1971. évi 9. számában⁸ megjelent imádságszövegek a reveláció erejével hatottak nemcsak a költőkre, hanem az értelmiségi olvasóközönség széles köreire és a legszélesebb társadalmi rétegekre is. Az egyik a magyar nyelv szépségét nyerte, a másik valamiféle felszabadulást, kitörést érezhetett az ideológiai bezártságból, míg az egyszerű emberek arra döbbsentek rá, hogy értékek hordozói. Ezzel egyidőben az *Új Ember* című katolikus hetilapban Rosdy Pál is hírt adott az új, addig ismeretlen szöveghagyományról.⁹ A széleskörű társadalmi visszhang, meg Héra Zoltán költő hosszú méltatása a *Népszabadság* 1974. november 3-i számában egyfajta védelmet jelentett Erdélyi Zsuzsanna számára.¹⁰

Az 1960-as években az volt a vélemény, hogy a magyar népköltészet profán jellegű, vallási jellegű szövegei nincsenek. Amik vannak, azok egyházkritikusak, vallásellenesek, vallás- és papcsúfolók. E képet hangsúlyozni érdekében állt a hatalomnak. Ebben a helyzetben jött Erdélyi Zsuzsanna száz- és ezerszámra menő veretes imádságszövegeivel, ami alapvetően megváltoztatta az addigi megítélést. Olyannyira, hogy a nyolckötetes *Magyar Néprajz Népköltészet* kötetébe (1988) már belekerült az archaikus imádságok nagy fejezete – igaz, már a rendszerváltás hajnalán vagyunk.¹¹

3 Erdélyi 2010.

4 Erdélyi Zsuzsanna munkahelyeiről lásd: Barna (szerk.) 2001a.; Barna 2001b.; Erdélyi 2011.

5 Erdélyi 2011: 24–26.

6 Erdélyi 2011: 20.

7 Erdélyi 2011: 23, 27–28.

8 Erdélyi 1970.

9 Rosdy 1971.

10 Héra 1974.; Erdélyi 2011: 39–40.

11 Erdélyi 1988a.

A katolikus egyház, különösen Lékai László veszprémi püspök, majd esztergomi bíboros érsek támogatása állandó maradt.¹² De minden keresztény felekezet igyekezett megtalálni hagyományaiban az archaikus imádságokat. Kiderült, hogy ezeket a szép, barokk jellegű és ferences ihletésű, de olykor a középkorig visszanyúló szövegeket legváltozatosabb formában a katolikusok őrzik. Az irodalomtudomány pedig tudomásul vette, hogy amit más népeknél az írásbeliség őrzött meg, nálunk a szóbeliségben maradt meg.

Tanulságos a szakma viszonyulása. K. Kovács László közölte a „bemutatkozó konferencia” írásait az *Ethnographia* hasábjain: Pais Dezső, Mezey László és Holl Béla elemzéseit.¹³ Tálasi István és Ortutay Gyula¹⁴ támogatták Erdélyi Zsuzsanna gyűjtőmunkáját, ám az akkor még virágjában működő Tudományos Minősítő Bizottság néprajzos tagjai meg tudták akadályozni azt, hogy munkájával Erdélyi Zsuzsanna kandidátusi fokozatot szerezzen.¹⁵ Csak gyűjtőnek és szakmán kívülinek minősítve őt. Ez fájdalmas tüske maradt Erdélyi Zsuzsannában, még ha egyéb szakmai és állami kitüntetések egész sorát kapta is meg hosszú élete folyamán. A jelentősebbeket említve: a Népművészeti Európa-díj, a Pitré Marino-nagydíj, a Bethlen Gábor-díj. Munkássága a Magyar Örökség része lett.¹⁶ Kossuth-díjjal tüntették ki, és megkapta a Magyar Művészeti Akadémia aranyérmét.¹⁷ Az indulástól, 1989-től tagja volt a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének. Újjászervezésekor, 1999-ben tagjai közé hívta a Szent István Tudományos Akadémia, majd a Magyar Művészeti Akadémia, ahol tagozatvezető lett. 1981-től tagja volt a reformátusok Doktorok Kollégiumának is. Több településen díszpolgárrá választották.¹⁸ Szokolay Sándor és Kocsár Miklós több imádságsszövegét megzenésítette. Csak a tudományos fokozat maradt el.

A *Somogyi Almanach*,¹⁹ majd a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* kiadásai a Magvető Kiadónál,²⁰ majd a pozsonyi Kalligramnál, tanulmányok sora, a katolikus és a világi sajtóban megjelent újságcikkek, s a kalendáriumok gyűjtési felhívásai lelkes gyűjtők sorát indították el az imádságsszövegek kutatása terén itthon és az elszakított országrészekeken is. Felélesztette a nagy hagyományokra visszatekintő gyűjtőhálózatok gyakorlatát. Erdélyi Zsuzsanna gyűjtési felhívásaira levelek százai érkeztek a Kárpát-medence és a nagyvilág számos pontjáról nemcsak imádság szövegekkel, hanem vallomásokkal is, lélekben és imádságban egyesítve a szétszabdalt és szétszóródott magyarságot. E levélanyag feldolgozóra vár.²¹

Jól indult bemutatkozása ellenére Erdélyi Zsuzsanna nem érezhette magát biztonságban a szűk ideológiai keretek és az ellenséges légkör miatt. Ezért elvégezte

12 Erdélyi 2011: 30–34.

13 Erdélyi 1971.

14 Erdélyi 2011: 18, 19.

15 Erdélyi 2011: 19–20.

16 Barna 2001b.

17 Kitüntetéseiről, elismeréseiről részletesen ír Várhelyi Ilona. Lásd Várhelyi 2011.

18 Nagykapos, Ekel (ma Szlovákia), Budapest V. kerület.

19 Erdélyi 1974.

20 Erdélyi 1976.; 1978.

21 A gyűjtési felhívások részletes felsorolását lásd Erdélyi 2015: 1124–1125.

a marxista egyetemet.²² S itt elnyerte a marxista Filozófiai Intézeti igazgató, Lukács József támogatását. Az Állami Egyházügyi Hivatal Erdélyi Zsuzsanna lektorálásával engedélyezte a korábban peremre szorított tudósok: Volly István, Domokos Pál Péter és Bálint Sándor könyveinek megjelenését a Szent István Társulatnál. Így láthatott nyomdafestéket Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösöd* (1973) című könyve, majd az *Ünnepi kalendárium* (1977) két kötete,²³ Domokos Pál Pétertől az „Édes hazámnak akartam szolgálni...” (1979), benne a Kájoni Cantionale három kiadásának anyaga, valamint Petrás Incze János minorita hitküldér életét és moldvai folklórgyűjtését bemutató tanulmánya,²⁴ Volly Istvántól pedig a *Karácsonyi és Mária-énekek* (1982)²⁵ című könyv. Az imádságokkal együtt ezek már fényesen igazolták, hogy van a magyar populáris kultúrának egy nagyon erős vallási rétege.

Bár csak alkalmanként adott elő egyetemeinken (az ELTE-n és nálunk Szege-den), nagyhatású publikációival, előadásaival követők és tanítványok sorát indította el kutatóútjukon.

A katolikus püspökök támogatásával, Török Erzsébet, Jancsó Adrienn, Ferenczi Éva és mások részvételével előadássorozatot indított templomokban.²⁶ Lemezfelvételei itthon és külföldön tovább népszerűsítették kutatómunkáját.²⁷

Ennek hatására nagyon sokan – vallásosságuk miatt lenézett, főleg egyszerű vidéki emberek – ráébredtek arra, hogy tudásuk fontos, értékes, hogy „kincsek” őrzői. Nem véletlenül írt Erdélyi Zsuzsanna az „írástudatlanok felelősségéről”.²⁸ Sorra látogatta a nagy búcsújáró helyeket, ahol a hely és az alkalom sajátos atmoszférája megkönnyítette az intenzív és eredményes gyűjtést. Párhuzamosan pedig nagy, nemzetközi kitekintésű filológiai feltárásmunkával elhelyezte az imádságanyagot mind a hazai, mind a nemzetközi szöveggyűjteményben.²⁹

Bő évtized kellett azonban ahhoz, hogy a vallási tematika elismerten megjelenjen a tudományos kutatási témák és az egyetemen oktatott tárgyak, témák között. Akadémiai kutatóként nekem 1983–1984-ben engedték meg először, hogy azt munkatervemben nyíltan megjeleníthessem. Akadémiai cserekapcsolat keretében engem 1984-ben megérkezésem után Csehszlovákiából haza akartak küldeni, mert a búcsújáró helyek kutatása szerepelt munkatervi programomban, s a vallási tematika Csehszlovákiában tiltott volt. Ott és Romániában is csak a népművészet címszó alatt kaphatott kutatási lehetőséget a vallási élet tárgyi világa (üvegek, faragások, szobrok).

Hogy nálunk már egy oldottabb légkör formálódott, abban nagy szerepet játszott Erdélyi Zsuzsanna. Archaikus imádságaival ő indította el az olvadást.

22 Erdélyi 2011: 35–36.

23 Bálint 1973., 1977.

24 Domokos 1979.

25 Volly 1982.

26 Erdélyi 2011: 30, 36.

27 Erdélyi 2011: 38., 2015: 1124.

28 Erdélyi 1988.

29 Erdélyi Zsuzsanna külön kötetbe gyűjtötte össze az archaikus imádság műfaj hazai és európai háttérvilágával foglalkozó írásait. Lásd Erdélyi 2015.

Kutatásával, olykor áldozatokat is követelő szerepvállalásával nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a vallási néprajz Magyarországon az 1980-as évektől kezdve a hatóságoktól is megtúrt tudományos diszciplínaként létezhesen.

Erdélyi Zsuzsanna 1980-ban még Bálint Sándorral indította el a hányatott sorsú, mára a Keresztény Múzeum keretében megnyugtatóan elhelyezett népi vallásosság gyűjtemény társadalmi gyűjtési akcióját. Lékai László bíboros sokat segített ebben. Az esztergomi gyűjtemény pár éve a budapesti Vigadóban is bemutatkozott.³⁰

Erdélyi Zsuzsanna szerepéről röviden azt mondhatjuk el tehát, hogy az 1970-es években sokat köszönhetünk neki a vallási néprajzi témák kutathatóságát illetően. A vallási néprajz intézményesülését (és finanszírozását) tekintve azonban a folyamat máig lezáratlan. Nincs külön kutatóintézete a vallási kultúra kutatásának. Jóllehet, sok – főleg egyháztörténeti vonatkozású *Lendület* és más – kutatócsoport van, de nincs egy állandó, multidiszciplináris és történeti-néprajzi, szociológiai, valamint interkonfesszionális szemléletű kutatóintézete a vernakuláris keresztény vallási kultúrának. Pedig nagy szükség lenne rá, mert tudások, ismeretek óriási halmaza merül feledésbe gyorsan változó (szekularizálódó és világra kinyúló), egységesülő, gyökereit és hagyományait veszítő világunkban. Kár, hogy az intézményesülés szükségességét sem a világi akadémiai, sem az egyházi tudományosság nem ismerte (még) fel, s nem áldoz(ott) rá anyagi és szellemi erőforrásokat. Sajátos kutatási profiljával „nagy hasznára volna irodalom-, művelődés-, művészet- és társadalomtörténeti kutatásainknak” – írta Bálint Sándor 1980-ban.³¹

Erdélyi Zsuzsanna megtette a maga idejében a szükséges és megfelelő lépéseket. Úgy látszik, egy szabadabbnak tűnő, plurális szemléletű, de erősen szekularizált világban mi sikertelenebbek vagyunk. Pedig a folytonosságot képviselni kellene. Bálint Sándor, Domokos Pál Péter, Erdélyi Zsuzsanna szellemi öröksége kötelez bennünket, mai szakmabélieket. Mi, az 1970–2000-es években munkásságunk derekán lévő, ma már kifutó nemzedék azonban örömmel látjuk, hogy van e vonalnak folytatója. Merítsenek erőt Zsuzsa néni élete példájából, tanuljanak szakma és feladat iránti alázatot, legyenek kitartóak a nagy célok elérésében! Reméljük, sikerre jutnak, mint Erdélyi Zsuzsanna.

30 A gyűjteményt elindító cikkeket Erdélyi Zsuzsanna újra közölte. Lásd Erdélyi 2011: 331–334.

31 Bálint Sándor ezeket a gondolatokat ugyan a népi vallásosság gyűjteményének elindításakor írta 1980 januárjában, de tágabb értelemben is igaz. Idézi Erdélyi 2011: 332.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd.* Budapest: Szent István Társulat.

1977 *Ünnepi kalendárium I-II.* Budapest: Szent István Társulat.

BARNA Gábor

2001a „Hegyet hágék, lőtőt lépék...” A 80 éves Erdélyi Zsuzsanna köszöntése. *Kalligram* 2001. 1–2. január-február, 3–7.

2001b Erdélyi Zsuzsanna néprajztudós Hegyet hágék, lőtőt lépék című gyűjtése magyar örökség. In Farkas Márta (szerk.): *Magyar örökség. Laudációk könyve 1995–1999.* 312–317. Budapest: Magyarországért Alapítvány.

BARNA Gábor (szerk.)

2001a „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Budapest: Szent István Társulat.

DOMOKOS Pál Péter

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum.* Petrás Incze János: Tudósítások. Budapest: Szent István Társulat.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1970 Hegyet hágék, lőtőt lépék. *Új Írás* 10/9. 75–100.

1971 Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. *Ethnographia* 82. 343–363.

1974 *Hegyet hágék, lőtőt lépék... (Archaikus népi imádságok).* Előszó: Ortutay Gyula, Kaposvár. (Somogyi Almanach 19–21.)

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.

1978 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.

1988a Archaikus népi imádságok. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklor 1. Magyar népköltészet.* 692–748. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1988b Az írástudatlanok felelőssége. *Új Írás* 28. 11. 70–89.

2010 *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval.* Budapest: Hagyományok Háza.

2011 „... századokon át paptalanul...” Várhelyi Ilonával közösen. Budapest: Szent István Társulat.

2015 *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága.* Pozsony: Kalligram.

HÉRA Zoltán

1974 Nyiss kaput, nyújts kezét. *Népszabadság* 1974. november 3. 32. 258. Vasárnap melléklet 7.

ROSDY Pál

1971 Ősi népi imáinkért. *Új Ember* 1971. április 11. 27. 15. 6.

VÁRHELYI Ilona

2011 „Ment Valaki Hegyen át...” (Nagy Gáspár) Közelítések a „Hegyet hágék”-jelenség fogadtatástörténetéhez. In Erdélyi Zsuzsanna – Várhelyi Ilona: *„...századokon át paptalanúl...”* 47–96. Budapest: Szent István Társulat.

VOLLY István

1982 *Karácsonyi és Mária-énekek.* Budapest: Szent István Társulat.

Barna Gábor

SZTE BTK Néprajzi Tanszék, professor emeritus

E-mail: gaborbarnadr@gmail.com

GÁBOR BARNÁ

The importance of the work of Zsuzsanna Erdélyi from the perspective of academic policy

The name of Zsuzsanna Erdélyi (1921–2015) has become synonymous with the genre and detailed analysis of archaic prayers. It is less widely known, however, that her research contributed considerably to religious ethnography gaining acceptance as a discipline and expanding further – an achievement which had previously been largely attributed to Sándor Bálint. Through vigorously organising her lecture series, she also made the wider society and the general public receptive to her work – thus increasing interest in the results of religious ethnography. She created institutions, supported the publishing of books in the subject area, encouraged young people and helped launch their careers.

Karácsonyi orgonás dudautánzás a Lajtha-csoport nyugat-dunántúli gyűjtéseiben és Bucsú község hagyományában

A Lajtha-csoport népénekgyűjtése a Nyugat-Dunántúlon

Tanulmányunkban Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) néprajztudós gyűjtő és kutató életének első szakaszára, az ún. Lajtha-korszak eredményeire koncentrálunk. Lajtha László (1892–1963) népzene gyűjtő, zenetudós, világhírű zeneszerző és kar-nagy az 1920-as évek végétől kiemelt fontosságot tulajdonított a népének mint szakrális témájú népdal összegyűjtésének.¹ E munka egyik első gyümölcse Volly István (1907–1992) peregi (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) gyűjtése és a Bálint Sándor (1904–1980) néprajztudós irányításával kiadott *101 Mária-ének* című, úttörő jelentőségű gyűjteménye, amely először 1948-ban jelent meg.² Lajtha László Népzene-gyűjtő Csoportja a Művelődési Minisztérium keretében 1951-től 1963-ig működött és kezdte el a történeti népzene vokális és instrumentális emlékeit kutatni.³ Míg az instrumentális népzene forrásait híres dunántúli cigányprímások szolgáltatták, főleg Tendl Pál Sopronban és Csejtei István Szombathelyen,⁴ addig a vokális történeti népzene és a vallási hagyományok emlékei egy-egy község kiváló elő-ekeseihez kötődtek.⁵ A felvett hangzóanyag a Néprajzi Múzeum Hangtárában található a Pátria-felvételek folytatásaként. Lajtha munkatársa textológusként Erdélyi Zsuzsanna, zenei lejegyzőként pedig Tóth Margit (1920–2009) volt a csoport munkájában.⁶ Lajtha László 1963. február 16-án bekövetkezett halála után a népének gyűjtését Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit folytatta, nagyjából

1 Volly 1990: 14–16.

2 Volly 1948; bővített formában: Volly 1982.

3 Nem tudjuk pontosan, mikor alakult a csoport, habár a Néprajzi Múzeumban a Népzene gyűjtő Csoport iktatókönyvéből kiderül, hogy Lajtha 1951. július 11-én a minisztériumtól gyűjtőcsoport megalakítását kéri. Ez az iktatókönyv 1950-től 1975-ig tartalmazza a Népzene gyűjtő Csoporttal kapcsolatos leveleket, engedélyeket, jelentéseket, de az ezekhez tartozó leveleket nem sikerült fel-lelni. Erdélyi Zsuzsanna és Lajtha László közös gyűjtései 1953-ban kezdődtek. (Pálóczy Krisztina népzene kutató szíves közlése, 2018. november 19.)

4 Kiadása: Lajtha 1962; Lajtha 2005; Lajtha 1988. Részletesen elemzi: Tari 1992: 141–190. A gyűjtőutak jelentőségét ismerteti és állomásait sorjázza: Berlász 1984: 107–260.

5 A munka kiemelkedő eredménye a 262 tételt tartalmazó virrasztóének-kötet: Lajtha 1956.

6 Bővebben a Lajtha-csoportról és népének-gyűjtéséről: Erdélyi 2010; Solymosi Tari 2010; Pálóczy 2013. Pálóczy Krisztina népzene kutató készített kiállítást a Lajtha-csoportról „Az igaz hitben végig megmaradjunk...” Népének kutatás az 1950-es években címmel a budapesti Néprajzi Múzeumban 2012. szeptember 15-e és 2013. január 6. között, a Szakrális Művészetek Hete és a Lajtha-év alkalmá-ból. A Lajtha-csoport fellelhető lejegyzései Pálóczy Krisztina és Földi Rozália Anna munkájaként a Néprajzi Múzeum honlapján Lajtha László és kutatócsoportjának gyűjtései címmel 2017 óta megta-lálhatók, lásd: <https://lajtha.neprajz.hu/neprajz.start.php>. (letöltés: 2021.11.15.)

1968-ig, Erdélyi Zsuzsanna népi imádság szövegeinek felfedezéséig.⁷ Tóth Margit hagyatékát a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum Hangtára őrzi. Ebben a muzikológa gyűjtő- és lejegyzőfüzeteit és az általa készített, az 1950-es és 1960-as évekből származó kéziratos támlapok sokaságát találjuk. Az eddig minden tudományág számára ismeretlen, mintegy 300 oldalt kitevő kéziratos forrásanyag jelenti tanulmányunk forrásbázisát.⁸ A ceruzával és néha tollal írott gyűjtőfüzetek a Lajtha megkövetelte precizitással tárják elénk a helyszíni népének- és népszokáslejegyzéseket. Tóth Margit gyűjtőfüzetei Sopron vármegye, azaz a Rábaköz és a Hanság területéről 33 községből tartalmaznak zenei lejegyzéseket. A feljegyzések Babót, Bogyoszló, Bősárkány, Bükszék, Cirák, Eszterháza (ma Fertőd része), Fertőhomok, Fertőszentmiklós, Fertőszéplak, Garta (ma Kapuvár része), Gyóró, Hegykő, Hidegség, Himod, Hövej, Kapuvár, Lövő, Magyar-keresztúr, Mexikópuszta, Nagycenk, Osló, Öntépuszta, Páli, Pereszteg, Petőháza, Pinnye, Pusztacsalád, Rábakecöl, Rábapordány, Röjtökmuzsaj, Sopronkövesd, Szany, Vitnyéd szokásait és dallamait dokumentálják. Vas megyéből 37 település, név szerint Alsóújlak, Andrásfa, Bozzai, Bozsok, Celldömölk, Csákánydoroszló, Csempeszkopács, Farkasfa, Hegyhátszentpéter, Izsákfa, Jánosháza, Kám, Kenyeri, Kercaszomor, Meszlen, Nagypöse és Ludad (ma Gyöngyösfalu), Nagygyecs (ma Gencsapáti), Nemesböd, Nick, Olaszfa, Ondód, Pankasz, Pácsony, Pápóc, Pecöl, Pósfá, Rátót, Rum, Salköveskút, Szalafő, Szentkirály (ma Szombathely része), Tanakajd, Vasasszonyfa, Vasszécseny, Vasszilvág és Vát dallamait és néhány paraliturgikus szokásrendjét örökítették meg.⁹ Győr-Moson-Sopron megye területéről a szigetközi Ásványráró, Dunaremete, Halászi, Kisbodak, Lébény, Lipót, Nagybarát és Püski énekeseit faggatták a Lajtha-csoport tagjai. Zalából Zalaszentiván és a szomszédos Zalaszentlőrinc előénekesei énekeltek. Egy-egy gyűjtőfüzet a távoli Gesztely (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) és Tápé (Csongrád m.) néhány népénekét is számba veszi.

Emellett a Lajtha-hagyatékban található Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit tollából a *Dunántúli népénekek* című kétkötetes kézirata,¹⁰ amely letisztázott formában tartalmaz több száz népéneket az 1960-as évek végéről.

A Lajtha-csoport gyűjtésének fontosságát mutatja, hogy az ebben a régióban gyűjtő Timaffy László (1916–2002) néprajzkutató, földrajztudós, zenepedagógus és kántor,¹¹ valamint Barsi Ernő (1920–2013) népzene gyűjtő¹² munkája a tárgyi néprajzi hagyaték mellett a népdalokra és a jeles napi szokásokra terjedt ki, a népénekekre és a paraliturgikus szokásokra nem. Jáki Sándor Teodóz (1929–2013)

⁷ Erdélyi 1976.

⁸ Köszönöm Pálóczy Krisztina népzene kutatónak, hogy az anyagba betekintheztem a budapesti Néprajzi Múzeumban.

⁹ Számos falut sorol Sopron és Vas megyéből azok közül, amiket a Lajtha László Népzene gyűjtő Csoport felkeresett 1963. február 16-a előtt: Volly 1967: 61–68.

¹⁰ Erdélyi Zsuzsanna – Tóth Margit: *Dunántúli népénekek I–II.* című kézirata (1960-as évek vége) a Lajtha László Népzenei Gyűjteményben, Hagyományok Háza, Folklórdokumentációs Könyvtár és Archívum, Budapest. Jelzete: LL_NZK_055_20_23.

¹¹ A térség életmódját, tárgyi és szellemi néprajzát tárgyaló könyve és szaktanulmánya közül jeles napi dalokat közöl: Timaffy 1980: 169–174.; Timaffy 1991: 155–206.

¹² Barsi 1995; Barsi 2009³.

győri bencés egyházzenesész, tanár, karnagy gyűjtése 1974 után szakrális anyagra koncentrálódott, munkája révén Osló Mária-kegyhely népvesperása¹³ és Kunsziget országosan egyedülálló népszokása, a húsvétvasárnapi Jézus-keresés¹⁴ ismert.

Az orgonás dudautánzás dunántúli példái

A cigányzenekarok megjelenése előtt Magyarországon és tágabban Európa nagy részén a duda volt a szórakoztató zenélés legkedveltebb eszköze. Geleji Katona István a református *Öreg Graduál* (Gyulafehérvár, 1636) szerkesztője a *magyarok első muzsikájaként* említi ezt a népi fúvós hangszert. A templomi dudálással rokon a lakodalmakban a dudánóták között dudán eljátszott közjáték, amely motívumismételgető, laza szerkezetű, jellegtelen zene.¹⁵

A dudazene és a dudautánzó népdaléneklés jellemző a dunántúli népzenei dialektusra, azon belül a Rábaköz népzenejére. Olsvai Imre (1931–2014) népzene-kutató így ír a *Magyar Népzenei Antológia III., Dunántúl* kötetében:

„Az idők emlékezete szerint a 19. század végén még sokfelé éltek-jártak dudások a dialektusterületen. A következő század közepére már csak Északnyugat-Dunántúlon és délen, a Dráva mentén maradt közülük egy-kettő (a délen élő többi dudás horvát nemzetiségű). [...] A hajdani dudajáték stílusa, légköre sajátosan él tovább Északnyugat-, illetve Dél-Dunántúlon énekelt, hegedült, klarinétozott és – még tovább variálva – orgonált változatokban. Az énekelt utánzás részint szöveggel, részint értelmetlen szótagokkal történik, fel-felidézve a duda felfújását, a sokdallamos fűzért, a beiktatott motivikus-ütempáros közjátékokat és a befejező-effektust. Hegedűn a dudásipok kísérőhangzása tevődik át a mélyebb húrokra.”¹⁶

A dudamotívumokhoz kapcsolódik egy paraliturgikus funkcióvá emelkedett, jellegzetes szokás, az orgonadudálás. Lényege, hogy a *dudálás* során minden esztendőben december 25-én, a karácsony éjféli mise végén vagy a karácsony ünnepi nagymise végén a kántor, egykor tanító, a nép ajkán emlegetett mester a templomi orgonán a duda hangját, jellegzetes dallammotívumait és ritmikáját utánozza. Ugyanolyan tánczenét, dudánótát vagy dudaközjátékot ad elő, mint ami a lakodalmakban a duda hangján elhangzik. Megidézi a gyermek Jézust imádó betlehemi pásztorok hangszerét és táncát. A duda orgonán való utánzata – Paksa Katalin szerint – barokkos jegyeket mutat.¹⁷

A karácsonyi dudálásról elsőként Kodály Zoltán adott hírt a *Régi karácsonyi énekek* című tanulmányában, 1916-ban, amelyben a zoborlajai Menyhe (Nyitra vm.) község három énekét közölte 1911. évi saját gyűjtéséből. Kodály adatközlője az 1860-as

13 Jáki 1987: 196–200.

14 Jáki 1999: 34–41.

15 Sárosi Bálint a templomi dudálással kapcsolatban Kodály Zoltán zoborvidéki gyűjtésére és 1916-ban kiadott cikkére (lásd alább), valamint Tolna és Somogy megyei gyűjtésekre hivatkozik, a Lajtha-csoport munkáját – annak közelmúltig való lappangása miatt – nem ismeri: Sárosi 1996: 24.; Sárosi 1998: 113.; Sárosi 2003: 198. (A dudáról lásd a 195–200. oldalt.)

16 MNA III. Összkiadás: MNA 2012.

17 Paksa 2010: 72.

évekre is visszaemlékeztek, amelyről elmondták, hogy „a karácsonyi templomozás vígabb volt, mint manapság. Különösképpen az éjféli mise alatt szokás volt néhány olyan nóta, amilyenre «táncolni is lehetett volna.» Ahogy pedig az akkori kántor megeresztette hozzá az orgonát: tisztára úgy szólt, mint a duda.”¹⁸

Pásztorok, kik a nyájnál szüntelen vigyáztok... kezdősorral 1843-ban a bácskai Óbecsén (Bács-Bodrog vm.) vetett papírra Mezei János egy dudautánzó orgonazenét.¹⁹ Dallama arra a *Fázik a kis Jézus kemény hidegben...* kezdetű, négysoros és egyversszakos, hexachord hangsorú karácsonyi énekre hasonlít, amit a Sopron megyei Süttörön (mai Fertődön) lelt fel a népzene kutató 1952-ben. A 89 eszterdős adatközlő, Horváth-Saródi Sándor elmondta: 50 évvel ezelőtt, azaz 1900 táján, még dudával jártak kis Jézust köszönteni, és még a templomban is dudáltak, de a plébános eltiltotta. De a nép ragaszkodott hozzá, és a kántor dudaszzerűen játszott karácsonykor az orgonán.²⁰

Bálint Sándor Tápé (Csongrád m.) hagyományában lelt a karácsonyi dudálás nyomaira, amit a nép abban a templomban is elvárt a kántortól.²¹ Paksa Katalin kutatásai szerint a pásztorok subájukban és botokkal vettek részt az éjféli misén. Tápén még az 1950-es években is a *Kását főzött Türeiné...* dallamát improvizáló közjátékra felajánlaskor és a mise végén a fiatalság táncformán dübörgött. A szokásra a Makó melletti Apátfalván is emlékeztek még az 1960-as években.²² Schram Ferenc – idézve Bálint Sándor kutatásait – Diósjenő (Pest m.) hagyományára emlékeztet: a kanász az éjféli misén úrfelmutatáskor betülkölt a templomba.²³

Napjaink népzenei előadóművészetének legismertebb és zenei, formai szempontból legteljesebb *dudállását* a somogyi Karádon gyűjtötte Olsvai Imre. A karácsonyi misén kimenőre játszotta a kántor. E változat négyféle dallamot variál és ismétel, terclépéseket is alkalmazva.²⁴ Bedeg (Tolna m.) községben az éjféli mise előtt és a szertartás után is játszotta a kántor a dudálást, amellet karácsony napján, másnapján és újévkor is előadta. Németh Antal kántortanítótól tanulta Olsvai Imre adatközlője, Bognár Péter. Első dallamának mintája az *Elégett a Szalai csu-mája, / Benn égett a szakajtó ruhája, ruhája...* kezdetű, a másik zenei motívum forrása az *Uccu, bizony megérett a meggy...* kezdetű népdal volt.²⁵ A baranyai Kárász

18 Kodály 1916 [2007], 60–63. Kodály Karádon (Somogy m.) is gyűjtött karácsony éjféli dudánótát Markaf Józseftől (sz. 1877) 1936-ban. Közzétette: Olsvai 2001: 333, nr. 11.

19 Mezei János: Énekek karácsony napra. Óbecse, 1843, 62. Közzétette: MNT II, 1953: 1146.

20 Énekelte: Horváth-Saródi Sándor, 89 éves; gyűjtötte: Katanics Mária, Süttör (ma Fertőd része, Sopron vm.), 1952. augusztus. A dudálás leírásával együtt kiadta: MNT II, 1953: 713. 1145, nr. 622.

21 Bálint 1938: 128.; Bálint 1976: 97.

22 Paksa 2001: 151–164.

23 Schram 1971: 798–800.

24 Orgonán játszotta: Herk Mihály kántortanító, orgonista, helytörténész, 49 éves, gyűjtötte: Olsvai Imre, Karád (Somogy m.), 1967. június 8., jelzete: BTK Zenetudományi Intézet Népzene- és Néptáncutató Osztály és Archivum (ELKH), AP 6207i–6208abc. Hangzó: zti.hungaricana.hu/hu/audio/6486/?t=00%3A26%3A18#record-45887 (letöltés: 2021.11.15.) Olsvai Imre közlésében olvasható: MNA III. 1992; Tátrai – Karácsony Molnár 1997: 186–187.; Olsvai 2001: 333–334, nr. 12; hangzó kiadás: Paksa 2004: 36, track 13; kottával: Paksa 2010: 79, nr. 4; tömör leírását adja: Bálint 2014: 621–622.

25 Bedeg (Tolna m.), Bognár Péter kántor játszotta harmóniumon, gyűjtötte Olsvai Imre, 1980. augusztus 20-án, hangzó és támlap: zti.hungaricana.hu/hu/audio/9915/?t=00%3A00%3A19#record-107662 (letöltés: 2021.11.15.).

hagyományában a *Tik hús, lúd hús, / Liba, liba, liba comb, / Ki fújja föl a dudát, / Sebes macska valagát?* szövegű, kvart lelépéssel kezdődő, hexachord hangsorú, gyermekek énekelte paródiaszerű népdal adta a karácsonyi dudálás mintáját az 1920-as években az éjféli misén,²⁶ legalábbis a nép belehallása szerint. Hosszúhengeres (Baranya m.) használat alapján említette Kovács János a kárászi változattal azonos dallamgerincű, kvart hangterjedelmű *Lúd hús, lúd hús, / Liba, liba, libacom* szövegű népdalt a karácsonyi dudálás mintájaként.²⁷ Somogyacsa szövegtelen töredéket őriz, Jásd (Veszprém m.) dudálásában Trio-jellegű közjáték található, Igal (Somogy m.) variánsa a *Bárcsak régen felébredtem volna...* karácsonyi népének²⁸ motívumait rejt, az ugyancsak somogyi Törökkoppány népe a *Jeruzsálem városába fol a bor...* kezdetű népdal szövegét gondolta az éjféli mise elején és végén felhangzó dudautánzó orgonaszó alá.²⁹

Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit nyugat-dunántúli, az imént sorolt 87 települést bejárta gyűjtései során összesen hét községben találkozott az orgonadudálással. Tóth Margit kéziratban fennmaradt gyűjtőfüzeteiben falvak és gyűjtési dátumok szerint lehet keresni. A hangjegyzeteknek külön jelzete nincsen.³⁰

Himódon (Sopron vm.) 1961. június 18-án így beszélt a dudálásról az 1897-ben született Kiss Szabó Józsefné Zsugonics Mária, Mári néni: „Szent karácsony éjfélibe egy világi ének meg van engedve, egy duda nóta”. A szintén rábaközi Hövejen 1956. január 29-én Vargáné elmondta a gyűjtőknek, hogy édesanyja idején, 1908 táján a közeli Babótról jött át Hövejre a Vászondi nevű dudás, akitől kérték a helybeliek a dudát. Felmehetett a templomba is. „Mióta nem, akkor a Borsos József főtanító így dudált: játszott az orgonán, mikor a dudás már nem jöhetett be a templomba”. Az említett somogyi példákhoz az alábbi töredékes változat hasonlít a legjobban:

26 Énekelte: Zag Józsefné Sáska Margit, 67 éves, szül. Kárász (Baranya m.), gyűjtötte Paksa Katalin, Magyareregny (Baranya m.), 1980. augusztus, AP 12118a. Hangzó és támlap: <https://zti.hungaricana.hu/hu/105620/> (letöltés: 2021.11.15.). Kissé eltérő variáns: énekelte Sáska József 66 esztendő nyugalmazott vasutas, Kárász (Baranya m.), gyűjtötte Paksa Katalin 1983 júniusában, hangzó és támlap: <https://zti.hungaricana.hu/hu/114283/> (letöltés: 2021.11.15.).

27 Kovács János (Budafai), 80 éves, Kárász (Baranya m.), gyűjtötte Paksa Katalin, 1980. augusztus, AP 12116e, hangzó és támlap: zti.hungaricana.hu/hu/105603/ (letöltés: 2021.11.15.). Az említett baranyai példákat kiadta: Olsvai 2001: 332–333, nr. 8–10.

28 Kiadott példák: MNT II, 1953, 373-I, 374-I, 597, 602, 605, 947.

29 Az említett Olsvai-gyűjtésű somogyi és Békefi Antal feltárta Veszprém megyei példákat kiadta és elemzi: Olsvai 2001: 324, 334–336, nr. 13–16. Jásdi és olaszfalui orgonadudálás: Békefi 1978: 424, nr. 160; 430, nr. 191.

30 Tóth Margit gyűjtőfüzeteinek lelőhelye: Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivum Hangtára, Budapest. A Sopron és Vas megyei adatok ezekből a kéziratok füzetekből származnak. A dolgozatban szereplő kották grafikáját készítette: Pálóczy Krisztina, akinek ezúton is köszönöm a munkáját.

Cirákon (Sopron vm.) így emlékeztek a dudálásra az énekesek 1964-ben: „éjfélí misén a kántor úgy játszott, mintha dudán játszottak volna. De nem énekelt senki, mert szó nélkül hallgatták.” A vasi Bozzai községben 1962. november 17-én az 1900-ban született Szép Antal elmondta, hogy a „Pap misézett, mikor nem kellett énekelni, akkor a kántor csak dudálta szöveg nélkül”:

Ezt követően a kántor a kanásztánc ritmusú *Még azt mondják nem illik a tánc a magyarnak...* kezdetű közismert népdal, Vasban a söprútánc dallamára improvizált. Tóth Margit gyűjtésében e dallam ezzel a szövegkezdettel olvasható: „Árkot ugrott a kanász, kitörött a lába, / Könyörög a bírónak, tegye kalodába...” A Bozzaitól nem messze található Nárai község (Vas m.) dudálásának ugyancsak ez a közismert kanásztáncdallam volt a mintája. A gyűjtés során 1962. július 28-án az 1874-ben született Dési Vince elmondta: „Dudanóta. Apámtól tanultam. Ezt mink így mondtuk, mikor gyerekek voltunk:

*Elbujdosott a disznó kilenc malacával,
Utána ment a kanász üres tarisznyával.
Hüccs ki, disznó, a berekből, csak a füle látszik,
Kánászyerek a seggiből csak úgy trombitál ki.*

Ugyancsak Dési Vince hozzátette: „Karácsonkor a kántor illenfélét játszott az orgonán, persze szöveg nélkül.”

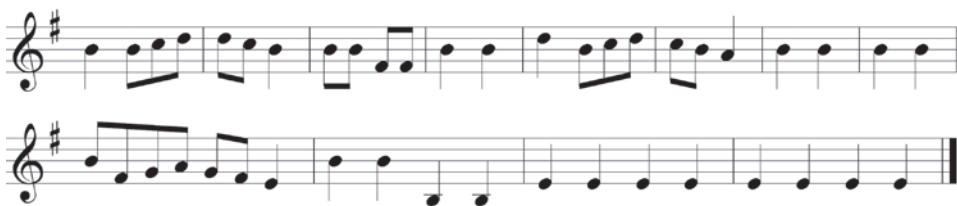
A Bucsutól nem messze fekvő, szintén vasi Salköveskúton 1963. május 13-án Szabó Józsefné Gombkötő Anna (1886) és Poór Flórián (1879) elmondta: „A kántor szokott dudálni az orgonán az éjféli misén”:

Répcseszentgyörgyön (Vas m.) 1962. július 29-én hangzott el az 1876-ban született Molnár János ajkáról: „Igy «dudált» a kántor karácsonykor éjjélben, mikor ének közben «pihentek»”:

A rábaközi Szanyban egy töredéket sikerült Erdélyi Zsuzsannának és Tóth Margitnak megörökítenie 1963. november 10-én Nagy Istvánné Korán Juliannától (1894) és Bögöly Mihálytól (1898):

A bucsui dudálás

A vasi Perenye, Bucsú, Sé, Dozmat és Gencsapáti diákjai Vakler Anna népi ének-művész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszék népi ének szakirányvezető tanára és jelen sorok írója szakmai irányításával, elsősorban Perenye és Vas megye néphagyományából koncerteket adtak, többek között Bucsú község (Vas m.) művelődési házában, 2013. december 14-én. Miután a koncerten a szomszédos Perenye község dallamvilágából³¹ hangzottak el népdalok és szokásdallamok, Németh Mária helybéli kántor büszkén elmondta jelen sorok írójának, hogy ő ismeri és még játssza a dudálást. E ma már népzenei csodának számító, akkor még minden karácsonykor megszólaló, megszakítás nélkül élő, nem revival tételt a 81 esztendőes Németh Mária játékaként Bucsú községben, a Szent Mihály-plébániatemplomban 2013. december 15-én, advent 3. vasárnapjának estéjén rögzítettük filmen és diktafonos hangfelvétellel egyaránt. A felvétel az utolsó pillanatban történt, mert Németh Mária a következő esztendőben elhunyt.³²

Németh Mária Szombathelyen született és kisgyermekkorától Bucsuban élt. Már négyesztendőes korában zongorázott. Elvégezte a kőszegi tanítóképzőt és Budapesten, 1959-ben a központi kántorképzőt, ahol Bárdos Lajostól, Gergely

31 Közel 10 órás CD-ROM-on népzenei felvételekkel, elsősorban Bejczy Józsefné Hittaller Anna (1928–2015) előénekes hangján hallhatók: Medgyesy S. 2011, 2012², 257–436. CD-ROM-melléklettel.

32 Játsszotta: Németh Mária, szül. Szombathelyen, 1932. december 25-én, gyűjtötte Medgyesy S. Norbert. A felvétel készítésénél jelen volt: Horváth Edéné Horváth Marianna sekrestyés, Németh Csabáné Varga Zsuzsanna, Németh Krisztina cukrászmester, Rétfalvi Balázs történész–levéltáros.

Ferenctől, Harmat Artúrtól, Kopeczky Alajostól, Lisznyay-Szabó Gábortól és Virág Endrétől tanulta mesterségét. Werner Alajos a gregorián ének szépségeire oktatta. Németh Mária elmondása szerint Bucsuban, az 1920-as években Kiss Péter tanító játszott a dudálást. Németh Mária édesapja, Németh Jenő (1900–1976) tőle vette át e hagyományt, aki az 1948. évi államosításig szolgált kántorként e községben. Németh Jenő Lajtha Lászlót és Erdélyi Zsuzsannát kísérte bucsui gyűjtései során. Németh Mária az édesapjától tanulta meg a dudálást. Kottával leírva soha nem látta, a gyűjtés során elmondta, hogy „mindig néztem édesapámat, hogyan játsza. Majdnem tánclépésben [orgonálta] a boldogságtól, hogy karácsony van”. Mindig az éjféli mise és a karácsonyi ünnepi mise végén, kimenetre játszott, még 2012-ben is. A helybeli közösség – mint a Dunántúl más helyein is – megkövetelte tőle. A gyűjtés során Németh Mária elmondta: édesapja és családja személyesen ismerte Lajtha Lászlót, édesapja vitte Lajthát a helybéli öregekhez regölést, lakodalmi kurjantásokat és népénekeket gyűjteni. Németh Máriát idézve: „Lajtha az utolsó napját is nálunk töltötte. Édesapám kísérte mindenhová. Erdélyi Zsuzsanna sokat járt itt, sokat aludt a plébánián is. Sőt, Volly István is járt itt és Tóth Margit is. Szép emlékeim vannak róluk.”³³

A bucsui dudautánzó dallam³⁴ Esz-dúrban szólal meg. Nem hasonlít a Lajthacsoport gyűjtötte, fent közzétett rábaközi és Vas megyei dallamokra, csupán kissé a höveji változatra. Összességében leginkább a karádi változattal vethető össze. A bucsui variáns teljes formában maradt fenn. A kántor alapvetően kétféle dallamotívumot variál e kötetlen, ütempáros szerkezetű darabban, majd pedig szextpárhuzamok alkalmazásával, minden bizonnyal klasszikus zenei hatású sorral lezárja művét. A két fő motívum megszólaltatása során a dudadallamokat tercszólammal egészíti ki – a nyolcados mozgású dallamrészeknél csak időnként, a negyedes mozgású dallamrésznél (24–27. és 38–41. ütemek) pedig következetesen mindig. A bal kéz nyolcados mozgású bourdon kíséretet játszik, utánozva a duda hangzását. A kvinthangot a teljes játék alatt lenyomva tartja, az alsó és felső oktávot pedig hol nyolcadonként váltogatja, hol a dallam ritmikáját utánozza velük. E ritmikai változatok időnként esetlegességből, a játékos kezének fáradásából is adódnak, időnként viszont szándékosnak tűnnek. A bucsui dudálás dallama nem rokonítható a közeli Gencsapáti dudánótájának dallamával, sem a Csejtei Sándor cimbalmostól Szombathelyen „karácsonyi köszöntő dudaként” gyűjtött ereszkedő dallamú, oktáv terjedelmű melódiával, sem az öreg Csejtei István „pásztorozás dudadallamával”, sem a körmendi „dudás csárdással”.³⁵

Borzavári Róza lejegyzésében – az átláthatóság kedvéért – a vázlatos formát közöljük:

33 Németh Mária bucsui (Vas m.) kántor szavai, Bucsú, 2013. december 15. Magnóra vette Medgyesy S. Norbert. Németh Mária 1963. február 17-én írt levelet Erdélyi Zsuzsannának Lajtha halálhíre kapcsán, a levelet beszkenelve közli: Erdélyi 2010: 161–162.

34 Játszott: Németh Mária (1932–2014), bucsui kántor, gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Bucsú, Szent Mihály-templom, 2013. december 15. Lejegyezte Borzavári Róza, akinek etnomuzikológiai megjegyzéseit is köszönöm!

35 Halmos – Lányi – Pesovár 1988: 223, 234, 255, nr. 62–63, 72, 96.

1. 2.

simile

Záró gondolatok

A kutatás – érthető okokból – az ezredfordulón már nem is feltételezte a karácsony éjjeli dudálás létezését. Sárosi Bálint megemlíti *A hangszeres magyar népzene* című monográfiájában az orgonadudálásról: „Az utolsó adatok egyike egy 1974 áprilisában írott levél, melyben Kiss Istvánné, felsőnyéki kántortanító özvegye, a férje által még a két világháború között is játszott karácsonyi «duda» vázlatos kottáját küldte el címemre.”³⁶ Olsvai Imre megjegyzi a karádi dudautánzásról, hogy „ez az egyetlen, orgonán felvett változat.”³⁷

Erdélyi Zsuzsanna nyomdokain járva épp abban a községben került elő 2013-ban a tán valóban utolsó magyarországi orgonadudálás, ahol Lajtha László utolsó gyűjtőútját járta 1963 februárjában.³⁸ Hadd zárjam egy személyes adalékkal: a dudálás felvétele után Németh Mária – biztatásomra – felhívta telefonon Erdélyi Zsuzsannát. Mindketten könnyes szemmel, meghatódva örvendeztek egymásnak és emlegették fel az 1960-as évek elején történeteket.³⁹ Azt az időszakot, amikor technikai felszerelés híján még nem lehetett ezt a népzenei és egyben paraliturgikus hangszeres népzenei imádságcsodát megörökíteni és lejegyezni, csak fél évszázaddal később.

Irodalomjegyzék

BARSI Ernő

1995 *Daloló Szigetköz*. Győrzámoly: Győrzámolyi Általános Iskola.

2009 *Daloló Rábaköz III*. 3. kiadás. Győr: Magyar Kultúra Kiadó Kft.

BÁLINT Sándor

1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Budapest: Szent István Társulat.

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest: Szent István Társulat.

2014 *Weihnachten, Ostern, Pfingsten. Aus der ungarischen und mitteleuropäischen Traditionswelt der grossen Feste*. Mit den Abbildungen von Miklós Lantos; Musikalische Bearbeitung von Katalin Paksa.; Hrsg. von Gábor Barna. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

BERLÁSZ Melinda

1984 *Lajtha László*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

³⁶ Sárosi 1996: 61. (71. jegyzetpont)

³⁷ Olsvai 2001: 324.

³⁸ Erdélyi – Solymosi Tari 2010: 106–110.

³⁹ Erdélyi Zsuzsanna adataira hivatkozva Berlász Melinda monográfiája szerint Lajtha László, Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit 1957 szeptemberében, 1961 novemberében és végül 1963 februárjában járt gyűjteni Bucsú községben. (Berlász 1984: 251–260.)

BÉKEFI Antal

- 1978 A bakonyi pásztorok zenei élete II. Népi hangszerek, hangszeres zene. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13. 355–438.

ERDÉLYI Zsuzsanna

- 1976 *Hegyet hágek, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.
- 2010 *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval.* Szerk. Solymosi Tari Emőke. Budapest: Hagyományok Háza.

HALMOS István – LÁNYI Ágoston – PESOVÁR Ernő

- 1988 *Vas megye tánc- és zenei hagyományai.* Szerk. Pesovár Ernő. Szombathely: Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ.

JÁKI Sándor Teodóz

- 1987 Az osli népvesperás. *Kisalföldi Kalendárium* 1988. Győr, 196–200.
- 1999 A Kunszigeti Jézuskeresés. *Honismeret* 27. 2. 34–41.

KODÁLY Zoltán

- 1916 [2007] Régi karácsonyi énekek. 1916. In Kodály Zoltán: *Visszatekintés* 2. Össze-
gyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Szerk. Bónis Ferenc. 60–63. Budapest:
Argumentum.

LAJTHA László

- 1956 *Sopronmegyei virrasztó énekek.* Budapest: Editio Musica.
- 1962 *Dunántúli táncok és dallamok I.* Budapest: Zeneműkiadó. (Népzenei monográfiák 5.)
- 1988 *Instrumental music from Western Hungary. From the repertoire of an urban Gipsy band.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2005 *Dunántúli táncok és dallamok II.* Budapest: Hagyományok Háza – Néprajzi Múzeum. (Népzenei monográfiák 6.)

MEDGYESY S. Norbert

- 2011, 2012² Perenye vallási élete, szakrális és zenei néphagyományai. In Medgyesy S. Norbert (szerk.): *Ecclesia Agathae. A 250 esztendő perenyei templom tanulmányköteté és népének-hanglemezei.* 257–436. Budapest: Magyar Napló.

MNA III.

- 1992 *Magyar Népzenei Antológia III. Dunántúl.* Szerk. Olsvai Imre. A szerk. munkatársai Rudasné Bajcsay Márta, Szőkéné Károlyi Annamária. (Hanglemezsorozat kísérszöveggel.) Budapest: MTA Zenetudományi Intézet.

MNA

- 2012 *Magyar Népzenei Antológia: Digitális összkiadás.* Főszerk. Richter Pál. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – FolkEurópa Kiadó.

MNT II.

- 1953 *Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok.* Szerk. Kerényi György. Budapest: Akadémiai Kiadó.

OLSVAI Imre

- 2001 Dunántúli dudamotívumok zenei és néprajzi világa. In Agócs Gergely (szerk.): *A duda, a furulya és a kanásztülok. A magyar hangszeres zene folklórja.* 319–348. Budapest: Planétás Kiadó.

PAKSA Katalin

- 2001 A szegedi dudahagyomány. In Agócs Gergely (szerk.): *A duda, a furulya és a kanásztülok. A magyar hangszeres zene folklórja.* 151–164. Budapest: Planétás Kiadó.
- 2004 *Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban: Bálint Sándor születésének 100. évfordulójára.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (A lemez száma: AKKCD 13/2004.)
- 2010 „Jelenti magát Jézus háromszor esztendőben.” Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban. In Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Rítus és ünnep – Rite and feast.* 67–83. Szeged: Néprajzi Kulturális Antropológiai Tanszék. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 25.)

PÁLÓCZY Krisztina

- 2013 A Lajtha-csoport és a Néprajzi Múzeum Népzene Osztályának fénykora. *Ethnographia* 124. 4. 545–562.

SÁROSI Bálint

- 1996 *A hangszeres magyar népzene.* Budapest: Püski.
- 1998 *Hangszerek a magyar néphagyományban.* Budapest: Planétás. (Jelenlévő múlt)
- 2003 *Zenei anyanyelvünk.* 2. kiadás. Budapest: Planétás.

SCHRAM Ferenc

- 1971 Az éjféli mise népi szokásainak történetéből. *Vigilia* 36. 12. 798–800.

SOLYMOSI TARI Emőke

- 2010 *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról.* Budapest: Hagyományok Háza.

TARI Lujza

- 1992 Lajtha László hangszeres népzene gyűjtései: 1911–1963. *Magyar Zene* 33. 2. 141–190.

TÁTRAJ Zsuzsanna – KARÁCSONYI MOLNÁR Erika

1997 *Jeles napok, ünnepi szokások*. Budapest: Planétás Kiadó. (Jelenlévő múlt)

TIMAFFY László

1980 *Szigetköz*. Budapest: Gondolat.

1991 *Rábaköz és a Hanság*. Győr: Novadat.

VOLLY István

1948 *101 Mária-ének. Népi gyűjtések*. Szeged: Népköta.

1967 Lajtha László, a Dunántúl zenegyűjtője (1892. VI. 30. – 1963. II. 16.). *Életünk* 5. 2. 61–68.

1982 *Karácsonyi és Mária-énekek*. Budapest: Szent István Társulat.

1990 A népénekgyűjtés kezdetei. *Musica Sacra. A katolikus egyházzenei élet: A „Teológia” folyóirat egyházzenei melléklete*. IV. 2. 14–16.

Medgyesy S. Norbert

PPKE BTK-TTK Történettudományi Intézet, habilitált docens

E-mail: medgyesy.norbert@btk.ppke.hu

NORBERT S. MEDGYESY

Christmas-time pipe imitation organ music in the collections of the Lajtha Group from Western Trans-Danubia and the traditions of the village of Bucsú

The present paper discusses what is referred as the Lajtha period in Zsuzsanna Erdélyi's life. Erdélyi was in charge of textological work in the László Lajtha Folk Music Collecting Group between 1951 and 1963. This collection and the period after Lajtha's death (February 16th 1963) is covered by the, hitherto unprocessed, collection notebooks written by music scholar Margit Tóth. They contain folk songs, tunes for festive customs, paraliturgic folk rituals and a description of "bagpiping". This last meant that on December 25th, at the end of the Christmas midnight mass or Christmas high mass the cantor (in the past this was a teacher revered by the people as a master) plays the organ in such a way as to imitate the sound of the bagpipe, its characteristic tunes and rhythms. The aim of this is to invoke the instrument and dance of the shepherds of Bethlehem adoring the infant Jesus. This custom was characteristic of the folk music of the Trans-Danubian region of Hungary. Zsuzsanna Erdélyi and Margit Tóth collected in 87 villages all over Győr, Moson, Sopron, Vas and Zala counties and they encountered "bagpiping" on the organ or its fragments in seven villages.

ARCHAIKUS IMÁK ÉS RÁOLVASÁSOK

„Ez hasznos!” – Máig élő gyimesi népi imádságok és gyógyító „mondások”

Tisztelettel fejet hajtvá emléke előtt, hálás szívvel írom: áldás, hogy Erdélyi Zsuzsanna több lehetett nekem, mint mester. Harminc évig tartó intenzív kapcsolatunk túlmutatott a szakmai kérdéseken, szoros személyes, lelki, női-asszonyi generációs kötődés volt ez. Egész életre elegendő lelki és szakmai útravalóval látott el. Karizmatikus egyénisége, mély hitet, erőt sugárzó személyisége és igazának biztos tudatából táplálkozó elszántsága minden szakmai, politika és magánéleti nehézségen átsegítette őt. Jellemző, hogy soha nem rettent meg a meglevő szabályok, cselekvési terek átlépésétől, ha saját útja, meggyőződése úgy kívánta. Általában nem a kitaposott utat követte, hanem alakította, tágította, módosította a kereteket. Tiszteljük bátorságát és kitartását, hogy merte vállalni saját útját a hivatalos szakmai, politikai, egyházi keretek ellenére is. Az idő őt igazolta. Ezért is ünnepeljük ma ilyen sokan. Erdélyi Zsuzsanna születésének 100. évfordulójáról, a hozzá fűződő kapcsolatokról, közös gyűjtőútjainkról, a tőle kapott tanításról emlékeimet felidézve megemlékeztem már folyóiratokban.¹

Most e szakmai konferencia kötetében hozzá és kapcsolatunkhoz illő, személyes-szakmai ajándékot szeretnék átnyújtani. Hisz személyesen Tőle kaptam az intenzív beavatást az archaikus népi imádságok világába. Megtisztelt azzal, hogy rendszeresen felkért, illusztráljam előadásait énekemmel, és hogy gyűjtései felvételeit, jegyzőkönyveit használjam. Mikor a hangfelvételei lemezkiadását készítettük,² heteken keresztül hasaltam nála a zongora alatt vagy a lakás egyéb zugaiban levő gyűjtési dokumentumai között. A Néprajzi Múzeum Népzenei Gyűjteményének munkatársaként is közvetlenül ismerkedhettem a Lajtha-csoportbéli munkáinak felvételeivel és saját készítésű katalóguscéduláival. Aztán a beavatás következő fázisaként elvitt magával gyűjtőútjaira az 1990-es évek elejétől. Megtapasztalhattam, milyen ő a terepen, hogy közelíti meg a parasztasszonyok lelkét, hogy képes előcsalogatni emlékeik mélyéről legdrágább kincseiket. Népzenei terepmunkáim után az első archaikus népi imádságfelvételeket vele együtt készíthettem közös útjainkon. Aztán saját utamra bocsájtott, amelyekből saját kutatások sarjadtak és önálló munkák születtek.³

Ezúton is megköszönve, hogy bízott bennem, most új, saját gyűjtésemből szeretnék átadni Erdélyi Zsuzsanna 100. születésnapja tiszteletére egy csokorra valót. Sajnos, személyesen már nem adhattam át Neki ezt a gyimesi csokrot: népi

1 Lovász 2021a, Lovász 2021b.

2 Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágek, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok 1–2. Hungaroton, SLPX 14118, 1991.

3 Lovász 1998, 2002: 57–108., 2011: 85–151.

imádságok, archaikus gyógyító szövegek füzérét az 2019. évi terepmunkámból. Tudatosan választottam a köszöntő megemlékezés e formáját az Ő tiszteletére. Egyrészt azért, mert a gyűjtött anyag mindenekelőtt való tisztelete jellemezte őt. A *Hegyet hágek...* kötetek nagy részét is az imádságszövegek, a hozzájuk kapcsolódó adatok és kontextuális beágyazásuk teszi ki. Másrészt azért, mert sajátja volt az örök nyitottság és érdeklődés más kutatók, így a fiatalabbak munkái, gyűjtései iránt is. Örömmel vette, ha az övéit kiegészítő szövegvariánsokat vitt neki valaki. Harmadrészt azért, mert hatalmas életműve egyik legtiszteletreméltóbb sajátossága a folyamatosan megújulni tudó önreflexív kutatói magatartás. Ez az attitűd a népi imádságok és más folklórműfajok közti határ meghúzását, a vallási néprajzi szövegek műfaji besorolását is érinti.

Mutatják ezt a *Hegyet hágek...* első kiadását huszonöt évvel később követő kötetben írott szerzői megjegyzések is. Például: „Ma már tudom, hogy a filológia szempontjai nem azonosak a nép fölfogásával. Ami szerint összetartozik, azt nem szabad szétszabdalni...”; hiszen „A nép tudatában az imádság és a ráolvasás azonosítása szinte természetes...”; azaz „A gyógyító, az archaikus, az egyházi imák jól megfértek egymással egy bolyban. A népi tudat nem tagolta őket parcelákba, miként a rendszerekben gondolkodó tudomány...”⁴

Ilyen és hasonló felismerések kimondása önmagában is tudományos jelentőségű tett, amelyhez nem csak terepmunkái során, hanem a gyűjtött anyag feldolgozása után, folyamatos, szembesítő, önreflexív kérdésfelvetésekkel jutott el a kutató, Erdélyi Zsuzsanna. Kutatásmódszertani és kutatásetikai szempontból is tiszteletreméltó az ilyen hozzáállás, amely az *émikus* és *étikus* szempontok világos elhatárolásával, de azok együttes figyelembevételével jellemezhető.⁵ Mindezek együtt alkotják azt a „trambulint” – szerette használni ezt a szót – amelyről indítom a mostani megközelítésemet.

A magyar archaikus népi imádságok kutatásáról⁶ kritikai reflexiókat, elméleti megfontolásokat fogalmaz meg James Kapaló – a gagauz archaikus népi imádságok kutatója – kivált a ráolvasás és ima műfajainak a vallástudományban és a folklorisztikában megjelenő kapcsolatát illetően. Jelentős figyelmet szentel az *archaikus népi imádság* mint önálló, köztes műfaj megalkotásának (*the construction of the liminal genre of „archaic prayer”*) a magyar folklorisztikában. Főleg a *mágiával* és a *ráolvasás* műfajával való kapcsolatára fókuszál, arra, ahogy az például Pócs Éva, Erdélyi Zsuzsanna, Lovász Irén, Tánczos Vilmos, Harangozó Imre, Takács György munkáiban megjelenik. Kapaló is rámutat arra, hogy általánosan elfogadott nézet szerint a műfajok közti tudományos distinkció gyakran átvágja az *émikus* kategóriákat és a „bennszülött” tudásra jellemző eredeti struktúrákat. Tudjuk, hogy az archaikus világképben nem feltétlenül a külső néprajzi, vallástudományi,

4 Erdélyi 1999: 821, 796, 799.

5 Az *émikus* és *étikus* dichotómia kétféle terepmunka feldolgozást, adatot, nézőpontot jelöl. Kenneth Pike (1954; 1967) hozta létre az emberi viselkedésre vonatkozó *emic/etic* (*émikus/étikus*) kategóriákat, a társadalomtudományi kutatás módszertana és az objektivitás körül zajló ismeretelméleti vitákra reflektálva. Az *émikus* – a cselekvő nézőpontja, a kultúrából, belülről jön. Az *étikus* – a megfigyelő, a kutató nézőpontja, kívülről jön, kultúra-semleges.

6 Kapaló 2011a.

teológiai műfajok és kategóriák szerint rendeződik a tudás. Belső rendszere nem mindig egyezik a külső műfaji kategóriákkal.

Kapaló kiemeli, hogy bár hasonló formulák léteznek más nyelvekben, más vallási kultúrákban is, mégis csak a magyar tudományosságban kapott egyértelmű *műfaji elismertséget, műfaji elnevezést, önálló műfajként való megtestesülést* az intézményesült folkór-kanonban, utalva *műfajelméleti* vitákra, a *műfajok konstruálásának* a legitimációs folyamatok részeként *elvárt* jelenségére és a *szakmai piac felosztására* is.⁷ Szerinte a műfaj koncepcionális hozzárendelése a *mágia* és a *vallás*, a *ráolvasás* és az *imádság* kategóriákhoz jelentősen meghatározza és behatárolja az „interpretív lehetőségeink” látásmódját és perspektíváját.

Az *archaikus népi imádság* mint műfaj konstrukciójának alapjául érzékelhetően a *megkülönböztető jegyek* és *strukturális elemek* szolgáltak. Erdélyi Zsuzsanna is formai, motivikai és funkcionális jegyek alapján csoportosította a publikált archaikus szövegeit, és ez alapján jelölte ki, hogy melyek szerint az archaikus népi imádság műfaji sajátosságai, alcsoportjai és más műfajokhoz való kapcsolódásai.⁸

Jómagam az 1990-es évek elejétől a nyelvészeti pragmatika és a kulturális antropológia oldaláról, a *beszédaktus-elmélet* terminológiája és szempontrendszerének segítségével próbáltam megközelíteni a *ráolvasás* és az *imádság* közti különbséget és hasonlóságot.⁹ *Szokrális kommunikáció* című disszertáciomban¹⁰ az archaikus népi imák egy csoportjára a *mágikus imádság* kategóriát javasoltam.¹¹ Kapaló is méltatta és hivatkozta már korai írásaim alapján megközelítésmódom sajátosságait: főként a beszédaktus-elmélet és a vallási mező alkalmazását, valamint a *mágikus imádság* terminust.¹²

A beszédaktus-elmélet alapján végzett elemzésemben az ima nemcsak textusként, hanem aktusként is értelmezhető, mert az ima a szöveg kimondásával végrehajtott cselekedet, szertartás. Az az ősi hit tartja fenn, hogy a kimondott szónak teremtő ereje van. A szó mágikus, teremtő erejébe vetett hit más – folklórműfajokat is konstituáló – archaikus beszédformákat is életre hívott és fenntartott, például: átok, áldás, ráolvasás. E nyelvészeti–pragmatikai megközelítést folytatva, a beszédaktus-elmélet alapján, később a performatívumok alapján tekintettem át a magyar néphagyomány több folklórműfajához tartozó rituális–verbális megnyilatkozás típust.¹³

Míg a fenti tanulmányok alaposan vizsgálták az archaikus népi imádság és a ráolvasás műfaji határait és sajátosságait, jelen írásnak nem célja műfajelméleti kérdések tisztázása. Éppen az a lényege, hogy azokon felülemelkedve, itt most nem tekinti fontosnak a külső/étikus műfaji kategóriákat. Hanem arra vállalkozik,

7 Kapaló 2011a: 83.

8 Erről, valamint James Kapaló reflexióiról is részletesebben lásd Lovász 2019a.

9 Lovász 1992; 1993.

10 Lovász Irén: *Szokrális kommunikáció*, Kandidátusi disszertáció, MTA kéziratára, D/17. Budapest, 1994.

11 Lovász 2002: 42–48., második kiadás: Lovász 2011: 66–74.

12 Lovász 2002: 42–53.; idézi Kapaló 2011a: 88–91.; Lovász 1993: 74–75.; idézi Kapaló 2011a: 96–97.; Kapaló 2011b: 26.

13 Lovász 2019b.

hogy műfaji besorolás nélkül mutasson be néhányat azokból az ún. *from the native point of view*¹⁴ (a bennszülött nézőpontjából) *hasznosnak* vélt és ismert, gyakorolt, testet–lélet gyógyító archaikus szövegekből, imádságokból, amelyek Gyimesben még ma is fellelhetők.

2019 nyarán végzett terepmunkámon elsődlegesen egy nagyobb multidiszciplináris témához, a *hang–test–lélek* antropológiai összefüggéseihez gyűjtöttem anyagot.¹⁵ A kutatás fő motívuma és vezérfonala sem szövegközpontú filológiai, sem műfajközpontú néprajzi nem volt. Az archaikus beszédformulák, gyógyító szövegek, ráolvasások, *mondások*, archaikus népi imádságok és szakrális énekek mégis sorra kerültek elő az asszonyok emlékezetéből.

Ezért az itt közölt imádságokat, ráolvasásokat nem szövegük és műfajuk szerint csoportosítva, hanem az azokat használó ember elmondása alapján, aktuális elhangzásuk sorrendjében mutatom be. Nemcsak az archaikus szövegek érdekelték, hanem a hozzájuk és előadási gyakorlatukhoz tapadó helyi tudás rituális feltétel- és szabályrendszere is. Rákérdeztem arra is, hogy szerintük mi az általuk ismert gyógyító szövegek elnevezésének *émikus* kategóriája. Ezek természetesen nem esnek egybe a néprajzkutatók *étikus* skatulyáival.¹⁶ Érdekelt, hogy mit mondanak arról, hogyan kell imádkozni, és hogy a kimondott szónak milyen erőt tulajdonítanak, és hogy miben áll a kimondott szó hatékonyságának titka. Többször elhangzik a gyimesi asszonyok szájából az elmondott szövegek értelmezésekor metanyelvi kulcsként:¹⁷ *ez hasznos*. Épp ez adja meg a pragmatikai indokoltságát annak, hogy e szövegek ismertsége, élénk tudása és elmondásuk gyakorlata évszázadokon keresztül megmaradt a szájhaszyományban.

Gyimesben még napjainkban is elérhetőek nem csak passzív tudásként, hanem aktív, hittel végzett imamondási gyakorlatként a középkort idéző ráolvasások, mágikus bajelhárító szövegek, gyógyító imádságok, és a passió-epikát, archaikus imamotívumot tartalmazó archaikus imádságok egész sora. Típusait, szövegvariánsait, azok felbecsülhetetlen művelődéstörténeti jelentőségével együtt Erdélyi Zsuzsanna, Pócs Éva klasszikus munkáiból ismerhetjük.¹⁸ Hasonlókat Tánzos Vilmos, Salamon Anikó, Harangozó Imre, Mohay Tamás és más kollégák gyűjtéseiből is olvashattunk.¹⁹ Ezeket az archaikus, szakrális, mágikus, gyógyító szövegeket és elmondásuk rítusait messzi letűnt korok – csodával határos, hogy még gyűjthettük – emlékeként tartjuk számon régóta.

Ugyanakkor itt, 2019-ben még élő, eleven, működő, szóval mondott mágikus, vallásos, gyógyító gyakorlatot tapasztalhattunk meg. A szakrális kommunikáció archaikus, de ma is hitelesen működő eseteiről hallhattunk a gyógyító, bajelhárító ráolvasásokon keresztül az archaikus népi imádságokig. Az alábbiakban

14 Vö. Geertz 1983 [1974]: 55–70.

15 Terepmunkám a Károli Gáspár Református Egyetemen folyó 20613B800 témaszámú kutatási pályázat támogatásával valósult meg.

16 Pike 1967: 1–3. vö. Lovász 2012: 22–23.

17 A beszélés néprajza Hymes-i értelmében. vö. Hymes 1962.; Lovász 2011: 38, 72.

18 Erdélyi 1976.; 1978.; 1999.; Pócs 1988: 633–691.; 1986.; Fettich 1971.

19 A teljesség igénye nélkül: Bosnyák 1982.; Salamon 1987.; Bosnyák 1982.; Harangozó 1998.; Takács 1998.; Pócs (szerk.) 2008.; Pócs (szerk.) 2012.; Kajári 2012.

bemutatom néhány felvétel leírását ebből a terepmunkából. De a fenti okok miatt tudatosan nem külső néprajzi-műfaji, sem motivikai-tematikai csoportosításban, hanem az azt használó ember pragmatikai, antropológiai szempontjából, úgy, ahogy ők nevezik és sorolják (*from the native point of view*), és a kontextuális megjelenést is érzékeltetve. Ezzel is alátámasztva és igazolva Erdélyi Zsuzsanna viszonylag késői, 1999. évi műfajelméleti megglátásait, amelyet fentebb idéztem.²⁰

Anna néni vallásos világképének teljesebb bemutatását korábbi írásomban megtettem,²¹ itt most a *Hogyan kell imádkozni?* kérdésemre kapott válaszait, és a magától elmondott imádságait idézem:

Úgy hogy az eszedet oda kell tenni, s nem kell egyebeket gondolkodni, mer az má' nem jó. Az imádság alatt semmi gond. Csak a Jóisten. [...] Oda kell figyelni, s szívből, lélekből imádkozni [...] Meg is gyógyultam. [...] Csak az imádságnak köszönhető!

Magától hozta szóba imádságai között az alábbi archaikus népi imádságot. Ő *régi imádságnak* nevezi. Típusa megtalálható a szakirodalomban. Változatát Erdélyi Zsuzsanna az archaikus népi imádságok között moldvai gyűjtésként közli, amelyet Tálasi Istvántól kéziratban kapott, a jegyzet szerint 1933. április 6-i keltezéssel feljegyzett imádság szöveggént. Bár ő ezt a szöveget a szenvedéstörténet mozzanatai szerinti csoportosításában a Krisztus–Mária párbeszéd motívumát tartalmazó szövegek közt jeleníti meg, hisz ott nem Szent Lukács, hanem az Úr Jézus szólítja meg a „kertescskéiben” ülő Máriát. Tánczos Vilmos pedig a gyimesi Sötétpataján 1990-ben gyűjtött közeli szövegvariánsát közli. Nála szinte csak a záradékban mutatkozik lényegi eltérés. Azonban mindegyik példáról elmondható a műfajra jellemző alapmotívumok egyezése és a műfajspecifikus záradék megléte is.²²

*Hol ül vala a Boldogságos szép Szűz Mária
Virágos kertjében, aran karszékében
sírván olvasván egy kis levelecskét.
Odaméne evangeli Szent Lukács,
kérdé, mért sírc, mért sírc asszonyunk Szűz Mária.
Hogyne sírnék, hogyne sírnék,
mikor az én áldott szent fiamot a zsidók elfogták,
Kálvária hegyére kivítették,
magos keresztre feszítették,
kezét vasszegekkel szerte szegezték,
lábát vasszegekkel összeszegezték,
fejít tövissel koronázták,
vaskesztyűkkel csapkodták,*

²⁰ Erdélyi 1999: 821, 976.

²¹ Lovász 2020.

²² Erdélyi 1999: 567., 188. imádság; Tánczos 1995: 89., 45. imádság.

*vasostorral ostorozták,
vaslándzsával öklölték,
az ő áldott szent vérét így eregették.
Evangeliz Szent Lukács,
ahol jársz, hirdesd ezt az imádságot,
aki ezt elmondja este lefektibe,
reggel felkeltibe,
olyan bűnje nem lesz, hogy
halála óráján ezer angyal mellette lesz! Ámmen!*

Ugye, milyen szép! Ezt édesanyámtól. Ő is Édesanyjától, aki 1888-ban született. Én ezt többször elmondom naponta, s három keresztet vetek utána. Ez azért hasznos!

Arra a kérdésre, hogy milyen *hasznos imádságokat* tud még, s *gyógyítanak-e* szóval, imádsággal, Anna néni azonnal rávágta az alábbi archaikus gyógyító imádságot, amely a *vízvetés* rítusát kíséri, és *igízetre* alkalmazzák, s amelyet a ráolvasások közé sorol a folklorisztika.²³

*Vízvetés Igízetre:
Elindult a boldogságos szép szűz Mária
Jordán vizéhez.
megtalálta zsidónak leányát,
felfeszíté fátyolát.
Menj el a boldogságos szép szűz Máriához,
hogy vessen vizet a gyermeknek,
mer ő vetett, mikor Jézus a kereszten függött.
Kék szem, zöld szem, valahány szem (s így keresztet kell vetni örökké)
megnézte, megigizte,
ezer angyal vigasztalja!*

Ez! S akkor kell mondani egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet háromszor! Keresztet vetni háromszor a buba fejére. S hatása van! S az állat is, ha nem jól viselkedik, akkor az ördög ott van. S azért nem lehet mondjuk lovat engedni, mert szökik az állat, ugrándozik, s aztán lecsendesedik. Háromszor tettem meg, hogy legyen biztos! Édesanyámtól így tanultam... Ez az imádság, nem árt. Ez jó. Ez hasznos! [...] Vagy ha kicsi buba erőst sir, nem lehet hallgattatni el, akkor azonnal meg kell ezt csinálni. El kell mondani ezt az imádságot, vízzel háromszor leönteni, keresztet vetni a homlokára háromszor, keziire, s jó ha mindenhol bekereszteli. Akkor elalszik. [...] Felnőttnek is, ha erőst fáj a feje. Ha olyan rossz reáfelejt magát. Abba a helybe az ördög jelen van. El kell űzni! Az ördög ott van mindenkinek a sarkában, közel nem

23 Vö. Pócs 1986: 168.; Erdélyi 1999: 104, 106.

*tud jönni, ha imádkozik az ember. Idesapám így tanította, Isten boldogítsa!
Vess keresztet örökké, imádkozzál s ne félj! S én nem félek!*

Hozzátette, hogy gyógyító erejét öregre, fiatalra, emberre, állatra egyaránt hasznosnak tartja.

Védekező, bajelhárító, gonoszűző imádságokat rendszeresen mondogatnak még ma is Gyimesben. Hisznek a szavak teremő, védelmező szerepében. Nagy idő, betegség, gonosz ellen a mai napig egyaránt használatosak az archaikus gyógyító, varázsló imádságok, és ráolvasások. Szent Antal alakja különös jelentőségű a védekező, bajelhárító szövegekben is.²⁴

*Eső ellen:
Padovai Szent Antal,
szépen kérünk,
hogy vedd el azt a nagy időt!
Hogy száraz szénánkat ne verje meg,
tudjuk összeszedni!*

*Nem akartam hallani a sátánról kicsike koromba! [...] Távozz tőlem sátán,
itt az Úrjézus Krisztus lakik! – minden este így mondtuk.*

*Hiszek egy Istenben,
bírom az Istenben.
az a bízott Isten lakozzék lelkemben!
Jöjj el én istenem, gyóntass meg ingemet,
hogy legyek én neked gyóntatott embered.
Menj el gonosz sátán, ne kísérts engemet!
mert van nekem fejem, fejem az Úrjézus Krisztus megfelelt képibe.
Az én házam szent Antal
négy szögibe négy angyal
közepibe szent ótár
szent ótáron szent kereszt
kerülj kereszt ingemet,
öröjz angyal ingemet!
Keresztény vagyok,
keresztény keresztelt,
jobb kezembe szent keresztet adott,
hogy őrizkedjek a gonosztól, a rossztól, Ammen!*

Na ez ugye szép?

24 Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéseiben találhatunk nemcsak Szent Antal tűzire mondott ráolvasásokat, hanem a védekező-bajelhárító imádságok gyakori motívumaként megjelenő „az én házam Szent Antal, négy szögibe négy angyal” képet, például: Erdélyi 1999: 117–119, 1003–1005.

Erdélyi Zsuzsanna ezt az esti imatípust a védekezés–bajelhárítás motívummal jelöli. Kiemelendő, hogy a református Kibédről közli a *Hegyet hágék...* bővített pozsonyi kiadásában a 264. szöveget,²⁵ bár főként a katolikus székelység bukovinai, moldvai kirajzásában ismert változatairól tesz említést. „E tény fölveti a típuskör történeti eredetét, azaz a protestantizmus előtti ismeretét...”²⁶

Különös jelentőségűnek és erejűnek tartom a kör – kereszt – négyszög, négy sarkán külön megjelölt *archetipikus*, mandalaszerű képet. Ez az archaikus népi imádságok egy csoportjában a verbális ikonográfia visszatérő, jellemző, védelmező, bajelhárító toposza. Amuletszerű, mágikus hatása az archaikus kultúrák – mandalaszerű – szimbolikus ábrázolásait idézi. Az archetipikus szimbolizációval részletesen foglalkozott – C. G. Jung nyomán – a magyar folklórban és kivált a népi imádságokban Tánczos Vilmos. Ő is kiemeli, hogy „a négyzet forma véglegesebb *védekező menedékre* utal. Ezt a szemléletet tükrözik a védekező–bajelhárító archaikus népi imádságok, amelyek a ház (szoba) négy sarkába és a közepére helyezik a démonokat távol tartó szentségi jegyeket.”²⁷ A mágikus védekezés ezen formájára épp gyimesi csángó imaszövegeket idéz.

Gyógyító imádságokra kérdeztem, s elsőként az alábbi *igizetre* való szöveget mondta Ilus néni, majd a nyári konyhájában imitálta a vízvetés rítusát, amelyet videóra is rögzítettem.

Vízvetés:

*Mikor az Úrjézus Krisztus a fekete földön járt,
láttam kék szem, zöld szem, fekete szem, sárga szem, tarka szem
megigizte, szí(v) megszerette,
vigasztaló szent lélek Isten vigasztald meg,
mind az ő áldott szent fiát megvigasztalta.
Hova mész te gonosz igizet?
Menyek ennek, annak (mondod a nevit)
piros vére kiszípására,
szálkás husa meghasogatására.
Térj meg, térj meg, te gonosz igizet,
menj el, hol kovásztalan kenyérrel élnek,
fekete kutyák nem ugatnak,
fekete kakasok nem szólnak,
ott szórd el ezt a hetvenhét féle gonosz igizetet!*²⁸

*Phö-phö-hö, és akkor így elköpdösik, és akkor így vetnek belé szenet. Akkor
az lemenyen, ha meg van igizve! Hármat. Sokszor mind a három lemenyen.*

²⁵ Erdélyi 1999: 867–872.

²⁶ Erdélyi 1999: 869.

²⁷ Vö. Tánczos 2001; 2007: 266.

²⁸ A Szent Antal tűzire mondott imádság jegyeit és elemeit látjuk ebben a szövegben. Erdélyi Zsuzsanna gyimesbükki változatát közli a ráolvasások ősi formái között. Erdélyi 1999: 117–119. További gyimesi változatait vö. Tánczos 1995: 35–47. Párhuzamait, típusait közli és elemzi Pócs 1986: 47–59, 160–185.

Máskor csak egy menyen le. S ez hasznos! Mikor nincs szén, akkor gyufával is lehet. Késsel keresztet vetnek a csésze alá is és a csészére is, és akkor kezdik. És akkor elmondanak még egy Üdvözlét a végén. Ha kicsike nyugós volt sírt, elhallgatott. S a nagynak es ha kezd a feje fájni erőst [...] Imádsággal sok mindent meg lehet gyógyítani! Szívből s lélekből imádkozol, akkor! Az ének két imádságot jelent! A szent ének hatásosabb. Azzal, hogy nehezebb!²⁹

*Én minden este elmondom ezt az imádságot:
Én lefekszem én ágyamba
minden testi koporsómba,
angyal ingem ébregessél,
sátán ingem meg ne csaljon!
Az Úrjézus velem legyen,
szentkeresztel megjegyezzen!
Jézus, maga velünk legyen,
irgalmasságunknak szent anyja,
légy lelkiünk oltalmazója!
Az én házam Szent Antal,
négy szegibe négy angyal.
Az angyalok csenditénék,
arany szóval viteténék.
Ki ezt elmondja este lefektébe,
reggel felkeltébe,
úgy üdvözl, mint az Úrjézus szent keresztje által. Ámen!*

*Na, ez nagyon szép! Én ezt még nagymamámtól. Édesanyám tizenötbe, de ő még 1885-be született.
– És ez hasznos ima? – kérdeztem. – Na, ez igen!...*

Az én lefekszem én ágyamba... kezdősor az archaikus népi estéli imádságok leggyakoribb motívuma. Ez a variáns a védelmező (angyal ingem ébregessél), bajelhárító (sátán engem meg ne csaljon) funkcióra épülő tiszta szövegváltozat, amely a műfajspecifikus záradékkal az archaikus népi imádságok tankönyvi mintapéldája lehetne. Gyimesi változatait Tánczos Vilmos gyűjtéseiben is megtalálhatjuk.³⁰

A sok gyimesi csángó népdal felvétele közben és a dalolás hagyományáról való beszélgetés mellett régi gyógyító imádságokról is tudakolódtam.

Ó, a vizvetést tudjuk, azt az édesanyánktól tanultuk. Tehát az egész procedura, az egész folyamat úgy folyik, hogy általában hát gyufával is lehet, de általában kályhabeli szénnel vagy tüzhelyivel... vagy széndarabkákkal vetik a vizet. Égő paraszakkal. Csészét... és egy kést használ. És a csészében

29 Vajon kiderül-e valaha, honnan jött Ilus néninek e Szent Ágostonnak tulajdonított mondat variánsa?

30 Erdélyi 1999: 341–591.; Tánczos 1995: 59–84.

víz van, akkor keresztet rajzol, s oda teszi le. Utána keresztet rajzol a vízre. A késsel. És akkor kezdi mondani az imát:

*Elindulta Boldogságos, szép Szűz Mária,
az ő áldott, szent fiával, Jézussal.
Az úton megtalálának egy gonosz igizetet.
Kérdék tőle: Merre mész, merre mész, te gonosz igizet?
Én, a – s mondják a nevit a babának, kinek veti a vizet –
Én a kicsi babának szíve fonnyasztására,
szálkás husa hasogatására,
piros vére ivására,
feje fájására,
szíve fájdalmára.
Térj meg, térj meg, Te gonosz igizet!
Ez igékkel mondom, szent igékkel,
ami Jézus szájából kijön szent ige,
hogymenj a pusztákra, kősziklákra,
hol a fekete kutyák nem ugatnak,
s a fekete kakasok nem szólnak!
Ámen!*

Akkor újra keresztet vet, ezt háromszor mondja el, és minden imára egy parazsat beleenged a vízbe... Tehát minden parázs után keresztet rajzol a vízre, és akkor kereszt alakban kispriccolja így a vizet a kés hegyivel. Tehát így, ahogy a keresztet vessük. S ennyi. Hogyha leszállnak a parazsak a víz aljára, akkor meg van igizve a baba, vagy aki. Felnőttek is... S a lényeg az, hogy nem így kiöntjük azt a vizet, hanem egy fa tövére, egy virág tövére, egyenesen így rátöltsük úgy szennestül, mindenestül. Azt mondják, olyan helyre kell önteni, ahol nem taposnak... Nem telt belé tizenöt perc sem, semmi bajom nem volt. Úgyhogy ezt én tapasztaltam... Én nem vagyok babonás, de nekem volt, én voltam élő példa az igizetre. Az katasztrofális betegség.

Annamária elmesélte saját élményét, tapasztalatát a megigizettségre majd annak a szenes vízzel és a fenti imádsággal való hatékony gyógyítására. Sőt, még a leánya esetét is, aki ugyanígy hiszi, hogy Ez létezik! Az ima gyógyít. Az ima gyógyít, persze!

A gyógyító mágikus-vallásos hagyomány máig ható továbbélésére példa ez a három generáción is átívelő sajátélmény-tapasztalat, hit és tudás, amely az igizetre, a vízvetésre és a gyógyító imádságra vonatkozó ismereteket hétköznapi természetességgel és meggyőződéssel tárolja és hívja elő.

A nagy tiszteletben álló és ma is aktívan működő *kenőasszony* ott jártunkkor is éppen két asszonyt is gyógyított, kent, becsípődött ideget masszírozott ki, amelynek résztvevő megfigyelői voltunk.³¹ Édesapjától, nagyanyjától és édesanyjától

31 Hozzá a népi gyógyászatot kutató Bernád Ilona vitt el először.

tól örökölt népi gyógyító tudását is gyakorolja. Van olyan gyógyító imádsága, ráolvasása, amire azt mondja: *ez csak olyan mondás*. A néprajztudomány ráolvasás, archaikus népi imádság műfajait nem ismeri. Ezeknek a gyógyító szövegeknek a megnevezésére ő maga a *mondás* kifejezést használja. Ahogy fentebb utaltam rá, többször beigazolódott, hogy a „bennszülött” belső nézőpontja gyakorta nem azonos a kutató külső nézőpontjával. Itt idézek párat a gyimesi kenőasszony imádságaiból és gyógyító mondásaiból:

Igizetre:

Szem megnézte, szív megszerette.

Vigasztaló Szentlélek szálljon a szívébe.

Boldogságos Szűz Mária könyörögj érte

vagy

Az őz megnyalja a borját a szeplőtől.

Én megnyallak téged a gonosz igizettől (püüpü).

S ezt ilyen kicsi babáknak... S használt a babáknak. Hamar menő dolog volt. Sőt keresztet húzott a homlokára, s dicsőséggel. S úgy sírt a kicsi baba, s mikor ezt elmondták mindjárt meg volt nyugodva... Mikor csak sírt egy végbe, s akkor azt mondták, hogy valaki olyan járt, hogy azt mondják, akit szeretsz, arra rácsudálkozol és megigized. Ezt tartották... Leszálltak a szenek, ha meg van igizve, s nem szálltak le a szenek, ha nincs megigizve. Azzal a vízzel a tenyereiket megkentik s itt a szíve tetején a mellit. Még egy-egy cseppet a szájába adtak a kicsikének s felnőt, annak es. A felnőtnek, de nagyon sokan vannak, akiknek ettől eláll a fejfájása. Ha nincsen szén, akkor csak a gyufát meggyújtja, és annak a szenét beléveti. Három szál gyufának a szenit. És kellett keresztet vetni a víz tetejére. És alája, ahová leteszi a csészét... s akkor a gyufát beléteszi. Három szál szenet kell tenni. És akkor háromszor kell ezt az imát elmondani. A gyufának a gombját, ami ég, azt vágjuk le ollóval, s azt eresztjük le ... És akkor elmondja:

Kék szem,

zöld szem,

fekete szem,

sárig szem

megigizte (mondja a nevit)

S Boldogságos Szűz Mária kenyeregj érte,

úgy megvigasztald, mindahogy vót!

S akkor megint keresztet vet. S ezek az ilyen régi imát vízvetésnek mondták.

Gizi néni is elmondta, hogy ezt a vizet a virág tövére öntötték, vagy csak olyan helyre volt szabad, ahol nem járnak, „nem ösvenbe, hanem ház mellé.” Meggyőződéssel állítja, hogy erős fejfájás is azonnal megszűnik, ha elmondjuk ezt az imádságot, az adott rituális körülmények közt az adott feltételekkel.

*Nagyidőre
Ó nagyhatalmú Úristen,
aki megmutattad mind égen és földön hatalmasságodat.
Fellegidből megindítád áldott szózatodat.
Nyilaidval és ménköveidvel rettentet a bűnösöket.
Ó, Názáreti Jézus, zsidóknak királya,
ki a szeleknek s a köesőknek parancsoltál.
Parancsolj a mostani támadott égi háborúnak!
Oszlasd el hegyekről-hegyekre,
kősziklákról-kősziklákra,
ahol Jézus Krisztus, tebenned nem hisznek!
Ámen!³²*

*...keresztet vet, ahonnan jó, az idő ellen. Elejibe. És ennyi.
Ebbe nincs semmi babonáság. Ez kimondottan imádság, ebbe babonáság nincs!
De én azt mondom, hogy az ima nem babonáság. Ebbe a Nagyidő ellen való
imába semmilyen babonáság nem fűződik. Mert ez minden imádság, minden szó!*

*Kígyómarásra
Kígyó kibújik a földből,
földből a fűbe,
fűből a szőrbe,
szőrből a bőrbe,
bőrből a húsba,
húsból a vérbe.
Boldogságos Szűzanya könyörögi érette!³³*

Ez ennyi csak. Ez nem imádság, ez csak olyan mondás. Gyógyító mondás. S hideg vízzel, ezt csihánval meg kellett verni. Ott, ahol megmarta. Nem dagadt, hanem attól megjavult. S felnőttek is. Még a kígyómarástól, amíg nem volt gyógyszer, használták a széket. A széketből egy magyaró nagyságot egy kalán vízbe. S azt úgy, hogy ne tudja, akit megmarta a kígyó. S azt úgy mondták, hogy „megpogányotította”. [...] Az biztos mindegy, hogy kié volt, csakhogy azt úgy kellett, hogy ne tudja, aki megigya. S a fekete-sárgaság helyett, mellé adták a három csepp macskavért. De tiszta fekete kellett a macska legyen. Fekete macskavért, három cseppet. S avval

32 Vö. Tanczos 1995: 34.

33 Egyik változatát lásd Pócs 1986: 32–33.

a fekete-sárgaságot meggyógyították. A gyertyafűgyöker es, jó. A sárikságba az volt, hogy viaszpoharat csináltak, s abba ezüstpénzt tettek. S arra vizet töltöttek, s azt a vizet minden reggel leitta, aki sárgaságba volt...

*Árpára
Árpa, én neked szántok,
elvetlek, elboronállak,
kikelsz, learatlak,
kévébe kötlek,
korongyába raklak.
Kicsépellek,
malomba viszlek, megőrletlek.
Kenyeret kemencébe teszek,
megkelsz, megsülsz.
Kiszedlek, megeszlek.³⁴*

S ez volt az árpának az aratása, ha szemre árpa lett. Keresztet vetni előtte-utána.

Ezt egy késvel, így a szeme előtt vinni, akinek árpa lett a szemire. Ehhez Miatyánk nem kellett. Ez így elég volt. Ez se imádság. Csak ilyen mondás. Gyógyító mondás.

*Jézus keresztje, pénteki imádság:
Eset, eset Jézusnak keresztje,
ma péntek s annak a napja,
hol imádkozik az Úrjézus Krisztus
Paradicsom kertjibe ül siralmas székibe.
Aranyhaja leeresztve, jobb kezibe kicsi írott könyv,
bal kezibe hét singes olvasó.
Odamene az Ő áldott Szent Anyja,
kérdi szóval: mit sírsz, mit sírsz, én áldott szent fiam.
Hogy ne sírnék, hogy ne sírnék, én áldott, szent anyám.
Mikor én el vagyok árulva.
Két nap a zsidók üldöznek, harmadik nap megfognak.
Vaskesztyűkkel csapdosnak, vasostorokkal ostromoznak.
Étel helyett és ital helyett épével és mirhával etetnek és itatnak.
Tompá kezemet, lábomat erőszakosan a keresztre vonják.
Tompá vasszegekkel átalszegzik
Menj el, menj el! Én áldott szent anyám.
Hirdesd az én keserves halálomnak emlékezetit.
Hogy, aki ezt megtanulja és elmondja este lefektibe, reggel felkeltibe.
De kiváltképpen minden pénteken háromszor,
Halálakor nem küldöm se angyalomat, se prófétámat.*

34 Vö. Pócs 1986: 19–20.

*Én az én áldott, szent Anyámmal meg fogok jelenni.
Testét hagyom a földnek,
lelkét viszem a mennybe, az örök dicsőségbe. Ámen!*

Édesanyámtól, igen. Édesanyám kilencszázba született.

Ez a szöveg, amit Gizi néni maga pénteki imádságnak nevez, annak a legjelentősebb archaikus népi imádságtípusnak a képviselője, amit Erdélyi Zsuzsanna – az archaikus népi imádságokat motívumai, a szenvedéstörténet mozzanatai szerint csoportosítva – a Krisztus–Mária párbeszéd csoportba sorolt. Ez alkotja a nagyheti passió-epika, fájdalmas történeteinek egyik legnagyobb szöveggörpuszát, amelyek a pénteki imádságok legtöbbjére jellemző!³⁵

Erdélyi Zsuzsanna módszerét követve, *a kitől tanulta, mikor szokták kérdésekre adott válaszokat is közlöm a szövegekkel együtt. Nem meglepő módon, itt is kiderült erről a népi imádságról is, Gizi néni elmondása szerint:*

A pap bácsi nem tudja eztet. Hát nem. Nem olyan dolog ez, hogy elmondjuk neki. Mi elmondjuk magunknak a hitünk szerint. Isten hallja és tudja. A templomban nem szoktuk”.

Erdélyi Zsuzsanna sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel. Egész könyvet szentelt a témának, sőt címadóul választotta a lelki-szellemi önellátásra kényszerült népi vallásosság eme sajátosságát.³⁶

Gizi néni arra a kérdésemre, hogy miben rejlik az imádság ereje, és hogyan kell imádkozni, azt válaszolta: *Hit nélkül akármit mondhatunk. De a hittel, ha hiszünk a Jóistenbe és az Ő segítségibe, akkor nem mondjuk hiába... Minden ima, minden fohász a hittől függ... Arra pedig, hogy miért mondják ezt a különös imádságot, pontosan, a záradékot megismételve, hangsúlyozva, megfogalmazta, hogy az utolsó négy sorban van az imádság érdeme. Ez az, amiért mondjuk.*

Epp ezek voltak a kimondott szó hatékonyságába, mágikus erejébe vetett hit alapján megvalósuló pragmatikai funkciók, ami alapján a beszédaktus-elmélet módszereit és eszköztárát alkalmazva javasoltam, hogy e szövegeket nevezhetjük *mágikus imádságnak*.³⁷

Ezen írásom megközelítés módjának és szándékának épp az a lényege, hogy mindegy is, mi hogyan nevezzük ezeket a szövegeket, amíg meghalljuk és figyelembe vesszük azt is, ahogy a használóik nevezik. És ezzel a látszat ellenére épp az archaikus imádság műfaját a néprajztudományba bevezető és elfogadtató Erdélyi Zsuzsanna szellemiségéhez vagyunk hűek. Hisz, ahogy a bevezetőben írtam, nyitottság és folyamatos, megújulni képes önreflexivitas volt jellemző kutatói attitűdjére még a műfajelméleti kérdésekben is.

³⁵ Erdélyi 1999: 501–572, 960–998.

³⁶ Erdélyi – Várhelyi 2015a. Az archaikus népi imádság mint folklórműfaj befogadástörténetéről lásd Erdélyi 2015b.

³⁷ Lovász 2002: 42–48.; 2. kiad.: Lovász 2011: 66–74.

Ezért ezek az archaikus gyógyító szövegek – bárhogya is nevezzük őket műfajilag – az itt közölt, hozzájuk fűzött helyi kommentárokkal, használati szabályokkal, tudnivalókkal együtt talán közelebb vihetnek a kimondott szó teremtő erejébe vetett hit, valamint a hozzá kapcsolódó pragmatikai szabályok *émikus* koncepciójának megértéséhez is. Most is kiderült, hogy vannak esetek, amikor egészen más elnevezést alkalmaz a helyi tudás birtokosa, a népi gyógyítás archaikus formáit és módszereit őrző *kenő asszony*, aki a *javasasszony*, *bábaasszony* ősi segítő, gyógyító archetípusát testesíti meg, mint ami a tanult néprajzos kategóriába illenék.

Nem volt orvos évszázadokig a gyimesi magas hegyek közé zárt patakvölgyekben. Ezért a helyi kulturális tudás nemcsak az anyagi, gazdasági, hanem a lelki, szellemi, gyógyító színtéren is ki kellett dolgozza az önellátás túlélési taktikáit és stratégiát. Ezt szolgálta az archaikus világnép rendezett, szigorú, de biztonságot adó szerkezete, benne a feljebbvaló segítő, védelmező, gyógyító, problémamegoldó, mindenható szerepében való biztos és megrendíthetetlen hittel. Ennek a rendnek szolgálatában állott, és a mai napig fellelhető módon jelen van a szakrális kommunikáció és az archaikus gyógyító, bajelhárító *hasznos formulák* egész tárháza. Erdélyi Zsuzsanna szavaival „... századokon át paptalanul”, de egyben orvos nélkül is működő önellátó testi-lelki szervíz szolgálatában állott ez az archaikus tudás, amelynek tanúit máig megtalálhatjuk a gyimesi csángók közt.

Irodalom

BOSNYÁK Sándor

1982 A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. In Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archivum* 14. 68–157. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1971 Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. *Ethnographia* 82. 343–374.

1976, 1978 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.

1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. 3., bőv. kiad. Pozsony: Kalligram.

2015a „...századokon át paptalanul...”. Várhelyi Ilonával közösen. Budapest: Szent István Társulat.

2015b *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus imádságműfaj háttérvilága*. Pozsony: Kalligram.

GEERTZ, Clifford

1974 “From the Native’s Point of View”. On the Nature of Anthropological Understanding. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 28. 1. 26–45.

- 1983 "From the Native's Point of View". On the Nature of Anthropological Understanding. In Geertz, Clifford: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. 55–70. New York: Basic Books.

HARANGOZÓ Imre

- 1998 „Krisztusz háze arangyos...” *Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából*. Újkígyós: Ipolyi Arnold Népfőiskola.

HYMES, Dell H.

- 1962 The Ethnography of Speaking. In Gladwin, T. – Sturtevant, W. C. (eds.): *Anthropology and Human Behavior*. 13–53. Washington D. C.: Anthropology Society of Washington.

KAJÁRI Gabriella

- 2012 Specialisták és stratégiák a gyimesi imakultúra alakulásában. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből. In Pócs Éva (szerk.): *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből*. 251–277. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. (Studia Ethnologica Hungarica 14.)

KAPALÓ, James Alexander

- 2011a Genre and Authority in the Scholarly Construction of Charm and Prayer. A View from the Margins. *Incantatio* 1. 79–101.
- 2011b *Text, Context and Performance. Gagauz Folk Religion in Discourse and Practice*. Leiden – Boston: Brill.

LOVÁSZ Irén

- 1992 Sacred Language and Secret Speech. In Hoppál, Mihály – Pentikäinen, Juha (ed.): *Northern Religions and Shamanism*. 39–45. Budapest – Helsinki: Akadémiai Kiadó – Finnish Literature Society. (Ethnologica uralica 3.)
- 1993 Oral Christianity in Hungary: Interpreting Interpretations. In Davies, Jon – Wollaston, Isabel (eds.): *The Sociology of Sacred Texts*. 72–82. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- 1998 „Az elme hallja, nem a fül.” Egy asszony látomásainak antropológiai megközelítése. In Pócs Éva (szerk.): *Extázis, álom, látomás*. 156–173. Budapest – Pécs: Balassi Kiadó – University Press. (Tanulmányok a transzcendensről 1.)
- 2002 *Szagrális kommunikáció*. Budapest: Európai Folklor Intézet.
- 2011 *Szagrális kommunikáció*. 2. kiad. Budapest: L'Harmattan.
- 2019a Vallás és mágia, ima és ráolvasás. Az archaikus népi imádságok műfaji, tipológiai kérdései Erdélyi Zsuzsanna munkásságában. In Fehér Anikó (szerk.): *Vallás – nép – művészet. Egyházművészeti tanulmányok*. 17–33.

Budapest: Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet.

- 2019b Áldás, átok, jókívánság. A performatívumok szerepe a magyar néphagyományban. In Béres István – Korpics Márta (szerk.): *Ha kiderül az alkony. Tanulmányok Spannraft Marcellina tiszteletére.* 117–133. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan.
- 2020 Hang, test, lélek. A szakrális kommunikáció és gyógyítás archaikus formái ma a gyimesi csángóknál. In Korpics Márta – Spannraft Marcellina (szerk.): *Társadalmi kommunikáció és szakralitás I. Közelítések és mélymerülések.* 131–155. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan.
- 2021a Több, mint Mester. Emlékképek Erdélyi Zsuzsanna születésének 100. évfordulóján. *Országút* 11. (március 26.) 18–19.
- 2021b Tisztelet a Mestereknek – Vallomás Erdélyi Zsuzsanna és Domokos Pál Péter jelenlétéről: Erdélyi Zsuzsanna születésének 100., Domokos Pál Péter születésének 120. évfordulójára. *Magyar Szemle* 30. 5–6. 7–20.

MOHAY Tamás

- 1993 „Megszenteltessék áldott szent neved...” Magyar imádságok Moldvából. *Pannonhalmi Szemle* 1. 2. 53–66.

PIKE, Kenneth L.

- 1967 *Language in Relation to a unified theory of the structure of human behavior.* 2. kiad. The Hague – Paris: Mouton & Co.

PÓCS Éva

- 1986 *Szem meglátott, szív megvert.* Magyar ráolvasások. Budapest: Helikon.
- 1988 Ráolvasás. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar néprajz. V. Népköltészet.* 633–691. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PÓCS Éva (szerk.)

- 2008 „Vannak csodák, csak észre kell venni.” Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1. Budapest: L’Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. (Studia Ethnologica Hungarica 8.)
- 2012 *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből.* Budapest–Pécs: L’Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. (Studia Ethnologica Hungarica 15.)

SALAMON Anikó

- 1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Budapest: Helikon.

TAKÁCS György

- 1998 „Menyországba’ csenditének...” Hárompataki csángó imák. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. 219–258. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

TÁNCZOS Vilmos

- 1995 *Gyöngyökkel gyökerezteél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- 1999 *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- 2001 *Nyiss kaput angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér*. Budapest: Püski Kiadó.
- 2007 *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest: Kairosz Kiadó.

Lovász Irén

KRE BTK Művészettudományi és Szabaddölcsészeti Intézet, egyetemi docens

E-mail: lovasz.iren@kre.hu

IRÉN LOVÁSZ

‘This one is useful!’ – Archaic Folk Prayers and Incantations in existence to this day in Gyimes Folklore

In fieldwork conducted in Gyimes, Transylvania, during the summer of 2019, the author studied archaic forms of sacred communication and healing as a part of her anthropological research on *voice, body and soul*. She was interested in the local knowledge and *emic* categories related to the utterance of healing words, and in notions concerning the relation between praying and healing. The author experienced that these archaic verbal forms were still remembered and practiced as effective tools of healing and praying among local women. They believed in the magical power of words. Though types and variants of these texts have been known from classic ethnographic works by Zsuzsanna Erdélyi, Éva Pócs and others, the examples demonstrated here are known and practiced to this day in the region of Gyimes. Irén Lovász briefly reflects on some of the relevant debates within the theory of the genre. Also drawing on the work of J. Kapaló on the subject, she emphasises her own approach concerning these genres from the early 90s onwards, notably through applying *speech act theory*, Bourdieu’s religious field notion and suggesting the term ‘*magical prayer*’ to describe certain archaic texts in the Hungarian vernacular. Deliberately disregarding the *etic* categories of these genres, she publishes these archaic magico-religious-healing verbal formulas or ‘*sayings*’, as they are referred to by the locals in some cases, also adding the context of the utterance, as well as the *local knowledge* surrounding them, to aide in trying to consider them *from the native point of view*. The author hopes that such an approach might reveal some relevant points regarding the timeless relation of voice, body and soul.

1. kép. Borcsa Ilus, Gyimes, 2019,
Lovász Irén felvétele

2. kép. Fikó Gizella, Gyimes, 2019,
Lovász Irén felvétele

3. kép. Gábor Annamária nővéreivel, Eszterrel és Juliskával, Gyimes, 2019,
Lovász Irén felvétele

4. kép. Karácsony Anna, Gyimes, 2019,
Lovász Irén felvétele

„Bizony Úrnak szent teste!” Az eucharisztia egyik képe az archaikus népi imádságokban

A szóbeliségben fennmaradt apokrif népi imák szimbolikus képei a keresztény vallásos világkép különböző történeti rétegeit tartalmazzák. Amint ezt Erdélyi Zsuzsanna kimutatta, a magyar archaikus népi imaszövegekben jelen vannak a kereszténység előtti samanisztikus képzetek, a 13. század egzaltált, „lángoló valóságosságának” képei, majd ezt követően a 14–15. század teológiai problémái is.

A késő középkorban, a 13. század közepétől a reformáció koráig az átváltás (*transsubstantiatio*) kérdése mélyen foglalkoztatta a kor teológiai gondolkodását. Ez a kételyekkel és eksztatikus hitvalló lelkülettel egyaránt teli korszellem nemcsak az egyházi irodalomban és a korabeli egyházművészetben jelenik meg, hanem kimutatható az archaikus népi imádságok szövegvilágában is. Jelen tanulmányban a népi imádságok egyik eukarisztikus képéről, Krisztus keresztfán függő testéről, valamint ennek kapcsán az átlényegülés korabeli értelmezéséről lesz szó, majd ezt követően megpróbálok néhány következtetést megfogalmazni a népi imádság műfaj természetére és további folklorisztikai kutatására vonatkozóan.

A San Lorenzo de El Escorial-i spanyol királyi palota képtárában van kiállítva Rogier van der Weyden (1399/1400–1464) németalföldi festő *El Calvario* című, 1460 táján keletkezett festménye.¹ A frissen restaurált, hatalmas méretű (325 x 192 cm) kép egy fekete vászonnal teljesen bevont szobában található, egészen különleges megvilágításban. (1. kép) Ezek a kiállítási körülmények a kép szemlélőre tett hatását még inkább fokozzák, de ennek magyarázatával nem próbálkozom, hanem a festmény két, az apokrif népi imádságokkal kapcsolatot mutató szimbolikus vonatkozására szeretnék alább kitérni.

A képen a vörös háttér nyilvánvalóan egy épületet formáz, ami nem lehet véletlen. A középkor vallásos szimbolikus művészetében soha nincsenek véletlen, esetleges elemek. Mi köze tehát a Krisztus keresztfán függő testének ehhez az épülethez?

A magyar népi imádságok szövegei világosan kimondják, hogy ezt a mennyei házat, illetve templomot Krisztus „rakatta”, mégpedig kereszthalála és feltámadása által:

¹ Rogier Van der Weydennek mindössze három olyan alkotása maradt fenn, amelyet bizonyíthatóan ő festett. Leghíresebb képe a Krisztus levétele a keresztről (1435), amely ma a madridi Prado Múzeumban van, de eredetileg ugyancsak az El Escorial királyi palotában volt.

Kénjából esettye, / esettyiből aran teplon leve, / belől aranyas, / küjél irgalmas. (Bahána)²

Ó, Jédus Krisztusom, / be szép templomot rakatál, / aki belől irgalmas, / küjjel arannyas! (Bahána)

Uram Jézus Krisztuskám, / be szép templomot rakatál, / ki küjjel aranyas, belől irgalmas. (Szitás)

Vagy a Mária ölében fekvő halott Krisztusra (Pièta-kép) testéről szólva is: *Ölibe tartsa az ő szent fiját. / Jaj, de szép templomot rakata, / küjél aranyas, belől irgalmas. (Újfalu)*

A népi imákban a passióepika felidézése után, egyértelműen erre vonatkoztatva az imaszövegek egyöntetűen azt állítják, hogy „most készül az arany templom”, illetve „arany ház”:

kénjánd esik esettye, / öt méjséges méj sebje, / nyuccs kezét, Bodogasszon, / kibe készül az arany teplom, / kijel aranyos, belől irgalmas (Tatros)
eszik esettyibe, ... hét mélysége... ez mely koronája... (nem emlékszik) / met moszt készítik a mük házacskáinkat (Bogdánfalva)

Mivel Krisztus halála és feltámadása által nyitotta ki a mennyet az emberiség számára, ezért lehet az ő keresztfán függő teste a mennyei ház/templom metaforája. Kereszthalála által elkészítette a mennyei arany templomot, a megváltott emberiség örök lakását. Krisztus háza nyilvánvalóan a legvalóságosabb templom is – a két épület szimbolikusan teljesen azonos, a népi imádságokban a ház és templom egymás tökéletes, felcserélhető szinonimái.

A ház/templom közös fogalomkörének szimbolikus elemei egymást erősítik. Ennek a háznak ajtaja, ablaka van (*pokol ajtói elzárulnak, / menyországé végre nyílnak; pokol ajtaja beszámllaltatódik, / mennynek ajtaja kinyittatódik; elmenen a mennyország ajtaját megnyiccsa*). A középkori látomásköltészetben és az ebből származó vallásos szokásköltészetben, népénekekben stb. a mennyei vendég érkezésekor mennyei templom/kápolna nyitatlan ajtói megnyílnak, húzatlan harangjai megzúdulnak. A lelket örömmel váró, égi misét végző angyalok a mennyei házban a megdicsőült léleknek koronát készítenek, orgonálnak, énekelnek. A magas mennyei házban ilyenkor örömteli hangosság van.

Ogonának három ága, / magass mennybe hangosság van, / nyucs kezét, Márja, / nyiccs kaput, angyal, / az én lelkem menjen bodog mennyországba (Magyarfalu)

Koronánknak három ága, / mennyországnak magassága, / nyiccs kaput, Márija, / nyüccs kezét, angyal! (Pusztina)

² Az idézett moldvai csángó imaszövegek megtalálhatók a *Moldvai csángó archaikus népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér* című doktori értekezésem (Tánczos 1999a) szövegtári részében és – két, más gyűjtőktől idézett szöveg kivételével – a *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük* című, online is elérhető könyvemben (Tánczos 1999b).

A keresztfán függő krisztusi test, illetve az ezzel szimbolikusan azonos ház/temp-lom képzetkör az arbor vitae képzetkörrel is kontaminálódik, komplex képeket hozva létre. Ez a kapcsolat is teljesen érthető: az arbor vitae az örök élet fája, a mennyei templom pedig az üdvözölt lélek örök lakása. Például a következő énekelt szabófalvi imában:

*Sengitének menyországba, / kidzsülének ez andzsalak, / kihallgassák e szent-
misztét, / kimenének e Kálvári hedre. / Ulyan szip dzsümülccsel fa leveledzik, /
arandzs virvel felvirágázvã, / Krisztusz urunkval megdzsümülsözve. / Elme-
nének e Krisztusz házához, / Krisztusz házã arandzsasz! (Szabófalva)*

Ennek az imatípusnak ezen kívül még csak két változata ismert. A mennyei örök lakás az arbor vitae képzetkör egybemosódását, illetve azonosságát jelzi az is, hogy a változatokban az „arany vérrel felvirágozva” jelzős szerkezet egyaránt értendő mind a keresztfán függő Krisztusra, mind a mennyei templomra:

*Zsengitik a menyországba, / kidzsülnek e szentandzsalok e szenttemplomhoz,
/ kihallgassák e szenmisztét, / felhágnak e Kálvári hedre, / ott ulyan dzsimil-
ses fákra feltalálnak, / e Krisztusz urunk vérivel felvirágozval. (Szabófalva,
Pozsony Ferenc gyűjtése)³*

*Kihágok a Kalavári hedzsre, / Kihágok a Kalavári hedzsre, / látok a dümülsö-
ket, / látok a dümülsöket, / kivirágozva kilevelezve, / Kivirágozva kilevelezve.
/ Szent misze⁴ felvirágozva, / futatatt aranyból, / szent misze felvirágozva /
futa[ta]tt aranyból. (Szabófalva, Kallós Zoltán gyűjtése)⁵*

Ezek az imaszövegek együttesen tartalmazzák a kereszthalál (1), az égi temp-lom/ház (2), az arbor vitae (3) és lélek fogadásakor celebrált égi mise (4) képeit: Krisztus kereszthalálakor mennyei harangszó hallatszik, és az égi misére, azaz Krisztus lelkének égi fogadására összegyűlő angyalok a Kálvária hegyen rátalálnak a keresztfá gyümölcseként bemutatott, felfeszített Krisztusra, akinek teste magát a mennyet jelképezi. A Van der Weyden-festményen a kereszt mögött lévő, de egyszersmind a kereszt fölé magasodó, azt magába záró épület vörös színe nyilvánvalóan a krisztusi vér színe.

A festményen meghökkentő és meggondolkodtató Szent János arkifejezése és testtartása. (2. kép) Az evangélista apostol arcán nem a halál rettenete vagy a mes-ter elvesztésének bánata ül. Ez az arc nem érzelmet, hanem intellektuális élményt fejez ki: az apostol ebben a pillanatban megértett valamit, és a felismert igazság megrendülést és csodálatot váltott ki belőle. Szent János itt nem csak egy halott testet, hanem Krisztus világot megváltó holttestét, azaz magát az élő Oltáriszent-séget látja a kereszten. Arcán továbbá az átszellemült csodálat mellett ott van az

3 Lásd Tánczos 1999b: 24.; 1999a: 251. 1. sz. szöveg.

4 Az északi csángó nyelvjárásban a misze jelentése: templom.

5 Lásd Tánczos 1999a: 252. 1. sz. szöveg.

Az eucharisztikus csodák korában vagyunk: a 14. és 15. századi keresztény Európát az átlényegülés kérdése – valóban valóságosan megtörténik-e a szent-misében az átváltozás? – mélyen és érzékenyen foglalkoztatja, és az álláspontok eltérése végül a reformáció korában a két tábor közötti egyik vízválasztó, döntő teológiai különbségnek bizonyul. Az eucharisztikus csodák korabeli vizuális ábrázolásai nemcsak a bekövetkezett csoda feletti lelkesedését, hanem a megrettenés élményét is kifejezik. Ezt látjuk például Bolsena templomának oltárképén, amely az itt 1263-ban bekövetkezett első európai eucharisztikus csodát ábrázolja. Az átlényegülésben kételkedő miséző pap megrettenve látja, hogy az általa átváltoztatott és megtört ostyából vércseppek hullanak a misekendőre, az oltárra és a márványpadlóra, és ettől a felismeréstől visszahököl.

A Peer-kódex egyik imája így fogalmazza meg ezt a hitet a 16. század elején: *Idvez leg istennek zenth teste*.⁶ A kódexirodalom kutatói egyetértének abban, hogy ezt a *Salve corpus glorie* latin címet viselő késő középkori himnuszt énekelték is, ezért szerepel később Kájoni János *Cantionale Catholicum* című 17. századi gyűjteményében is.⁷ Egyik 16. század eleji nyelvemlékünkben, egy áldoztatás után mondani szokott imában így bukkan fel az átváltozás hittételének középkori értelmezése: *Idvezleg ezuilagnak vilagossaga: atya istennek zent igeye bizony ostya elw test telyes istenseg bizony isten es ember amen*.⁸

Ó, evelen ostya, szép ostya, / tölled várom üdvösségemet, / neked ajánlom az
én bűnös lelkemet (Degettes)

7 Kájoni 1676: 320.; 1719: 259.; 1805: 188. Magam a moldvai Bogdánfalvában és Klézsében a Kájoni-ének-könyv 3. kiadásából énekelve találkoztam az Oltáriszentség-himnusszal.

9 Erről áttekintő igényvel: Korondi 2018.

*Evelen ostya Uristen, / bizon Úrnak szent testye, / rózsaliliomszál szép
virág, / kegyes Isten született (Újfalu)
Eveleny ostya szép virág, / neked adtam lelkemet, / tölled várom vissza lel-
kemet (Bahána)*

Amint látjuk, az Oltáriszentség metaforái, az eucharisztia képei ugyanúgy az arbor vitae képzetkörrel kontaminálódnak, mint a Krisztus teste–Krisztus háza képzetkör képei.

Néhány következtetés

1. A népi imák szövegeinek eucharisztikus képei is a késő középkor intellektuális vallásos problémáit fejezik ki. Ezek a szimbolikus képek voltaképpen korabeli teológiai gondolatok vizuális lefordításai. A vizualitás és a szimbolikus látás felértékelése ebben a korban egészen természetes, hiszen írni-olvasni tudás hiányában a képek vitték el a teológia üzenetét az emberekhez, akik a képi szimbolikus világlátás iránt érzékenyek voltak. A kép ugyanakkor nem informatív (a tartalom ismert!), hanem meditációra készítet és érzelmeket vált ki, tehát több, mint szemléltető eszköz.

2. A teológiai gondolatokat kifejező vizuális képek különböző médiumokban jelentek meg: a késő középkori egyházi irodalom írásbeliségében, a vizuális egyházművészetben és az orális nyelvű szakrális közköltészetben (utóbbi Erdélyi Zsuzsanna terminusa). Ez a három médium ugyanazt a vallásos korszellemet, világképet fejezi ki.

Kézenfekvő tehát összevetni a három médiumot, és feltenni azt a kérdést, hogy mit tudunk meg belőlük a késő középkor vallásos képzetéről. A korabeli egyházművészet festett univerzumát és a népi imák szövegüniverzumát összehasonlítva szembeötlő, hogy nagyon sok az azonos kép, aminek háttérében nyilván azonos teológiai gondolat áll. A két médium egymásnak való megfeleléseit és a képi kifejezések vallásos korszellemmel való összefüggését tehát vizsgálni kell.

A két médium (egyházművészet és vallásos folklór) néhol azonos képei és a kódexirodalom közötti kapcsolat viszont már bonyolultabb. Erdélyi Zsuzsanna a késő középkor vallásos világát kifejező népi imák képi megfelelőit a magyar kódexirodalomban kutatva számos összefüggésre, párhuzamra világított rá (például az imazáradékok szerződés jellegét mindkét területen megtalálta¹⁰). A régi magyar irodalomtörténet azóta igen eredményesen tárta fel a késő középkori magyar kódexek szövegvilágát: a kódexeket kiadták, ezek elektronikusan is hozzáférhetők, és róluk számos értelmező munka is született. Ezek ismeretében ma azt látjuk, hogy ez az írásos forrásanyag mást – bizonyos vonatkozásban talán többet, de más vonatkozásban egészen biztosan jóval kevesebbet – mond el a középkori társadalom egészének vallásos világképéről, mint a népi imádságok

¹⁰ Erdélyi 1999: 642.

magyar nyelvű vallásos közköltészete és az ezzel korrelatív kapcsolatban álló korabeli egyházművészet. Ez a különbség a két médium eltérő természetéből, eltérő funkcionalitásából és eltérő célközönségéből adódik: az imák képi szövegvilága és a templomok festett képi univerzuma a társadalom egészéhez szólt, közösségi tudást fejezett ki, a kódexirodalom pedig heterogén műfajiságú szövegekből áll össze, amelyek inkább meditatív jellegű, azaz nem képi, hanem intellektuális jellegű vallásos műfajok (elmélkedések, prédikációk, legendák, példák, regulák, apokrif bibliai részletek és magyarázatok, imádságok stb.), és csak kisebb részben tartalmazznak a korszellemet vizuális képekben is kifejező szövegeket (himnuszok, énekek).

A kódexirodalom kutatói ugyancsak elismerik a néphagyományban megőrződött, középkori gyökerű szöveghagyomány forrásértékét, és a maguk számára is útmutatónak tartják Erdélyi Zsuzsanna a két forráscsoport párhuzamaira rámutató munkásságát.¹¹

3. Fentebb a népi imádságok egyik képeinek, Krisztus keresztfán függő testének néhány szimbolikus jelentését példáztuk moldvai népi imaszövegekkel. A népi imák eucharisztikus képeinek egyik részletét vizsgálva is szembeötlő, hogy egy összetett képi komplexummal állunk szemben, amint láttuk, a teljes képi egységet sok szimbólum egymásba fonódása alkotja. Ezek az egymással összekapcsolódó jelképek a megváltással és a lélek mennybe jutásával kapcsolatos teológiai nézeteket, azaz egy összefüggő gondolatsort fejeznek ki. Ebben a világban tehát ugyanúgy hálózati összefüggések és kapcsolatok vannak, mint akármilyen más rendszerben (például egy nyelvi rendszer működésében vagy a teológia tiszta gondolati világában).

A néhány példával itt bemutatott szimbolikus képnek sokirányúak a kapcsolatai: amint láttuk, Krisztus teste lehet a mennyei örök lakás megjelenítője, azonosulhat az Oltáriszentséggel, lehet örök életet adó fa, és így tovább. Horváth Sándor a magyar, horvát és szlovén imaanyag eucharisztikus képeit összevetve, az eucharisztikus imamotívumok teljes tipológiáját próbálta megalkotni, és további – itt nem tárgyalt – kapcsolódási pontokra, jelentésekre is rámutatott (például: Grál-jelképiség, a krisztusi vér és a népi virágsszimbolika kapcsolata stb.).¹² E kapcsolatok között vannak olyanok is, amelyek első látásra egymástól távolinak tűnnek, de voltaképpen teljesen logikus, teológiai szempontból érthető, világos összefüggések, és ezt az idevágó képi anyag egysége, a nyelvterület

11 A Peer-kódex közreadói ezt írják Erdélyi Zsuzsanna munkásságáról: „Külön kell szólnunk (legalább jelzésszerűen) azokról az érintkezési területekről is, melyek a Peer-kódex és az Erdélyi Zsuzsanna által felfedezett archaikus népi imádságok között föllelhetők. Ezeknek az imáknak a kódexirodalom szövegeivel való sok-sok párhuzamára maga a szerző hívja fel rendszeresen a figyelmet. Az imák záradékának »szent haszon«-ígéretével kapcsolatban a Peer-kódex hasonló tartalmú és szerkesztési elemeire is utal. Különösen megiszívlelendő az a summázat, mely a kódexirodalom kutatói számára is új irányt jelöl ki: »Magyarországon a szóbeliség őrizte meg a késő középkor nemzeti nyelvű vallási költészetéből azt, amit szerencsésebb országokban az írásbeliség is. Tehát az orális kultúra állománya nálunk esetenként forrásértékű lehet.«” (Peer-kódex 2000: 19.).

12 Horváth 2018: 61–79.

egészen kimutatható azonossága is igazolja. Egyetlen példa: az „eleven ostya” Krisztus-metaphora az imaszövegekben kivétel nélkül mindig a hajnalban nyugvó Mária-képhez kapcsolódik, ennek mintegy következménye. A magyarázat világos: a kereszt alatt álló Mária volt az, aki megszülte a keresztfa virágát, a világ megváltóját, és így tőle indult el a gonosz hatalmának kereszt általi megtörése: *Hajnal, hajnal, szép hajnal, / kibe Márja elnyuguvék, / urunk tőlle születteték, / pokol tőlle töretteték. / Evelen ostya Ur testye, / bizon Isten szent testye.* (Szálka).

A népi imák képi világa tehát egyáltalán nem szabad képi asszociációk sokasága és nem valamiféle „törmelék”, sőt ellenkezőleg: a középkor zárt teológiai rendszerének megfeleltethető, azt a képek nyelvén a középkori ember számára érthetően kifejező szimbolikus rendszer. A magyar kutatók közül többen (például Voigt Vilmos¹³, Pócs Éva, Szemerkenyi Ágnes és mások) úgy vélik, hogy e szövegvilág megértéséhez valamiféle motívumindexre volna szükség. Egy ilyen, jogosan igényelt munkához természetesen a részjelenségeket feltáró előtanulmányok szükségesek. E tekintetben Erdélyi Zsuzsanna egész életműve hatalmas tudományos eredmény, és ma már nemcsak az őt követő szöveggyűjtők, hanem az imamotívumok értelmezésében őt követő tanítványok¹⁴ munkássága is jelentős. A népi imák szövegvilágának – a régi magyar irodalomtörténet utóbbi évekbeli eredményeivel is összhangba hozott – teljes magyarázatát azonban a magyar folklorisztika még nem végezte el. Igaz, néhány fontos előtanulmányról, sőt átfogó igényű, a szóban forgó képi univerzumot is érintő munkáról már be tudunk számolni. (Utóbbiakhoz sorolom például a ráolvasások rendszerszerű feldolgozását, valamint a Néprajztudományi Intézet Folklór Osztálya keretében készülő népköltészeti lexikon idevágó szócikkeit.) A folkloristák által igényelt motívumindexek, típusmutatók kétségkívül szükségesek, de – mint a szótárak, kézikönyvek általában – kiragadhatják a maguk összefüggéséből, esetünkben a középkor valóságos szimbolikus világképéből a kultúra jelenségeit. Ez a módszertani probléma azonban megfelelő utalásokkal és a szimbólumok értő, kontextualizáló értelmezésével, úgy vélem, megoldható.

¹³ Voigt 2016.; 2018.

¹⁴ Itt a következő kutatókra gondolok, mint az archaikus népi imák kutatásában Erdélyi Zsuzsanna nyomában járókra: Czövek Judit, Frauhammer Krisztina, Harangozó Imre, Horváth Sándor, Iancu Laura, Ilyefalvi Emese, Kész Margit, Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor, Lovász Irén, Medgyesy S. Norbert, Orosz György, Polner Zoltán, Pomozi Péter, Silling István, Takács György, Takács Szilvia, Tánczos Vilmos. A magyar folklorisztika témában érintett nagy „seniorjaira” (Barna Gábor, Jung Károly, Pócs Éva, Szilárdfy Zoltán, Verebélyi Kincső, Voigt Vilmos és mások munkásságára) ugyancsak hatott Erdélyi Zsuzsanna életműve.

Irodalom

ERDÉLYI Zsuzsanna

- 1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* 3. bőv. kiad. Pozsony: Kalligram.

HORVÁTH Sándor

- 2018 Az Eucharisztia a magyar, a horvát és a szlovén archaikus népi imádságokban. In Szelestei N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon.* 61–79. Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 21.)

KÁJONI János

- 1676 *Cantionale Catholicum.* Csíksomlyó (2. kiad: 1719, 3. kiad: 1805) – Új kiadása: Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum.* Petrás Incze János: Tudósítások. Budapest: Szent István Társulat, 1979.

KORONDI Ágnes

- 2018 Eucharisztikus imádságok a késő középkori magyar nyelvű imakönyvekben. In Szelestei N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon.* 133–150. Budapest: MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 21.)

PEER-KÓDEX

- 2000 *Peer-kódex.* A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Budapest: Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek 25.)

SZELESTEI N. László

- 1976 Magyar nyelvű közgyónásszöveg a XVI. század elejéről. *Magyar Nyelv* 72. 502–503.

TÁNCZOS Vilmos

- 1999a *Moldvai csángó archaikus népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér.* Doktori értekezés. I–III. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék. (kézirat)
- 1999b *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó. (Krónika Könyvek)

VÁRNAGY Antal

1993 Az eukarisztikus ünneplés jelentősége és méltósága. In Várnagy Antal: *Liturgika*. 227–231. Abaliget: Lámpás Kiadó.

VOIGT Vilmos

2016 Tovább az archaikus imák Erdélyi útján... In Pomozi Péter (szerk.): *Ott látok egy aranyágot... Archaikus népi imáink világa*. Sátoraljaújhely – Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány.

2018 Soron következő feladatok az archaikus magyar imák kutatásában. In Lengyel Ágnes – Czövek Judit (szerk.): *„Kívül aranyos, belül irgalmas...” Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére*. 31–38. Balassagyarmat: MNM Palóc Múzeuma. (Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére 1.)

Tánczos Vilmos

BBTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, egyetemi tanár

E-mail: tanczosvilmos@yahoo.com

VILMOS TÁNCZOS

“Indeed the Holy Body of the Lord!” An Image of the Eucharist in Archaic Folk Prayers

In the late Middle Ages, from the mid-13th century to the Reformation, the issue of transformation (*transsubstantiatio*) deeply occupied the theological thinking of the age. This spirit of the age, full of doubts and the spirit of faith, appears not only in ecclesiastical literature and in contemporary ecclesiastical art, but can also be seen in the textual world of apocryphal prayers with late medieval roots. In the present study, one of the Eucharistic images of folk prayers, the crucified body of Christ, and the contemporary interpretation of transcendence will be discussed, and the author will try to draw some conclusions about the nature and further folkloristic research of the folk prayer genre.

1. kép. Rogier van der Weyden (1399/1400–1464): *El Calvario*, San Lorenzo de El Escorial, Tánczos Vilmos felvétele

2. kép. Szent János alakja Rogier van der Weyden (1399/1400–1464):
El Calvario című képén, San Lorenzo de El Escorial, Tánczos Vilmos felvétele

Ráimádkozás pappal és pap nélkül

Történeti és jelenkori római katolikus alakzatok¹

Előhang (egy konjuráció mint invokáció)

Részlet a *Házassági rontás feloldása* („Solutio fienda Maleficiatio in matrimonio”) című 18. századi szertartásrendből:

[Utasítás:] Itt az exorcista kezét a megrontott fejére téve próbálja meg hatástalanítani az ellene tett rontásokat szent igékkel és adjurációkkal ily módon:
Konjuráció

Ha valamely rontó személy a saját rontásaival, ráolvasásaival, kötéseivel, jegyzéseivel és csinálmányaival, vagy akármely szóval, vagy ördögi módon megkötött paktummal, vagy akármely rontás által téged N. megigézett, vagy valamely kötéssel téged megkötözött, hogy ne tudj házaseletet élni, Krisztus, az élő Isten fia az ő kegyelme és irgalma által szabadítson meg és oldozzon fel téged az alól, és én a mindenható Isten, az Atyát, a Fiút és a Szentlélek hatalmából, amelyet ő maga és a római katolikus anyaszentegyház ruházott rám kioldozom, megsemmisítem mindazokat a rontásokat, amelyek téged N. a házassági aktusban megakadályoznak, és elrendelem és megparancsolom azok megsemmisítését minden tisztátalan léleknek, akik más démonok és varázslók (rontók) kérésére azokat az akadályokat gyártották vagy megőrizték, vagy eddig arra az akadályra vigyáztak és még mindig őrzik, és megakadályozzák Isten N. nevű szolgáját valamely rontással, vagy ilyesféle csinálmánnyal, hogy tüstént és haladéktalanul, nem akadályoztatva valamilyen férfi vagy női rontóval létrehozott paktum által, késedelem nélkül semmisítsenek meg és vegyenek le róla minden rosszindulatú igézetet, és minden elvetemült művet, amely vagy az ördögtől vagy az ő segítőitől származik, a mi urunk Jézus Krisztus ereje által és erejében, aki nagy irgalmassága miatt eljött erre a világra, megtestesült a boldogságos Szűz Mária méhében, hogy a kétségbeesett embereket visszahívja az egyházhoz, akiket az ördög a saját fonákságával kárhazaiba lökött, és szétfűzza és kiűzze a Sátán összes művét és rontását mindenekből, és a démonokat a pokol mélyére száműzze. Íme, ez az Úr keresztjét, szaladjakat ellenségek, győzött az oroszlán Júda nemzetségéből, Dávid sarja.²

1 A szerző az MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport tagja, ennek keretében az *Alsópapság a 18–20. századi lokális közösségekben Magyarországon és Erdélyben* című, 2018-ban indult Lendület-program vezetője.

2 Az eredetileg latin nyelvű rítusszöveg lelőhelye: *Cumulus Selectorum Benedictionum...*, 18. sz., Maximinus a S. Ludmilla. A budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára (EKK), I. 197. 85. (A latin szövegek fordítása tőlem – BD).

Témafelvetés

Tanulmányom a vallásantropológia és a történeti antropológia munkamódszerével közelíti meg az imádság ún. „kényszerítő” alakzatait, amelyek a transzcendens erőkhöz irányuló „kérés” mellett az automatizmus megnyilvánulásait „kikövetelő” fizikai és/vagy mágikus elemeket foglalnak magukban. Áttekintésem a magyarországi római katolikus gyakorlat megnyilvánulásaira koncentrál. A szerzői önismétlés ódiúmat tudatosan vállalva³ a történeti példákat a 16–19. századból archívumok (elsősorban benedikciós könyvek és exorcista kézikönyvek, valamint szentszéki peres iratanyagok) anyagára koncentrálni elemzem, és ehhez kapcsolok hozzá olyan 21. századi, jelenkori adatokat, amelyek a katolikus karizmatikus mozgalom kereteiben Magyarországon is jelentkeznek. Mindezek együtt látása segít megérteni az ilyen jellegű klerikus és laikus imagyakorlat hivatalos, félhivatalos és nem hivatalos formáinak folytonos reaktivizálódását. Fő kérdésem, hogy miként ragadhatók meg az efféle egyházi liturgikus tevékenység mögötti elemi emberi igények, és utóbbiak szívóssága, krízishelyzetben történő újraéledése mennyiben határozza meg a római katolikus vallásgyakorlatot, valamint az ezt kiszolgáló vagy elutasító papi attitűdök ambivalens megnyilvánulásait.

Terminológia és szövegtipológia

Hosszas terminológiai kitérőre, a szent szövegek alapformáinak részletező tárgyalására a rendkívül gazdag vallástudományi szakirodalom vonatkozó munkái alapján jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség,⁴ de a címben szereplő *ráimádkozás* adatközlői és szakirodalmi terminus technicus⁵ kapcsán szükséges megjegyezni, hogy világosan funkcionális irányultságú jelentéstartomány szinte bármilyen imádság és ráolvasás használatát lehetővé teszi.⁶ Jelen tanulmányban csak azokra a szövegtípusokra koncentrálok, amelyek a tisztán mágikus funkciójú „ráolvasás” és a tisztán vallásos irányultságú „imádság” között helyezkednek el: Pócs Éva világos és tanítható ábráját felidézve tehát az átok/áldásszövegekről lesz szó, amelyek esetében a vallásos irányultság mágikus céllal keveredik, tudniillik a beszélő közvetlen hatást vár szavai kimondása által; közvetlenül a „megoldandó probléma” (betegség, baj, csapás, démon, megszállottság stb.), vagy a

3 Tény, hogy nagy emlékezetű centenaristánk, Erdélyi Zsuzsanna volt az, aki biografikus színezetű tudományos előadásaiban mindig a „kezdetektől” indult, és úgy tért rá újabb kutatási eredményeinek bemutatására. Ezek gyűjteményét lásd: Erdélyi – Várhelyi 2011.

4 A régebbi vallástudományi szakirodalom (pl. Hamp 1961.; Heiler 1961., Mauss 1971.) a ráolvasás, az ima és ezek rokon műfajai kapcsán elsősorban a történeti fejlődésre, alakulástörténetre fókuszálva tett elkülönítő megállapításokat, amelyekhez képest újabban a mágikus-vallásos funkció együttállását, az ima és ráolvasás funkcionális összefonódását hangsúlyozzák. (Vö. például James Kapáló magyar tudománytörténeti viszonyokra koncentrált kritikai tanulmányát: Kapáló 2011.) Az egész kérdésről lásd összefoglalóan: Pócs 2014: 14–18.

5 Elterjedéséhez vö. Pócs 2014: 18–19.

6 Vö. Harmening 2009: 166–167, 383–384.

többlet erővel felruházandó objektum (tárgyak, szentelmények, amulettek, hívő ember: gyerek, szülő nő stb.) előtt áll, ugyanakkor célját a felső, transzcendens hatalmakra (a katolicizmusban leggyakrabban Istenre, Szentháromságra, Jézus Krisztusra, Szűzanyára, szentekre stb.) és azok bibliai cselekményeire történő hivatkozás útján éri el.⁷ Ha elfogadjuk a szent szövegek fejlődésének (kialakulásának) hipotetikus útját,⁸ akkor elsősorban a mágia szöveges eszközét jelentő ráolvasásokhoz tartalmi és funkcionális értelemben közelebb eső átok liturgikus megnyilvánulásaival (tehát legjellemzőbben az *exorcismus/conjuratio/adjuratio* szövegtípussal) kell foglalkoznunk. Ugyanakkor ebbe a szemantikai és funkcionális mezőbe tartozik gyakran a pozitív irányultságú áldás (*benedictio*) is. A „műfajok” kora újkori összefonódottságát ordók százai bizonyítják.⁹ Mindezekre talán ráillik a *Hegyet hágék...* jól ismert, kissé mesterkélt megfogalmazású „vegyes tudatformájú szövegek” kategóriája,¹⁰ bár nem annyira a pogány-keresztény, hanem sokkal inkább a vallásos-mágikus dichotómia keretében. Míg a tisztán vallásos imádság csakis felfelé tekint a transzcendens hatalom felé és maximum kéréseket, könyörgéseket fogalmaz meg a jelenvaló élettel kapcsolatban,¹¹ addig az átok-áldás esetében az elmondó közvetlenül szemben áll a problémával és annak megoldásához használja a fennvalóra való hivatkozást. A szövegek célja elsősorban apotropeikus: bajelhárító, démonűző vagy -távoltartó, testi és mentális értelemben véve gyógyító. A mágikus jelleget erősíti, hogy ennek a természetfeletti kommunikációnak a szavak erejében és pontos közvetítésében áll a hatékonysága, ereje. Az ún. „kis exorcizmusok”¹² hazai kora újkori szövegbázisát korábbi tanulmányomban áttekintve bemutattam azokat a szerkezeti elemeket, amelyek az efféle szövegek hatásmechanizmusait befolyásolják (démonok, gonosz szellemek megszállítása, jellemzése, fenyegetőzések, bibliai hivatkozások, fokozások, istennevek, átkok, ismétlések, halmozások stb.), és amelyek egyfajta inverz imádságként negatív célzattal tartalmazzák az ima alapvető elemeit.¹³ Emellett az átok/áldásszövegek közös és fontos jellemzője, hogy szemben a hivatalos és apokrif imákkal, a hatékonyság kapcsán kiemelkedő szerepet játszik a beszélő *potentiája*, kegyelmi-vallási-erkölcsi állapota, habitusa, intonálása, sőt esetenként (pl. ördögűzésnél) gyakorlatilag ezen is múlhat az összetett és elhúzódó szertartás sikere. A közép- és kora újkorban a beszélő e vallási mezőben csak és kizárólag felszentelt pap lehetett, aki saját személyében (*ego*) az istentől ráruházott többleterő, -hatalom explicit birtokosaként jelenik meg a szövegek egy részében.¹⁴

7 A mágikus-vallásos viszonylat folyamatábrájának $[A \rightarrow (C) \rightarrow B]$ értelmezéséhez és kontextusához vö. Pócs 2014: 15.

8 Vö. Hampf 1961.

9 Franz 1909.; Bárh 2010.

10 Erdélyi 1999.

11 A folyamatábrához $[A \rightarrow C \rightarrow B]$ vö. Pócs 2014: 15.

12 Az elnevezés liturgiátörténeti háttéréhez, a démoni megszállottságot gyógyító „nagy” vagy „ünnepélyes” exorcizmusoz való viszonylatához lásd bővebben: Bárh 2010.

13 Bárh 2015.

14 Vö. Bárh 2016: 248–250.

A benedikciók és exorcizmusok kora újkori alakzatai

Az átok/áldás római katolikus gyakorlata olyan sokévszázados, monográfiákban is befoghatatlan történeti távlatokkal rendelkezik, amelyek egy néhány oldalas tanulmány szerzőjét nagyfokú szerénységre intik.¹⁵ Az alábbiakban mindössze azért kísérek meg egy elnagyolt történeti vázlatot adni, hogy kiemeljek néhány jellemző mozzanatot a szerteágazó problematikából és egynémely esetben utaljak a megoldatlan kérdésekre (és további kutatások szükségességére).

A középkori benedikciós gyakorlatról szokás (elsősorban a protestáns irányultságú szakirodalomban) egyházi „fehér mágia”-ként írni,¹⁶ mindenestre talán nem szentségtörés, ha magam is „szolgáltatásnak” nevezem azt a fajta egyházi liturgikus kínálatot, amely a hívek mindennapi életének szinte teljes egészét átfogta és kiszolgáltatta a gazdálkodással, életmóddal, emberi életfordulókkal, betegségekkel és mindenféle félelmekkel kapcsolatos elemi emberi igényeket. A halászok csónakjára, a nászágyban fekvő ifjú párra vagy az epilepsziás betegre történő *ráimádkozást* – az antikvitásban gyökerező, krisztianizált zsidó gyakorlat nyomán – Krisztus földi követői, a felszentelt papok és szerzetesek végezték el. Franz ismert gyűjteménye¹⁷ nyomán feltételezhető e gyakorlat magyarországi elterjedése is, bár a Pray-kódex benedikcióin kívül nagyon kevés középkori liturgikus könyvünket elemezték eddig ebből a szempontból.¹⁸ Kicsit jobban állunk a 16. századi jelentős változások megértésével és hazai adatolásával. A reformációt követően a protestantizmus ágai – radikalizáltságuk függvényében változó vehemenciával, de – nagy egyetértésben irtották ki a közvetlen hatásmechanizmuson alapuló átok/áldásgyakorlat papi szolgáltatási rendszerét éppenséggel úgy, mint a babonás (*superstitiosus*) katolikus gyakorlat mintapéldáit.¹⁹ Egyedül a démoni megszállottság kapcsán alkalmazott nagy ördögűzés maradt meg helyenként (elsősorban lutheránus gyakorlatban) a konfesszionalizáció felekezeti térfoglalásának egyik eszközeként,²⁰ de néhány diadaltól eltekintve ezen a téren a protestáns prédikátorok nehezen vették fel a versenyt a témakör katolikus szakértőivel, különösen a jezsuitákkal, akik a barokk missziós tevékenységük középpontjába éppen az „erős papok” (jezsuiták) „erős szentjeik” (Loyolai Szent Ignác, Xavéri Szent Ferenc stb.) segítségével, azok amulettként használt érméivel, ereklyéivel, vízával, köveivel stb. végrehajtott csodákat helyezték.²¹ A magyarországi kutatástörténet hiányossága, hogy a felekezeti elfogult egyháztörténetírás sokáig

15 A kora újkori magyarországi római katolikus gyakorlatot reprezentáló kötet, amelynek bevezető tanulmánya jelentős hazai és nemzetközi szakirodalmi háttér előtt tárgyalja az alábbi aspektusok jelentős részét: Báth 2010.

16 Vö. Thomas 1971.; Makkai 1983.

17 Franz 1909.

18 Zalan 1927. A kontextushoz és forrásadottságokhoz vö. Báth 2010: 17–21.

19 Vö. Báth 2010: 43–46.

20 Rieger 2011.; Báth 2016: 233–234.

21 A vonatkozó jezsuita gyakorlat kiterjedt német szakirodalma (Sieber 2005.; Lederer 2005.; Johnson 2005.; Samerski 2006.; Hersche 2006: 879–886.) mellett szórványos magyar vizsgálatokra is utalhunk: Molnár 2005: 144–148.; Báth 2010: 69–75. Legújabbban Kádár Zsófia nyúlt módszeresen és elemzően a témához: Kádár 2021.

képtelen volt alulnézetivé válni, és a falusi, mezővárosi nép igényeit, mentalitását, vallásos képzeiteit kitapogatni a 16–17. század vonatkozásában. Szerencsére az utóbbi két évtizedben ezt a hiányt többen nagyszerű forrásfeltárásokkal pótolták,²² ugyanakkor bevallottan szubjektív és némiképp szakbarbár igényként jelzem, hogy szívesen olvasnánk további elemzéseket például a kora újkori válásváltások kapcsán a helyi/köznépi vallásos/mágikus képzetek átörökítődése, továbbélése és visszaszorítása vonatkozásában. Hasonlóképpen régi problematika, hogy vajon miként mutatható ki a katolikus egyházon belüli reformfolyamatként a tridenti zsinatot (1545–1563) követően a kiterjedtnek feltételezett középkori átok/áldásgyakorlat megtisztítása, leépítése.²³ Magam az utóbbi két évtizedes kutatásaimban a *Tridentinum* fémjelezte katolikus reform kapcsán a Nyugat-Európához képest kitapintható megkésettiséget támasztottam alá, azzal együtt, hogy az alapvető liturgikus kézikönyvek (*missale, rituale*) reformja hivatalos szinten Pázmány Péter és utódai révén időben bekövetkezett. A felszín alatti (félhivatalos) átok/áldásgyakorlatot nyomtatott és kéziratos szertartáskönyvek őrzik, amelyek egyúttal e gyakorlat fennmaradásának legfontosabb mediális eszközét jelentették a számunkra itt jelentős közép-európai egyházi miliőben.²⁴ Ugyancsak ide tartozik, hogy a kényszerítő imádságok arzenálját jelentő „nagy” vagy „ünnepélyes” ördögűzés²⁵ szempontjából szintén a 16–17. század hozta meg a gyakorisági görbe tetőpontját Európában, különösen, ha e rituálé nyilvános, teatrális, szcenikus formáját tekintjük, amely ott és akkor a katolikus egyház hatalmát volt hivatva megerősíteni a vegyes felekezeti térben.²⁶ A démonűzésnek helyenként a boszorkányhisztériával is összefüggő látványos skandalumai az alternatív ördögűző kézikönyvek piacán is nagyfokú fellendülést eredményeztek. Mivel a főként itáliai és német manuálok egy része Közép-Európában is elterjedt, így a középkori előzményekhez képest egy új (típusú és intenzitású) demonológiai hullám lecsapódásai érték el a hazai katolikus papokat, szerzeteseket. És lássuk be (ahogy a vicc mondja): *igény az volt rá* – a török hódoltság után újrarendeződő felekezeti struktúrák és a 18. század első felében nálunk is tetőfokra hágó boszorkányüldözés közepette. Éppen itt, a 18. század első felében sikerült azonosítani a félhivatalos benedikciós gyakorlat (bencés, jezsuita, ferences) szerzetesi forrásait,²⁷ amelyekhez az utóbbi évtizedben még hozzátehetjük a karmelitákat, akiknek több mint százoldalas kéziratos benedikciós könyvére azóta bukkantam rá a budapesti Egyetemi Könyvtár kézirattárában, és amelyből a fenti nyitó idézetet is fordítottam.²⁸ Szerencsére ebben a kora újkori forrásfeltáró munkában már nem

22 Kiragadott példaként említhető: Molnár 2005.; Kiss 2011.; Erdélyi G. 2011.; Fazekas 2014.; Mihalik 2017.

23 Összefoglalóan: Bárh 2010.

24 Bárh 2010: 23–75.

25 Vö. Bárh 2010: 77–90.

26 Levack 2013: 145–153.; Bárh 2016: 229–253. (további bőséges irodalommal).

27 Bárh 2010: 56–75.

28 Cumulus Selectorum Benedictionum..., 18. sz., Maximinus a S. Ludmilla. EKK, I. 197. A kéziratos kötet tartalmi elemzését önálló tanulmányban áll szándékomban elvégezni.

vagyok egyedül.²⁹ A benedikciós és exorcista kézikönyvek mindaddig persze csak ismétlésekkel és rövidítésekkel teli latin liturgikus szövegek és utasítások maradnak, amíg egy-egy szerencsésen előkerült peranyag nem világítja meg ezek valódi használatát. Számomra a zombori ördögűző ferences botrányának forrásanyaga jelentette azt a továbblépési lehetőséget, amikor még közelebb hajolhattunk egy két és fél évszázaddal ezelőtt élt szerzetes mentalitása felé.³⁰ Sokszor hangsúlyoztam, hogy Rochus Szmendrovich nem annyira a mai sztár ördögűzők előképe, hanem sokkal inkább a *ráimádkozás*, az átok/áldás-gyakorlattal való hétköznapi, közvetlen gyógyítás egyik utolsó missziós lendületű képviselője volt egy olyan korszakban (az 1760-as években), amikor ez a fajta gyakorlat már a korai katolikus felvilágosodás ellenoldalán helyezkedett el. Európai párhuzamok bizonyítják, hogy a 18. század racionalizmusa az egyházon belül is fokozatos attitűdváltást eredményezett, amelynek számos megnyilvánulása közül témánk szempontjából az individuális vallásosság előtérbe helyezése, a barokk közösségi formák visszaszorítása, a szentségek megerősítése és tudatosítása, valamint ennek ellenpólusaként a szentelmények leépítése és visszaszorítása a legfontosabb.³¹ E folyamatot mára a hazai forrásokon keresztül is nyomon tudjuk követni, még ha részleteiben természetesen tovább finomítható. Mindenesetre tény, hogy a 19. századra nem csak a hivatalos liturgikus könyvek, hanem azok az imakönyvek is „kigyomlálódtak” szerkesztőik által, amelyek 18. századi előképei még tartalmaztak később babonásnak ítélt elemeket.³²

Jelen tanulmány keretei között nincs tér annak az egyébként nagyon izgalmas kérdésnek még az érdemleges felvetésére sem, hogy mitől lesz tiltott egy korábban elfogadott imádság, liturgikus szöveg. Hogyan és milyen szemléleti változás következtében kerülhet a Vatikán indexére, Kálvin és Giordano Bruno művei mellé már 1709-ben egy korábban sok approbált kiadást megért, ferences kötődésű, Európa-szerte bevált és elterjedt exorcista kézikönyv?³³ (Még ennél is érdekesebb talán, hogy miért használják ezt ördögűzésre felszentelt papok a tiltás ellenére két évtizeddel később Csíkszentgyörgyön vagy fél évszázaddal később Zomborban?³⁴) Az utóbbi két évtizedben e tárgykörben megélnünkült nyugat-európai történeti antropológiai elemzésekből világos, hogy itt egyrészt a mágikus szövegtartalom éppen a minket most szűkebben érdeklő szertartásrendek automatizmusaiban volt tetten érhető, másrészt fokozatosan megváltozott a háttérben húzódó demonológiai világkép, és a katolikus papság felső része, majd egy idő után az alsópapság modern szemléletű szemináriumokban nevelt tagjai racionális alapon egész egyszerűen elfordultak ettől a gyakorlattól és a mögöttes

29 Itt hadd utaljak leplezetlen örömmel Kis-Halas Judit disszertációjára és az abból készült új könyvére, amelyben egy 18. század közepi dél-dunántúli ferences kéziratot benedikciós gyűjteményt is felhasznál: Kis-Halas 2020.

30 Bárh 2016.

31 Bővebben: Bárh 2016: 255–266.

32 A 19. századi átdolgozások alapelveihez lásd: Frauhammer 2019: 151–164.

33 Hieronymus Mengus (Girolamo Menghi) kétkötetes (Flagellum daemonum; Fustis daemonum) kézikönyvére: Probst 2008.; Young 2016: 107–109.

34 Bárh 2010: 80.; 2016: 235–242.

emberi problémák (pl. testi betegségek, megszállottság) egyházi gyógyításától.³⁵ A 18–19. század fordulóján nálunk is plasztikussá váló papi attitűdváltás részét képezte a szentelmények szimbolikus jelekként történő teológiai átértelmezése, amely a vallásos amulettek használatának visszaszorítását célozta. A katolikus egyházi klérusnak semmi kifogása nem volt azzal kapcsolatban, hogy az 1820-as években például állami rendelkezések tiltották bizonyos vallásos babonás aprónyomatványok forgalmazását, használatát.³⁶ Sőt, aktívan részt vettek ezek elégetésében, szétépésében, tiltásában.³⁷ Haragos prédikációiknál már csak a klasszikus barokk *praxis pietatis* szenvedélyes rajongója, a néprajzkutató Bálint Sándor utólagos dohogása hangosabb, aki a néplélek megnyilvánulásait megérteni képtelen jozefinista alsópapság pusztító tevékenységét kárhoztatja 20. századi munkáiban.³⁸ De lássuk be: bizonyos értelemben ez a papi attitűd mutatott el egészen a második vatikáni zsinat irányába. Talán szimbolikus is, hogy a keresztelés ordójában utolsó mohikánként kitartó exorcizmus-elemet végül éppen a zsinat utáni liturgikus reformban eufemizálták szinte felismerhetetlenné.

Ráimádkozás „paptalanul”³⁹: a gyakorlat transzformációja a 19. században

A néprajzi szakirodalom axiomatikus megállapítása szerint ekkor, a 19. században léptek színre azok a világiak, akik a papság visszavonulása után támadt űrt voltak hivatottak betölteni. A falusi szentemberek (Orosz Istvánig, Engi Tüdő Vincéig, Megyesi Józsefig stb. tartó) sorát Bálint Sándor óta⁴⁰ szokás a bácskai Szent Miska alakjával és mozgalmával kezdeni, aki – mármint ez a kupuszinai szűcslegény, Frankovits Mihály – 1818–1819-ben helyi jelentőségű vallási vezetővé avanszálódott elsősorban kézrátétellel és nyálával történő gyógyításai, *ráimádkozásai* révén. Mivel e mozgalom forrásanyaga az utóbbi években látóterembe került, és már többször értekeztem a lehetséges vizsgálati aspektusokról,⁴¹ most csak annyit jegyzek meg, hogy a *motyának* nevezett mennyből jött levéllel történő bajelhárítás népszerűsítése mellett Szent Miska a kolluti plébánia kútnak vizét is megáldotta, és ezt a vizet a hozzá zárandokló nép hathatósabbnak tartván a pap által vízkeresztkor szentelt víznél, pénzért megvette és korsókban vitte haza testi-lelki bajai orvoslására. A laikus vallási vezető ott és akkor diadalt aratott Isten földi szolgája fölött. Fölötte viszont a vármegyei vezetés aratott

35 Sluhovsky 2007.; Levack 2013.; Young 2016.

36 Az 1828. évi helytartótanácsi rendelkezésre és hátterére lásd: Bárh 2018: 34–36.

37 Egy elemző példa a 19. század második feléből: Bednárík 2020.

38 Például: „...a jozefinizmusba hullott, racionálissá szikkadt pasztoráció odahaza már nem tudta egészen kielégíteni parasztságunknak vallási teljesség után sóvárgó lelkét.” – Bárh 1942: 24.

39 A kifejezéssel itt Juhász Ferenc költő ikonikus szövegére utalok, amely Erdélyi Zsuzsanna archaikus imákkal kapcsolatos munkássága recepciótörténetének kötetcímébe is bekerült: Erdélyi – Várhelyi 2011.

40 Bárh 1942: 16–18.

41 Bárh 2019.; 2021.

diadalt, amikor társadalmi kérdéseket feszegető mozgalmát karhatalommal verték le, őt magát pedig előbb börtönbe zárták, elmeorvosi vizsgálatnak vetették alá, majd száműzték élete végéig a pozsonyi irgalmasok rendházába portaszolgálatosként vezekelni.

Szent Miska mozgalmának vizsgálati anyagában fontos vádpontnak számított, hogy Frankovits laikusként több olyan egyházi rítust elvégzett, amelyre csak és kizárólag felszentelt pap lenne jogosult. Ő maga természetesen – ahogy csak tudta – igyekezett tagadni a vádakat. Hosszú kihallgatási jegyzőkönyvében láthatjuk, hogyan szólta el magát önkéntelenül is árulkodó szóhasználatával. „Ezen tűzet bennem még jobban gerjesztette az, hogy a Kolluthi Plébánus Úr előttem a Templomban le térdepelvén a nép előtt a keresztet általam a fejére tétette, és maga felett imádkoztatott, a ki az Imádság után a keresztet meg tsókolta, az ÓMoravitzi Plébánus-is mind ezeket velem, de csak a szobájában meg tétette, ugyan azon Kolluthi Plébánus Úr Udvarában lévő Kútból egy vödör vizet meritettem, felette imádkoztam és a kutban le botosájtottam, melly vízzel azután a betegek magokat mosogatták.”⁴² A kiterjesztett kézzel vagy kereszttel történő áldásadás (ezt fejezi ki a „felette imádkozás” kifejezés) papoknak fenntartott mozzanata mellett itt a legfontosabb szentelménynek számító víz laikus benedikciója is megerősítést nyert. Amikor pedig gyóntatással vádolták meg, akkor a reflexszerű tagadás után („Én senkit sem gyóntattam”) pusztán lelkibeszélgetésnek igyekezett a testi bajok okát firtató kommunikációs műveletet beállítani. A nekiszegezett kérdésben megnevezett Kormányos Jánosné állítólagos gyóntatásával kapcsolatban így fogalmazott: „Őt tsupán csak egyszer volt nálam az erdőben és könyörgött, hogy mivel az imádságban tévovázna és néha rossz gondolatjai lennének, én azoktól őtet meg menteném, és paenitenciát, vagy pedig imádságot adnék neki, ami én meg is tettem, de őtet meg nem gyóntattam.”⁴³ Ez utóbbi témakör azért különösen fontos, mert a betegségek és a bűnök összefüggésének kérdését állítja középpontba, amely egyrészt jelentős kora újkori előzményekkel és demonológiai vonatkozásokkal rendelkezik,⁴⁴ másrészt a 19. századi szentemberek felfogásában is világosan nyomon követhető. Példaként idézhetjük Megyesi József világképét, akiről Bálint Sándor írja le a következőket: „Nézete szerint minden testi betegség oka a bűn. A betegnek orvosságot nem adott, csak ránézett, meghallgatta és utána megmondotta: mit imádkozzék, hányszor gyónjék és áldozzék. A súlyos betegekért, másvallásúakért és a kis gyermekekért néha ő maga végezte az imádságokat.”⁴⁵

Egyébként, ha figyelmesen olvassuk a 19. század utolsó harmadában aktív jászladányi Orosz István önéletírását, akkor ott is felfedezhetők a laikus szentember jó értelemben vett „vetélkedésének” nyomai a felszentelt klerikusokkal szemben. Számos olyan esetet említ, amikor egyénileg vagy csoportosan végrehajtott, gyógyító célzatú imádkozásait hatékonyabbnak tűnő fel a végső pozitív eredmény elérése kapcsán, mint az egyébként gyakran vonakodó papok közbenjárását. A bonyolult

42 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I. 1. c. Perszonális iratok, Franciscus Szuhányi.

43 KFL I. 1. c. Perszonális iratok, Franciscus Szuhányi.

44 A témakörhöz vö. Bárh 2016: 191–200.

45 Bárh 1942: 19–20.

esetek (például ördögi megszállottságban szenvedők) esetében a búcsújáróhelyek ferenceseknek inaktivitását vagy szó szerinti félelmét sem mulasztja el megemlíteni.⁴⁶ (Egyúttal egyébként kiváló adatokat nyújt a barátok „szolgáltatásaival” szembeni népi elvárások 19–20. századi kontinuitására, ami azért is fontos, mert a ferencesek – különösen kegyhelyeken nyújtott – ilyen jellegű, felszín alatt tovább élő benediktációs gyakorlata egyelőre feltáratlan fehér folt a kutatásokban). Leírásaiból néha úgy tűnik, mintha csupán „használta” volna a papi szolgáltatásokat azokon a pontokon, amikor laikusként nem tehetett mást (például a betegért történő misemondatáskor, amelyre Frankovitshoz hasonlóan ő is pénzt gyűjtetett; vagy áldásadáshoz, amelyre Szent Miskával ellentétben ő nem vállalkozott, hanem arra a papokat vagy a ferenceseket tartotta hivatottnak). Ugyanakkor végig ő tartotta kézben és irányította az eseményeket. Az egyik legplasztikusabb eseteleírását a párhuzamok kiemelése céljából érdemes hosszabban idézni.

Ezt az Isten így akarta, hogy én Mária-Radnán pünkösöd napján ott legyek, mivel nagy szükség volt reám, amit nagy csuda követett. Mert amint a főoltár előtt a csudálatos képnél imádkoztam a buzgó hívekkel, egyszer csak nagy zaj esik a templomba, torlódik kifelé a nép a templomajtón és kiabálják, hogy egy embert hoznak, akibe az ördög, a gonoszlélek van. Én is kifelé siettem a templomból. Látom, hogy a temérdek nép már körülfogta a gonosztól megszállott embert, akit két karjánál fogva vonszoltak. Reánéztem, hát kit látok? Azt az embert, aki az én ágyam előtt megjelent és mondotta, hogy van pénz, csak én írjak Egerbe Kovácsóczi kanonok úrnak. Én hiszem bizonyny, ennek az embernek az őrzőangyala volt ott nálam az ő személyében. Én azután mellé álltam a gonosztól megszállott embernek és elkezdtem imádkozni a néppel együtt. Kísértettük a templomba, két erős ember vonszolta, karjainál fogva húzta. Mezítelen térden csúszott, de már bőr nem volt a térgyein. Amére húzták a földön, piros volt a vércseppektől. Én amint imádkoztam, mikor a Jézus, vagy Mária nevét mondtam, akkor mindig eltátotta a száját, úgy csattogtatta össze a fogát, mint a rossz kutya. De alig hogy a templomajtón vele beértünk, beleállt a rossz nyavalya, elkezdett sívalkodni és a fogait csikorgatni. A nép nagyon megijedt tőle, egymást törte a nép az ajtón kifelé. A barátok kiszaladtak a nagy zajra. Rögtön parancsolták, hogy vigyék kifelé a templomból. Úgy is lett. Kivonszolták és a templom oldala mellé kint egy padra leültették egy vad fügefa alá. Én azután ismét elkezdtem imádkozni a néppel együtt. Azután én, Orosz István és a szolnoki elöljáró, Pintér János felkértük a búcsús népet, hogy filléreket adjanak és szent misét végeztessünk érte. Úgy is lett. Egy abroszt leterítettek, arra hányták a pénzt. Összejött 4 forint 55 karajcár. Én azután Pintér Jánossal bevittük a pénzt a barátokhoz, hogy mondjanak az emberért szentmisét és adjanak reá háromszor áldást. Egy barát sem találkozott, aki felvállalta volna. Mind azt mondotta, hogy nem teszik ki magokat szerencsétlenségre. Végre egy kis fiatal, alacsony, egy éves szentmisés barát monda, hogy ő fölállalja. Azután azt parancsolta,

46 Bálint 1942: 90–103.

hogy a konyháról vigyünk ki egy kis asztalt, terítsük be fehér abrosszal és akkor majd ő kijön, áldást ad az emberre. Úgy is lett. Délután két órakor kijött és távol az embertől megállott. A kis barát egy könyvből imádkozott, azután az áldást ráadván. De ha látott valaki még csudát! Ennél nagyobbát már nem láthatott, mert mikor a barát az áldást adta rá, száját elkezdte tátogatni, fogait csikorgatni és fejét verte úgy a templom falába, hogy mindnyájan azt gondolták, hogy szétveri a fejét. Ekkor a kis barát bement és egy kehelyben lefedve kihozta a Krisztus testét. A kis asztalra tette, a gonosztól megszállott ember eleibe és a népnek pedig azt mondotta, hogy karikát formáljanak. A barát pedig az emberre ráadta másodszor is az áldást. Szinte úgy verte a templom falába a fejét, mint először. Négy órakor ismét harmadszor kijött a barát és a népnek monda, hogy még nagyobb karikát formáljanak, mentől messzebb legyenek, mert majd meg fogja gyóntatni a gonosztól megszállott embert. Mindenki félt és reszketett, de még a barát maga is félt. Harmadszor is ráadta az áldást. Azután egy félliteres pohárba vizet hozatott és azt a szentség mellé tette a kis asztalkára és két jó erős embert rendelt mellé. Kétfelől állította az embereket, a barát pedig öt ölnyi távolságra állt a gonosztól megszállott embertől és úgy gyóntatta. De félt és reszketett ő is.⁴⁷

A gyóntatást követő közös imádkozás (a térdelő néppel együtt) után a megszállott megáldoztatása volt soron, amit szinte erőszakkal kellett megtenni a még mindig őrjöngő férfival szemben. A történet végén a kolostor folyosójára fektetett beteg egyre jobban lett, enni kért és elmúltak szindrómái. A felesége elmondta a megszállás körülményeit: a részeges ember rendszeresen elitta napszámját és a gyerekeivel szűkölködő feleség egy ilyen alkalommal kétségbeesésében azt mondta neki: „már megint megittad a napszám árát? ... no idd meg még az ördögöt is! ... Másnap vasárnap virradóra már megszállta az ördög.”⁴⁸

A történet egyik fontos tanulsága, hogy a betegség gyógyítására irányuló szöveges eszköztár klerikus-liturgikus és laikus-paraliturgikus megnyilvánulásai egymás mellett, sőt egymással keveredve jelentek meg benne, és együtt hoztak sikert. A hívek csoportos imádkozásának erejét mind a laikus vallási specialista (búcsúvezető), mind a hívekhez közelálló ferences szerzetes felhasználta. A helyi közösségekben élő szentemberek hétköznapi gyógyításaik során természetesen nem tudtak igénybe venni mindig papi szolgáltatásokat. A közös imádkozás erejét viszont, amikor csak tehették, igyekeztek a gyógyulás érdekében alkalmazni. Így járt el például Engi Tüdő Vince is, akinek tanyáján egy koldus házaspár és mások is rendszeresen önkéntes imaszolgálatot teljesítettek a kitűzött célok érdekében. A hozzá forduló betegek egyrészt maguk végezték el otthon a kiszabott (gyakran feltűnően nagy számú) imádságot, másrészt naplója rendszerszerűen felsorolja betegenként a helyben (térdén, járkálva stb.) elmondott imák jellegét és számát is („ittmondatikérte”).⁴⁹ A csoportban, pap nélkül, célzatosan imádkozó

47 Bálint 1942: 90–91.

48 Bálint 1942: 98.

49 Sávai – Grynaeus 1994.

katolikus hívek és vallási specialisták képe nem lehet idegen a populáris vallásosság jelenkori megnyilvánulásait ismerők számára sem.

Laikus szabadító imák: a célzatos imádkozás jelenkori alakzatai

Tanulmányom záró fejezetében időben és társadalmi háttér tekintetében nagyot ugorva néhány meglátást tennék a pap nélküli római katolikus célzatos imádkozás jelenkori, 21. századi formáiról, amelyek a 20. század utolsó évtizedeiben megerősödő, katolikus karizmatikus mozgalmakban gyökereznek.⁵⁰ Saját megfigyeléseimet egy Budapest vonzáskörzetében lévő szerzetesi templom ún. „gyógyító-szabadító” miséin végeztem el öt évvel ezelőtt. Távol áll tőlem az anakronizmus és az ahistorikus szemlélet, de a zombori ördögűzőről szóló könyvem megírása után néhány hónappal részt véve ezeken a szertartásokon és többszöri beszélgetést (interjút) folytatva az eseményt kitaláló, mozgató és működtető szerzetespappal, párhuzamok egész sorára figyeltem föl a felvilágosodás előtti egyházi praxissal kapcsolatban. A mostanra két évtizedes helyi gyakorlatként adatolható, minden hónap harmadik péntekén megtartott, szabadon látogatható gyógyító-szabadító misék célzatossága mellett különösen az utána következő „nem hivatalos”, a misénél kétszer-háromszor hosszabb, éjszakába nyúló csoportos, laikus ima-gyakorlat közvetlen, hatékony, problémacentrikus és problémamegoldó jellege volt számomra váratlan (és tanulságos). A jelenkori katolikus gyógyító imádkozás nagy különbsége a történeti mintákhoz képest, hogy a pap szerepe eltörpül (a misemondáson kívül mindössze a gyóntatásra, áldoztatásra és ha kell, a nem nyilvános exorcizálásra szorítkozik), és a háttérbe húzódott pap helyett a gyógyító-szabadító „szolgálat” döntő hányadát laikusok végzik a templom szentélyében vagy a sekrestyében. A segítséget kérő hívek odajárulnak egy imacsoporthoz, csöndben elmondják problémájukat, és a három-négyfős csoportos imádkozás növeli az ima hatékonyságát. A miséknek időnként modern katolikus laikus vallási vezetők is résztvevői (ők „erős emberekként” népszerű célpontok az egyéni gyógyító imák kapcsán is), akik a kiscsoportos imádkozás előtt, a misét követően tanúságtételeket mondanak el az egész közösségnek. Az előimádkozó felszólítja a jelenlévőket, tegyenek ők is nyilvánosan tanúságot, hogy a mise alatt érezték-e javulást testi problémáikat, betegségeiket illetően. Hosszú imát mond, amelyben tagról tagra, az emberi szerveket sorra véve kéri azok gyógyulását, és a démoni hatalmaktól (a bűnöket okozó gonosz lelkektől) történő megszabadítását. Jelenlétemben zajlott le az eucharisziával történő áldásadás (ezt egy „erős”, missziós verbita vendégpap végezte), amely természetesen hivatalosan nem képezi részét a katolikus misének, különösen nem ebben a formában, hogy a hívek egyesével járultak áldásra úgy, hogy a fejek közelébe tartott monstrancia hatására többen hátradőltek („eltöltek a Szentlélekkel”), és az erre a célra mindenki mögé odarendelt segítők kapták el őket.

50 A témakör alapvető irodalma amerikai terepmunka alapján: Csordás 1994.; 1997.

A gyógyító-szabadító misék és imaalkalmak fő mozzanatai közül a történeti példákhoz képest jelentős eltérést látok az imaszövegek szabadságában, nyelvi értelemben vett kötetlenségében. A világháló és közösségi oldalak nyújtotta lehetőségként megjelent a távgyógyítás is ezen a téren, amikor a fizikai kontaktust mellőzve, az imacsoportok előre megbeszélt időpontban virtuálisan kapcsolódnak össze szintén előre letisztázott, konkrét (gyógyító) célok érdekében.⁵¹

Ugyanakkor szoros párhuzamot látok a betegségek kóroktani megközelítésében, amelynek középpontjában a bűnbánat és a lelki beszélgetés medicinális fontossága áll. A zombori ördögűző, a bácskai Szent Miska és a mai karizmatikus csoportos gyógyító gyakorlatban is tetten érhető a következő folyamatábrák valóságos megélése, gyakorlati alkalmazása:

bűnök → démonok → betegség
bűnbánat → szabadulás → gyógyulás

Ha egyszer valaki megírja az imádság kultúrtörténetét, akkor abban fontos, színes és izgalmas fejezetet jelenthet majd a ráimádkozás, a kényszerítő imádság problematikája, amely történeti távlatokban telis-tele van mentalitástörténeti vonatkozásokkal és a jelenkorig tartó fejleményekkel. Az emberi élet krízisszituációi korszakoktól függetlenül megteremtik a hitalapú megoldásokat, megoldási kísérleteket. Jelen tanulmány – a teljesség igénye nélkül – ezekből villantott fel néhányat.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1942 *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza.* Budapest: A Budapesti Egyetem Magyarágtudományi Intézete – Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.

BÁRTH Dániel

2010 *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon.* Budapest – Pécs: L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék. (Fontes Ethnologiae Hungaricae 9.)

2015 Kommunikáció a tisztátalan lelkekkel. In Pócs Éva (szerk.): *Test, lélek, szellemek és természetfeletti kommunikáció. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* 569–579. Budapest: Balassi Kiadó. (Tanulmányok a transzcendensről 8.)

2016 *A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása.* Budapest: Balassi Kiadó. (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 3.)

⁵¹ A katolikus karizmatikus szabadító imádkozás („szolgálat”) egyik alapvető, népszerű, „belső” irodalma: Lozano 2015. Vö. még: Bocsa 2018.

- 2018 Normatív uralkodói rendelkezések a történeti szokáskutatás szolgálatában. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai I. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris konferencia, Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.* 21–36. Szekszárd: PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 7.)
- 2019 Rochus atyától Szent Miskáig. Szempontok a 18–19. századi bácskai vallási mozgalmak kontinuitáskérdéséhez. In Bali János – Bárh Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára.* 302–315. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- 2021 Egy katolikus pap Szent Miska bácskai rajongótáborában. Szuhányi Ferenc (1777–1836) története. In Bárh Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása.* 479–494. Budapest: MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport.
- BEDNÁRIK János
- 2020 Tóbiás áldását széttépni. Laikus vallásgyakorlat és történeti etnográfia. *Ethnographia* 131. 514–537.
- BOCSA József
- 2018 *Kiengesztelődés, gyógyulás, szabadulás.* Vác: Piarista Rendház.
- CSORDAS, Thomas J.
- 1994 *The Sacred Self. A Cultural Phenomenology of Charismatic Healing.* Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- 1997 *Language, Charisma, and Creativity. The Ritual Life of a Religious Movement.* Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- ERDÉLYI Gabriella
- 2011 *Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban.* Budapest: Libri Kiadó.
- ERDÉLYI Zsuzsanna
- 1999 *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok* (3. kiad.). Pozsony: Kalligram.
- ERDÉLYI Zsuzsanna – VÁRHELYI Ilona
- 2011 „...századokon át paptalanúl...” Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete. Budapest: Szent István Társulat.
- FAZEKAS István
- 2014 *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon.* Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 20.)

FRANZ, Adolph

1909 *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*. I–II. Freiburg im Breisgau: Herder.

FRAUHAMMER Krisztina

2019 *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19. és 20. században Magyarországon*. Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. (A vallási kultúrakutatás könyvei 42.)

HAMPP, Irmgard

1961 *Beschwörung, Segen, Gebet. Untersuchungen zum Zauberspruch aus dem Bereich der Volksheilkunde*. Stuttgart: Silberburg Verlag – Werner Jäckh. (Veröffentlichungen des Staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart Reihe C, Volkskunde 1.)

HARMENING, Dieter

2009 *Wörterbuch des Aberglaubens*. Stuttgart: Philipp Reclam.

HEILER, Friedrich

1961 *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*. Stuttgart: Kohlhammer. (Die Religionen der Menschheit 1.)

HERSCHE, Peter

2006 *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*. I–II. Freiburg – Basel – Wien: Herder.

JOHNSON, Trevor

2005 Besessenheit, Heiligkeit und Jesuitenspiritualität. In Waardt, Hans de (Hrsg.): *Dämonische Besessenheit. Zur Interpretation eines kulturhistorischen Phänomens*. 233–247. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte. (Hexenforschung 9.)

KAPALÓ, James

2011 Genre and Authority in the Scholarly Construction of Charm and Prayer: A View from the Margins. *Incantatio* 1. 79–101.

KÁDÁR Zsófia

2021 Csodák, gyógyítás, szentelmények a jezsuita lelképásztori gyakorlatban a 17. századi Nyugat-Magyarországon. In Báth Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. 353–365. Budapest: MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport.

KIS-HALAS Judit

2020 *Boszorkányok, gyógyítók és a gyűdi Szűz Mária. Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon*. Budapest: Balassi Kiadó. (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 11.)

KISS Réka

- 2011 *Egyház és közösség a kora újkorban. A Küüllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

LEDERER, David

- 2005 „Exorzieren ohne Lizenz...” Befugnis, Skepsis und Glauben im frühneuzeitlichen Bayern. In Waardt, Hans de (Hrsg.): *Dämonische Besessenheit. Zur Interpretation eines kulturhistorischen Phänomens.* 213–232. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte. (Hexenforschung 9.)

LEVACK, Brian P.

- 2013 *The Devil within. Possession and Exorcism in the Christian West.* New Haven – London: Yale University Press.

LOZANO, Neal

- 2015 *Eloldozva. Szabadság Krisztusban: A szabadító szolgálat kézikönyve.* (ford. Szelenge Judit.) Budapest: Marana Tha. (Marana tha sorozat 197.)

MAKKAI László

- 1983 A középkori magyar hitvilág problematikájához. *Ethnographia* 94. 106–116.

MAUSS, Marcel

- 1971 Az imádság (1909) (ford. Lakatos Mária). In Ferge Zsuzsa (szerk.): *A francia szociológia.* 132–160. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

MIHALIK Béla Vilmos

- 2017 *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699).* Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

MOLNÁR Antal

- 2005 *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században.* Budapest: METEM. (METEM-könyvek 49.)

PÓCS Éva

- 2014 *Ráolvasások. Gyűjtemény a legújabb korból (1851–2012).* Budapest: Balassi Kiadó. (A magyar folklór szövegvilága 2/A.)

PROBST, Manfred

- 2008 *Besessenheit, Zauberei und ihre Heilmittel. Dokumentation und Untersuchung von Exorzismushandbüchern des Girolamo Menghi (1523–1609) und des Maximilian von Eynatten (1574/75–1631).* Münster: Aschendorff. (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 97.)

RIEGER, Miriam

- 2011 *Der Teufel im Pfarrhaus. Gespenster, Geisterglaube und Besessenheit im Luthertum der Frühen Neuzeit*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Friedenstein Forschungen 9.)

SAMERSKI, Stefan

- 2006 Exorzistische Praktiken und apotropäische Schutzzeichen in Olmütz. Eine jesuitische Propaganda um 1600. In Wunsch, Thomas (Hg.): *Religion und Magie in Ostmitteleuropa. Spielräume theologischer Normierungsprozesse in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. 143–157. Berlin: Lit Verlag. (Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa 8.)

SÁVAI János – GRYNÆUS Tamás

- 1994 *Tüdő Vince beteget. Egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzései*. Szeged: Néprajzi Tanszék. (Devotio Hungarorum 1.)

SIEBER, Dominik

- 2005 *Jesuitische Missionierung, priesterliche Liebe, sakramentale Magie. Volkskulturen in Luzern 1563–1614*. Basel: Schwabe Verlag. (Luzerner Historische Veröffentlichungen 40.)

SLUHOVSKY, Moshe

- 2007 *Believe Not Every Spirit. Possession, Mysticism and Discernment in Early Modern Catholicism*. Chicago – London: The University of Chicago Press.

THOMAS, Keith

- 1971 *Religion and the Decline of Magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*. London: Weidenfeld & Nicolson.

YOUNG, Francis

- 2016 *A History of Exorcism in Catholic Christianity*. London: Palgrave Macmillan. (Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic.)

ZALÁN Menyhért

- 1927 A Pray-kódex benedictói. *Magyar Könyvszemle* 34. 44–66.

Bárh Dániel

ELTE BTK Néprajzi Intézet intézetigazgató, egyetemi docens

E-mail: barth.daniel@btk.elte.hu

DÁNIEL BÁRTH

‘Praying on’ with and without a priest. Historic and contemporary Roman Catholic formations

This paper examines prayers of the so called ‘coercive’ formation using the methodology of religious anthropology and historical anthropology. These forms of prayer, beyond formulating a ‘request’ towards the transcendent forces, also include physical and/or pseudo-magical elements ‘demanding’ the manifestations of automatism. This exploration is focussed on manifestations of Roman-Catholic practice. Historic examples were collected in part from 18th century records and library archives (with a primary focus on benedictions and exorcisms), while 19th century examples come from archival sources (on the example of the St. Miska movement in Bácska) while contemporary equivalents are a result of local collections in Pest County through data derived from fieldwork carried out in the form of participant observation.

By considering all the aforementioned sources we may come to understand the constant re-activation of the official and semi-official forms of the clerical and lay practice of prayers of this kind, as well as the role that elemental human needs play in defining religious practice and also the manifestations of the attitudes of the clergy in order to serve these needs.

**ARCHAIKUS IMÁK A HAZAI
NEMZETISÉGEK HAGYOMÁNYAIBAN**

A püspökhatvani szlovákok archaikus imádságainak és nyomtatott vallásos kiadványainak összevetése

Püspökhatvan a Felső-Galga mentén található szlovák nemzetiségű, katolikus felekezeti község. Lakosainak anyanyelve és vallása a 20. század közepéig bizonyos fokú elszigeteltséget eredményezett a régióban a szomszédos települések katolikus magyar és evangélikus szlovák lakosaitól. A községben a nyelvváltás folyamata a hivatalos és egyházi életben már a 19. század végén elkezdődött,¹ ennek a folyamatnak meghatározó eseménye volt a szlovák nyelvű közösségi vallásgyakorlat betiltása. 1933. január elsejétől Hanauer Árpád István váci megyéspüspök intézkedésének következtében az egyházi ténykedések kizárólag magyar nyelven folytak Püspökhatvanban.² A szlovák nyelvű vallásgyakorlat csak a hagyományos népi kultúrába beépülve élt tovább pár évtizedig. A két világháború között született generáció már magyar nyelven gyakorolta vallását – a szentmisén, az énekkaron, a hittanórán, a KALOT- és KALASZ-mozgalom összejövetelein látott példa szerint. Annak ellenére, hogy ez a generáció a magánéletben még szlovákul beszélt, a közösségi vallásgyakorlat magyar nyelvűvé válása magával vonta az egyéni vallásgyakorlat elmagyarosodását is.

A községben 2016 és 2020 között végzett vallásetnológiai kutatások alapján megállapítható, hogy a szóbeliségben felgyűjtött szlovák nyelvű vallásos elemeket (fohászokat, legfontosabb imádságokat, népénekeket) a legidősebb generáció egy szűk rétege ismerte, de már az egyéni vallásgyakorlat során nem használta. Kivételt képeznek e megállapítás alól az archaikus népi imák, amelyek több adatközlőnél napjainkig a mindennapi imarepertoár részét képezik, valamint a ráolvasások, amelyeket szintén imaként azonosítanak a püspökhatvaniak. Ezeknek a szlovák nyelvű szövegeknek a 21. századi vallásgyakorlatban való megmaradása azzal magyarázható, hogy magyar nyelven a hivatalos egyházi gyakorlatban nem volt más, ami betölthette volna szerepüket.

A püspökhatvani archaikus népi imádságokkal a XXXV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készített dolgozatomban, valamint a *Püspökhatvan népi vallásossága* című monográfia bevezető tanulmányában³ foglalkoztam, vizsgálva a szövegek kapcsolódási pontjait a cseh és szlovák archaikus imahagyománnyal, valamint a hozzájuk köthető népi gyakorlatot. A kutatás során újabb kérdésként merült fel, hogy a püspökhatvani háztartásokban megőrződött,

1 Lami 1997: 118.

2 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár. Iskolaszéki jegyzőkönyv 1913–1945. 219. www.leveltar.vaci-egyhazi.hu, letöltés: 2019. 09. 04. (leveltar.vaci-egyhazi.hu/plebaniai_lista/325/Puspekhatvan-R-K-Plebania-iratai.html)

3 Volter 2021: 79–158.

feltehetően egykor használatban lévő szakrális kiadványok mutatnak-e kapcsolódási pontokat, párhuzamokat a helyi archaikus imahagyománnyal.

Püspökhátvanban 46 ponyvanyomtatványt és 17-féle imádságos-énekeskönyvet dokumentáltam, amelyek az egykori szlovák nyelvű vallásgyakorlathoz köthetők. A nyomtatványok szövegei alapján megállapítható, hogy az első világháború előtt a vallásos életben többféle nyelvváltozatot használtak a püspökhátvaniak. Minden nyomdának volt saját úzusa a nyomtatott szövegek nyelvhasználatára, a kiadványok a cseh nyelv valamely korabeli változatán, illetve szlovakizált cseh nyelven íródtak. Kiadásukat tekintve a 19. század második feléből és a századforduló időszakából származnak, találhatók közöttük 17–18. századi eredetű írások is, amelyeknek egy későbbi, átdolgozott kiadása őrződött meg Püspökhátvanban. A kiadványok napjainkban már nincsenek használatban, padlásokon, ládákban vagy régi szekrények fiókaiban őrizték őket örököseik, akik felhívásra juttatták el hozzám.

A kiadványok tartalmi vizsgálata során különös tekintettel Szent Borbála kultuszát tanulmányoztam, mivel a községben gyűjtött archaikus imaszövegeket kezdősoruk alapján Szent Borbálához szóló imaként definiálták adatközlőim, ennek ellenére a szent kultusza nem adatolható a községben. Ünnepe nem tartották meg a helyiek, életrajzát, legendáját nem ismerték. A szóbeli gyűjtések során csupán egy hiányos adatot találtam, ami Borbála kultuszához köthető: Pauer Mária (sz. 1924) beszámolt arról, hogy dédnagymamája egy Szent Borbála-falikepet őrzött otthon. Az adatközlő azonban a szent attribútumait nem tudta ez alapján felidézni.

A Borbálához szóló népi imák több archaikus imamotívummal, imarészlettel kiegészülve alkotnak egységet a püspökhátvani imádságokban. A jellegzetes Borbála-motívum a kontaminált szövegek egy rövid részletét képezi, amely a jó halál elnyerésére, a szentségekkel való kimúlásra irányul, ez a püspökhátvani katolikus hívek számára kardinális kérdés volt: *Svatá Borbála / Ňedaj nám zatiav zomrefi, / Kim nás Ňedajú ospovedaŕi.*⁴ (Szent Borbála / Ne hagyj minket addig meghalni, / Amíg nem tudunk meggyónni!)

Szent Borbála kínzások ellenére sem tagadta meg Krisztus hitét, amikor mindezt halálra ítélték, váratlan esemény történt, az édesapja dühében kardot rántott, és maga fejezte le Borbálát (†306). A legenda szerint a vértanú lány apját ezután nem sokkal villámcsapás érte és szörnyethalt. Borbálát az egyház kultuszában a hirtelen és készületlen halál elleni oltalmazónak tekintették.⁵ Mindez magyarázható Borbála apjának halálával, aki hirtelen és váratlan módon halt meg, ugyanakkor Borbála halála is rendkívüli módon történt, hiszen bár elítélték, de apja idő előtt hajtotta végre az ítéletet.

A magyarországi szlovákok körében a jó halál patrónája mellett a bányászok és tűzérek védőszentjeként is tisztelték Borbálát.⁶ Csodatevő, közbenjáró kultusza a középkorban, illetve az utóbarokk paraszti világban virágzott, az újkorban alább

4 Adatközlő: V. J. K. M. nő 1930. Püspökhátvan, 2018.12.01.

5 Diós 2009: 932–933.

6 Krupa 1996: 73.

hagyott. Bálint Sándor véleménye szerint tisztelete a 20. században már a hagyományörző vidékeken is múlóban volt.⁷ Szent Borbála alakja a magyar archaikus imahagyományban is jelen van. Nevéhez köthető imavariánsok elsősorban Moldvából kerültek elő, ezek a szövegek itt könnyebben átvészelhették a reformációt.⁸ Emellett Erdélyi Zsuzsanna egy zalaszentmihályi,⁹ Silling István egy bajmoki¹⁰ népi imádságot is közreadott, amelynek néhány sora Szent Borbálához szól, a jó halál elnyerésére irányul.

A magyarországi szlovák kisebbség archaikus népi imáiban gyakran szerepel Borbála. Az eddig közreadott adatok alapján Erdélyi Zsuzsanna Vértesszőlő-sön,¹¹ Rákoskeresztúron,¹² Kistarcsán,¹³ Pilisszentkereszten,¹⁴ és Mendén;¹⁵ Zsilák Mária Dabas-Sáriban,¹⁶ Pilisszántón,¹⁷ Piliscsén,¹⁸ én pedig Püspökhavatban és Kistarcsán rögzítettem imaszövegeket, amelyekben különböző módon szerepel Szent Borbála. Mindez alapján megállapítható, hogy a magyarországi szlovákok imahagyományában szintén megőrződött – és az eddig ismert szövegek alapján igen számottevő – Szent Borbála kultusza.

A Püspökhavatban gyűjtött 19. századi szakrális kiadványokban négy példát találtam Borbálához szóló cseh, illetve szlovakizált cseh nyelvű imádságra. A szóbeliségben gyűjtött szövegek a halál előtti szentgyónás elnyerésére irányulnak, ez a motívum különböző formákban imakönyvi szövegekben is előfordul.

A *Nábožné Výlevy*¹⁹ (Vallásos Áradatok) című könyv az egyházi év szerint sorba rendezve a szentekhez rövid életrajzot közöl és egy ún. egyházi imát (*cirkevná modlitba*). December 4-én, Borbála esetében két imát tartalmaz a könyv (746. oldal). Míg az egyházi ima általánosságban fogalmaz a vértanúság érényeiről, a második szövegben megjelenik Borbála közbenjárása a szentségek elnyeréséért, de a kegyelem elnyerésében Isten ereje a számottevő és nem Borbáláé:

Bože! ktorý nám svätú Barboru, jako zvláštnu patrónku umierajúcich ctíť kážeš: [...]daj nám, aby sme sa na jej prímluvu v hodinu smrti po hodne prijatých sv. sviatosťach šťastlive s týmto svetom rozlúčili. (Uram! aki nekünk meghagyta tisztelni szent Borbálát, mint a haldoklók különleges

7 Bálint 1998: 17.

8 Tanczos 1995: 166–167.

9 Erdélyi 1976: 447.

10 Silling 2003: 392.

11 Erdélyi 2001: 215.

12 Zsilák 2020: 124.

13 Erdélyi 2001: 216.

14 Zsilák 2020: 123.

15 Zsilák 2011: 180–181. A tanulmány utal a motívum ecseri, alsóregmeci és múcsonyi előfordulására is.

16 Zsilák 2011: 179–180.

17 Zsilák 2011: 180.

18 Zsilák 2020: 22.

19 *Nábožné Výlevy*. Kniha modlitebná, poučená, obradná a spevácka pre katolíckeho kresťana duchovného tak jako svetského, každého stavu, veku a obojého pohlavia k upotrebovaniu v kostole i doma. Spísal † Andrej Radlinský, Vydal Spolok sv. Adalberta (Vojtecha). V Trnave. (12. kiadás) Az első kiadás 1850-ben jelent meg.

patrónáját: [...] add meg nekiünk az ő könyörgésére, hogy halálunk óráján a szentségek szerencsés vétele után búcsúzzunk el ettől a világtól.)

A *Duchowné Gaderko*²⁰ (Lelki Magocskák) című imakönyv 271. oldalán található imádsága Borbálát szólítja meg, de kifejezésre juttatja, hogy Krisztust tekinti a kegyelem igazi forrásának: *cokoliw u twého neymilegššjho ženjcha wyprosiť mŭžeš, mám tu naděgi, že mne toho wššého při hodině smrti popřegeš* (bármit kérhetek a te legkedvesebb vőlegényednél, abban a reményben vagyok, hogy halálom óráján nekem mindazt kiesdekled.) Az imaszöveg zárósora szintén a szentségek elnyerésére irányuló kérést tartalmaz: *prosým, ať se neydřjwe s Bohem mým skrze swatau spowěd a přiřetj swatého těla geho smjřjm.* (kérlek, hogy legfőképpen az én Istenemmel a szentgyónás és az ő szent testének vétele által kibéküljek.)

Hasonló módon szerepel Borbála egy azonosítatlan, hiányos imakönyv 194. oldalán található imádságban, mint patrónus a szentségek elnyerésében: *Dŭwerne ctím tvoje meno, lebo dobre wiem, že keď teba na pomoc wolati budem, bez swiatosti z tohoto sweta marného newindem.* (Bízalommal tisztetem a te nevedet, mert jól tudom, hogy ha téged segítségül hívok, ebből a mulandó világból szentségek nélkül nem távozik.) Az imaszöveg végén fogalmazódik meg a kérés:

O wywolená panna sw. Barbara (...) wykonaj, aby sme ššťastliwie a w milosti Pána Boha život náš dokonati, a pozatým wečnau sláwu obćiahnuti mohli.” (Ó kiválasztott szűz szent Borbála (...) eszközöld ki, hogy szerencsésen és Isten kegyelmében fejezzem be az életemet, azután pedig az örök dicsőségre juthassak!)

A 17. századi eredetű *Prawý Zlatý Nebe-klič*²¹ (Igazi Mennyei Aranykulcs) című könyv 364. oldalán található Borbála-imádságában nem jelenik meg a szentségekért való esdeklés. A szöveg Borbála vértanúságának körülményeit tárgyalja, majd közli halála órájának időpontját: *od pohanského otce nohama ššlapána, za wlasý po zemi wlečena a posledně od něho samého mečem sfata mezi 5. a 6. hod. raunj.* (pogány apád lábbal taposott, hajadon fogva a földön húzott és végül ő saját maga a kardjával fejezett le reggel 5 és 6 óra között.) Az imakönyv Borbálán kívül még 22 szentnek határozza meg a halála óráját.

További párhuzamot jelent egy Szent Borbálához szóló ponyvanyomtatványi énekszöveg (*K swatě Panně Barboře*), amelyet Zsilák Mária bányhidai gyűjtése során dokumentált.²² A kiadvány keltezés nélküli, a szakolcai Skarnicl nyomda terméke. Az ének kezdősora püspökhatvani, illetve pilisszántói, pilisszentkereshti

²⁰ Duchowné Gaderko *sladkosti Modliteb k rozličnému Tagemstwj Pána náššého Gežišše Krysta a k welebné Swátosti Oltárnej, také se pripogugj Modlitba pri Mššy swaté k Blahoslawené Panne Máryi a k giným swátým. Kníhtlačiarů Kol. Róža a jeho Manželky* (predtým A. Bučánszky). W Budapešti. 1884. (Az Országos Széchényi Könyvtárban egy 1781-ben Nagyszombaton megjelent példányt is őriznek.)

²¹ *Prawý Zlatý Nebe-klič. W Jindřichowě Hradci. A. Landfrasa Syna.* (Keltezés nélküli, a kalendáriumszakasz 1894-gyel kezdődik.)

²² Zsilák 2016: 205–206.

archaikus imádság kezdősoraival mutat párhuzamot. Mindez összefügg a szövegek szabad felhasználásával, amellyel kapcsolatban Boris C. Bálent a besztercebányai nyomda nyomtatványainak vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy bizonyos kezdősorok népszerűbbek, több ponyvanyomtatványon is megtalálhatók különböző énekszövegek előtt,²³ valamint a szóbeliségben is.

Ponyvanyomtatvány:

*Barbora Panenka svatá,
Pre Kristovo méno sfatá.*

Pilisszántó:

*Ó, Barborko pano svatá,
Pre Kristovo méno sfatá.*²⁴

Püspökhathvan:

*Barborka Svatá,
Pred Pána Kristom sfatá,*²⁵

Az énekszöveg további sorai is mutatnak kapcsolódási pontokat szlovák archaikus népi imádságokkal, amelyekre Zsilák Mária hívta fel a figyelmet elsőként a bánhidai anyag elemzése során.²⁶ Ezekhez a párhuzamokhoz tartozik kiegészítésként a püspökhathvani népi ima szentgyónást kérő sorainak: *Ňedaj mi umieraťi, / Kím sa nebud'em spovedaťi.* (Ne hagyj engem meghalni / Míg nem tudok meggyónni) – és a ponyvanyomtatványi ének 7. versszakának összekapcsolása: *Nedopuť náhle umřýti, / Bez pokánj z swěta zgýti.* (Ne engedj hirtelen meghalni / Bűnbánat nélkül világból kimúlni.)

A szövegek különböző műfajokban való felhasználására szolgál példaként egy őrangyalhoz szóló ima, amelynek sorai archaikus imádságokban, valamint szakrális kiadványokban imádságként és énekként egyaránt szerepelnek.

Archaikus imádságban elsőként Erdélyi Zsuzsanna rögzített őrangyalhoz szóló sorokat egy kistarcsai szövegben 1975-ben.²⁷ Zsilák Mária Dabas-Sáriban dokumentálta a részletet több adatközlőtől is,²⁸ valamint utalt egy Tatabánya-Bánhidán különálló imaként ismert variánsra is. Kutatásaim során Vácrátótról adatoltam a szöveget.²⁹ (A település közel esik a Galga mentéhez, a püspökhathvani és vácrátóti szlovák katolikusok szeptember 12-én közös processzióval zárandokoltak a váci Hétkápolnához.³⁰)

*Aňďele Boží, stárzfele (!) mój,
Rádž žďicki mu, a napravuj
Ge fšemu dobremu mňa zbudzuj,
Čňistem svatím mňa viučuj.
Čňíime tak, jak kce Boh mój,
Ťelo sve d'ábla prenahá
Na tvá vnuknúť pozor dáva.*

*Isten angyala, én őrzőm,
Vezess mindig engem és igazíts.
Buzdíts engem minden jóra,
Taníts engem szent erényekre,
Úgy cselekszem, ahogy Istenem akarja.
Testem a sátánt legyőzi,
A te sugallataidra figyelve,*

23 Bálent 1947b: 23–25.

24 Zsilák 2011: 179.

25 Adatközlő: P. F. F. M., nő, 1925. Püspökhathvan, 2019.08.22.

26 Zsilák 2016: 23–26.

27 Erdélyi 2001: 216.

28 Zsilák 2011: 185–186.

29 Adatközlő: K. V. B. E., nő, 1912. Vácrátót, 2005.06.01. Horváth Mátyás gyűjtése – ezúton köszönöm, hogy a felvételt rendelkezésemre és lejegyezésre bocsátotta.

30 Adatközlő: L. F., férfi, 1925. Püspökhathvan, 2019.04.08.

*Na tom svatom obcováňi
A zatrvám do skonáňi.
Po smrŕi tag ňebi večne
Chválem Boha ustavičňe.*

*Ebben a szent közösségben,
Megmaradok mindhalálíg.
Halálom után így a mennyben,
Szüntelen az Istent dicsérem.*

A 19. századi imakönyvi szövegekben a vácrátóti szöveg valamennyi sora megtalálható, a sorok sorrendjében, a nyelvhasználatban és a szöveg terjedelmében figyelhetők meg különbségek. Az imakönyvi szövegek némileg hosszabbak, mint a szóbeliségben gyűjtött, folklorizálódott imák. Legteljesebb variánsa a szövegnek a *Nebeská cesta* (Mennyei út) című imakönyvben található, amelyet Zsilák Mária dokumentált Piliscsén.³¹ Püspökhavani hagyatékban a *Duchowné Gaderko* című imakönyv Őrangyalhoz szóló imaként (*Modlitba k Angelu Strážci*) közli egy variánsát a szövegnek a mindennapi reggeli imák között a 11. oldalon:

*Angele Božj strážce můg! ráč vždýcky byt ochrance můg, mne vždýcky
rjd' a napravug, ke vssemu dobrému wzbuzug, ctnostám swatým mne
wyučug, ak gsem tak žiw gak chce Bůh můg, tělo i swět, d'ábľa přemáham,
na tvé wnuknutj pozor dám, ať w twem swatem obcowánj, nech zetrvám
do skonánj, po smrti gak w nebi, wečne chwáljm Boha ustawičňe. Amen*

Más nyelvváltozatban három versszakba szerkesztve is adatható a szöveg egy variánsa, a *Nábožné Výlevy* imakönyv szerzője az énekek között adta közre 234-es szám alatt az 1171. oldalon:

1. *Anjelu Boží Strážco můj! – ráč vždýcky byť ochranca můj! – mňa vždýcky
riad' a napravuj, – ku všemu dobrému vzbudzuť!*
2. *Cnosťam svätým ma vyučuj, – nech som tak živ, jak chce Boh můj, – telo,
svet, diabla preháham, – na tvé vnuknutie pozor dám.*
3. *A v tom sväzku obcovania – s Tebou strvám do skonania, – po smrti však
v nebi večne – chválím Boha ustavične. Amen.*

A püspökhavani nyomtatványok vizsgálata alapján az archaikus imákkal párhuzamba állítható illusztrációkra is hozhatók példák. Egy azonosítatlan imakönyvi lap³² 66. oldalán lévő kép a kereszten függő, megholt Krisztust ábrázolja, akinek kezeiből és az oldalából kifolyó vérét két angyal kehelybe gyűjti össze, a lábaiból folyó vért pedig egy asszonyalak fogja fel szintén kehelybe. (1. kép)

³¹ Zsilák 2020: 71–72.

³² Az imakönyv, tartalomjegyzéke alapján, a Jézus szíve társaság számára készült kiadvány volt. Előlapja hiányzik – a 15. oldallal kezdődik – így a pontos bibliográfiai adatok nem ismertek. Jellegzetessége, hogy részenként felváltva használja a gót és a latin ábécé grafémáit.

Ez a képi megformálás a lehulló és kehelybe felfogott Krisztus véréről a Grál-jelképesség körébe tartozik,³³ amelyet néhány szövegben a szlovák archaikus imahagyomány is megőrzött.³⁴ Erdélyi Zsuzsanna Hollóházán gyűjtötte ezt a motívumot:³⁵ *Aňdelki z ňeba priľeľi, / Totu svatu kervičku pozberaľi, / Na visoke ňebo vinošeli* (Angyalkák az égből leszálltak, / Ezt a szent vért összegyűjtötték / A magas mennybe fölvitték.) Zsilák Mária Dabas-Sáriban:³⁶ *Tri kvapki krvi s ňeho vikapli / Aňdel hu pozbierrali / Do zlatého taňierka dali* (Három csepp vér kifolyt belőle / Angyalok összegyűjtötték / Aranytányérkára tetették.)

Az illusztráción a kereszt mögött egy asszony gyűjti össze a kifolyó vért, szlovák archaikus imádságok szövegeiben, Piliscsében a következőképpen történik erre utalás: *S ňeho svatá kru kvapkala / Židofka hu zbírala / Do zahradki sad'lia.*³⁷ (Belőle szent vér csepegett, / Egy zsidóasszony összeszedte / Kertbe ültette.) A vért felszedő zsidóasszony ecseri³⁸ és pilisszántói³⁹ szövegekben is adatható.

Az illusztráción az üdvösségszerzésre is található utalás. A jobb oldalon térdelő alak egy kulcsot nyújt a kereszt felé, amely felett egy angyal szintén kulccsal mutat a megnyílt mennyország és az Atyaisten felé. Ezek alapján a térdelő alak a mennyország kulcsát tartja a kezében, az üdvösséget, amelyet Krisztus kereszt-halála által nyerhet el.

A püspökhathvani népi imák záradékában is mindig megjelenik az üdvösség ígérete:

*Kto sa túto modlidbičku, rano, večer pomolí / Ten tri duše z očista vislobodí, / Eno otcoví, eno maferí, a treťu sám sebe.*⁴⁰ (Aki ezt az imádságocskát reggel, este elmondja, / Az három lelket a tisztítótűzből kiszabadít / Egyszer apját, egyszer anyját és harmadjára saját magát.)

Ez a záradék megtalálható František Sušil 19. századi morva gyűjteményében is. Az ígéretet tartalmazó népi szöveget a vallásos koledák (*Koľedy pobožné*) közé sorolta Sušil, kottát nem közölt hozzá, egy elmondható rigmusként adta közre.⁴¹ A magyarországi szlovákok eddig dokumentált archaikus imaanyaga alapján elmondható, hogy ez a típusú záradék a közép- és nyugat-szlovák nyelvjárású szövegekben gyakran előfordul. E záradékoknak jellegzetessége, hogy az imádkozó nem csak a saját, hanem a szülei lelkét is megmenti az ima által. Püspökhathvanban valamennyi rögzített archaikus imádságnak ez a záradéka. A Galga mentén egyetlen magyar szövegben rögzítettem ezt az ígéretet, Kartalon: (Aki)

33 Erdélyi 1976: 163.

34 Zsilák 1986: 63–64.; 2020: 76–77.

35 Erdélyi 2001: 211.

36 Zsilák 2011: 176.

37 Adatközlő: S. B. K. A., nő, 1942. Piliscsév, 2019.06.18. Vö. Zsilák 2020: 21. 26.

38 Aszódi – Esztergominé – Király 2018: 89.

39 Zsilák 2011: 174–175.

40 Adatközlő: K. M. A., nő, 1951. Püspökhathvan, 2019.10.25.

41 Sušil 1859: 741.

*az imádságot reggel, este elmondja, /Megmenti apját, anyját, a purgatórium tüzétől, / Harmadiknak magát.*⁴²

A püspökhathvani archaikus szövegek azért különlegesek, mert bennük az imáért járó jutalom mellett a már említett Borbála-fohász is szerepel, amely a szentgyónásra irányul. Ezek alapján a szöveg strukturálásában van egyfajta tudatosság, szinte kompenzálásként jelenik meg a szövegben a szentgyónás. A két motívum egymás mellett szerepel az imádságokban, találkozik az egyház tanítása az üdvösséget biztosító archaikus imahagyomány záradékával.

A lélek megváltásának motívuma hasonló módon, mint az archaikus népi imákban, a 19. századi ponyvanyomtatványok szövegeiben is előfordul Püspökhathvanban. A gyűjtés során két nyomtatványt dokumentáltam a községben, amelyeknek imádságait erős (*mocná*) jelzővel illetik a szövegek: ez a betániai levél (*Beťánsky list*) és a hét mennyei szent zár (*Sedem Swatých Nebe-Zámkůw*). Az imák ereje abban rejlik, hogy különböző bajok ellen ígérenk védelmet. Nincs sok információ arról, hogy a püspökhathvani hívek mennyire hittek az imák erősségében. A hét mennyei szent záron lévő kéziratos névbejegyzés és a búcsújáróénekek mellé, „cérnakönyvbe való” bevarrásuk ténye alapján feltételezhető, hogy az erős imák hitelt érdemeltek a püspökhathvaniak körében.

A hét mennyei szent zár című imádságban a tisztítótűzből való megváltás jelenik meg szintén. Itt elhunyt barátját vagy más tisztítótűzben szenvedő lelkeket menthet meg az imádkozó, az ima meghatározott számú elmondásával:

Který člověk těch sedem swatých Nebeských Zámkůw sedem pátků po sobě se modlí a ty samé za své zemřelá prátele, neb za jine duše w očistci trpící obětuje, na ten způsob vždycky jednu z těchto muk očistcových wyswobodí. (Amelyik ember ezt a hét szent Mennyei Zárat, hét egymást követő pénteken elimádkozza, és az elhunyt barátaiért, vagy más tisztítótűzben szenvedő lelkekért felajánlja, ilyen módon ezektől a tisztítótűzbéli kínoktól mindig egy lelket megszabadít.)

Egy szöveg meghatározott számú elmondása és az azért jutalmul járó pozitív hozadék egy másik ponyvanyomtatványon, énekszövegben is adatható Püspökhathvanban. A kiadvány keltezés nélküli, a lőcsei Reiss nyomda terméke, a máriabesnyői búcsújáráshoz kapcsolódik.

Kdo tak krásne spiewa try razy sa modli, / Ten vždy koná chválu vždy len božej woli / To aj widi matka boska, tá kráľowná archanjelska (Aki szépen énekelve ezt háromszor elimádkozza, / Az Isten akaratának dicséretét viszi végbe mindenkor, / Ezt meglátja az Isten anyja, arkangyalok királynéja.)

A betániai levélben az örök üdvösség ígérete nem szerepel, csupán 100 napi búcsút nyer, aki elimádkozza a szöveget vagy meghallgatja azt. A nyomtatvány szövegében Názáreti Jézus, a zsidók királya (*Ježíš Nazaretský, král židovský*) egyes

⁴² Adatközlő: T. J. T. M., nő, 1940. Kartal, 2021.08.11.

szám első személyben szólítja meg a híveket, kéréseket fogalmaz meg és beszámol szenvedéseiről: *napomínám vás po třetíkrát: aby ste se rozpatatovali na předešlé muky moje, které sem pro vás trpěl [...] jako židě na mne svědčili (emlékeztek az én eddigi kínjaimra, amelyeket értetek szenvedtem el, [...]) ahogy a zsidók engem elítéltek.)* Hasonlóképpen szólal meg Jézus egy vácrátóti archaikus ima szövegében – *Viďťe vi moje muki, moje rani! / Čo mňa židia umučili⁴³ (Lássátok meg az én kínjaimat, sebeimet, / Amikkel a zsidók engem gyötörték.)* – és a püspökhathvani szövegekben is: *Poťe mojí vivotení, / Moj bóček je preklatí / A s kvičkov poťečení⁴⁴ (Gyertek kiválasztottaim / Az oldalam át van döfve / Vérrel áztatott.)* Az, hogy Jézus személyesen szól a hívekhez az imádságokban, garanciát jelent az imádkozó számára az adott szövegben felsorolt ígéretek beteljesedésére.⁴⁵

A betániai levél bevezető szakaszában az imádság közben kereszttvetés történik, amelyben az imádkozó maga köré helyezi Krisztus kereszttjét védekező céllal:

Kříž + Krista Pána nademnou, Kříž + Krista Pána předemnou, Kříž + Krista Pána zamnou, nech ostríhá mne ve dnu i v noci i v každou hodinu, ode všeho nebezpečnství, i od ďabla strašlivého.” (Úr Krisztus kereszttje felettem, Úr Krisztus Kereszttje előtttem, Úr Krisztus kereszttje mögöttem, oltalmazzon engem nappal és éjjel, minden órában, minden veszedelemtől, az iszonyatos sátántól.)

Ez a védekező típusú kereszttvetés egy piliscsévi archaikus imában így került rögzítésre:

Kříž Krista Pána prede mnou, / Kříž Krista Pána nade mnou, / Kříž Krista Pána za mnou, / Boh Otec, Boh Sín, Boh Duch Svátí! Moja mišlenka ždí len k nám leí.⁴⁶ (Úr Krisztus Kereszttje előtttem, / Úr Krisztus kereszttje felettem, / Úr Krisztus kereszttje mögöttem, / Atyaisten, Fiúisten, Szentlélekisten, / Hozzátok száll mindig gondolatom.)

A szöveg párhuzama a 16. századi Gömöri-kódexben megtalálható Szent Brigitta első imádságában: *Krisztusnak kereszttje én velem legyen / Előttem legyen, / Utánam legyen, / Fölöttem legyen, / Mert emberi nemzetnek örök ellensége az pokolbeli ördög el fut, hol téged lát [...].⁴⁷*

Az imának, mint vallásos cselekvésnek, eleve van egyfajta óvó-védő funkciója, hiszen imádkozás során a hívő Isten kegyelmébe, védelmébe helyezi magát.⁴⁸ A ponyvanyomtatványon megjelent erős imák ennél konkrétabbak; megnevezett bajoktól, károktól való védelmet ígérnek az imádkozónak. Több ígélet

43 Adatközlő: K. V. B. E., nő, 1912. Vácrátót, 2005.06.01. Horváth Mátyás gyűjtése.

44 Adatközlő: P. F. F. M., nő, 1925. Püspökhathvan, 2019.08.22.

45 Erdélyi 2001: 37.

46 Adatközlő: H. J. A. J. I., nő, 1947. Piliscsév, 2019.06.18.

47 Erdélyi 1976: 392.

48 Zsilák 2018b: 153.

beteljesítéséhez nem is szükséges az ima elmondása, elég csak az imaszöveget, mint tárgyat birtokolni, viselni a kegyelmek elnyeréséhez. Konkrét bajok elhárítására irányuló imaszövegek a püspökhathvani szóbeliségben is adatolhatók, ezeket az imádságokat ráolvasásként használták. Az ijedtséget, a bélférget és az ízületi fájdalmakat gyógyították különféle szövegekkel a faluban. Ezek közül két típusú ráolvasás maradt fent, amelyek elemzésével és a hozzájuk kapcsolódó gazdag hagyományú népi orvoslással egy korábbi tanulmányban foglalkoztam.⁴⁹

A népi vallásosság vizsgálata Püspökhathvanban olyan eddig nem dokumentált archaikus szövegeket hozott felszínre, amelyek a szlovákság szellemi hagyatékát képezik. A szakrális ponyvanyomtatványok szövegei több szempontból is műfajérintkezést mutatnak az archaikus imákkal, a két műfaj kölcsönösen hatott egymásra, kölcsönösen éltette egymást. A szövegek gyakran hasonló nyelvi megformálással és motívumkinccsel rendelkeznek.⁵⁰

A püspökhathvani háztartásokban megőrződött imakönyvek szövegei között található olyan elemek, amelyek a magasabb egyházi kultúra, valamint az archaikus imahagyomány részét is képezték. Egyes imakönyvek különösen gazdag imarepertoárral rendelkeznek Jézus szenvedéséről, szövegeiket tekintve apokrif tartalmakkal egészülnek ki. A ponyvanyomtatványok és az imakönyvek e tekintetű vizsgálata további kutatási területet biztosít.

Irodalom

ASZÓDI Csaba András – ESZTERGOMINÉ Bennő Katalin – KIRÁLY Katalin
2018 *Od Michala do Ďura. Ludové duchovné piesne Slovákov v Ečeri. Szent Mihálytól Szent Györgyig. Az ecseri szlovákok népi vallásos énekei.* Budapest: Croatica.

BÁLENT, Boris C.

1947a *Z dejín banskobystrického kníhtlačiarstva.* Banská Bystrica: Grafia.

1947b *Banskobystrické púťové tlač.* Turčiansky Svätý Martin: Grafia.

BÁLINT Sándor

1998 *Ünnepi kalendárium I. Karácsony, húsvét, pünkösd. Nagy ünnepeink a hazai és közép-európai hagyományvilágból.* Szeged: Mandala Kiadó.

DIÓS István

2009 *Szentek élete II.* Budapest: Szent István Társulat.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető Kiadó.

⁴⁹ Volter 2021: 138–155.

⁵⁰ Zsilák 2018b: 183.

1993 Közös sorsok – „szépénekek”. Szent szövegek a hazai szláv hagyományból. *Új Írás* 31. 12. 77–79.

2001 *Aki ezt az imádságot... Élő passiók.* Pozsony: Kalligram.

FRAUHAMMER Krisztina

2019 *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19. és 20. században Magyarországon.* Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. (A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 42.)

KOVÁCS Eszter

2017 A magyarországi biblikus cseh és szlovák nyelvű énekek és versek tervezett repertóriuma és felhasználási lehetőségei. In Szádóczi Vera (szerk.): *Népénekek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon.* 67–71. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport.

KRUPA, Ondrej

1996 *Kalendárne Obyčaje I. Jesen, predvianočné obdobie.* Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav.

LAMI István

1997 *Fejezetek Püspökhathvan múltjából.* Püspökhathvan: Püspökhathvan község önkormányzata.

SILLING István

2003 *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük.* Újvidék: Forum Könyvkiadó.

SUŠIL, František

1859 *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými.* Brno: Tiskem a Nákladem Karla Winikera.

TÁNCZOS Vilmos

1995 *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.

VOLTER Domonkos

2021 *Ludová religiozita v Pišpeku / Püspökhathvan népi vallásossága.* Békésska Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.

ZSILÁK Mária

1986 Svojské črty slovinských ľudových modlitieb v porovnaní s maďarskými a slovenskými. In Gadányi Károly (szerk.): *Nemzetközi Szlavisztikai Napok II.* 61–67. Szombathely: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya.

- 2011 Cirkevná kultúra mimo kánonu – ako špecifická vrstva tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In Anna Ďivičanová – Anna Kováčsová (Red.): *Otázky kultúry II. Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku*. 164–211. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- 2016 *Poslyšte mile, co chci spívatí... (Produkty jarmočnéj tlače – zbierka púťových piesní ako rodinná relikvia) / Szeretettel hallgassátok, amit majd énekelek... (A cérnakönyv mint családi relikvia)*. Budapest: ELTE BTK Szlovák Filológiai Tanszék.
- 2018a Živé fenomény tradičnej kultúry Slovákov v mikroregióne Véteš–Gereče. In Tünde Tušková – Mária Žiláková (Red.): *Slovenské inšpirácie z Tardoša 35. interdisciplinárny výskumný tábor. Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. 13–63. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- 2018b *Počúvajte málo, čo sa iste stálo... (Písomná pozostalosť viacgeneračnej rodiny Izingovcov). / Igaz történetre figyelmezzetek... (A többgenerációs Izing család írásbeli hagyatéka)*. Budapest: Tatabánya-Bánhida szlovák nemzetiségi önkormányzat.
- 2020 *Moje stretnutie s čívanmi a ich kultúrou*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.

Volter Domonkos

ELTE BTK történelem és szlovák nyelv szakos egyetemi hallgató

E-mail: domonkos4@gmail.com

DOMONKOS VOLTER

A comparison of the archaic prayers and printed religious publications of the Slovaks in Püspökhátvan

The village of Püspökhátvan is situated in northern Pest County near the upper stretch of the Galga creek. This paper presents the folk prayers of local ethnic Slovaks based on collecting work carried out between 2016 and 2020 and focussing on popular religion. Catholicism and the use of the Slovakian language solidified in the village during the 18th century and as a result, until the middle of the 20th century, Püspökhátvan became quite isolated from the neighbouring Lutheran Slovakian and Catholic Hungarian villages. Despite assimilation during the 20th century, residents of Püspökhátvan have held on, to this day, to certain Slovakian-language mementos of popular religion. First among these are the religious elements for which the church did not offer a Hungarian language equivalent, such as archaic folk prayers and prayers fulfilling the function of incantations. Locals call their

archaic folk prayers 'Borbála' prayers, as it is Saint Barbara [Hungarian: Szent Borbála] who appears in them as 'mediator'. The figure of Saint Barbara appears in a similar fashion in the text of the 19th century prayer books used in the village. Archaic texts which appear as data used in oral practice demonstrate many points of contact with the texts of chap-book publications – the closing phrases containing promises of the absolution of the soul are particularly clear examples in these publications. Folk prayers collected in this village as functioning as verbal charms are associated with a rich tradition of popular medicine. The significance of the prayers is shown by the fact that women from Püspökhátvan were known to use them for healing not only locally, but also at several other points of the country. Texts collected at Püspökhátvan form part of the cultural heritage of Hungary's ethnic Slovak population, they fit into their broader European context and show close ties with Czech culture.

1. kép. Krisztus a keresztfán, egy ismeretlen imakönyv lapja,
Volter Domonkos felvétele

Szlovén nyelvű párbeszédes Aranymiatyánk

Az Aranymiatyánknak három változata ismert Európában: verses elbeszélés Jézus kínszenvedéséről, Mária és Jézus párbeszéde a nagyhét történeteiről, valamint Mária álma fia szenvedéséről.¹ A szlovéneknél a legrövidebbet és időben a legrégebbi párbeszédes Aranymiatyánkot négyoldalas nyomtatott ponyván terjesztették. Ezeket a nyomtatványokat vagy kéziratokat amulettként is használták, maguknál hordták az emberek vagy otthonukban őrizték azokat. Az eredetileg német nyelvű szövegeket szlovén, cseh, szerb, magyar és más nyelvekre is lefordították. Két ponyva hasonmását közli Vilko Novak.² Keletkezésüket a 19. század közepére helyezi, azok írásmódja alapján.

A szlovéneknél egyébként a legelterjedtebb az Aranymiatyánknak az a változata, amely nem párbeszédes, hanem Jézus szenvedéstörténetét mondja el. Ezek *Ima Jézus szenvedéseiről* elnevezéssel voltak ismertek a Szentgotthárd környéki szlovéneknél is.³ Az imazáradék szerint, ha valaki ezt az imádságot minden ünnepnap vagy minden negyedik pénteken elmondja, annak minden bűne elengedtetik, s megnyílik előtte a mennyország kapuja. A szlovén passiók imákban az apokrif motívumokat átszövik az evangéliumokból idézett események. A hosszabb imákban a keresztre feszítés leírása a központi téma. A rövidekben pedig Jézus három csepp vére, amelyet Mária Jézus palástjába vagy a saját kötényébe gyűjt, vagy az angyalok viszik azokat az égbe.⁴

Bálint Sándor szerint „[...] asszonynépünknek máig egyik legkedvesebb elmélkedő imádsága: Jézus édesanyjának, Máriának elmondja, hogy mi várakozik reá a nagyhét napjában [...] Az imádság voltaképpen Jézusnak édesanyjától való első, virágvasárnapi búcsúzkodása, amely a kánoni evangéliumokban nem fordul elő.” Közöl is egy ilyen imát.⁵

Erdélyi Zsuzsanna 1976-ban megjelent *Hegyét hágék, lőtöt lépék* című könyvében számos változatát olvashatjuk a magyar nyelvterületen gyűjtött „érdemszerző pénteki imáknak” (Jézus imádsága, Urkrisztus imája, Szenvedő Jézus imádsága stb.). A párbeszédes Aranymiatyánkából egy imaének – Virág szombatja estéjén – szerepel a kötetben,⁶ azzal a megjegyzéssel, hogy az „a ponyvai terjesztés révén meglehetősen ismert párbeszédes szerkezetű, tagolt prózaritmusú imádságnak”

1 Kumer 2004: 37.

2 Novak 1983: 338–347.

3 Kozár 2001: 83–90.

4 Novak 1983: 29.

5 Bálint 1973: 205.

6 Erdélyi 1976: 736–737.

kötött ritmusú változata.⁷ A magyarországi nemzetiségek körében gyűjtött népi imái között a szlovén nyelvűek Jézus szenvedéstörténetéről szólnak.⁸

A felsőszölnöki Krisztus–Mária-párbeszéd

Nemrég került a kezembe dédnagyapám hagyatékából egy kis kéziratos füzet három egyházi népénekkel, családi adatokkal és egy Aranymiatyánkkal. Horváth György 27 éves édesapa 1906. március 25-én a Vas megyei Felsőszölnökről elindult Amerikába, április 18-án ért oda. Felesége otthon augusztus 2-án megszülte második gyermeküket, majd férje hívására 1907. április 29-én elindult és május 23-án megérkezett Amerikába.⁹ Férje közben megbetegedett és május 6-án meghalt. A kis füzetet Horváth György valószínűleg az Aranymiatyánk miatt vitte magával, amulettként. A Krisztus–Mária párbeszédes passiós ima záradéka szerint ugyanis a fohászkodónak az *Isten megóvja a lelkét és megajándékozza mindennel, bármit kér tőle*. Horváth Györgyöt az amulett sajnos nem óvta meg. Felesége 1914-ben hazatért Pittsburghból Felsőszölnökre, és magával hozta a kéziratos füzetet.

A felsőszölnöki ima címe: *Zlati Očanaš / i molitev od Jezušovi mauk / začetek molitve* [Arany Miatyánk / és ima Jézus szenvedéseiről / az ima kezdete]. Mária virágvasárnaptól nagyszombatig kérdezi fiát, mely napon mi történik vele. Az imában nyolc kérdés van, ebből hetet Mária tesz fel Jézusnak. Sorrendben a második kérdés nem a párbeszéd része. Mária kérdései szó szerint ismétlődnek, csak a napok változnak benne: *Oh, Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni [...]. virágvasárnap, nagyhétfőn, nagykedden, nagyszerdán, nagycsütörtökön, nagypénteken és nagyszombaton*. Jézus válaszai ugyanazokkal a szavakkal kezdődnek – *Drága Anyám, azt én már megmondom neked* – kétszer, majd háromszor csak megszólítja anyját: *Drága Anyám*. Nagyszombaton már nem szólítja meg, csak elmondja, mi történik majd vele. Ezután következik az érdemszerző ima záradéka.

Erre Mária azt mondja: ha egy olyan ember találatna, [aki] ezeket az arany titkokat, egy Miatyánkot egyszer vagy kétszer vagy háromszor elimádkozná, és elgondolkodna Fiam kínszenvedéséről, annak az Isten megóvja a lelkét, és megajándékozza mindennel, bármit kér tőle. Amen.

⁷ Erdélyi 1976: 738.; Bagó 1865.

⁸ Erdélyi 2004: 221–230.

⁹ Szlovén nyelvű bejegyzés a kéziratos füzetben „Doma szam sze 1906 krei pelo 25toga marczia. Allegheny szam priso 18toga aprila 1906. leta. Horvath Gyeorgyi. Doma szem sze vkrej pelala 29. aprila leta 1907. Allegheny sze prisla majusa 23toga. Horváth Julianna.” Allegheny megye Pennsylvania államban található. A megye székhelye Pittsburgh, ahol Horváth Julianna munkát talált és élt 1914-ig.

A második kérdés arra irányul, hogy mások mit fognak tenni Jézussal: *Hogyan fogja tisztelni Krisztus Urunkat a nép virágvasárnap?* A kérdésre nem Jézus válaszol, az elmélkedés Máté evangéliumából szabadon megfogalmazott idézettel kezdődik:

Abban az időben, amikor az Úr Krisztus a kínszenvedése előtt számaron ülve bevonult Jeruzsálembe, a nép a ruháját leterítette előtte az útra. Egyesek ágakat vágtak a fákról és az útra dobálták eléje. A tömeg előtte és utána ezt kiabálta: Hozsanna Dávid Fiának! Áldott, aki az Úr nevében jön! Hozsanna a magasságban!¹⁰

A továbbiakban az ima felszólítja a bűnös embert, gondolkodjon el azon, ami ezek után történt Jézussal: *Gondolkodj el azon, bűnös ember, ami ezek után történt.* Máté evangéliuma alapján, többek között, Júdás árulására és Jézus elfogatására emlékezteti az imádkozót.

Az Úr Krisztust saját tanítványa, Júdás eladta és megígérte a hiú a zsidóknak, hogy harminc ezüstpénzért kezükre adja Jézust.¹¹ [...] elfogták a vitézek és a papok szolgálói, akik úgy rontottak rá, mint egy banditára. Fegyverrel és dorongokkal elfogták Jézust és megkötözték.¹² Először Annához vitték, majd Kaifás főpaphoz.¹³

Végül ismét elmélkedésre szólít fel: *Gondolkodj el ezen, oh, bűnös ember és ismerd fel megváltó urunk Jézus Krisztus nagy szeretetét.*

Párhuzamok

A felsőszölnöki párbeszédés Aranyimatyánkot is valószínűleg németből fordították, s kézzel írt másolatokban terjedt. Erre utal néhány dupla w betű (Welki, Wremeni, Wucsenik), valamint a tartalmi hasonlóság a Vilko Novak és Bálint Sándor által közölt imákkal. Novak és Bálint imájában is hét kérdés és válasz van virágvasárnaptól nagyszombatig. A záradék tartalma is egyezik. Mária azt ígéri, hogy aki az imát egyszer vagy többször elimádkozza és megemlékezik fia kínszenvedéséről, annak a lelkét megóvja és üdvözülni fog. A felsőszölnöki ima záradéka szerint az Isten a fohászkodót *megajándékozza mindennel, bármit kér tőle.* Vagyis itt a földön is szerencsésé válik. Virágvasárnap Jézus „nagy király” lesz,

10 Vö. A nép közül sokan eléje terítették ruhájukat az útra, mások ágakat tördeltek a fákról, és az útra szórták. Az előtte járó s az utána tóduló tömeg így kiáltozott: Hozsanna Dávid fiának! Áldott, aki az Úr nevében jön! Hozsanna a magasságban! (Mt 21, 8)

11 Vö. Ekkor a tizenkettő közül az egyik, a karióti Júdás, elment a főpaphoz, és ezt kérdezte tőlük: Mit adtok nekem, ha kezeitekre adom? Azok harminc ezüstöt fizettek neki. (Mt 26, 14-15)

12 Vö. Mint valami rabló ellen, úgy vonultatok ki kardokkal és dorongokkal, hogy elfogjatok. (Mt 26, 55)

13 Vö. Akik elfogták Jézust, Kaifás főpap elé hurcolták. (Mt 26, 57)

bevonul Jeruzsálembe, tanítani fogja népét. A két szlovén imádkozó a végén hozzászól, hogy tanítását nem mindenki fogja követni (*pak ne vse / ali nej[s]vih*).

Mindhárom imában azonos: nagyhétfőn Jézus gyöngé és beteg lesz, senki nem segít rajta; nagykedden egyik városból a másikba fog vándorolni és éjjelenként nem fog aludni; nagyszerdán egyik bírótól a másikig, Annástól Kaifásig, Poncius Pilátustól Heródesig kísérik; nagycsütörtökön Júdás harminc ezüstpénzért eladja.

A felsőszőlőki imában a nagypénteki rész nem annyira részletes, mint a másik kettőben, de abban is szerepel, hogy *Mária könnyeivel lemossa és hajával letöröli a halott Jézus testét*. Az evangéliumok viszont nem írnak arról, hogy Jézust anyja ölébe helyezték volna, könnyeivel lemosta és hajával megtörölte. A kereszttút 13. stációja alatt olvasható, hogy „Jézus testét leveszik a keresztről és anyja ölébe fektetik”. Egyedül János evangéliuma tesz említést arról, hogy Mária Jézus keresztjénél állt.¹⁴ Csak a felsőszőlőki imában szerepel, hogy amikor a lándzsadöféstől vér és víz folyt Jézus testéből, annak célja a bűnök lemosása volt.

Nagyszombaton Jézus feltámadása után először le fog szállni „a poklokra” (Bálint), a pokol tornácára (pret Pekla – Novak, Limbus – Felsőszőlőki), hogy kiszabadítsa az ott várakozó lelkeket és felvigye atyja országába.

A Vilko Novak által közölt ponyva negyedik oldalának alján olvasható, hogy németből fordították szlovénre az imát. Bálint Sándor imája szinte szó szerint megegyezik vele, ezért valószínű, hogy azt is németből fordították, akárcsak a felsőszőlőkit. Az 1906-ban Amerikába kivándorolt felsőszőlőki Horváth György hagyatékában talált párbeszédes Aranyimatyánk eredete is valószínűleg a 19. századig nyúlik vissza, mivel nagy hasonlóságot mutat formailag és tartalmilag a Novak által közölt ponyvával. Ez az eddig ismert magyarországi szlovén Aranyimatyánkok közül az egyetlen ebből a típusból. Nemcsak a magyarországi szlovének gyűjteményét, hanem Erdélyi Zsuzsanna hagyatékát is gazdagítja.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest: Szent István Társulat.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető Kiadó.

2004 *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Pozsony: Kalligram.

KOZÁR Mária

2001 *Aranyimatyánk – népi ima*. In Kozár Mária (szerk.): *A magyarországi szlovének néprajza* 3. 83–90. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

¹⁴ Vö. Jézus kereszttje alatt ott állt anyja, anyjának nővére, Mária, aki Kleofás felesége volt és Mária Magdolna (Jn 19, 25).

KUMER, Zmaga

2004 *Marija v Svetem pismu in slovenskih ljudskih pesmi*. Ljubljana: Družina.

NOVAK, Vilko

1983 *Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana: Družina.

Forrás

Arany-Miatyánk az imádandó, dicsérendő és keserőséggel szenvedő Úr Jézus Krisztus halálához. Budán, 1865. Nyomtatott Bagó Mártonnál.

M. Kozár Mária

Savaria Múzeum, ny. főmuzeológus

E-mail: kozar.maria.2014@gmail.com

MÁRIA M. KOZÁR

A dialogic “Golden Lord’s Prayer” in Slovenian

Written inside a small copybook in 1906 in the village of Felsőszölnök, Vas County, the “Golden Lord’s Prayer” (Zlati očenaš) recalls the events of the Holy Week in a ‘daily’ breakdown through a dialogue between Mary and Jesus. The prayer begins with the line ‘Oh my dear son Jesus, what wilt Thou be on Palm Sunday’ which is similar to the prayers translated from German and distributed on tarpaulins in Slovenian regions in the 19th century. It concludes that the praying individual’s ‘soul will be protected by God and will receive whatever he asks of him.’ The prayer was also distributed in printed form among Hungarians. Sándor Bálint’s prayer, published in 1973, is similar to the one from Felsőszölnök and may also be a translation from German.

Melléklet

*Zlati Očanaš
i molitev od Jezušovi mauk
začetek molitve*

Oh, moj Dragi Sinek Jezuš, ka ščeš ti biti na cvetno nedelo?

Moja Draga Mati tou ščem jas tebi že povödati. Teda ščem jas eden velki Krou biti, i teda ščem jas iti vu Jeružalem i tam ščem predgati. Lidje ščejo moj navuk prijeti ali nej[s]vi[h].

Kak de je lüstvo poštüvalo Gospodna Kristuša na cvetno nedelo?

V tistom vremeni gda bi Gospon Kristuš naprej pred svojimi mokami na somarici sedeči Jeružalem gezdo, lustvo je svoj gvant na pot pred njim presteralo. Niki so pa vejke z dréva sekali i na pout pred njega metali. Pred njim pa i za njim je vnožina etak kričala: Hozana Sini Davidovomi! Blagoslovleni, ki ide vu imeni Gospodnovom! Hoza[na] na visini!

Ali premisli si grešnik, ka se je potom toga žnjim zgoudilo.

Gda bi Gospon Kristuš vu predganji tomi lüstvi vönazvejsto svoje lastivne moke na križnom drejvi, svojo smrt i na trétji den svoje goristanejnje. Opüščenje Jeružalema, rešerjavanje s. matere cerkvi, tim dobrim nebesko kraljestvo, hudim pa vekivečno moke. Potom so čemerje zavrehli v njim židoski srcaj ino so iskali pro-uti Gospodni Kristuš i krivo svedostvo. Ino je Gospodna Kristuša pravi lastiven njegov vučenik Judaš oudao, i obečau je nečemurnik židovom, ka ga za treseti srebrani pejnaz njim v roke dá Jezuš. Je pa pravo njemi: Judaš, skusavanjem odaš sina Božega. Gda bi Jezuš to reč pravo, prijeli so ga vitesje i poposki slugi, ki so tak nad njega vdarili, liki nad razbojnika. Z orožjom i z drogmi prijeli so Jezuš i zvesali so ga. Naj prvo so ga pelali k Anaši, potom Kajfaši višešnjemi popi.

Primisli eti, oh grejšnik človik i spoznaj veliko lübv Gospodna našega zveličitela Jezuš Kristuša.

Oh, moj Dragi Sin Jezuš, ka ščeš ti biti na velki pondelek?

Moja Draga Mati, tou ti ščem jas že tebi povödati, teda bodem medlavi i nemočen. Nišče me nešče meti, niti mené v cerkvi pomočti. Teda mené ščejo vsih ostaviti.

Oh, moj Dragi Sin Jezuš, ka ščeš ti biti na velki torek?

Moja Draga Mati, teda ščem jas eden velki poutnik biti i ščem, zdrava tvoja bojdi vola tvoje, potüvati, od ednoga varaša do drugoga pelan biti, i vüni ednoj nouči počinka nej meti.

Oh, moj Dragi Sin Jezuš, ka ščeš ti biti [na velko srejšdo]?

I od medlovnosti nikaj neškem znati, i ščejo me pelati od Anaša do Kajfaša, od Ponciuša Pilatuša do Herodaša.

Oh, moj Dragi Sinek Jezuš, ka ščeš ti biti na veliki četertek?

Moja Draga Mati, teda ščem eden Boug biti, od ...inszkoga (?) Judaša za tréseti srebreni soudov odani postati.

Oh, moj Dragi Sinek Jezuš, ka ščeš ti biti na velki petek?

Moja Draga Mati te ščem na eden visiki križ zostrimi cvekmi prebiti, pa stati. Potom zmečom ščejo me prej bodati i teče krv i voda za opranje grehov, i teda ščejo me Sveti Janoš in Jožef z križa dolivzeti i ščejo me v tvojo krilo položiti, i Szvojami zkuzami oprati, z vlesami obrisati.

Oh, moj Dragi Sinek Jezuš, ka ščeš ti biti na velko soboto?

Teda ščem vu grob položem postati i do tretjega dneva ležati v njem. I teda z groba od mrtvi gori stanoti i Limbus stopiti, i tiste düše, štere szo ti vnogi leit trpeče, vö spelati i vu mojega oče kralestvo nazaj pripelati.

Na tou Maria pravi etak: Gda bi se eden takši človik najšo, ete zlate skrovnosti, eden oča-naš ednok ali dvakrat ali trikrat šteo zmoliti, i premisliti nje Sinka moke, Boug šče njemi Düšo občüvati, pa šče njemi dariüvati ti kakbode od njega proso. Amen.

Horvath Gyeorgy

Arany Miatyánk
és ima Jézus szenvedéseiről
az ima kezdete

Oh, én Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni virágvasárnap?

Drága Anyám, azt én már megmondom neked. Akkor én egy nagy Király leszek, akkor bemegyek Jeruzsálembe és ott fogok prédikálni. Az emberek elfogadják a tanításomat, de nem mindenki.

Hogyan fogja tisztelni Krisztus Urunkat a nép virágvasárnap?

Abban az időben, amikor az Úr Krisztus a kínszenvedése előtt számaron ülve bevonult Jeruzsálembe, a nép a ruháját leterítette előtte az útra. Egyesek ágakat vágtak a fákról és az útra dobálták eléje. A tömeg előtte és utána ezt kiabálta: Hozsanna Dávid Fiának! Áldott, aki az Úr nevében jön! Hozsanna a magasságban!

Gondolkodj el azon bűnös ember, ami ezek után történt.

Amikor az Úr Krisztus az üldöztetése során a népnek tudtára adta saját kínszenvedését a keresztfán, halálát és feltámadását harmadnapon. Távozását Jeruzsálemből, az anyaszentegyház terjeszkedését, a jóknak a mennyei királyságot, a gonosznak pedig az örökkévaló szenvedést. Aztán a zsidók szívében harag gyúlt és az Úr Krisztus ellen hamisan tanúskodtak. Az Úr Krisztust saját tanítványa Júdás eladta és megígérte a hiú a zsidóknak, hogy harminc ezüstpénzért kezükre adja Jézust. Ő pedig azt mondta neki: Júdás, kísértéssel eladod az Isten fiát. Mikor Jézus ezt a szót kimondta, elfogták a vitézek és a papok szolgálói, akik úgy rontottak rá, mint egy banditára. Fegyverrel és dorongokkal elfogták Jézust és megkötözték. Először Annáshoz vitték, majd Kaifás főpaphoz.

Gondolkodj el ezen, oh, bűnös ember és ismerd fel megváltó urunk Jézus Krisztus nagy szeretetét.

Oh, Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni nagyhétfőn?

Drága Anyám, azt én már megmondom neked. Akkor gyenge és erőtlen leszek. Senki nem akar segíteni rajtam, senki nem akar segíteni nekem a templomban. Akkor engem mindenki el akar hagyni.

Oh, Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni nagykedden?

Drága Anyám, akkor én egy nagy vándor akarok lenni és, üdvözölve legyen a te akaratod, utazni akarok, egyik várostól a másikig vezetnek majd, és kint egy éjjel sem pihenhetek.

Oh, Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni [nagyserdán]?

A kimerültségtől nem térek magamhoz, Annástól Kaifásig, Poncius Pilátustól Heródesig akarnak vezetni.

Oh, Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni nagycsütörtökön?

Drága Anyám, akkor egy Isten akarok lenni, (...) Júdás által harminc ezüstért el leszek adva.

Oh, Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni nagypénteken?

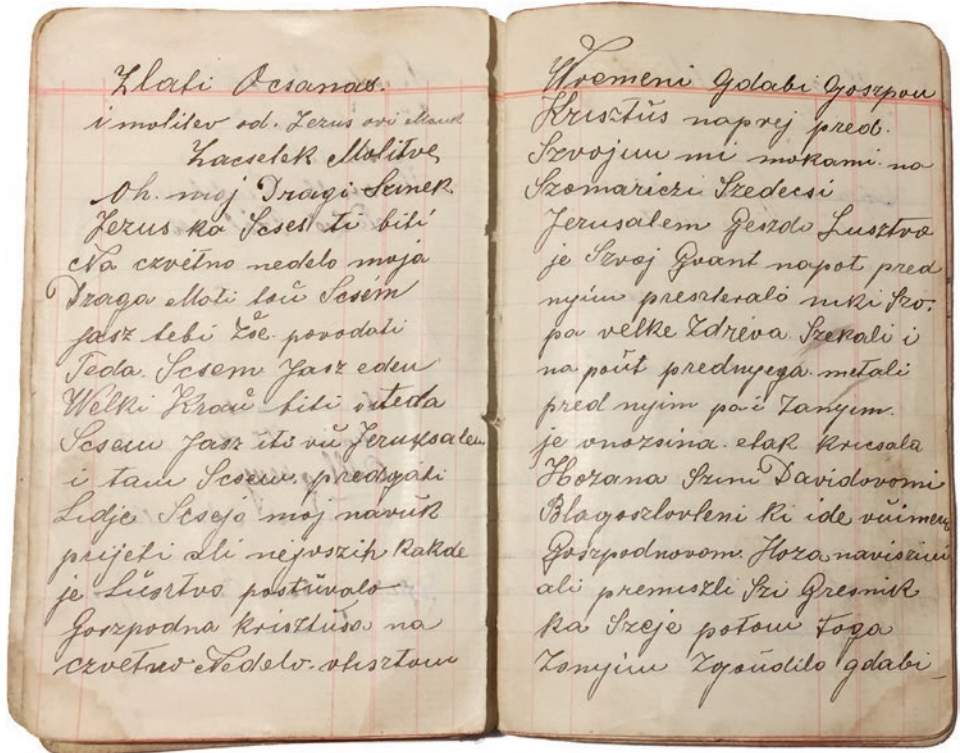
Drága Anyám, akkor én egy magas keresztre leszek éles szegekkel feszítve, és ott állok. Aztán karddal átszúrnak és vér és víz fog folyni a bűnök lemosásáért, és akkor Szent János és József levesznek a keresztről és a te öledbe tesznek, könnyeiddel lemosol, hajaddal megtörölsz.

Oh, Drága Fiam, Jézus, mi akarsz te lenni nagyszombaton?

Akkor a sírba tesznek és három napig fekszem benne. És akkor a sírból halottaimból föltámadok és a pokol tornácára lépek. Azokat a lelkeket, amelyek sok éven át szenvedtek, kivezetem onnan és atyám királyságába vezetem vissza.

Erre Mária azt mondja: ha egy olyan ember találatna, [aki] ezeket az arany titkokat, egy Miatyánkot egyszer vagy kétszer vagy háromszor elimádkozná, és elgondolkodna Fiam kinszenvedéséről, annak az Isten megóvja a lelkét, és megajándékozza mindennel, bármit kér tőle. Amen.

Horvath Gyeorgy
(a szerző fordítása)

1. kép. A párbeszédés Arany Miatyánk kézírata

A passió motívumai a magyar és a horvát archaikus imádságokban

Jézus szenvedése a passió központi, legelterjedtebb eleme a magyar archaikus népi imádságoknak. Hasonló a jelentősége a horvát archaikus imádságokban. Jelentős számú ima vizsgálatával mutatjuk be a passió-témájú imádságok motívumait, kiemelten azokat, amelyek gyakran fordulnak elő.

Az archaikus népi imádságok elemzésében, rendszerezésében Erdélyi Zsuzsanna alapvetése után Tanczos Vilmos lépett nagyot előre, amikor szimbolikus tartalmakat hordozó képi egységeket különített el bennük. Bár ő nem vetette el annak lehetőségét, hogy ezeket akár motívumoknak is nevezhetnénk. Azonban ennél sokkal szűkebb tartományúak az archaikus népi imádságok motívumai, amelyeket ezúton igyekszünk vázolni. Ehhez a lexikonban is megjelent tömör meghatározást vesszük alapul, miszerint a motívum: „a folklóralkotások legkisebb tartalmi egysége, amely a hagyományozás során felismerhetően azonos marad”.¹ Előre kell bocsájtanunk, hogy az eddig ismerhető imaanyagnak csupán a töredékét vontuk be az elemzésbe. Viszont ezt – az egyébként kézenfekvő – megközelítést szükségesnek tartjuk ahhoz, hogy az archaikus imádságokkal kapcsolatban bizonyos állításokat megalapozhassunk. A motívumok területi elterjedtsége például fogódzót nyújthat ahhoz, hogy „az általános európai elterjedttség” toposzát cáfoljuk vagy megerősítsük.

S ha az egyes motívumok eltérő mélységű/mennyiségű jelenlétére következtethetünk, akkor feltételezhető az, hogy régióként, nyelvenként, kultúráként mégis csak eltérő hangsúllyal voltak jelen/vannak jelen az archaikus imádságok.

Az egyes motívumok történeti jelenléte/megjelenése eleve meghatározta a későbbi hangsúlyokat, amelyek az egyes közösségek, az egyes kulturális csoportok körében jellegzetességként maradtak fent a későbbiekben.

A korszakolással talán könnyebben feloldható lesz az a dichotómia, amely az archaikus imádságok történeti léptékében a középkor és a barokk – vagy egy későbbi közköltészeti megjelenés – között libikókázik.

Nincs kétségünk afelől, hogy a feldolgozott adatok korlátozott száma miatt a következtetéseinket majd – esetenként – cáfolni lehet, mégis el kell indulnunk ezen az úton, mert az archaikus imádságok pozicionálásában ennek ellenére fontos eredményeket érhetünk el.

Az eredmények olyan fontos megállapítások megfogalmazására ösztönöznek minket, hogy – többek között – hangsúlyozzuk a nyelvek, népek szerinti közösségek eltérő megközelítését. Egyebek mellett az érzem kifejezésének minősége, értelmezése mondatja ezt velünk. Az, amiről már évekkel ezelőtt szólt Erdélyi Zsuzsanna, amikor például a szlovének líraibb lelkiületéről írt a publikációiban.

¹ Voigt 1980: 648.

A magyar archaikus imádságok jellegzetes motívumai

Az itt összegyűjtött motívumok sorát Erdélyi Zsuzsanna 1999-ben, a Kalligram Kiadónál megjelent *Hegyet hágék* kötete alapján állítottuk össze.²

A leggyakoribb passió **motívum a vér**. Például:

*Fol a szent vére, / Hervad a szent színe, / Szomorodik a szent lelke. (...) /
Hét csö(pp) vére elcsöppent, / Az angyalok fölszették, (...)*
(Nagyberény, Somogy m.)³

Piros vére futamodik. (Szatmárnémeti, Partium)⁴

*Egy csöpp vére elcsöppent / Szent angyalok fölszették /
Arany kehölybe töltötték.* (Apátfalva, Csongrád)⁵

Piros vére kifolyik. (Apc, Heves)⁶

*Vérvel izzada / Vérvel cseppene, / Elmenének az angyalok / Felszedék /
Krisztus elejbe vivék,* (Klézse, Moldva)⁷

További variációk is sorolhatók. A *Hegyet hágék* kötetén túli publikációkból különleges jelzős szerkezetével („arandzs virvel” = arany vérrel), összetett képével kiemelkedik Tánzos Vilmos gyűjtése:

*kimenének a Kálvári hedre. / Ulyan szip dzsümölcscel fa leveledzik, /
arandzs virvel felviragazva, / Krisztus urunkval megdzsümülsözve.*
(Szabófalva, Moldva)⁸

A *Hegyet hágék* kötetben mennyiségileg a **vasdárda / vasostor motívum** követi a vért. Erre példa:

Vasdárdával nyitogattyák, (Nagyberény, Somogy)⁹

Vasostorral ostorozzák (Szatmárnémeti, Partium)¹⁰

2 Erdélyi 1999.

3 Erdélyi 1999: 269–270.

4 Erdélyi 1999: 275.

5 Erdélyi 1999: 277–278.

6 Erdélyi 1999: 294.

7 Erdélyi 1999: 395–396.

8 Tánzos 2001: 276.

9 Erdélyi 1999: 270.

10 Erdélyi 1999: 275.

*Vaskesztyűvel arcon verik. (Karancsság, Nógrád)*¹¹

Ott csapdossák dárdával, vasrúddal, / [...] / Vasvesszővel verdesik,
(Rimóc, Nógrád)¹²

Vaskesztyűvel agyoncsapdossák, / Vasostorval ostorozzák, /
*Vasdárdával dárdázzák, (Mikófalva, Heves)*¹³

Az előfordulásának száma szerint ezeket követi a **fölfeszítés motívuma**. Például:

Szent keresztre fölfeszítenek, / Két szent lábom odaszegzik, /
*Két szent kezem kiterjesztik. (Bukovina)*¹⁴

Szent kezedet, szent lábadat három szöggel megszögezték,
(Maroslele, Csongrád)¹⁵

A **töviskorona motívumra** példa:

*Töviskoronával megkoronázták, (Etes, Nógrád)*¹⁶

*Szencséges fejébe töviskoronát nyomának, (Vecseklő, Csehszlovákia)*¹⁷

*Szent fejibe töviskoronát vertek, (Maroslele, Csongrád)*¹⁸

A **térdig vérben, könyékig könnyben motívumra** példa:

Maj' megláttya Szent Fiát / Térigyig vérbe, / Könyökig könnybe,
(Egyházasgerge, Nógrád)¹⁹

*Ott látod könyökig könnyűben, Arcig vérben alapszik, (Zsámbok, Pest)*²⁰

E motívum Mária is vonatkozhatott:

Abba térvekel a Boldogságos Szép Szűz Mária / Térdig vérbe, /
*Könyökig könnyűbe, (Egyházasgerge, Nógrád)*²¹

11 Erdélyi 1999: 279.

12 Erdélyi 1999: 287.

13 Erdélyi 1999: 302.

14 Erdélyi 1999: 372.

15 Erdélyi 1999: 383.

16 Erdélyi 1999: 579.

17 Erdélyi 1999: 570.

18 Erdélyi 1999: 383.

19 Erdélyi 1999: 577.

20 Erdélyi 1999: 296.

21 Erdélyi 1999: 299.

*Benne látom Szűz Máriácskát / Térdig vérbe, / Könyéig könnyübe.
(Kelenye, Csehszlovákia)²²*

A szakállát tépdesik, nyállal köpdösik motívumnál általában hol csak a szaggatás, hol pedig a köpdösés szerepel. Példák a változataiból:

Haját, szakállát kiszaggatták, (Epöl, Komárom)²³

(R)út ruhákkal köpdösetik. (Mélykút, Bács-Kiskun)²⁴

*Szent haját tépázták, / Szent haját szaggattyák, / (...) /
Büdös nyálakkal töpdösnek, (Bukovina)²⁵*

A Jézust megkötötték motívum példái:

megkötének a nagy oszlophoz, (Hidegpatak, Csík)²⁶

Kúoszlophoz kötözték, (Lészped, Moldva)²⁷

Vasláncokkal kötözték, (Lészped, Moldva)²⁸

Kezeimet összekötözték, / Lábaimat összeszőgezték, (Domaháza, Borsod)²⁹

Végül a mély gödörbe taszítják motívumra példák:

*Mély gödörbe taszigatják, / Gyenge inai szakadoznak,
(Szatmárnémeti, Partium)³⁰*

Mély gödörbe vagdossák, (Hasznos, Nógrád)³¹

Tehát a leggyakoribb motívumok a **vér**, a **vasdárda/vasostor** és a **fölfeszítés**. A legritkábbak a **mély gödörbe taszítják**, a **megkötötték** és a **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik**. A **töviskorona** és a **térdig vérben, könyéig könnyben** motívumok közepes gyakoriságúak. A leggyakoribb magyar motívumok a keresztre feszítés közvetlen jellemzéséhez tartoznak, benne az ostorozás és az átszúrás

22 Erdélyi 1999: 319.

23 Erdélyi 1999: 337.

24 Erdélyi 1999: 431.

25 Erdélyi 1999: 475–476.

26 Erdélyi 1999: 508.

27 Erdélyi 1999: 511.

28 Erdélyi 1999: 514.

29 Erdélyi 1999: 541.

30 Erdélyi 1999: 275.

31 Erdélyi 1999: 284.

részletével. Gyakoriságban a **töviskorona** motívum következik, amely még ide, a keresztre feszítés közvetlen történésehez sorolható. A **gödörbe taszítás** mellékes körülmény, a **megkötés** azonban nem. Utóbbi ráadásul – az itt összegyűjtött adatok alapján – elsősorban Erdély és Moldva területére jellemző.

A horvát archaikus imádságok jellegzetes motívumai

A horvát archaikus imádságoknak eddig még nincs olyan gazdag gyűjtése, amely alapján számszerűen is jellemezhetnénk elterjedésüket. Ugyanakkor egyes motívumok azonossága mellett több – a magyar anyagban ismeretlen – motívum is elterjedt.

A **keresztre feszítés**, a **fölfeszítés motívuma** gyakori a horvát archaikus népi imádságokban is, de alapvetően egy kiegészítéssel terjedt:

Volt egyetlen fiam, / És jöttek a zsidók / És elragadták, / Keresztre feszítették.

*Imala sam jedinoga Sina, / I Žudi je dodoše / Pa mi ga oteše, /
Na križ ga propeše.*³²

A horvát archaikus imádságok egyik sajátos **motívuma az arany korona leszakítása, a töviskorona felverése.**

*Megjöttek a zsidók / Jézust megfogták, / Ridegen megkötözték. /
A fényes koronát leszakították, / A tövisest ráverték, / Szent vérecskét ontatták. /
De érkeztek angyalok, / A szent vérecskét összeszedték /
Kehelybe helyezték, / Isten elé vitték.*

*Židovi dojdōše / Isusa uvatiše, / Kruto njega svezaše. / Sja jnu krunu
sakidaše, / A trnovu nabijaše, / Svetu krovu prolivaše. / Al anđeli
dojdōše, / Svetu krovu kupiše / I u kalež metaše, / Prid Boga nosiše.*³³

Eleddig az arany korona említését Antonius Ginther *Speculum amoris et doloris in sacratissimo de divinissimo Corde Jesus* című kötetében találtuk meg.³⁴ Amennyiben nem juthatunk egy korábbi adathoz, azt kell megállapítanunk, hogy a barokk lelkiség megfogalmazását ismerhetjük meg e motívumban. Az arany korona említése eleve a barokk pompa jelenlétére utal.

A horvát imák lecseppenő véreből rózsavirág virágzik ki, azt kötik koszorúba az angyalok és viszik. **A lecseppenő vérből rózsavirág virágzik ki motívumra** példa:

³² Šetka 1970: 226. – Glavice (kod Sinja).

³³ Lahner 1926: 11. – Sibinj kod Broda n. S.

³⁴ 1743.; 1. kiad.: Augsburg, 1731.

*Amerre a vérecske csöppent, / Ott rózsza virágzott. / Maga Isten küldött két
angyalt, / És a rózsát összeszedték, / Koszorúba kötötték, / Kehelybe helyez-
ték, / A mennyekbe vitték.*

*Kuda krvca kapijala, / Tuda ruža cvatijala. / Sam Bog posla dva
anđela, / Pa tu ružu berijaše, / U vinac je vinijaše, / U kalež je metaše,
/ Na nebesa odnesoš.*³⁵

Az Oltáriszentség és a megváltás motívuma: Jézus három csepp vérének szét-
hordása a mezőre, ahol búza terem, a miseáldozat átváltoztatott kenyéréhez;
a hegyre, ahol a borhoz való szőlő terem, a miseáldozat átváltoztatott borához;
a bűnös emberek közé, hogy megemlékezzenek Jézus szenvedéséről.³⁶ A horvát-
tok között elterjedt a Mária álma típusú imádság:³⁷

*Isten kakasai kukorékoltak / Jeruzsálem városában. / Szűz Máriát
ébresztették: / »Kelj fel, Szűz Mária, / Zsidók jöttek, / A fiadat elvitték, /
Keresztre feszítették, / A kereszten kínoknak tették ki, / Töviskoronával
koronázták. / Amerre a vérecske jutott, / Ott a vérecske szétfolyt, /
Amerre a vérecske szétfolyt, / Ott rózsza virágzott ki.«*

*Božji pivci pivaše / U gradu Jeruzalemu. / Divu Mariju budiše: /
»Ustaj, Divo Marijo, / Židovi dodoše, / Sina ti oteše, /
Na križ ga propeše, / Na križu mu muku zadadoše, /
Trnovom ga krunom okruniše. / Kudan krvca dopiraše / Tudan
krvca prolivaše, / Kudan krvca prolivaše, / Tudan ruža cvatijaše.«*³⁸

A Jézus véréből sarjadó virágok/rózsák motívum nemcsak a horvát archaikus
imákból ismert, hanem megjelenik a szerb és a szlovák szövegekben is.³⁹ Polner
Zoltán gyűjtéséből, Szatymazról, ennek az imának a magyar megfelelője került
elő több változatban.

*Kakasok kiáltanak, / kelj föl, Mária, kelj föl, / mögfogták szent fiadat. /
Körösztre feszítették, / három csöpp vére elcsöppent, / az angyalok fölszöd-
ték, / cintányéba tötték, / Krisztus Urunk elébe vitték. / Krisztus Urunk nem
szólt, nem beszélt.*⁴⁰

³⁵ Lahner 1926: 12. – Travnik, Bosna.

³⁶ Horváth 2018: 72–73. A Borbála imákban és az aratóénekekben Jézus egy-egy aranyalmát dob, de ismert olyan szöveg is, amelyben Krisztus egy-egy csepp vérének vizik e három helyre.

³⁷ Sapunar Knežević 2012.

³⁸ Šetka 1970: 226.

³⁹ Vö. Silling 1995: 71.

⁴⁰ Polner 2002.

A horvát szövegből az is kiviláglik, hogy az „égi kakasok” tulajdonképpen az angyalok. Van olyan ima, amelyik szövegszerűen így oldja fel a kakasok szólását. Egy dévaványai (magyar) imádság így kezdődik:

*Égen egy madár / Denem madár / Szárnyas angyal szárnyával*⁴¹

Mária vinné Jézus helyett a keresztet, de ő nem engedi motívum a középkori passió bemutatások egyik visszatérő eleme a horvát szövegekben.

*»Kedves Fiacskám, drága Fiacskám! / Engedd, hogy vigyem a keresztet, /
Érted véremet hullatom!« / De Jézus nem engedi meg neki, /*

*»Sine mili, Sine dragi! / Daj mi Sinko križ nositi, /
Za tebe ću kro proliti!« / Ma joj Isus ne ispriči,*⁴²

A horvát középkorból, kora újkorból ismertek azok a passiószövegek, amelyekben Mária arra kéri a keresztfát, hajoljon hozzá, hogy fia, Jézus közelebb kerüljön hozzá. Előképe a 86. zsoltárban is megtalálható. **Hajoljon a keresztfára motívum:**

Uram, fordítsd felém füled és hallgass meg – A horvátban 'hajlítsd' szerepel.

Prigni uho svoje Jahve i usliši me⁴³

*Megy az Úrnő sírva ríva, / Odafordul a keresztfához: / »Ó dicső keresztfára,
/ Melyik az anya Fiát tartod, / Inkább holtan, mint élve, / Hajlítsd hozzám,
engedd le hozzám! / Az én Fiacskám, te ne tartsad.« / Válaszol Jézus a keresztről: / »Ne sírjál, drága Anyám / Te kiválasztott nő! / Nehezebbek a könnyeid
/ Mint a kereszten a sebeim. / A sebeimet elviselem; / Könnyeidet nem tudom.«*

*Ide Gospa cvileć plačuć, / Primiče se drvu križa: / »Oj prislavno drvo križa,
/ Koje držiš Majci Sina, / Više mrtva nego živa, / Prigni mi ga, sagni mi ga!
/ Moj je Sinak, ne drž' m ga.« / Progovara Isus s križa: / »Ti ne plači, Majko draga
/ I ti ženo odabrana! / Teže su mi suze tvoje / Neg na križu rane moje.
/ Rane moje ja podnosim; / Suze tvoje ja ne mogu.«*⁴⁴

41 Erdélyi 1999: 526.

42 Šetka 1970: 228.

43 Zsolt 86:1.

44 Šetka 1970: 229.

A horvát passiókban így szerepel:
Picic-féle szöveg (Rab-sziget, 1471-ből):

*766. Hajolj meg kereszt fája / 767. Hogy fiam hozzám közeledjen / 768.
Hozzám hajtsad ágaidat / 769. Hogy csituljon bánatom*

*766. Priclioni-se driuo crisa / 767. Da-se cha-mni sin priblisha / 768.
Ca-mni prigni chite tuoie / 769. Da-s počinu tuge moie*⁴⁵

Egy boszniai, Mostar közelében gyűjtött imádságban a kereszt le is hajol:

*Hallgatta a Szűz a keresztről, / inkább holtta válva mint élve. /
A kereszt rátett a szenvedésre, / összehajtotta ágait. /
Az Úrnő átölelte fiát, / és kegyelmesen monda*

*Slišala ga Diva s križa, / više mrtva, nego živa. /
Križ na muke nabijaše, / kite svoje savijaše. /
Gospa sina zagrljaše, / u milosti govoraše*⁴⁶

Mária a kereszten függő szent fiát anyaságára hivatkozva is meg akarja nyerni az emberek bűneinek bocsánatára: szoptatására, az anyatejére hivatkozva próbál meggyőző lenni. **Mária a szoptatásért cserébe kér motívum:**

*térdein térdepel, / és kéri az Urat: / „Az anyatejért, / amellyel szoptatott, /
az angyalokkal feltámasztott, / bocsáss meg minden bűnösnek”*

*(...) kleči na kolina, / pa se moli Gospodina: / „Prosti sinko
svim grišnicim / za majkino sveto mliko, / kojim te je zadojila, /
sa anđelim uskrisila.”*⁴⁷

E motívumot ismerik az olaszok is, hivatkozott rá Erdélyi Zsuzsanna, bár a magyar szövegekben – eddigi ismereteink szerint – nem fordul elő.⁴⁸

Az archaikus imádságok motívumainak területi elterjedésének figyelemmel kísérésevel arra a kérdésre is segítünk választ adni, hogy általánosan elterjedt imákról, képekről, motívumokról van-e szó (csak az évszázadok során ezek különféle módon megkoptak, ahogyan azt Erdélyi Zsuzsanna vélelmezte), vagy valóban érzékelhetők, rögzíthetők a táji, területi, kulturális eltérések. De vajon bizonyíthatjuk-e a terjedés-átadás jelenlétét? Nézzük meg, az egyes kiemelt magyar motívumok lokális megjelenésének adatait!

⁴⁵ Lukács 2008: 157.

⁴⁶ Dragić 1997: 25.

⁴⁷ Dragić 1997: 30.

⁴⁸ Erdélyi 1999: 610. Eredetileg: Croce 1933: 179–180.

Az imádkozók lokális kötődése szerint a 72 ima **vér motívuma** a következő megyékhez, illetve régiókhoz kötődik: Zala 13 (imában), Csehszlovákia 12, Somogy 11, Nógrád 8, Csongrád 5, Heves, Bukovina 4, Kunság, Moldva 4, Bács-Kiskun 3, továbbá 1-1 imában Baranya, Borsod, Heves, Komárom, Pest, Szatmár, Tolna, Vas, palóc (?).

A vasdárda motívuma 65 imában jelent meg. Gyakoriság szerint: Nógrád 11, Zala 9, Somogy 8, Szatmár, Csehszlovákia 5, Csongrád 5, Moldva 5, Bukovina 4, Csík 3, Szolnok, Heves 2, Baranya 2, valamint 1-1 alkalommal Békés, Erdély, Komárom, Pest, Tolna, Tolna, Vas megyékből és régiókból.

52 imában jelent meg **a fölfeszítés motívuma**. Gyakoriságának mértéke szerint a következő megyékben, régiókban ismert: Csehszlovák 8, Somogy 8, Moldva 7, Nógrád 4, Pest, Bukovina 4, Csongrád 3, Tolna 3, Bács-Kiskun 2, Zala 2; továbbá 1-1 imában szerepelt a következőkben: Baranya, Békés, Borsod, Csík, Erdély, Heves, Kunság, Veszprém.

A töviskorona motívumát 43 imában találtuk meg. Gyakoriság szerint: Csehszlovákia 7, Somogy 6, Csongrád 4, Nógrád 4, Zala 3, Bukovina 2, Heves 2, Moldva 2, Pest 2, Tolna 2; végül 1-1 alkalommal fordult elő a következő területeken: Erdély, Komárom, Szolnok, Veszprém.

A térdig vérben, könyéig könnyben motívum 33-szor szerepelt. Gyakoriság szerint: Nógrád 7, Somogy 6, Heves, Moldva 4, Pest, Csehszlovákia 3, Zala 3, Bukovina 2; 1-1 alkalommal szerepelt Baranya, Csík, Csongrád, Komárom, Tolna, Vas megyékben.

A szakállát tépdesik, nyállal köpdösik motívum 31 imában található. Gyakoriság szerint: Nógrád 9; Csehszlovákia 4; Moldva 4, Bukovina 3, Csík 3, Csongrád 2, Bács-Kiskun 2, valamint 1-1 alkalommal Békés, Heves, Komárom és Pest megyékből.

A Jézust megkötötték motívum csak 24 alkalommal szerepelt. Gyakoriság szerint: Csehszlovákia 4, Csongrád 4, Pest, Somogy 3, Moldva 5, Bács-Kiskun 2, Csík, valamint 1-1 Győr-Sopron, Nógrád és Zala.

A csupán 7 alkalommal megjelenő **mély gödörbe taszítják motívum** a következő területekről származik: Csongrád 2, Heves 2, Csehszlovákia, Nógrád, Szatmár.

A további ismert imádságok bevonásával ezek az arányok mind a motívumgyakoriság, mind a területi elterjedtség szempontjából módosulhatnak. Ezt egyetlen példával illusztrálom. Fettich Nándor a Vas megyei gyűjtésekből két imatípust különített el: az úgynevezett *Fehér rózsza*, *Mária* imákban többször szerepel **a vér motívum a térdig vérben, könyéig könnyben motívummal** párosítva. Például:

*Térdig vérbe, könyökig könnybe, / Három csepp vére lecseppent, /
Az angyalok fölszedték, / Áriába föl vitték, / Jézus Krisztus elejbe letették,
(Meszlen, 1969.)⁴⁹*

Ugyanitt egy vizsáki/hegyhátszentjakabi imádságban **a térdig vérben, könyéig könnyben és a vér motívum mellett a vasdárda motívuma** is megtalálható:

49 Fettich 1971: 46.

*Abban vagy Jézus Krisztus. / Könyökig könnyben, térdig vérben, / Arra
megyén három próféta, / (...) / Utána a zsidók nagy botokkal / dárdákkal
átliggatták, / Egy csöpp vére lecsöppent. / Az angyalok felvették, / Meny-
országba felvitték, (Viszák / Hegyhátszentjakab)⁵⁰*

Egy döröskei szövegben a **vasdárda motívum** mellett további motívumok – a **föl-
feszítés motívum**, a **töviskorona motívum** – jelentek meg. Sőt, a **zsidók elrabol-
ják motívummal** is találkozhatunk, amely egyébként inkább a horvát archaikus
imádságokra jellemző. A magyar imákban elsősorban a „**megfogták**” szerepel.

*Ott hallgattam szerelmes szent fiammal, / Az ártatlan Jézusommal. /
Egyszer elkapják mellőlem a kegyetlen zsidók. / Keresem utcákról utcákra.
/ Előtalálom Szent Lyukács evangélistát. / Kérdem tőle: »Nem láttad az
én szerelmes szent fiamat, / Az ártatlan Jézusokat?« / »Ó anyám, szép
Szűz Márim, / Menj el a magas Kálvária hegyére, / Ott vagyon egy
magas keresztfá, / Arra vagyon fölfeszítve, / Vasdárdákkal nyitogatják, /
Ecettel, epével itatják, / Tövissel koronázzák.« (Döröske)⁵¹*

A legjellemzőbb, legtöbb számú megjelenések alapján a Zala, Somogy, Nógrád,
Csehszlovákia területi meghatározások kerültek az élre. Archaikus vidékekről
van szó? A különféle lelkiségek közül itt töltött be legnagyobb szerepet a népi
vallásossághoz legközelebb álló ferences lelkiség? – Nehéz eldönteni. További
kutatások szükségesek, hogy erre megnyugtató választ adhassunk.

Vannak azonban olyan elemek, amelyek kulturális átvételre utalnak. Ilyen pél-
dával a „kakasok szóllanak” motívum: az adatok alapján feltételezhetjük, hogy
délsláv, vélhetően horvát szöveg átvételéről van szó. Ne feledjük, hogy a feren-
ces rendi közösség a népek nagy kohójaként, az együttélés, az átadás/átvétel
központjaként fogható fel. Itt ismét Erdélyi Zsuzsanna reményére utalunk: hogy
előbb vagy utóbb megtaláljuk a magyar nyelvű – eddig részleteiben ismeretlen –
Aranyház és a (grádistyei) horvát nyelven ismert Hisa Zlata (= Aranyház) szöve-
gének azonosságát/hasonlóságát.

A **tömlőben megkötözött Jézus motívumában** Jézustól a nap ragyogásaként
fénnel telik meg a tömlőc. Apokrif szövegekből ismerhető motívum.

*Az egész tömlőc a naptól ragyogott. / Benne Jézus megkötözve állt. / Körül-
nézett, / hol pillanthat meg valakit. / Nem pillant meg senkit, / Csak János
tanítványát. / Hívogatja magához*

*Sva tavnica suncem sjaše. / U njoj Isus svezan staše. / Oko sebe sve
gledaše, / Di će koga uglati. / Ne ugleda nigdi nikog, / Već Ivana
učenika. / Poče njega k sebi zvati⁵²*

50 Fettich 1971: 47.

51 Fettich 1971: 50.

52 Šetka 1970: 228.

Hasonlóságok és eltérések a magyar és a horvát imákban

A magyar és a horvát archaikus imádságok jellegzetes motívumai között alig van hasonlóság. Ennek egyik magyarázata, hogy a horvát imákban gyakrabban jelennek meg az apokrif szövegek elemei, motívumai, képei. Másrészt – vélhetően – kulturális eltérésnek tudható be a többi különbözőség. Ugyanakkor számolnunk kell a vallási jellemzők eltérő jelenlétével is: a horvátoknál a glagolita papi tradíció erősen kötődött az ószláv/pravoszláv hagyományhoz – egészen a 19–20. századig. Mindezek mögött pedig bizonyára a horvátoknál sokkal korábban és sokkal szélesebb körben elterjedt kegyes társulatok hatása áll. Ezek a társulatok, egyesületek évszázadokon át élthettek olyan vallási elemeket, amelyeket a népi vallásosság részeként, a mindenkor hivatalos vallásosság mellett, sok középkori elemet őrizhettek meg, többek között az apokrif írások részeit.

A „térdig vérbe, könyéig könnybe” álló Krisztus magyar sajátosság.⁵³ A moldvai csángó imában Szent Borbálával kapcsolatban is feltűnik e kép: „Szent Barbar az égbe, / térgyig érő vérbe, / könyökig e kenyűbe”.⁵⁴

Korábbi írásunkban már kiemeltük, most ismét megerősítjük a régies szóképzés jelenlétét. Ez a középkori irodalom jellegzetessége volt. Az egy szótőből képzett két szófaj egymás melletti használata a korszak sajátos stílári eszköztarába tartozott. Általában a főnévből képezték igét vagy igéből képezték főnevet. Ezzel kiemelték, hangsúlyozták a cselekmény jelentőségét. Magyar nyelvű példaként idézhetjük: „Szíp csillagok, csillámlatok”,⁵⁵ „szulicával szulicálták”.⁵⁶

A horvát szövegekben pedig, például:

*„Kad poješ put putovati
i vik vikovati”*

*Mikor elmész úton utazni
és kiáltást kiáltani*⁵⁷

Ebből az is következik, hogy a magyar imádságokban az érthetetlennek tűnő, de e szabályhoz igazodó szavakat nem kell külön értelmezni, mert a művészi hatás kedvéért szívesen alakítottak – többnyire – főnévből igét és fordítva. Így jelenik meg a leggyakrabban a betűrím, az alliteráció az archaikus népi imádságokban. Némelyik ilyen szópár napjainkig használatban van, mások pedig talán csak ezekben az imádságokban jelentek meg esztétikai funkcióval, dramaturgiai hatásként. Utóbbira példa: „šetnju šeta” (sétát sétál – ami már-már tautológia),⁵⁸ „pljuskama ga pljuskaju, / šibama ga šibaju” (pofonokkal pofozzák – avagy: csapásokkal csapdossák – / vesszőkkel vesszőzik).⁵⁹ – Mohay Tamás gyűjtéséből ennek ritka

53 Például: Erdélyi 1999: 522.

54 Tánczos 2000: 281.

55 Erdélyi 1999: 451.

56 Erdélyi 1999: 567.

57 Dragić 1997: 34.

58 Šetka 1970: 233.

59 Lahner 1926: 10.

magyar változatai ismertek: a baranyai archaikus imádságban található a „tisztel szóval meg nem tisztelének, becses szóval meg nem becsülének” változat.⁶⁰

A horvát archaikus imádságoknak ismert az imánál tágasabb funkciója. Például a „Kereszt megy az égen” vagy a „Menjünk aludni, Istent hívni” kezdetű imádságok a 20. század elején a Krk szigeti Dobrinj településen a Bőved esti koledálás szövegeiként voltak ismertek. Akkor már olyan mélyre süllyedtek a közösség hagyományában, hogy csak a gyerekek vettek részt a koledálásban.⁶¹ Más horvát archaikus imák is jeles napi szokások rítus szövegeivé váltak: például az aratószokások között jegyezték fel több helyen az eucharisztia jelképiségét tükröző imát, amelynek magyar variánsát nem is imádságként, hanem a *Virágok vetélkedése* énekként tartjuk nyilván.⁶²

A motívumok sora gazdagodhat, amennyiben további nyelvek, kultúrák irányába bővítjük a vizsgálatot. A keleti szlávok jellegzetes motívuma, amelyben egy tengerben úszó kövön pihen Jézus, keze és lába átszúrva és azokból a legszen-
tebb vére ömlik, megjelenik például a lengyel imádságokban.

*Azon a tengeren kő úszott, / Azon a kövön maga Úr Jézus pihent, /
Kezek, lába átverve, / Legszentebb vére ömölve. Odament hozzá szent
Péter, szent Pál.*

*Na tem morzu kamen plywal, / Na tym kamieniu sam Pan Jezus
odpoczywal; / Raczki, nózki poprzebijol, / Najswietsza krew
porozlywol. / Przyszedł do Niego swiety Piotr, swiety Paweł.*⁶³

Motívumok az imádkozók lokális kötődése szerint

Maradván továbbra is az 1999-ben megjelent, bővített *Hegyet hágek* kötetnél, érdemes összefoglalni a motívumsűrűséget földrajzi régióként.

Mind a 8 motívum szerepel a következő megyékben/régiókban: Csehszlovákia, Csongrád, Nógrád. 7 motívumot sikerült gyűjteni: Heves megye, Moldva, Pest megye. 6 motívum került elő: Bukovina, Somogy területéről. 5 motívum szerepel: Csík, Komárom, Tolna, Zala vidékén. 4 motívumot gyűjtött Erdélyi Zsuzsanna e kötetbe: Bács-Kiskun és Baranya megyékben. 3 motívumot ismertek: Békés, Erdély és Szatmár területén. 2 motívum került elő: Kunság, Szolnok, Vas, Veszprém területéről. 1-1 motívum ismert: Győr-Sopron és palóc meghatározással.

Csehszlovákia: 8 motívummal, összesen 37 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 12 **vér motívum**, 5 **vasdárda**, 8 **a fölfeszítés**, 7 **töviskorona**, 3 **térdig vérben**,

⁶⁰ Mohay 2019: 63.

⁶¹ Banov 2000: 116–117.

⁶² Horváth 2018: 72–73.

⁶³ Kotula 1976: 123.

könyéig könnyben, 4 szakállát tépdesik, nyállal köpdösik; 4 Jézust megkötötték, 4 mély gödörbe taszítják motívum.

Csongrád: 8 motívum 26 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 5 **vér motívum**, 5 **vasdárda**, 3 **a fölfeszítés**, 4 **töviskorona motívum**, **térdig vérben, könyéig könnyben motívum**, 2 **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik, 4 Jézust megkötötték, 2 mély gödörbe taszítják motívum**,

Nógrád: 8 motívum 45 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 8 **vér motívum**, 11 **vasdárda**, 4 **a fölfeszítés**, 4 **töviskorona**, 7 **térdig vérben, könyéig könnyben**, 9 **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik; Jézust megkötötték motívum**, **mély gödörbe taszítják motívum**,

Heves: 7 motívum 11 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 2 **vér motívum**, 2 **vasdárda motívum**, **a fölfeszítés motívuma**, 2 **töviskorona**, 2 **mély gödörbe taszítják**, 1 **térdig vérben, könyéig könnyben motívum**, 1 **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik motívum**.

Moldva: 7 motívum 31 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 4 **vér motívum**, 5 **vasdárda**, 7 **a fölfeszítés**, 2 **töviskorona**, 4 **térdig vérben, könyéig könnyben**, 4 **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik, 5 Jézust megkötötték motívum**.

Pest: 7 motívum 8 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér motívum**, **vasdárda motívum**, **a fölfeszítés motívuma**, **töviskorona motívum**, **térdig vérben, könyéig könnyben motívum**, **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik motívum**, **Jézust megkötötték motívum**.

Bukovina: 6 motívum 19 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 4 **vér**, 4 **vasdárda**, 4 **a fölfeszítés**, 2 **töviskorona**, 2 **térdig vérben, könyéig könnyben**; 3 **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik motívum**.

Somogy: 6 motívum 42 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 11 **vér motívum**, 8 **vasdárda**, 8 **a fölfeszítés**, 6 **töviskorona**, 6 **térdig vérben, könyéig könnyben**, 3 **Jézust megkötötték motívum**.

Csík: 5 motívum 9 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 3 **vasdárda motívum**, **a fölfeszítés motívuma**, **térdig vérben, könyéig könnyben motívum**, 3 **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik motívum**, **Csík Jézust megkötötték motívum**.

Komárom: 5 motívum 5 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér motívum**, **vasdárda motívum**, **töviskorona motívum**, **térdig vérben, könyéig könnyben motívum**, **szakállát tépdesik, nyállal köpdösik motívum**.

Tolna: 5 motívum 9 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér-motívum**, 3 **a fölfeszítés motívuma**, 2 **vasdárda motívum**, 2 **töviskorona motívum**; **térdig vérben, könyékig könnyben motívum**.

Zala: 5 motívum 16 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 9 **vasdárda motívum**, 2 **a fölfeszítés motívuma**; 3 **töviskorona motívum**, 3 **térdig vérben, könyékig könnyben motívum**, **Jézust megkötötték motívum**.

Bács-Kiskun: 4 motívum 10 alkalommal jelenik meg; részleteiben: 3 **vér-motívum**, 2 **a fölfeszítés motívuma**, 2 **szakállát tépdetik, nyállal köpdösik motívum**, 2 **Jézust megkötötték motívum**,

Baranya: 4 motívum 5 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér motívum**, 2 **vasdárda motívum**, **a fölfeszítés motívuma**, **térdig vérben, könyékig könnyben motívum**.

Békés: 3 motívum 3 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vasdárda motívum**, **a fölfeszítés motívuma**, **szakállát tépdetik, nyállal köpdösik motívum**.

Erdély: 3 motívum 3 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vasdárda motívum**, **a fölfeszítés motívuma**, **töviskorona motívum**.

Szatmár: 3 motívum 3 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér motívum**, **vasdárda motívum**, **mély gödörbe taszítják motívum**.

Borsod: 2 motívum 2 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér motívum**, **a fölfeszítés motívuma**.

Kunság: 2 motívum 2 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér motívum**, **a fölfeszítés motívuma**.

Szolnok: 2 motívum 2 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vasdárda motívum**, **töviskorona motívum**.

Vas: 2 motívum 2 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **vér motívum**, **térdig vérben, könyékig könnyben motívum**.

Veszprém: 2 motívum 2 alkalommal jelenik meg; részleteiben: **a fölfeszítés motívuma**, **töviskorona motívum**.

Győr-Sopron: 1 motívum: **Jézust megkötötték motívum**.

Palóc (?): 1 motívum: **vér motívum**.

A motívumsűrűség szempontjából a következő gyakoriság jelent meg: Nógrád: 45, Somogy: 42, Csehszlovákia: 37, Moldva: 31, Csongrád: 26, Bukovina: 19, Zala: 16, Heves: 11, Bács-Kiskun: 10, Csík: 9, Tolna: 9, Pest: 8, Komárom: 5, Baranya: 5, Békés: 3, Erdély: 3, Szatmár: 3, Borsod: 2, Kunság: 2, Szolnok: 2, Vas: 2, Veszprém: 2, Győr-Sopron: 1, palóc: 1.

E motívumsűrűségből arra következtethetünk, hogy Nógrád és Somogy megyékben, az egykori Csehszlovákiában (azaz a Felvidéken) és Moldvában a leggazdagabb a passiótematika motívumkincse.

Hangsúlyozzuk, hogy az itt elemzett szövegek csupán válogatást jelentenek, hiszen más szerzők gyűjtéséből, írásaiból most csak példaként emeltünk ki egy-egy elemet. Az ismert – publikált – szövegekből hosszabb távon egy katalógust kellene összeállítani, hogy hitelesebb következtetéseket vonhassunk le. Azt sem feledhetjük, hogy ezúttal csupán a passió tematikát tekintettük át, ez is egyenlenségeket okoz a területi elterjedést illetően. Ugyanakkor ez már jelzésértékű abban a tekintetben, hogy melyik vidéken milyen hangsúlya van/volt a szenvedéstörténet megidézésnek. Ennek okára további elemzések után kereshetjük majd a választ: de már itt előfeltételezhetjük, hogy az eltérő lelkiséget képviselő szerzetesrendek szerepe igen jelentős, sőt, talán meghatározó lesz.

Befejezésül

Amiről eddig nem szóltunk, de kiemelten fontosnak tartjuk – éppen az archaikus népi imádságok passiótematikájánál – az a képi gondolkodás jelentősége. Az archaikus népi imádságokban a 20. századot megelőző évszázadokban jellemző képi gondolkodás általánosan elterjedt és alapvetően jellemző volt. Erre a magyar imádságokban Erdélyi Zsuzsanna, a horvátokban Jeronim Šetka is felfigyelt. A ferences lelkiség kialakulásával jelenik meg az addigi Christus victor helyett a Christus patiens: az uralkodó Krisztus helyett a szenvedő Krisztus. Az ábrázolásokban is. Ezek pedig vonzották az affektív, azaz az érzelmi imádság előtérbe kerülését.⁶⁴ A passiók elterjedésével Krisztus szenvedésének a tematikája párbeszédesebb drámai feldolgozást nyert. Ezek a passiók szoros kapcsolatban álltak a velük részben egyidőben megszülető, passió témájú archaikus népi imádságokkal: emiatt ezek gyakran epiko-lírai jellegűek. A passiók bemutatása szöveg és kép egyidejű jelenlétét biztosította. A horvát archaikus népi imádságok esetében többször tűnik fel a passiók képiségének a szöveges megidézése. Ezáltal – az imák képei, egyszersmind a képek motívumai – a szöveget képi gondolkodásra is váltják. Visszaváltják. És ezt érdemes lesz áttekintenünk azokban az archaikus népi imádságokban is, illetve az imák azon részeiben is, amelyek nem a passiótematikát mutatják be.

64 Missoni 2018: 207–208.

Irodalom

BANOV, Estela

2000 *Usmeno pjesništvo kvarnerskog kraja*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo. (Književno-jezična knjižnica, knj. 32.)

CROCE, Benedetto

1933 *Poesia popolare e poesia d'arte*. Bari: Laterza

DRAGIĆ, Marko

1997 *Duša tilu besidila. Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda: Mala nakladna kuća Sveti Jure.

FETTICH Nándor

1971 Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben. *Ethnographia* 82. 44–69.

HORVÁTH Sándor

2018 Az Eucharisztia a magyar, a horvát és a szlovén archaikus népi imádságokban. In Szelestei N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon*. 61–79. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport.

KOTULA, Franciszek

1976 *Znaki przeszłości. Odchodzące ślady ztrzymać w pamięci*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

LAHNER, Juraj

1926 *Hrvatske narodne pobožne pjesme*. Zagreb: Hrvatsko Književno Društvo Sv. Jeronima u Zagrebu. (Jeronimska knjižnica 23.)

LUKÁCS István

2008 *A passióhagyomány a horvát irodalomban*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.

MISSONI, Ivan

2018 *Fizička i ekstatička ljubav u hrvatskim srednjovjekovnim crkvenim prikazanjima na primjeru lika Djevice Marije*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

MOHAY Tamás

2019 Régi imák Ligetről. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére*. 55–65. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület.

POLNER Zoltán

2002 Népi imádságok és Krisztus-legendák. In Péter László (szerk.): *Szatymaz földje és népe*. 553–566. Szeged: Szatymaz Község Önkormányzata.

SAPUNAR KNEŽEVIĆ, Andrea

2012 Apokrifni tekstovi gradišćanskih Hrvata u XVIII. st. Preblažene Marie sanja. In Sapunar Knežević, Andrea: *Književni prsten. Gradišćanskohrvatske i druge kroatističke teme*. 11–20. Zagreb: Erasmus.

SILLING István

1995 *Kínján esék esete. Vajdasági archaikus népi imádságok*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

ŠETKA, Jeronim

1970 Hrvatska pučka religiozna poezija. Kačić. *Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja* 3. 187–266.

TÁNCZOS Vilmos

2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér*. Budapest: Püski Kiadó.

VOIGT Vilmos

1980 Motívum. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 3. köt. 648. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Horváth Sándor

Magyarországi Horvátok Keresztény Gyűjteménye, Peresznye, kurátor

E-mail: horvath.sandor.narda@gmail.com

SÁNDOR HORVÁTH

Passion motifs in Hungarian and Croatian archaic prayers

The suffering of Christ, in other words the passion, is the central and most wide-spread element of archaic Hungarian folk prayers. It carries similar significance in archaic Croatian prayers. We demonstrate the motifs of prayers built around the passion narrative based on the examination of a considerable number of prayers, with particular attention on the more frequently used pieces. Following the groundwork laid down by Zsuzsanna Erdélyi, the subsequent large step forward in the analysis of archaic folk-prayers was taken by Vilmos Tánzos who distinguished between the various units of imagery carrying symbolic content. While he stopped short of dismissing the possibility of calling these motifs, he did

not do so himself. The motifs of archaic folk-prayers, however, cover a far more confined range of meaning, which we shall attempt to outline here. To this end our starting point will be the short dictionary definition which states that 'a motif is the smallest unit of content of any folklore creation which remains recognisably identical throughout the process of transmission within the tradition'. By comparing these two partially connected, kindred cultures and by tracking the geographical spread of the motifs of Hungarian and Croatian archaic folk prayers we also help to provide an answer to the question whether these are generally widespread prayers, images and motifs which have faded in different ways over the centuries, a belief Zsuzsanna Erdélyi held, or whether traces of regional, geographical and cultural differences might be truly distinguishable.

**KÉPEK, KÉZIRATOK,
PARALITURGIKUS GYAKORLATOK**

Kis virágok a Szentföldről

Az ima igazán sokrétű megjelenési formája a vallásoknak, és innen átvéve más kulturális jelenségeknek is. Nemcsak szóbeli és írásbeli változatait ismerjük, hanem vizuális és rítusszerű használatát is. Sokszor fordul elő a vallásos képeken is. Ezen belül is többféle változatát különböztethetjük meg. Erdélyi Zsuzsanna és mások tüzetesen vizsgálták az olyan kisgrafikákat is, amelyeknek általános neve *szentkép* (németül *Andachtsbild*). Ennek is számos kézíratos, majd nyomtatott – és újabb technikával készült – alfaját gyűjtötték már össze. Magyar és külföldi kutatók részletesen áttekintették ezeket is. Ám olyan sokrétű e hagyomány, hogy még mindig sok újabb képtípus-csoportot tudunk elkülöníteni egymástól. Ezek közé tartoznak a szentföldi préselt virágokat tartalmazó szentképek.

Európában, különösen a 19. század végén vált valóságos iparággá a „szentföldi virágok” típusú szentkép nyomtatott kis grafikája, amellyel azonban mindezideig alig foglalkozott a vallástudomány és a szakrális grafika. Ezen a kis szentképek között közkedvelt, 6,5 × 11 centiméteres nagyságú típuson, lepréselt és átlátszó borítékba helyezett, apró, szentföldinek nevezett virágok láthatóak. A nyomtatott papírkép keretként a feliratok rendszerint utaltak a „lelőhelyre”, amelyeket Jézus életének legfontosabb helyszíneihez kapcsoltak. Általában francia, német, angol megnevezés is található a szentképeken. Nem mindig, ám mégis gyakran valódi imaszöveg vagy valamely vallási szöveg olvasható a hátlayan.

A Magyarországon is ismert példányok a nemzetközi keresztény – gyakorlatilag katolikus – ikonográfiát képviselik. Tulajdonosaik hosszú ideig megtartják őket, akár a többi „kis szentképet.”

Ezek közül csak mutatóba hozok néhány példát. Ezeken többnyelvű azonosítás található, amelyeket szintén csak említek.

1. *Virágok a Szentföldről* (Fleurs de Terre Sainte), a képen alul angol és német azonosítással. Megnevezésként a lapon felül a francia felirat közepén egy díszes görögkereszt az egyházi jóváhagyást bizonyítja. A hátlayan nincs szöveg. (1. kép)
2. Egy másik szentkép: *Virágok Betlehemből* (Fleurs de Betlehem), francia felirattal, angol és német azonosítással. A keret közepén kereszttel hitelesítve. Jobbról nézve a levelek felett mintegy szalmából készített fészekszerű jászol, ezen fekszik a glóriás Kisjézus, kezében egy kis kereszt. A hátlayan nincs szöveg. (2. kép)
3. Szintén *Virágok Betlehemből* (Fleurs de Betlehem), a kereten kereszttel hitelesítve, francia felirattal, német és angol azonosítással. Az előző kép balra tükrözve, de a kis kereszt ábrázolása nélkül. A hátlayan nincs szöveg. (3. kép)
4. *Virágok a Sión hegyéről* (Blumen vom Berge Sion), német felirattal. A kereten kereszttel hitelesítve. A kereten belül németül „Emlékül” (Andenken)

felirat és az egykori ajándékozó – Tóth Kálmán – tintával írt bejegyzésével. „Aranyimém emlékére. Esztergom 1926. június 27”. A hátlapon német nyelven „Emlékezés a Sión hegyéről” (Erinnerungen, des hl. Berges Sion). Erre vonatkozik a lap alján az egyházi engedélyezés: IMPRIMATUR Jeruzsálem 1908. június 23. + Aloisius Piccardo Vic. gen. (4-5. kép)

5. *Virágok a Getszemáni kertből* (Fleurs de Gethsemani), a kereten kereszttel hitelesítve, francia felirattal angol és német azonosítással. A hátlapon nincs szöveg. Az evangéliumok szövege egyértelműen elmondja, hogy az Utolsó vacsora után Jézus ide vonult át és itt imádkozott. Az „ima” egyik *locus classicus* helye ez, természeti környezetben, egy majorság az Olajfák hegyénél. (6. kép)

Csak néhány példát mutattam be. Hasonló „virág-szentképek” igen sok témához kapcsolódhatnak, például Krisztus életének főbb eseményeihez: bevonulás Jeruzsálembe, a keresztút, a feltámadás stb. Maguk a kis virágok is bármely képhez tartozhatnak, nincs sajátos botanikai jelentésük. Így például a Sion-hegyi szentkép hátlapján olvasható szöveg tíz egyháztörténeti megállapítást tartalmaz.¹

1. A lábmosás és a szeretet új parancsa. – 2. A legfőbb szentség és az újtestamentumi papság, a gyónás, és a bérmlás szentsége. – 3. Krisztus főpapi imája, keserű szenvedésének kezdete, kihallgatása és Péter tagadása Kaifás házában. – 4. Az Úr megjelenése Húsvétkor és Mennybemenetelekor. – 5. Szent Péter és Tamás megterése. – 6. Mátyás apostol és a hét diakónus kiválasztása. – 7. A Szentlélek alászállása, a nyelvek csodája. Szent Péter első prédikációja, az egyház megalapítása. – 8. Az apostolok kivonulása a világba és zsinati összejövételük. – 9. Az ifjabb Szent Jakab tevékenysége Jeruzsálem első püspökeként. – 10. A szűz Istenanya szent élete és boldog halála (Dormitio) stb.

Ezek az események már az egyház kiépítését tükrözik – és nincs közvetlen jelentése a lepréselt virágoknak. Már Jézus élete is a korabeli egyszerű emberek életét képviseli, különösebb növényi összekapcsolás nélkül. Noha, például a töviskorona növényét könnyű lenne növényi szentképbe foglalni, erre nincs adatunk.

Maguk az egyszerű, pár centiméternyi virágok a köves, nem is mindenütt virágos Szentföld képét adják vissza, a száritás miatt is fakósárga színűek. Leggyakrabban szent könyvek, a Biblia, énekeskönyvek, imakönyvek lapjai között őrzik őket. Ha valaki csakugyan eljutott a Szentföldre, úti emlékként is beszerzett egy ilyen kis képet. A vallásos turizmus szempontjából igen praktikus e kicsi és ezerszámra szállítható virágszentkép.

A virágok szakralizálása világszerte ismert gyakorlat a legtöbb vallás keretében. Az európai kereszténység főként a reneszánsztól kezdve díszíti virágokkal a templomokat, oltárokat, és a magánéptményeket. A csak a szertartások idejére kinyitott protestáns templomok jóval kevésbé használják a virágokat. Ám e templomi virágdekoráció nem olyan, mint a préselt szentföldi növények tisztelete. Ezek nem a vallástörténet, hanem az imatörténet képviselői. A kis virágok

¹ Maga a hegy a legnevezetesebb bibliai hegy, Isten lakóhelye.

azt is sugallják, hogy a Mindenható megjelenik a kis préselt virágokban is. „Jézus Krisztus valóságos Isten és valóságos ember”. A világmindenség teremtője a tenyérnyi szárított virágban is megmarad, és ennek egyszerűsége a mezők liliomának pompája is. Jézus egyik legismertebb, a gond nélküli életről szóló példázata (Mt 6, 25–34) az Atya által adott gondoskodásról szól. A mezők liliomai növekednek, pedig nem fáradoznak. Ennek a példázatnak második, sokkal ritkábban említett fele arról szól, hogy a ma pompázó virág másnap a fűtökemencébe vetetik. A szépség és a pompa kiteljesedik, de egyszer mind elmúlik. A Szentföldi virág is ezt példázza. Kétféle ikonográfiát találunk: csak a virágokat, illetve ehhez keresztény motívumot – mint a bölcsőben fekvő Kisjézust – adva.

A szerény és mulandó – mégis örökké megőrzött – kis virágok közvetlenné és személyessé teszik Jézus életét és egyáltalán a keresztény vallást. És számunkra igazán széles távlatot is biztosítanak. Erről mindmáig utolérhetetlenül teljes összegzéssel szolgál a szegedi főrabbi, Löw Immánuel négykötetes műve: a *Die Flora der Juden* (1922–1924). Ebben nemcsak teljes botanika, hanem átfogó vallástörténet is található: méltó Erdélyi Zsuzsannához.

Kiegészítés

A 20. század elején több – 14 vagy 24 – ilyen képet albumba fűztek, amelynek elegáns kiállítása könyvszerű. Címükben a *Szentföld virágai* megnevezés mellett a *Látképek* elnevezést is megtaláljuk, mégpedig több további nyelveken – héberül, oroszul – is. A gyűjteményekben a felsorolt helyszínek változhatnak, akár 12 is megjelenhet bennük, nagyjából azonos sorrendben: *Jeruzsálem, Sion hegye, Moria hegye, Sílo, az Olajfák hegye, a Jordán, Jerikó, Rachel sírja, Betlehem, a Tiberiás tava, a Jozafát völgye, Názáret, a Getszemáni kert, Betánia, Jordánia*. Néha további helyszíneket is bemutatnak. A sorrendnek nincs indoka, de Jeruzsálem mindig az első. A Szentföld itt az egész zsidó–keresztény hagyományra utal. Csak ritkán tüntetik fel a képeken az egyházi engedélyt vagy használatot.

Az utóbbi évtizedekben magyar antikváriumokban és árveréseken is kínáltak ilyen képeket és albumokat, olykor aranyozott vászon gerinccel vagy olajfatáblával. A képeket hártypapír védi. Ezek címlapján a címek, valamint Jeruzsálem neve olvasható. (A feltüntetett árak eléggé tekintélyesek.) Tulajdonosaikról vagy használatukról szinte semmit sem tudunk. Ritkán van bennük a tulajdonosra vonatkozó utalás, így például 1910 körül került Pécsre egy album, amelyen ceruza írással két bejegyzés áll „Schwarcz Erzsike, 1910. szept. Kis aranyos. – Schwarcz Böske végzett könyvelő kisasszony – Braun Ilonka IV. a. oszt. – Braun Iluska végzett polgárista.” Az album képei a Moria és a Sion hegyét ábrázolják.

Voigt Vilmos

ELTE BTK Néprajzi Intézet, professor emeritus

E-mail: voigt@ludens.elte.hu

Little dried flowers from the Holy Land

By the end of 19th century a particular kind of small, printed religious picture came into circulation internationally. Small flowers and plants were dried and encapsuled in transparent envelopes. Printed indications referred to well-known places from the Bible. References printed in different languages secured their authenticity. Small devotional pictures of this kind have hitherto been neglected in studies regarding religious lore. We also have knowledge of the prevalence of such pictures in Hungary in the beginning of the 20th century in Hungary. The author has provided a description of a number of such pictures. Individual images or collections of twelve or twenty-four items are popular in various collections and art markets.

1. kép. Virágok a Szentföldről
(Fleurs de Terre Sainte) szentkép
Voigt Vilmos gyűjteményéből

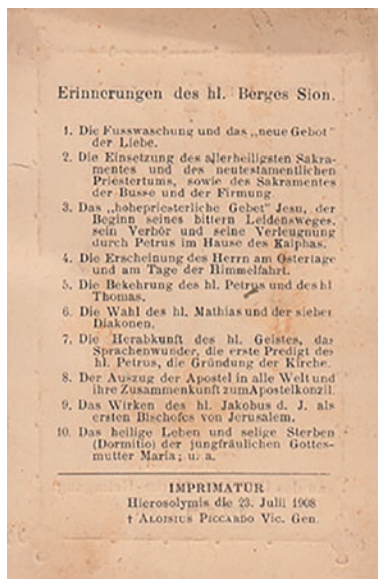
2. kép. Virágok Betlehemből
(Fleurs de Bethléem) szentkép
Voigt Vilmos gyűjteményéből

3. kép. Virágok Betlehemből
(Fleurs de Bethléem) szentkép
Voigt Vilmos gyűjteményéből

4. kép. Virágok a Sión hegyéről
(Blumen vom Berge Sion) szentkép
Voigt Vilmos gyűjteményéből

5. kép. Virágok a Sión hegyéről
(Blumen vom Berge Sion) szentkép
Voigt Vilmos gyűjteményéből

6. kép. Virágok a Getszemáni kertből
(Fleurs de Gethsemani) szentkép
Voigt Vilmos gyűjteményéből.

18. századi Krisztus-életrajzok mint a Hausväterliteratur és a lelkeségi irodalom metszéspontjai

*Evégett ó, keresztény családapa! Biztosítsd, hogy házad ne váljék kietlen pusztasággá a bűnök és a káromlások által, hogy háznéped, mint egy háziprédikátort hallgatva, szemlélje tanításait, és Krisztus kegyelmén keresztül, a Jóisten segedelmével engedelmesen végrehajtja, hogy Jézus Krisztus, halandó életéért, keserves kínjaiért, és az ő örök fényességéért és dicsőségéért magasztalva legyen, Ámen.*¹

A Német-római Birodalom a 17. században komoly paphiánnyal küzdött, amelyet a visszatérő pestisjárványok tovább súlyosbítottak, hiszen korlátozták a plébánosokat feladataik ellátásában.² Párhuzamosan, a 18. század első felére a funkcionális olvasási készség a köznép körében is jelentős fejlődésnek indult, a század végére a német fejedelemségek népességének teljes körében elementáris, tájékoztató szövegeket értelmezni képes népességgel számolhatunk.³ A könyv a felvilágosodás, a felvilágosító törekvések alapvető médiumává lett, mely lehetőséget a klérus tagjai is megpróbáltak kiaknázni.⁴

I.

A fenti körbe tartozó, tanulmányomban vizsgált két Krisztus-életrajz egyaránt a Német-római Birodalom területén látott napvilágot, napjainkban pedig a Tolna megyei, szakadati német tájházban található. Martin von Cochem⁵ és Caspar

1 „Derowegen, o christlicher Hausvater! damit dein Haus durch sie Sünden und Laster nicht wüste und gräulich werde, so verschaffe, daß man in deinem Haus dieß Hausbuch, als einen Hausprediger anhöre, die gute Lehren betrachte, und durch Christi Gnade mit Gottes Hülfe gehorsamlich erfülle, damit also Jesus Christus, in und für sein sterbliches Leben, in und für sein bitteres Leiden, in und wegen seiner ewigen Glorie und Herrlichkeit gelobt werde, Amen.” Saját fordítás. Lásd Erhard 1741 (I.): XVI. p.

2 Frauhammer 2012: 116–117.

3 Schmidt 2009: 269–270.

4 Peter Blickle a kereszténységet e korszakban könyvvallásként (Buchreligion) definiálja. Blickle 2008: 102.

5 Martin von Cochem (Mosel, 1634 – Waghäusel, 1712) kapucinus szerzetes, tanár, teológus, prédikátor, népszerű és széles körben olvasott lelkeségi művek szerzője. Személyéről lásd Kosch 1921.

Erhard⁶ kötete egyaránt *Das grosse Leben Christi* címen jelent meg.⁷ A két Krisztus-életrajz meglehetősen hasonló felépítésű, ezért joggal feltételezhető, hogy Cochem munkája Erhard számára inspiráló erővel bírt. Mindkét kötetben egy-egy fejezet bármely – elsősorban a művet elolvasni képes – személy⁸ életére átvittethető⁹ pontokba szedett elmélkedéssel indul, amelyhez végül egy imádság kapcsolódik és jegyzetekkel zárul. Cochem munkája elsősorban fejezetek láncolataként definiálható, amíg Erhard esetében a fő tematikus fejezetekhez (*Abläss*) alfejezetek is társulnak. A kiadványok szinte egyező tematika mentén kísérik végig a világ teremtését, majd az első emberpártól az ószövetségi történeteket, a Mária élete és Krisztus tanításaira vonatkozó újszövetségi eseményekig. A második, vastosabb kötet mindkét esetben Krisztus szenvedései és kereszthalála köré szerveződik.¹⁰ Harmadik kötetként mindegyik műhöz csatlakozik egy hasznos toldalék (*Zusatz*) az emberi lélek útjának négy végső állomásáról (az utolsó ítélet, tisztítóút, illetve menny és pokol tematikája köré rendezve), az első részekkel azonos szerkesztési elv szerint.¹¹ A művek stílusa alapvetően hasonló. Noha mindkét szerző sajátos prédikációs-szervezési hangneme kézzelfogható a kötetek olvasása során,¹² mégis látható, hogy a felhasznált forrásművek pontos megjelölésének ellenére egyaránt a szélesebb olvasóközönséget és nem a tudományos közösséget kívánták megszólítani.¹³

6 Caspar Erhard (Stadl, 1670 – Paar, 1743) a teológia doktora, a felső-bajorország Paar plébánosa. Több nagy számban kiadott, igen népszerű teológiai-filozófiai és lelkeségi mű szerzője. Munkásságáról lásd Pörnbacher 2002: 200.; 2005: 147–161.

7 Cochem Krisztus-életrajza első ízben 1677-ben jelent meg, Erhard azonos művének első ismert példánya pedig 1724-ből való. Mindkét művet 19. századi további kiadások sora követi, a 20. századig meghatározva a falusi népesség imaéletét és kateketikai felfogását. Koppitz 2008: 128.; Frauhammer 2015: 3. Munkásságának hazai hatásáról lásd: Vida 1967.; Medgyessy S. 2002: 257.; Frauhammer 2012, 2013, 2014, 2015; Knapp 2014, 2016, 2019.

8 Tanulságos, hogy Cochem olvasóját Andächtige Seel!-ként szólítja meg, amíg Erhard egyértelműen a családfokeket tekinti elsődleges felhasználónak. Művét Weil, o christlicher Hausvater! felszólítással nyitja és egy családapáknak szóló imával zárja. A megnyitást lásd: Erhard 1741 (I.): XIII. p. A záróima az oldalszám nélküli tartalommutatót követi (Cochem előszava nincsen oldalszámozva.)

9 Egyes példázatok általános igazságokat fogalmaznak meg, míg más esetekben direkter határozzák meg mondanivalójukat, például Jézus Mária iránti szeretete esetében: Erhard 1741 (I.): 172. p. A rendszerre maga Caspar Erhard is felhívja a figyelmet: Erhard 1741 (I.): XIII. p. Cochem művének felépítését és szerkesztési elveit ismerteti: Frauhammer 2012: 121.

10 Krisztus szenvedései felidézésének jelentőségét hangsúlyozza: Erdélyi 1997: 21.

11 A kötetek terjedelme hasonló, a 18. századi különböző kiadások mindkét szerző esetében mintegy másfélszer oldalt tesznek ki: Erhard esetében: I.: XVI+549+3 (sz.n.) p., II.: 764+11 (sz.n.) p., III.: 162.p. összesen: 1505. p. Cochem munkája: 12 (sz.n.) + 550 + 2 (sz.n.) p., II.: 892+4 (sz.n.) p., III.: 200. p. Összességében: 1660. p. A kötetek gyakran egybekötve maradtak az utókorra. Cochem Szakadátion őrzött munkája kapcsán annak egybekötésére és házi állagmegóvására vonatkozó ismeretekről részletesen beszámol Lukács Katalin restaurátor jelentése: Lukács 2018.

12 Az egyéni stílusjegyek mellett szembetűnő, hogy Erhard művében egy-egy alkalommal a sváb nyelvjárás jegyei is megmutatkoznak (például a Base kifejezés helyett a Baas nyelvjárási alakot használja. Lásd: Erhard 1741 (I.): 255.

13 E szempontból Erhard munkája bizonyos fokig kettősséget mutat, hiszen a vasárnapok és ünnepnapok mutatója mellett II. kötetében tematikai mutató is szerepel (oldalszámozás nélkül). Cochem művének 18. századi kiadásaiiban hasonló törekvést nem leltem fel.

Erhard művének címlapján és bevezetőjében egyaránt szembetűnik – Cochem művével oppozícióban – a világi hatalom elismerését kívívni kívánó attitűd. Címoldalán művét a legfenségesebb leghatalmasabb, legyőzhetetlen (*allerdurchlauchtigsten großmächtigsten und unüberwindlichen*) VI. Károly választott római császárnak, német, spanyol, magyar és cseh királynak, osztrák főhercegnek ajánlja. Ezt megismétli az előszóban is,¹⁴ ahol legkegyesebb (*Allernädigsten*) császárnak, királynak és urának címzi azt. Noha – e műfajban megszokottan – Cochem művében is megtaláljuk az egyházi és világi engedélyeket (esetében I. Lipót császárt), amely egyes művekben megerősítést kapott, Erhard könyvében azonban a privilégiumok között nem csupán VI. Károly és II. József engedélyét, hanem II. Miksa József bajor választófejedelemét is olvashatjuk.¹⁵ Emellett szembetűnő, hogy Cochem tisztán bibliai tematikájú címlapjával szemben Erhard írásának ugyanezen oldalán egyaránt találhatunk egyházi és világi aktuálpolitikai utalásokat.¹⁶ Az angyalok seregei és a 4 evangélista által körülvelt Szentháromságot térdelve imádó királyok és papok között az előtérben a páncélos VI. Károly császárt és XIII. Benedek pápát láthatjuk, a pápai tiarával, Szent Péter kulcsaival, apostoli kereszttel, illetve a császári koronával, birodalmi karddal és országalmával, címerükkel szegélyezve, nevük feltüntetésével a következő, Szent János első leveléből származó felirat felett: *Advocatum habemus apud Patrem IESUM Christum iustum*.¹⁷ (1. kép)

A helyes életmódra vezető példázatok és a kateketikai ismeretek átadásának tendenciája mellett mindkét szerző esetében kitapintható az általános ismeretek szélesítésére való törekvés igénye. Míg Erhard a mennyország mellett a földről, az égboltról, a csillagokról és a 7 bolygóról számol be,¹⁸ addig Cochem a csapadékról szóló elmélkedések között annak természetére gyakorolt hasznát hangsúlyozza.¹⁹ E jellemzők szorosabbra fűzik a művek kapcsolatát a *Hausväterliteratur* műfajával. A művek moralizáló hangneme okán általam *családatya-irodalomként* fordított Hausväterliteratur terminust a hazai kutatás ez idáig *házigazda-irodalomként*,²⁰ elsősorban az agrárpublicisztika jellegzetes típusaként definiálta.²¹ E tanácsadó művek legfőképpen valóban mezőgazdasággal kapcsolatos kérdésekkel (állattenyésztés, erdészet, vadászat, méhészet) foglalkoznak, de a korai német tanácsadó művek szerves részét képezik a közgazdasági kérdések, alkalmasint receptek, illetve a családokra, a házasságra, gyermeknevelésre, valamint a személyzetre vonatkozó útmutatások. A 17. század második, és a 18. század első felében fénykorukat élő, *Oeconomia*, *Hausbuch* címen megjelenő munkák²² elsősorban

14 Erhard 1741 (I.): VI–VIII. p.

15 Erhard 1741 (I.): IX–XII. p.

16 A Német-római Birodalomra vonatkozóan lásd G. Etényi 2014.

17 „van szószólónk az Atyánál, Jézus Krisztus, az Igaz” 1. Jn. 2. 2.

18 Erhard 1741 (I.): 11–47.p. E momentumra Cochem is kitér, azonban munkájában három alsó és négy felső (fő) bolygóra utal. Cochem 1712 (I.): 29.

19 Cochem 1712 (I.): 33.

20 Balassa 2001: 295.

21 Borsa 1981: 458. A műveket társadalmi kontextusba helyezi: Liszka 2016: 361., kameralisztikai tulajdonságait hangsúlyozza: Kőkenyési 2013: 62.

22 Richarz 1991.

evangélikus lelkészek tollából láttak napvilágot,²³ olvasási célcsoportjuk pedig a lutheri elvek szerint az abszolút hatalmú családfőkre, a *pater familias*ra korlátozódott. Körükből pedig főként nem a *populáris olvasmányokat* (*populäre Lesestoffe*) olvasó,²⁴ széles értelemben vett parasztság tagjai, hanem a művelt birtoktulajdonosok, nemesi háztartások vezetői forgatták e köteteket elsősorban.²⁵

Mi lehetett az oka annak, hogy e művek (elsősorban a német olvasók körében) továbbra is nagy népszerűségnek örvendtek és felhasználói körük látványosan kiszélesedett?²⁶ Tartalmuk, stílusuk az egyre jobb olvasási készséggel rendelkező vidéki lakosság számára folyamatos mondanivalóval bírt, emellett megfelelt a felvilágosult abszolútizmus elképzeléseinek²⁷ és nem volt idegen a 18. század közepétől fokozatos teret nyerő *köznépi felvilágosodás, köznépi felvilágosítás* (*Volksaufklärung*) gondolatvilágától sem. A 18. századi elit – beleértve egy szélesebb polgári kezdeményezést – korántsem volt közömbös az általános és egyetemes felvilágosodás elve iránt. Hangsúlyoznom szükséges azonban, hogy a Hausväterliteratúrral szemben a köznépi felvilágosítás elsődleges céljai között nem szerepelt az egyszerű emberek vallási – erkölcsi nevelése, hanem gyakorlati ismereteik szélesítése, erőforrásaik hatékonyabb felhasználása és az újításoktól való félelmek leküzdése, a paraszti életmódból fakadó sztereotípiák, babonáknak ítélt szokások kiszorítása, más szóval racionálisabb munkavégzésük ösztönzése. Ezen eszme képviselői intenzíven folytatták a közemberek orvosi oktatását is, és távlati céljaik között szerepelt a természettörténeti, történelmi és jogi ismeretek átadása is.²⁸ E törekvések természetesen nem zárták ki a politikai kérdések közvetítését, vagy az egyház és a monarchia népszerűsítését.²⁹ E ponton szembevetendő a köznépi felvilágosítás irodalmi és publicisztikai eszközeinek sokfélesége, amely a regényszerű irodalmi művektől a kisebb műfajokig terjedt ki (például: parabola, erkölcsi elbeszélés, dalok, anekdoták, ABC-s könyvek, imádságos könyvek, himnusz gyűjtemények, újságok, röplapok).³⁰ A köznépi felvilágosítás gondolatrendszere tehát legtöbb pontján megfeleltethető a felvilágosult abszolútizmus

23 Frühsorge 1984: 380–393.

24 Rudolf Schenda kifejezését a magyar nyelvű kalendáriumokra alkalmazza: Mikos 2020: 161–162.

25 Ehlert 1997: 160–161.; Lemmer 1997: 184.

26 James van Horn-Melton a Hausväterliteratur második jobbagyságra gyakorolt hatását különösen hangsúlyosnak tartja: Horn-Melton 2003: 146.

27 A Dunai Monarchiában a felvilágosodás eszméi kevésbé a filozófia, sokkal inkább az oktatás, illetve a kameralisztika területén nyertek teret. A felvilágosodás Habsburg formája azonban nem szűkíthető pusztán a német nyelvű tudományos gondolkodásra, hiszen nagy hatással voltak rá – elsősorban az ekkor még a birodalom részét képző németalföldi tartományoknak köszönhetően – az angol és francia gondolkodók is, ám a tudományos élet németnyelvűségének integritása okán Magyarországon a birodalom más, nem német államaihoz képest megkésve adaptálták a felvilágosodás eszméit. Gay 1996: 488–489.; Vöcelka 2001: 235–242, 325–337, 353–389; Schmidt 2009: 202.; Steffen 2018.; Stollberg-Rilinger 2019a: 34–35., 2019b: 157–166.

28 Vöcelka 2001: 235.; Schmidt 2009: 273. Vö. Beck 1986.

29 Schmidt 2009: 269–270.; Stollberg-Rilinger 2019a: 186–187.

30 Holger Böning és munkatársai 2006-ban mintegy 4000 szerző csaknem 20.000 vonatkozó írását tudták dokumentálni, amelyek felvilágosító attitűd mentén fordultak a közemberekhez: Böning – Schmitt – Siegert 2007.

eszmevilágának,³¹ amely a paternalista felfogású elit mellett egy felelősségteljes földműves és kézműves réteg jelenlétét posztulálta. Az egyszerű emberek e szisztémában nem léptek túl fennálló jogaikon, mert törvényesen járulhattak hozzá saját életkörülményeik javításához, gazdálkodásuk sikere pedig nem pusztán saját, vagy lokális közösségük érdekét szolgálta, hanem a földesurakét és tágabb értelemben a birodalomét.³²

II.

A teljes népességet tizedelő, rendszeresen visszatérő járványok mellett a kora újkori Európa lakosságának 70–90%-a földművesként egzisztenciálisan függött az önmaga által nem befolyásolható természeti csapásoktól. Számukra az egyház lelkipozíciója nem volt teljes bizonyossággal elegendő az élet nehézségeivel való teljeskörű megbirkózáshoz és az üdvösség kétségtelen biztosításához. Előbbi a szentek kultusza, utóbbit a purgatóriumba vetett hit ellensúlyozta, a személyes népi kegyesség gondolatvilága pedig csak részben egyezett az egyház hivatalos felfogásával.³³ Emellett a császári család, a nemesség és a klérus vallásos magatartása a 18. század első feléig formatív hatást gyakorolt a köznépi kegyességi formákra. A Hofburgból kiinduló és egész Bécset behálózó körme-
netek során a birodalom szent méltóságának hangsúlyozása és a katolikus megújulás nyilvános búcsújárással való ünnepélyes támogatása során barokk kegyességi gyakorlatuk nem tekinthető társadalmilag artikulátnak. III. (VI.) Károly császár szombatonként rendszerint a hietzingi Mária búcsújáróhelyen hallgatta a szentmiséket, nagyhét keddein meglátogatta a hernalsi kálváriát, Mária Terézia vonatkozó tevékenységéről pedig rendszeresen beszámolt a *Wiener Zeitung*. Mire azonban a felvilágosodás hatására, a 18. század második harmadára megpróbálták – a korábban általuk propagált – széleskörű vallásgyakorlatot megváltoztatni, a falusi lakosság felfogásában falakba ütköztek, hiszen azok nem kívánták módosítani több generáció során internalizált vallási kultúrájukat.³⁴

31 Az uralkodók közjót és alattvalóik boldogságát célzó „felülről jövő” rendelkezései alkalmasint szemben álltak egyes reformerek céljaival. A köznépi felvilágosítás német képviselői számára komoly dilemmát okozott, hogy a császári birodalmi lét garantálta ugyan a német szabadságot, ezzel együtt azonban az egyén boldogsága, vagy a közjó (társadalmi, igazságügyi, közigazgatási, gazdasági, egyházi és oktatási reformok) legitímálta a felvilágosult despoták tevékenységét, relativizálta az erőszakot, és blokkolta bizonyos észszerű reformtörekvések körét. A német kutatás ezért elkülöníti a felvilágosult despotizmus (aufgeklärten Despotismus) udvari abszolutizmus (höfischen Absolutismus) és konfesszionális abszolutizmus (konfessionellen Absolutismus) terminusokat. Winter 1971 (különösen: 15–21, 105–107, 161–171.); Scheffers 1980: 17, 87.; Stollberg-Rilinger 2006: 104–105, 114.; Duchard 2007.; Reinalter 2008: 33.; Schmidt 2009: 202–203, 211.

32 Schmidt 2009: 272–273.; Kökényesi 2016: 526.

33 Delumeau 1985.; Le Goff 1991.; Vodopivec 2001: 210.; Mitterauer 2003: 287.; Blickle 2008: 101–104.

34 Hollwerger 1976: 573.; Pammer 1994: 255–279.; Vöcelka 2001: 185–187.; Winkelbauer 2004: 237.; Stollberg-Rilinger 2019b: 583.

A hazai egyházi fejlődés a török hódoltság eredményeként más nyugat-európai példákhoz képest megkésettseget mutat. Elsősorban a 18. század első évtizedeiben indultak meg a Tridentinum megújult katolicizmusát jellemző folyamatok, ezáltal a reformkatolicizmus és a (kései) konfesszionalizáció párhuzamos jelenségei. Ellentmondásos azonban, hogy a *katolikus felvilágosodás*³⁵ mennyiben jelenti a protestáns felvilágosodás alapelveinek adaptációját vagy tagadását, illetve milyen mértékben pótolja a megkésett modernizációs folyamat eredményeként jelentkező intellektuális hiátusokat. A szűkebb értelemben vett népi kultúrát érintő egyházi attitűd változások vizsgálatakor elengedhetetlen az alsópapság közvetítő szerepének hangsúlyozása, ugyanis a világról alkotott kép jelentős 18. századi változásainak széleskörű adaptációja, majd a század végén a jozefinista egyházpolitikát követő társadalmi szerepvállalás megvalósíthatatlan lett volna a falusi lelkipásztorok tevékenysége nélkül.³⁶ Az új ismeretekről való tájékoztatás mellett a plébánosoknak kulcsszerepük volt közösségük olvasási élményeiről alkotott szemléletének formálásában, illetve a területi igazgatás érvényesítésében.³⁷ A jozefinista plébánosi eszmény gyökerei a Mercy–Apponyi uradalom római katolikus településeinek példáján³⁸ már az 1750-es, 1760-as években (tehát a korai jozefinizmus idején)³⁹ kézzelfoghatóan éreztették hatását, a jelenleg fellelhető iratanyag közül pedig Winkler Mihály háztörténete (*Protocollum Parochiae Szakadátensis*) nyújtja a legszélesebb betekintést a köznép vonatkozó ismereteibe.

Szakadát és filiái (3 év kivételével) az 1724. évi telepítéstől⁴⁰ 1737-ig alapvetően a hőgyészi plébánia fennhatósága alá tartoztak, a plébános azonban ritkán látogatta a településeket (a lakosok helyzete tehát meglehetősen hasonló volt az említett, 17. század végi birodalmi állapotokhoz). Winkler plébános hívei olvasási készségeire vonatkozóan úgy látta, hogy a németek jobb, míg a magyarok kevésbé

35 Katolikus felvilágosodás alatt bizonyos tekintetben a felvilágosodás katolikus országokban lezajlott sajátos formáit értjük, ám szűkebb értelemben a katolikus szerzők, tudósok a klérus és világi előkelők által támogatott tevékenységeként definiálhatjuk. Bárh 2018.

36 Gózy 2013: 53–56.; Bárh 2014: 40–41.

37 Winter 1971: 223.; Vocelka 2001: 313–315.; Dülmen 2005: 157–158.; Schmidt 2009: 271–272.

38 Erről összefoglaló tanulmányként lásd: Ament-Kovács 2020.

39 H. Balázs 1997: 3–20.; Schneider 1999: 59–106.; Gózy 2018: 253.

40 A Tolna megyei Szakadát 1724 kora nyarán és kora őszén érkezett 2 nagyobb telepescsoport, akiket szóróvándorszerű beköltözők követtek az 1739-es pestis idejéig. Mivel a járvány hatalmas pusztítást végzett a lakosság körében, ismét szervezett keretek között költöztettek be további családokat a településre. Az egységesen római katolikus telepések első csoportja Hofheim és a közeli Hattersheim környékéről származott, az ősszel érkezettek pedig Oberweyerből és környékéről, egyaránt Hesszenből. A szakirodalom korábban a telepítés kezdetét 1723-ban feltételezte, azonban a telepések megérkezésüket követő adóösszeírások alkalmával 2 esetben is megerősítették a dátumot (május-június, október-november hónapokban). Mivel a neveik nem szerepelnek a kivándorló telepéseket lajstromozó munkákban, azonosításuk csak a Winkler Mihály szakadati plébános által készített családfák és az anyaországi anyakönyvek összevetésével volt lehetséges. E munkafolyamatról részletesen beszámolok készülő doktori disszertáciomban.

kiterjedt olvasási készségekkel rendelkeztek,⁴¹ ám összességében kevesen tudtak olvasni. Ezért az általa alapított Oltáriszentség Társulat reguláját – amelyet ugyan kifüggesztett a templomban – fel kellett olvasnia és magyarázatokkal kellett ellátnia.⁴² Úgyszintén hasonló okokból preferálta a társulati ünnepek újhold vasárnapra tűzését, mert így a kalendáriumot olvasni nem tudó népesség is fel tudott készülni az alkalomra.⁴³ Ugyancsak ezért festtetett a szakadati templom falára a Bibliai idézetek mellé ótestamentumi jeleneteket,⁴⁴ és adományozott a diósberényi hívek számára egy tisztító tűzben szenvedőket ábrázoló festményt. A telepesek első generációjának imaélete és olvasási készségei kapcsán figyelemre méltó Wilhelm Horn esete, aki ráimádkozó tevékenységével (a plébános interpretálása szerint meg volt győződve róla, hogy addig kell imádkoznia, amíg Isten nevében kérése nem teljesül)⁴⁵ sok bosszúságot okozott plébánosának. Winkler egy alkalommal magához kérte a plébániára és egy könyvet adott neki, amellyel tudára kívánta hozni, hogy az imádsággal kapcsolatos fogalmai nem megalapozottak, hanem démoni üzelmek (*Demonis auxilium*). Hornt a szolgák szobájába vezette, felszólította, hogy olvasson a könyvből, majd egyedül hagyta. Mivel már igen rosszul látott, hosszasan küzdött az olvasással, ám annak ellenére valóban olvasással töltötte az időt, a kötet tartalmát mégsem tudta megfelelően értelmezni (minden bizonnyal csupán *intenzív olvasási* készséggel⁴⁶ rendelkezett). Winkler plébános fél óra elteltével behívatta, kikérdezte az olvasottakról, ezután maga olvasta fel a szöveget és magyarázatokkal látta el. Horn beszélgetésük után megígérte, hogy többé nem alkalmaz hasonló praktikákat.⁴⁷

Az általam vizsgált településeken néhány példányban fennmaradtak a német telepesek által az anyaországból magukkal hozott olvasmányok.⁴⁸ Terepmunkám során a 18. századból származó római katolikus imakönyvet nem tudtam adatolni, ebből a korszakból csupán néhány Krisztus-életrajz és imalap maradt jelen tudomásom szerint az utókorra.⁴⁹ Az adatközlők visszaemlékezései, és a magántulajdonban lévő imakönyvek tanulsága szerint a 19. század közepétől

41 PEL.III.123. Protocollum Parochiae Szakadátensis, 87.p. Vö. Galambos 1987: 74. (Az eredeti dokumentum oldalszáma Galambos Ferenc német nyelvű átiratában tévesen szerepel.) Hasonló tapasztalattal szolgáltak Tóth István György Vas megye 17–18. századi parasztságának írástudását vizsgáló kutatásai. Megállapítása szerint a tollforgatás képessége elsősorban a magyarok és németek lakta településeken volt elterjedtebb, míg a horvát és szlovén falvakban kevésbé. Ugyanezen ismereteket nagyobb számban birtokolták férfiak, mint nők. Úgyszintén megállapítja, hogy az olvasni tudók száma meghaladta az írástudókét, és jogosan feltételezi, hogy azok, akik le tudták írni nevüket, ha nem is teljes biztonsággal, de képesek lehettek az olvasásra is. Tóth 1996: 69–73, 80.

42 PEL.III.123. Protocollum Parochiae Szakadátensis: 27.p. Vö. Galambos 1987: 70–71.

43 PEL.III.123. Protocollum Parochiae Szakadátensis: 27.p. Vö. Galambos 1987: 70.

44 PEL.III.123. Protocollum Parochiae Szakadátensis: 31.p. Vö. Galambos 1987: 62.

45 A ráimádkozás kérdéséről lásd Báth Dániel e kötetben megjelent írását.

46 Tóth 1996: 82.

47 PEL.III.123. Protocollum Parochiae Szakadátensis: 24.p. Vö. Galambos 1987: 53.

48 Hasonló tapasztalatokról lásd Frauhammer 2012: 117–119.

49 Hangsúlyozni szükséges a németiséget érintő teljes vagyonelekből és a kitelepítés tényét, amely kétségtelenül destruktív hatással bírt a családok által őrzött, vagy padlásaikon megbúvó művek fennmaradási lehetőségeire. Bonomi Jenő 1933-ban budaörsi gyűjtései során még nagy számban adatolt 18. századi, akár betelepítés előtti kiadványokat is: Bonomi 1933: 16–17.

a 20. század első évtizedeiig Martin von Cochem *Goldener Himmelschlüssel* című munkája vált a legnépszerűbb szakrális témájú könyvtípussá. Mivel az általam kis mennyiségben fellelt Krisztus-életrajzok kizárólag 18. századiak, a legkorábbi imádságos könyvek pedig a 19. század elejéről valók (noha őseredetijüket 1695-ben, Frankfurtban nyomtatták ki első ízben) úgy tűnik, hogy e kiadványtípus kiszorította a Hausbuchokat. Az említett imakönyv három változatban/méretben (Große, Mittlere és Kleine) is fellelhető a környék településein, a legkorábbi darabok a legnagyobb méretet képviselik. Népszerűségük oka – az olvasni tudás kézzelfogható növekedése mellett – az olvasmányos, lírai képekben bővelkedő megfogalmazás és a sokrétű felhasználási lehetőség volt. A példatörténetek, magyarázatok helyett ez esetben már az imádságokra helyeződik a hangsúly, amelyek körében sok olyat találhatunk, amelyek az – archaikus imádságokhoz hasonlóan⁵⁰ – emberi élet fordulói és az egyházi év alkalmai mellett konkrét alkalomhoz (pl. szentmise), helyhez (pl. Kálvária), időpontokhoz (pl. este), vagy jelenséghez (pl. fogfájás) kötöttek. Megszólítottjuk rendszerint Jézus Krisztus, Szűz Mária, az Oltáriszentség, illetve a szentek. Tanulságos emellett, hogy az imakönyv használat hangsúlyosan női műfaj lett, amelyben nem elhanyagolható tény, hogy a szerző – Erharddal szemben – kötetét a jámbor női nemzedékek különböző felhasználására ajánlotta.⁵¹ Felmerülhet a kérdés, hogy tekinthetjük-e azonosnak, vagy legalább hasonlóknak e két műfaj funkcióját. Kortárs adatok arra engednek következtetni, hogy a *vad olvasással* (*wildes Lesen*) szembeni *rituális olvasás* (*ritualisirtes Lesen*),⁵² az igazán célorientált tevékenységek kivételével egyet jelent az imádkozással.⁵³ Az említett *Goldener Himmelschlüssel* használatakor nem fedezhető fel lényegi különbség egy szent élettörténete,⁵⁴ vagy imájának elolvasása között.⁵⁵

A tanulmányban két, a szakadati tájházban fellelhető Krisztus-életrajz, Hausbuch vizsgálatán keresztül mutattam be a Hausväterliteratur és a lelkiségi irodalom 18. század eleji kapcsolódási pontjait, és szerepüket a Magyarországra telepített németiség életében és a felvilágosult abszolútizmus viszonyrendszerében. Ezen anyaországban nyomtatott művek a 18. század során folyamatos mondanivalóval bírtak a német nyelvű parasztság számára, kifejezésmódjuk és tartalmuk a rendezett körülmények között élő, hasznos állampolgárokat megkívánó felvilágosult abszolútizmus elképzeléseinek is megfelelt, ráadásul nem volt idegen, a 18. század közepétől fokozatos teret nyerő köznépi felvilágosítás (Volksaufklärung) gondolatvilágától sem. A hódoltság eredményezte nyomdatechnikai lemaradás és a kései konfesszionalizáció következtében bizonyos pontokon képesek voltak

50 Erdélyi 1997: 18–24.; 2013: 36.

51 Az egyes kiadások címloldalán apróbb változtatással a következő mondat szerepel: „Zum (besonderen) Gebrauch(e) des andächtigen Weiber-Geschlechts.”

52 Vöcelka 2001: 247. Vö: Schenda 1970.; Engelsing 1973.

53 Tóth 1996: 80–81, 113.

54 Kristóf Ildikó hangsúlyozza, hogy ezen élettörténetekre és csodákra való hivatkozások biztosítékot jelentettek a kérés meghallgatására vonatkozóan. Kristóf 1995: 90.

55 Erdélyi 1971: 348.

betölteni a vonatkozó, ám hiányzó felvilágosító irodalom szerepét, a népi kegyesség formáinak változásával párhuzamosan pedig átadták helyüket az imakönyveknek.

Irodalom

AMENT-KOVÁCS Bence

- 2020 A Mercy-Apponyi uradalom római katolikus alsópapsága. Történelemszemlélet és néprajzi érdeklődés. In Balogh Balázs (főszerk.) – Ament-Kovács Bence – Fülemile Ágnes – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore A BTK Néprajztudományi Intézetének Évkönyve XXXVII. Közösség, hagyományértelmezés, interakció és változás*. 231–266. Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet.

BALASSA Iván

- 2001 Gabonatermesztés. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.) – Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. 295–433. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BALÁZS Éva, H.

- 1997 *Hungary and the Habsburgs, 1765–1800 An Experiment in Enlightened Absolutism*. Budapest: Central European University Press.

BÁRTH Dániel

- 2014 Katolikus felvilágosodás és népi kultúra a 18. századi Magyarországon. In Hermann István (szerk.): *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete*. 39–58. Veszprém: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltár. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 33.)
- 2018 Catholic Enlightenment and Religious Mentality in Hungary (1760–1790) In Kulcsár Krisztina – Forgó András (szerk.): *„Die habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus”. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II. 1765–1780*. 311–324. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 24.)

BECK, Rainer

- 1986 *Naturale Ökonomie. Unterfinning, bäuerliche Wirtschaft in einem oberbayerischen Dorf des frühen 18. Jahrhunderts*. München: Deutscher Kunstverlag.

BLICKLE, Peter

- 2008 *Das Alte Europa. Vom Hochmittelalter bis zur Moderne*. München: C. H. Beck.

BONOMI Jenő

- 1933 *Az egyházi év Budaörs német község nyelvi szokásanyagában (tekintettel Budaörs környékére)*. Budapest: Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése. (Német Philológiai Dolgozatok 53.)

BORSA Gedeon

- 1981 A csízio ellenlábasai és utóélete. In Németh Mária et al. (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979*. 437–518. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.

BÖNIG, Holger – SCHMITT, Hanno – SIEGERT, Reinhart

- 2008 *Volksaufklärung. Eine praktische Reformbewegung des 18. und 19. Jahrhunderts*. Bremen: Edition lumière. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge 27.)

DELUMEAU, Jean

- 1985 *Angst im Abendland. Die Geschichte kollektiver Ängste im Europa des 14. bis 18. Jahrhunderts*. Hamburg: Reinbek. (Rowohlts Enzyklopädie. Kulturen und Ideen 503.)

DUCHHARDT, Heinz

- 2007 *Barock Und Aufklärung*. München: De Gruyter Oldenbourg. (Oldenbourg Grundriss der Geschichte 11.)

DÜLMEN, Richard van

- 2005 *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit 3. Religion, Magie, Aufklärung*. München: C. H. Beck.

EHLERT, Trude

- 1997 Die Rolle von „Hausherr“ und „Hausfrau“ in der spätmittelalterlichen volkssprachigen Ökonomik. In Ehlert, Trude: (Hrsg.): *Haushalt und Familie in Mittelalter und früher Neuzeit*. 153–166. Wiesbaden: Albus VMA Verlag. (Albus elementar)

ENGELSING, Rolf

- 1973 *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*. Stuttgart: J. B. Metzler.

ERDÉLYI Zsuzsanna

- 1971 Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. *Ethnographia* 82. 343–374.
- 1997 Az archaikus népi imádságok interetnikus kapcsolatai. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* 16–25. Veszprém – Debrecen: Laczkó Dezső Múzeum – KLTE Néprajz Tanszék.
- 2013 *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest: Kalligram.

ETÉNYI Nóra, G.

- 2014 A Német-római Birodalom és a politikai nyilvánosság a 17. században. *Világtörténet* 36. 2. 203–237.

FRAUHAMMER Krisztina

- 2012 „Olvasás által imára buzdítani”: Martin von Cochem Krisztus-életrajzá-
nak magyarországi utóélete. In Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar imaköny-
vek és imádságok*. 113–125. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem
BTK.
- 2013 „A lélek kincsei”: Tapasztalatok a természetfölöttiről Szent Gertrúd,
Mechtild és Martin von Cochem tolmácsolásában. In Bogár Judit (szerk.):
Misztika a 16–18. századi Magyarországon. 113–126. Piliscsaba: Pázmány
Péter Katolikus Egyetem BTK.
- 2014 Ami a Makulából kimaradt...: Martin von Cochem Krisztus-életrajzá-
nak pokolról és mennyországról írt fejezetei. In Báthory Orsolya (szerk.):
Menny és pokol a barokk kori ember életében. 121–134. Budapest: MTA-PPKE
Barokk Irodalom és Lelkeség Kutatócsoport.
- 2015 Makula nélkül való tükör magyarországi hatástörténete In Újfalusi Judit:
Makula nélkül való tükör [...]. (s. a. r.: Frauhammer Krisztina). 3–50. Buda-
pest: Pytheas.

FRÜHSORGE, Gotthard

- 1984 Luthers Kleiner Katechismus und die „Hausväterliteratur“. *Pastoraltheo-
logie* 73. 9. 380–393.

GALAMBOS, Franz

- 1987 *Glaube und Kirche in der Schwäbischen Türkei des 18. Jahrhunderts: Aufzeich-
nungen von Michael Winkler in den Pfarrchroniken von Szakadát, Bonyhád und
Gödre*. München: R. Trofenik. (Studia Hungarica 34.)

GAY, Peter

- 1996 *The Enlightenment: an Interpretation. The Science of Freedom*. New York –
London: W.W. Norton & Company.

GŐZSY Zoltán

- 2013 A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. szá-
zadban. In Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, népi kultúra a 18–20. századi
Magyarországon*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék.
- 2018 Az alsópapság helyzete a 18. században a pécsi egyházmegyében. In
Gőzsy Zoltán – Forgó András (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyar-
országon a 18. században*. Pécs: META Egyesület. (Pécsi Egyháztörténeti
Műhely 11.)

HOLLWERGER, Hans

- 1976 *Die Reform des Gottesdienstes zur Zeit des Josephinismus in Österreich*. Regensburg: Pustet. (Studien zur Pastoraltheologie 1.)

HORN-MELTON, James van

- 2003 *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press.

KNAPP Éva

- 2014 *Martin von Cochem Magyarországon, I. rész, Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*. Zebegény: Borda Antikvárium.
- 2016 *Martin von Cochem Magyarországon II.: Pótlások és kiegészítések az első részhez – Jó illatú kis rózsáskertek – Sigray Erzsébet Róza Jó illatú rózsáskertje*. Zebegény: Borda Antikvárium.
- 2019 *Martin von Cochem Magyarországon, harmadik rész, Baumgarten*. Zebegény: Borda Antikvárium.

KOPPITZ, Hans Joachim

- 2008 *Die kaiserlichen Druckprivilegien im Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien: Verzeichnis der Akten vom Anfang des 16. Jahrhunderts bis zum Ende des Deutschen Reichs (1806)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag. (Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv München 75.)

KOSCH, Wilhelm

- 1921 *P. Martin von Cochem der Apostel Deutschlands im Zeitalter der großen Kriege*. Gladbach: Volksvereins-Verlag. (Führer des Volkes 14.)

KÖKÉNYESI Zsolt

- 2013 Kiváltságosok az állam és a közjó szolgálatában. Joseph von Sonnenfels nemesség koncepciójáról. *Aetas* 28. 3. 60–91.
- 2016 A hasznos állampolgár képzése. Közjó és oktatás-nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában. *Történelmi Szemle* 58. 4. 519–532.

KRISTÓF Ildikó

- 1995 „Istenes könyvek – ördögös könyvek.” Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom XVII*. 67–104. Budapest: Akadémiai Kiadó.

LE GOFF, Jacques

- 1991 *Die Geburt des Fegefeuers. Vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

LEMMER, Manfred

- 1997 Haushalt und Familie aus der Sicht der Hausväterliteratur. In Ehlert, Trude (Hg.): *Haushalt und Familie in Mittelalter und früher Neuzeit*. 181–192. Wiesbaden: Albus VMA Verlag. (Albus elementar.)

LISZKA József

- 2016 *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából*. Komárom–Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

MEDGYESY S. Norbert

- 2002 Az Arany Miatyánk-ének eredetének vizsgálata. *Vasi Szemle* 56. 2. 253–277.

MIKOS Éva

- 2020 Fazekas Mihály költői és szerkesztői munkásságának folklór és populáris irodalmi kapcsolataihoz *Studia Litteraria* 59. 3–4. 160–190.

MITTERAUER, Michael

- 2003 *Warum Europa? Mittelalterliche Grundlagen eines Sonderwegs*. München: C. H. Beck.

PAMMER, Michael

- 1994 *Glaubensabfall und Wahre Andacht Barockreligiosität, Reformkatholizismus und Laizismus in Oberösterreich 1700–1820*. Wien – München: Böhlau Verlag. (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien 21.)

PÖRNBACHER, Hans

- 2002 *Schwäbische Literaturgeschichte. Tausend Jahre Literatur aus Bayerisch Schwaben*. Weißenhorn: Anton H. Konrad Verlag.

- 2005 Caspar Erhard (1670–1743), Marcus Fridl (1675–1754) und Franz Sales Gailler (1685–1766). In Weitlauff, Manfred (Hrsg): *Lebensbilder aus dem Bistum Augsburg. Vom Mittelalter bis in die neueste Zeit*. 147–161. Augsburg: Verein für Augsburger Bistumsgeschichte. (Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte 39.)

REINALTER, Helmut

- 2008 *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Wien: Böhlau Verlag.

RICHARZ, Irmintraut

- 1991 *Oikos, Haus und Haushalt, Ursprung und Geschichte der Haushaltökonomik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

SCHEFFERS, Henning

- 1980 *Höfische Konvention und die Aufklärung. Wandlungen des honnete - homme - Ideals im 17. u. 18. Jahrhundert.* Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann. (Studien zur Germanistik, Anglistik u. Komparatistik Band 93.)

SCHENDA, Rudolf

- 1970 *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910.* Frankfurt: Vittorio Klostermann. (Studien zur Philosophie und Literatur des neunzehnten Jahrhunderts 5.)

SCHNEIDER, Christine

- 1999 *Der niedere Klerus im josephinischen Wien: Zwischen staatlicher Funktion und seelsorgerischer Aufgabe.* Wien: Franz Deuticke. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 33.)

SCHMIDT, Georg

- 2009 *Wandel durch Vernunft. Deutsche Geschichte im 18. Jahrhundert.* München: C. H. Beck.

STEFFEN, Martus

- 2003 *Aufklärung. Das deutsche 18. Jahrhundert. Ein Epochenbild.* Berlin: Rowohlt.

STOLLBERG-RILINGER, Barbara

- 2006 *Vom Volk übertragene Rechte? Zur naturrechtlichen Umdeutung ständischer Verfassungsstrukturen im 18. Jahrhundert.* In Klippel, Diethelm – Müller-Luckner, Elisabeth (Hrsg.): *Naturrecht und Staat Politische Funktionen des europäischen Naturrechts (17.–19. Jahrhundert).* 103–117. München: R. Oldenbourg Verlag. (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 57.)
- 2019a *Die Aufklärung. Europa im 18. Jahrhundert.* Stuttgart: Reclam. (Reclam Sachbuch.)
- 2019b *Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie.* München: C. H. Beck.

TÓTH István György

- 1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon.* Budapest: MTA Történettudományi Intézete. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 17.)

VIDA Tivadar

- 1967 *A Makula nélkül való tükör.* *Magyar Könyvszemle* 83. 3. 250–253.

VOCELKA, Karl

- 2001 *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat.* Wien: Ueberreuter. (Österreichische Geschichte 1699–1815.)

VODOPIVEC, Peter

- 2001 Reformation and Counter-reformation in Inner Austria. A Crossroads of German and Italian Influences. In Andor Eszter – Tóth István György (ed.): *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities. 1400–1750.* 203–211. Budapest: Central European University – European Science Foundation.

WINKELBAUER, Peter

- 2004 *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter.* Wien: Ueberreuter. (Österreichische Geschichte 1522–1699. 2.)

WINTER, Eduard

- 1971 *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie.* Wien: Europa Verlag.

Források

Pécsi Egyházmegyei Levéltár

PEL.III.123. *Protocolum Parochiae Szakadátensis.*

Szakadati Német Nemzetiségi Tájház

COCHEM, Martin von

- 1712 *Das Grosse Leben Christi. Ausführliche Andächtige Und Bewegliche Beschreibung Deß Lebens und Leydens unsers Herrn Jesu Christi Und seiner Glorwürdigsten Mutter Mariae [...].* Mainz – Frankfurt: Verlag Johann Mayers und Carl Joseph Bencards.

ERHARD, Caspari

- 1740k. *Christliches Hausbuch von Christi Leben, Leiden und Glorie. Oder: Das große Leben Christi, durch ausführliche, kräftige und andächtige Betrachtungen, Erzählungen, und Gebethe. zur Erklärung und Verehrung der völligen Historie von dem sterblichen und glorwürdigen Leben unseres Herrn und Erlösers Jesu Chtisti, von seiner Haushaltung, Glorie und Herrlichkeit in seiner Kirche, jungfräulichen mutte, heiligen Freunden, und ewiges Reich [...].* Augsburg: Matt-haus Rieger und Söhne.⁵⁶

⁵⁶ Noha a kolligátumkötet címdala hiányos, de a szerző műveit a 18. században azonos helyszínen adták ki, ezért ezen bibliográfiai adatok szinte bizonyosak. Kiadásának pontos időpontja ezzel szemben csupán feltételezhető. A legutolsó engedély 1740-re datált, ám a császári nyomtatási privilégiumok alapján sem azonosítható teljes pontossággal (Koppitz 2008: 128.), de – a telepítés nagy második hulláma okán – az 1740-es évek első felében feltételezhető.

LUKÁCS Katalin

2018 „*Das Leben Jesu und Maria*” című, 1712-ben kiadott könyv restaurálása. [restauratori jelentés, kézirat]

Ament-Kovács Bence

BTK Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely, fiatal kutató

E-mail: kovacs.bence@abtk.hu

AMENT-KOVÁCS BENCE

18th century biographies of Christ as points of intersection between Hausväterliteratur spiritual literature

In this study the author scrutinizes the point of contact of paterfamilias literature (Hausväterliteratur) and spiritual literature in the early 18th century, together with their role in the life of Germans (Danube Swabians) settled in Southern Hungary, as well as in the relational system of enlightened absolutism. The works printed in the Holy Roman Empire had a constant message for the German-speaking peasantry during the 18th century. Their expression and content also corresponded to the ideas of enlightened absolutism such as the expectations of living in orderly conditions and behaving as useful citizens, nor was this foreign to the way of thinking of popular enlightenment (Volksaufklärung). Due to a delay in the introduction of the printing press in the region caused by Turkish occupation, and to tardy confessionalization, these texts were able to play the role, at certain points, of the relevant but previously missing literature of enlightenment and, in parallel with the change of forms in folk piety, they gave way to prayer books.

1. kép. Caspar Erhard (1670–1746) *Das grosse Leben Christi* művének címlapja

Egy salánki görögkatolikus asszony kéziratos imádságos füzetei

A kárpátaljai népi vallásos gyakorlatban a kéziratos imádságos füzetek¹ a 20. század második felében voltak a legnépszerűbbek. A laikus kéziratok vallásos szövegeket tartalmazó műfaja már a század elején is nyomon követhető,² de nagyobb igény használatukra a vallásellenes szocializmus időszakában alakult ki.³ A rendszerváltás után az egyházak igyekeztek ellátni híveiket hivatalosan engedélyezett nyomtatott szakrális irodalommal, mégis maradtak olyan személyek, akik ragaszkodtak a laikus vallásos funkciójú kéziratos füzetekhez. Nekik köszönhetően harminc évvel a rendszerváltás után is gazdag anyagra találhat a kutató.

Jelen tanulmányban a kéziratos imádságos füzetek írásában kiemelkedő görögkatolikus asszonyt, Sarkadi Etelkát (*1. kép*) és füzetait szeretném bemutatni.

Sarkadi Etelka 1947-ben született Salánkon. Görögkatolikus vallásosságát aktívan gyakorló asszony. Kéziratos tevékenységét hosszabb-rövidebb kihagyásokkal a 2010-es évek elejétől követem, ám végül 2021 nyara és szeptembere volt az az időszak, amikor több alkalommal is felkerestem egy-egy interjú vagy kötetlen beszélgetés erejéig. Ilyenkor leginkább a hitéről, a vallásgyakorlásáról és a kéziratos füzetekről szolt közöttünk a diskurzus. Emellett persze előkerültek a családi albumok, családtagokról, családi és közösségi hagyományokról szóló történetek, emlékek. Többször is előfordult, hogy tárgyainak rendezgetése közben megtalált egy-egy kéziratos füzetet, amelyet addig nem láttam, ilyenkor ő maga keresett fel engem. Úgy érzem, ő is örömet lelte, leli beszélgetéseinkben. Hálás, közlékeny asszony, akinek jólesik az érdeklődésem, egyben büszke arra, ha értékeli a tevékenységét.

A salánkiak, sőt a szomszédos falvak lakói is számon tartják írásos ténykedését. Kéziratos füzetei népszerűek, gyakran kérik kölcsön olvasási szándékkal. Úgy érzékelem, Sarkadi Etelka a közösségi laikus vallásgyakorlatban az egyik véleményformáló, tiszteletben álló személyiség.

Adatközlőm 16 kéziratos füzettel rendelkezik. A füzetek külső jegyeiket tekintve különbözőek. Jellemzően száznál is több oldalt kitevő, általában vonalas, négyzethálós (*vastag kockás füzet*) vagy harántcsíkos (*srégvonalas*) 12 lapos, valamint kisebb méretű, zsebnoteszbe írja a szövegeket. Elmondása szerint az unokáitól, gyerekeitől ajándékba kapott, néha saját maga által vásárolt füzetekbe, noteszekbe ír, de gyakran csak különálló lapokra, amelyeket (a füzetek méretétől

1 „A vallásos életet élő, búcsúba járó imádkozó asszonyok a ponyvanyomtatványokból másolt, a szájhagyományban lejegyzett imákat füzetekben gyűjtötték össze.” (Keszeg 2008: 360.)

2 A legrégebbi általam megvizsgált kéziratos imádságos füzetet 1914-ben írták.

3 Kész 2019: 123.

függően akár összehajtogatva) belehelyez a kéziratos „imádságos könyvekbe”.⁴ A vallási témájú szövegeinek lejegyzésében nem zavarja, ha az unokáktól származó, az iskolában általuk már nem használt füzetek dizájnya modern, versenyautót vagy kihívó öltözeteket viselő hírességeket ábrázolnak, sőt az sem, ha valamelyik füzet címlapján szereplő modellnek az unokái szakállat, bajuszt rajzoltak. Nagyon ritka esetben dob ki írásra alkalmas papírt, igyekszik felhasználni minden fecnit. A teleírt, de már elrongyolódott írott vagy nyomtatott szövegeket a vallási vonatkozású tárgyakhoz hasonlóan nem dobja el, igyekszik azokat „restaurálni”, sokszor egészen kreatív és sajátos módon (2. kép). Például, a leszakadt vagy olvashatatlanra kopott (írott vagy nyomtatott) részeket leragasztja a megfelelő méretre vágott fehér papírdarabbal, aztán újraírja a hiányzó szöveget. Lengyel Ágnes hívja fel a figyelmet arra, hogy a ponyvanyomtatványok preparálása esetében milyen gazdag a háztartásban található felhasznált anyagok tárháza.⁵

Az imádságos füzeiteiben található szövegek rendkívül nagy száma, valamint műfaji sokszínűsége miatt, nem a szövegtani szempontú elemzést tartottam elsőrendűnek. Elsősorban a kéziratos füzetek pszichológiai és szociológiai szempontú interpretálásával próbálkoztam, különösen fókuszálva a füzetek szerepére az egyén imaéletében, mindennapi szakrális tárgyhasználatában, a kéziratok közösségekben betöltött szerepében.

Az adatközlő már gyermekkorában kitűnt azzal, hogy amit számára érdekesnek tartott, egy saját füzetbe lejegyezte. Környezetében az ő emlékvessző füzei váltak a legismertebbekké.⁶ Édesanyja református vallású volt, s bár édesapja válását követve görögkatolikusnak keresztelték, gyerekkorában mindkét felekezet templomába járt, a családban mindkét vallás ünnepeit megülték. Görögkatolikus családba ment férjhez, gyerekei szintén görögkatolikusok. Füzeiteit egy súlyos betegségből felgyógyulva kezdte el írni. 1980-ban egy deréktáji idegbecsípődés miatt időlegesen lebénult. Akkor fogadalmat tett, hogy ha legalább olyan mértékben felgyógyul, hogy a két kiskorú gyermekét fel tudja nevelni, sosem hagyja ki a vasárnapi templomi szertartásokat, ünnepek alatt sosem végez fizikai munkát. Fogadalmát igyekszik szigorúan betartani. Azóta csupán betegség miatt volt távol a szertartásokról. A munkatiltalmat két esetben szegte meg, de úgy érzi, mindkétszer meg is bűnhődött érte.⁷ Aktívan részt vesz a közösség mindennemű vallásos gyakorlatában. 2006 óta zsoldárólvasó, a település rózsafüzér társulatának⁸ oszlopos tagja.

A rendszerváltás után kezdte el az „imádságos könyvek” írását. Az első vallási vonatkozású kéziratos füzetét 1991-ben kezdte el írni. Motivációként több okot is említett: a vallásos szövegek iránti szeretetet, tiszteletet és a gyermekkor óta benne élő írásbeli rögzítési vágyat. Mivel édesanyja református vallású volt, így

4 Terepmunkám során adatközlőim nem füzetként definiálták a szakrális szövegeket tartalmazó gyűjteményeket, általában imádságos könyvet említettek.

5 Lengyel 1999: 173.

6 Az írás motivációjáról lásd Keszeg 2008: 154.

7 A fogadalom megszegésének történetét, és az azt követő isteni eredetűnek hitt büntetést leírta az egyik kéziratos füzetében.

8 A rózsafüzér társulatokról lásd Báth 1990.; Sz. Gazda 2004.; Iancu 2013: 274–276.

nem örökölt tőle görögkatolikus szakrális kiadványokat, s a beszélgetéseink során úgy tapasztaltam, mindez frusztrálóan hatott rá. Úgy érezte, a vallásos szövegek írásával kifejezheti háláját azért, amiért betegségéből felgyógyult, felnevelhette a gyermekeit. Miután gyermekei felnőttek, a család ellátása már nem rótt rá annyi terhet, több szabadideje maradt. Elmondása alapján az írás megnyugtatta, lelki békét hoz számára.

A kéziratos füzetek gyakori kölcsönkérése a salánkiak és a szomszédos falvakban élő lakosok részéről, olvasás, átírás céljából, annak bizonyítéka, hogy igény van a kéziratos füzetek által közvetített szövegekre. A legnépszerűbbek azok a kéziratok, amelyekben az adatközlő a csodás történeteket, az égből jövő szent leveleket írja le, de az imádságokat, énekeket tartalmazó füzeteket is gyakran kölcsönkérlik tőle. Jóllehet, Sarkadi Etelka isteni felajánlásként tartja számon a füzetek írását, kölcsönadását, beszélgetéseink alkalmával mindig büszkeséggel emlegette, hogy hányan megköszönték neki a szép imádságokat: *„Monták a múltkor is, hogy köszönik szépen, milyen szép imácsságok, csodálatos történetek. Köszönik. Én örülök neki, hogy tudok ilyet adni, a Jóisten panaszképpen ne vegye!”* A szövegek terjesztésében bizonyos helyzetekben ő maga is részt vesz.⁹ Rendszeresen jár beteglátogatóba. Ilyenkor az üzletben vásárolt, vagy otthon készített finomságok mellé imádságokat, csodás történeteket is másol, s azt adja ajándékba a betegeknek. Örömmel említette, hogy a visszajelzések mindig nagyon pozitívak: *„Nagyon köszönik nekem. Meg hallottam vissza, hogy dicsekedtek vele, milyen szép imácsságot kaptak, hogy az mennyire jó vót, segített.”*

Sarkadi Etelka kéziratos füzeteinek vizsgálata szempontjából fontos a füzeteknek az élettérben való elhelyezése. A lakóházon belüli kultikus tér elemzésével már Gunda Béla is foglalkozott, aki éles határvonallal különíti el a kultikus és a profán teret a lakóházon belül.¹⁰ Pócs Éva, aki saját és Bartha Elek¹¹ kutatási eredményeit is felhasználta, arra a következtetésre jutott, hogy: *„[...] a lakóház Gunda és Csilléry leírta kettős tagolódása csak bizonyos szempontból és bizonyos helyeken működik, a rendelkezésünkre álló magyar adatok alapján nem lehet abszolutizálni egy kultusszal és munkával fémjelzett szent és profán térfél létét.”*¹² Sarkadi Etelka általam vizsgált élettérében is helytálló Pócs Éva megfigyelése: ebben az esetben is a profán és a szakrális tárgyak keveredése jellemző. Sarkadi Etelka lakásában a szakrális kéziratos füzetek a térben eléggé kiemelt helyen, az üveges vitrin alsó polcán helyezkednek el, a nyomtatott szakrális szövegeket hordozó irodalommal együtt.¹³ E vitrin többi polcán helyet kapnak még edények (pohárkészlet, fazekak, bontatlan csomagolású kancsó), művirágcsokor, családi fotók és Jézust vagy a Szent Családot ábrázoló lapok, szobrok. Egy műanyag tasakban lévő néhány füzetet a zárt szekrényből legutóbbi látogatásunk

9 Az imádságok szövegeinek átadásáról, a kilenced típusú imák átadásának olyan módjáról ír Iancu Laura, amikor e fogadalmi imák terjesztésére vonatkozó leírásról nem is tud az adományozó: Iancu 2013: 169–170.

10 Gunda 1961: 247.

11 Bartha 1984.

12 Pócs 2007: 384.

13 A szakrális tárgyak térbeli elhelyezéséről lásd még Pozsony 1997.

idején vett elő, mert aznap adták vissza neki a szomszéd faluból (Mátyalfváról) az átírára és olvasásra kölcsönként füzeteket, amelyeket elmondása szerint még nem volt ideje a helyükre rakni. Szavai szerint: „Sokszor elkérlek olvasni, átírni. Vót, aki már kéccer is kőccsön kérte, hogy hadd olvassa.” Az élettérben elfoglalt központi helyüket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Sarkadi Etelka kéziratos szakrális füzetek kiemelt szerepet töltenek be az életében és a mindennapokban is aktív használatban vannak.

Az adatközlő a füzeteket vasárnap és ünnepnapokon írja. Ennek egyik magyarázata az, hogy a fentebb említett betegségében tett fogadalma szerint e kiemelt napokon betartja a fizikai munkától való tartózkodást, tehát van rá ideje. Másrészt megfigyelhető, hogy az írás aktusa számára különleges rítus. A szobájában lévő egyetlen asztalt ilyenkor teljesen szabaddá teszi, figyel arra, hogy makulátlanul tiszta legyen, és néha ülve, néha könyökére támaszkodva, az asztalra hajolva, álló helyzetben ír. Fontos számára, hogy a településen ilyenkor, ünnepek idején, a látványos és zajjal járó munkálatok szünetelnek, tehát még ez sem zavarja az elmélyülésben. Saját szavai szerint: „Amikor irom ezeket a szép imákat, énekeket, mondom is magamba, hangosan. Mintha imádkoznák. Akkor utána olyan jó a lelkemnek is.” Mindez arra utal, hogy tulajdonképpen ünnepélyes, rendkívüli, szakrális eseményként éli meg az írást.

A füzetek szövegeinek forrását a legtöbb esetben nem tudta megnevezni. „Én is sokat kéregettem, akiknek vót. Pilipkó Margit nénitől. Most is várom Zoltán Erzsikétől. Neki van egy szép története Szent Józsefről. Azt át fogom írni.”¹⁴ Itt szembesültem azzal a problémával, hogy nem különíti el a nyomtatott kiadványokat a kéziratos füzetektől. Többször nem sikerült tisztáznom, hogy a *könyv*, amelyikből átírta az adott szöveget, melyik kategóriába tartozik. Arra is rá kellett jönnöm, hogy nem veszi jó néven, ha a forrás iránt érdeklődöm. Az általa leírt szöveget már a sajátjának tekintette, még akkor is, ha bizonyos esetekben a ponyva belső lapjáról még a kiadót, a kiadás évét és az ott feltüntetett többi adatot is szöveghűen átmásolta saját kéziratos füzetébe (3. kép).

A füzetek szövegkorpusza nagyon változatos, mégis megtalálható bennük bizonyos globális műfaji–tematikai kohézió, azonban ezt a besorolás szempontjából általam sokszor erőltetett egységet bármikor megtörheti egy az addigiaktól eltérő szakrális műfaj vagy profán szöveg. Nem tudatos montázstechnika érvényesül bennük. Például a rózsafüzér imákat tartalmazó füzetben olvasható a *Nyugdíjas himnusz* és a *Szózat* is.

A füzetek elemzése szempontjából fontosnak tartottam megvizsgálni a használat gyakoriságának kritériumait is. Két füzet a mindennapi imagyakorlatban tölt be kiemelkedő szerepet.

Az egyik ilyen a halott emlékére olvasott zsolnároskönyv,¹⁵ az 1. számú, amelyet 2002-ben fénymásoltatott és köttetett be. Azóta a fénymásolt betűk megkoptak,

14 Az adatközlő beszélgetéseink során rendszeresen megemlítette, hogy édesanyja református volt, s ma is érzi a teljes belenevelődés hiányát: „Ha valamit nem tudok, meg szoktam kérdezni az igazi görögkatolikusoktól.”

15 A zsolnárokról a népi vallásosságban lásd Barna 2016: 43–59.

s ő tollal, a betűk nyomán szinte újrairta, megerősítette a szöveget (4. kép). Azért foglalkozom vele a kéziratok között, mert Sarkadi Etel az egyoldalásra fénymá-solt papírlap nyomtatott szöveget nem tartalmazó oldalára imákat, énekeket írt, más nyomtatványokból kivágott szakrális tartalmú szöveget ragasztott. 2006 óta, amint azt a könyv első oldalán kézírással is jelzi, elvállalta, hogy ő is tagja lesz annak a csoportnak, amelynek tagjai virrasztáskor zsoltárt olvasnak. Ez a szertartás mintegy ötórányi időintervallumot tölt ki. Mivel gyakran betegeskedik, előfordul, hogy nem tud elmenni a halottas házhoz személyesen, ilyenkor otthon végzi el a szertartást. A füzet belső borítóján *Ima a Szűzanyához* címmel jelzett imaszöveg olvasható. Majd különböző kereszttypusok megnevezése és sajátkezü rajza látható: *Jézus Keresztje, pátriárkák keresztje, pápához tartozó kereszt, pravoszláv kereszt*. Az utolsó sorban Sarkadi Etelka azt a dátumot jelzi, amikor zsoltárolvasó lett: „2006-tól elvállaltam az olvasást”. A következő lapon a könyv fénymásolásának időpontja, a tulajdonos neve és egy: *Első az Isten, második az ember* kezdetű laikus versformában írt bölcelet található. A továbbiakban a nyomtatást nem tartalmazó oldalakon kézzel írott halottas énekek, imák, rózsafüzér imádságok, az Arany ABC, illetve más nyomtatványokból kivágott és beragasztott szövegek olvashatóak. A könyv minden oldala telítve van.

A rózsafüzér imádságokat felsorakoztató, általam vizsgált 2. számú füzet is mindennapos használatban van. Sarkadi Etelka 2000-ben lett a salánki társulat tagja.¹⁶ Elmondása szerint, addig is nagyon tetszett neki, amikor a templomban imádkozták a rózsafüzért. Amikor először felkérték, hogy mondjon el egy tizedet, megijedt, nem tartotta magát még késznek erre a nagy feladatra. A szövegek, énekek nagy részét azonban már lejegyezte. Mikor belépett a társulatba, már elkészítette a saját kéziratos füzetét is. A rózsafüzér imádságokat, énekeket tartalmazó füzetét átírta a lánya részére, aki nem tag, de szeretete volna, ha megmarad neki emléke. Azonban ezt a példányt a helyi görögkatolikus parókus elkérte tőle, mivel Sarkadi Etelka szégyellte visszakérni, ezért 2021-ben újra lejegyezte.

A rózsafüzér minden nap a reggeli imádságának alapvető része.

Ahogy szépen felkölök reggel, ojan öt órakor, Az ágyba kezdem mondani a rózsafüzért. A rózsafüzérve' kezdem. Mekkezdem, ami rám van a titok mérve. Azt a rózsafüzérek, végigmondom, akkoutána a családomér. Ötször mondom el. A családér'. Miklósékér', lányoméker', az unokámékér', Joniékér', Évikékér', akkor még a hugoméker', aki Mátészalkán lakik.

2013-tól minden reggel ezzel a szertartással kezdi a napot, amely időben kb. másfél órán keresztül tart.

A rózsafüzér társulat tagjai minden hónap első péntekjén áldoznak, gyónnak. Vasárnap titkot váltanak és a templomban a mise előtt, az *utrennye* után mondják a rózsafüzért. Beszélgetésünkkor Etelka sajnálatát fejezte ki, amiért újabban rövid idő marad a két szertartás között: „Vagy két tizedet, ha elmondunk”. A koronavírus-járvány óta már virrasztáson nem imádkozzák a rózsafüzért. Sarkadi Etelka

16 A rózsafüzérről és a rózsafüzér-társulatról lásd Iancu 2013: 263–276.

viszont rendszeresen péntekenként áldoz és gyón. E tevékenysége a településen többször is szóbeszéd tárgya lett, de egy látomás megerősítette ennek pozitív voltáról, amint azt a 2011-es (alábbiakban 5.) kéziratos füzetében le is ír:

2007-ben gondoltam magamban [...] Mert hogy én azt előre elhatároztam, hogy ha betöltöm a hatvan évét akkor rendszeresen gyónok és áldozok, de hogy szurkálgattak [...] hát változtatni akartam. De álmomban a Szűzanya megjelent nekem az Ajtóban és szólított a nevemen Etu gyere folytasd tovább ne hagyd abba. És én azóta folytatom, ameddig a Jó Isten megengedi nekem [...].

A füzet formailag egy bőr fedőlappal bevont notesz, lapjainak száma 325. A kezdő oldalon Salánkon valaha szolgálatot teljesített görögkatolikus papok neve és szolgálati idejük évszáma olvasható 1775-től kezdődően, majd egy bejegyzés arról, hogy a *Hiskegy* imát kétezer évvel ezelőtt Szent Miklós püspök írta. A továbbiakban egy külön, nem a noteszbe tartozó lapon, a *Szózat* szövege olvasható. Szent-Gály Kata *Keresztúton* című verse *Kereszthimnusz* címmel jelenik meg. Majd a nyugdíjas himnusz, reggeli ima, esti ima, szülőkért mondott ima, majd Páter Pio atya magyarokról szóló próféciaja, II. János Pál pápa imája. Ezen változtatott műfajú szövegek után kezdődnek a rózsafüzér imádságok, énekek, amelyet a *Szűz Mária olvasójához* című ének vezet be. A továbbiakban a rózsafüzér otthoni elmondásra, titoksorsolás után, együtt a társakkal a templomban, jeles ünnepek (pl.: nagybőjt) alkalmával mondott szövegei és énekei következnek.

Az általam vizsgált 3. kéziratos füzetben (1993) nagyrészt ponyvanyomtatványokból átmásolt verses történeteket találunk: *Ahaverus, vagy a Jézus által megátkozott örökké élő zsidó; Pilátus halála; Csodatörténet Szűz Mária gyűrűjéről vagy csodatörténet az oltárszentségtelenítő királyné büntetéséről; A szent család futása*. A továbbiakban A segítő Szűzanyához és Szent Józsefhez szóló ima után az *Aranymiatyánk* és a *Fehér rózsza Mária* című ima következik. Az *Arany Miatyánk* két szövegváltozatból az egyik szöveg a *Mária álma ima*, amelyet Erdélyi Zsuzsanna a ponyvairódalomból származtat, és arról ír, hogy a népi megnevezése lehet *Mária álma, Aranymiatyánk, Hét mennyei szent zár imádsága*.¹⁷ Sarkadi Etelka 3. számú füzetéből való szöveget Erdélyi Zsuzsanna Nagyberényben, Babos Jánosnétól lejegyzett alapimádság néven is definiált imádságszövegének egyik változata, amelyet a kutató egyértelműen keresztény tudatformájú-funkciójú szövegek között helyez el.¹⁸ A salánki szöveg érdekessége, hogy az archaikus imákban található záradék, amely az imamondásért ígért jutalom, már a szöveg elején megjelenik, bár befejezetlen formában (hiányzik a jutalom konkrét megnevezése), hogy aztán a szokásos módon legyen olvasható az ima végén. Az imában megtalálhatóak azok a motívumok, amelyek az Erdélyi Zsuzsanna által lejegyzett szövegváltozatban is: a keresés-motívum, a mutronfa, Szent Lukács evangélista, a krisztusi szenvedés-motívum stb.

¹⁷ Erdélyi 1999: 360.

¹⁸ Erdélyi 1999: 269.

A 2005-ben írt 4. számú kéziratossá füzet négyzethálós, lapjainak száma 180. A kézirat fedőlapjának belső oldalán a Salánkon 1717–2009 között szolgáltatott teljesítő görögkatolikus papok névsora, egyeseknél fel van tüntetve szolgáltatási idejük kezdetének, illetve haláluknak az évszáma is. Az első három oldalon öntőima olvasható. Az egyik rokona (a testvérbátyja anyósa) rendszeresen megöntötte, mert gyakran lett rosszul. Az öntéstől megnyugodott. Azért írta le az öntőimát, hogy ő is tudja végezni a cselekményt a saját családtagjai, ismerősei részre. Igény esetén napjainkban is önt.

Azokban a közösségekben, ahol még napjainkban is hisznek az ígészet erejében a bajok magyarázataként, ott elevenen él a rontás elhárító, gyógyító cselekmény közben mondott ráolvasás. A hagyományos népi gondolkodásmódban az egyén lelki, szellemi világában váratlanul bekövetkezett, a közösség számára racionálisan megmagyarázhatatlan negatív változás valamilyen ártó cselekvés működéseként jelenik meg. A kórok megállapítása a legtöbb esetben rontásra irányul. Kárpátalján napjainkban is intenzív a rontás különböző változataiban való hit. A hagyományos gondolkodásban a legismertebb és legelterjedtebb lelki-szellemi elváltozásokat okozó rontás legismertebb szegmense: *megigézték, megverődött*.¹⁹ A negatív, ártó hatalmak ténykedését már a gyermek megszületésétől próbálják elhárítani különféle eszközök segítségével: piros szalagot tesznek a gyermek kezére, a látogatók megköpdösik, tollseprűt tesznek a feje alá stb., ha azonban az elhárító cselekmény nem hatásos, szinte minden családban ismerik és tudják alkalmazni a hagyományos gyógymodot: a szenes vizet. Ha azonban súlyos az eset, a viasszal öntést gyakorolják. Ezt a gyógymodot nem mindenki tudja elvégezni, de az ugocsi falvakban még napjainkban is szép számmal találunk olyan specialistát, aki viasszal önt. A mágikus cselekmény hatását közvetlenül ijedés és szemverés ellen alkalmazzák, de mivel hitük szerint mind az ijedés, mind a szemverés több kór oka is lehet, ezért több, főként pszichés eredetű kórokdgnosztika esetén alkalmazzák e terápiát. Az öntés folyamat materiális része általában egységes: viaszt melegítenek, majd háromszor, kilencszer (a szenvedő állapotának súlyosságától függően) kiöntik a forró viaszt egy szentelt vízzel²⁰ megtöltött tányérba, ahol megjelenik a különféle alakzat, amely az ígészre, illetve az ijedelem, a rontó személyére vagy tárgyra utal. A mágikus cselekmény szerves része a közben mondott *öntőima*, amelyet az *öntőasszony* verbális automatizmusban mond. Van azonban olyan is, amikor az ima leírt változatát olvassák. Az alább közölt szöveget és variánsait alkalmazzák még napjainkban is öntőimaként, általában gyermek *megrontása* esetén. A cselekmény kezdetén és végén elmondanak még három *Miatyánkot* és három *Üdvözlégyet*. A Sarkadi Etel füzetében olvasható *öntőima* szövege bár nem található az általam ismert szakirodalmi tételekben, de egyes motívumai Erdélyi Zsuzsannánál fellelhetőek például a *végyszent lelket*

19 Az ígészs hiedelemkör gazdagsága maga után vonta a szerteágazó szakirodalmat. Például: Gönczi 1905: 346.; Gönczi 1902: 78.; Füvessy 1998: 260–263.; Takács György írja: „A székeleyek és csángók hitvilágában az ígészet, ígészet a betegségét okozó rontások egyike [...]”. Lásd Takács 2015: 9.

20 A görögkatolikusok, a római katolikusok és a görögkeleti vallásúak Kárpátalján általánosan tartanak otthonukban szenteltvizet, amelyet vízkeresztől vízkeresztig tárolnak. Az előző évről megmaradt szentelményt a kútba öntik. Lásd még Varró 1997: 426–430.

felszólítás,²¹ a szenvedés-motívum, valamint a csodás erővel bíró keresztfa alá omló Jézus piros vére és verejtéke,²² amely az ördögöt is megrontja, az ártatlan kisdéd szívét megtisztítja.

A vizsgált füzetben a továbbiakban megjelennek a szakirodalomban szent leveleként definiált szövegek, amelyek erősítik a hitet: ha az olvasók betartják a vallási előírásokat, bűnbocsánatot nyernek.²³ A transzcendenssel való kapcsolattartás igényét pótolják. Lengyel Ágnes a szent levelekkel foglalkozó egyik tanulmányában²⁴ olyan szövegeket mutat be, melyek Jézus Krisztushoz köthetők. Bálint Sándor szerint: „[...] kétségtelenül a hit tiszteletreméltó túlzásaiból fakadnak, azonban közel jártak a babonákhoz”.²⁵ Sarkadi Etelka 2005-ben írt füzetében két helyen található meg *Szűz Mária levele* és a *Levél, melyet a mi Urunk, Jézus krisztus az egekből alábocsátott*.

A 2011-ben írt 5. füzetében imák, népi énekek mellett saját magával megtörtént eseményeket, csodákat, álmait rögzíti *„Most magamról írok néhány történetet ami velem történt. Hát mi az ha nem csoda”* – írja a felvezetőben, a lezárásban pedig az álmainak beigazolódását hangsúlyozza: *„Hát ez történt velem ezidáig meg sok minden kisebb dolgokat amikor megálmodok van úgy hogy egy hétre vagy később de mindig beteljesedik.”* A csodák között a következő kezdetű történeteket jegyzi le: *„A férjem gyűrűjéről; A kacsa története; Egy álom Krisztus urunk gyermekdeden jelent meg nekem...; 2005-ben történt. Felmentem a temetőbe...; 2007-ben gondoltam magamban...; 2008 láttam a halált a kaszával; 2011 tavaszán álmomban nagyon beteg voltam...; Másik alkalomkor álmomban nagy sárban jártam...”*

Sarkadi Etelka kéziratos imádságos füzeteinek különböző szempontú vizsgálata a továbbiakban kerül sor. A kutatási eredmények reményeink szerint megfelelő alapot biztosítanak majd a további összehasonlító elemzésekhez. Összegzőként elmondhatjuk, hogy a kéziratos imádságos füzetek kutatásának szélesebb körű kiterjesztése és mélyítése jövőbeni ígéretes eredményekkel kecsegtető feladata a Kárpátjára irányuló néprajzi kutatásoknak.

21 Erdélyi 1999: 520.

22 Erdélyi 1976: 163–174.

23 Molnár 1986: 423–426.

24 Lengyel 2003: 243–256.

25 Bálint 1943: 117–118.

Irodalom

BÁLINT Sándor

- 1943 *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből.* Budapest: Veritas.

BARNA Gábor

- 2016 Zsoltárok a katolikus népi vallásosságban (19–20. század). In Bihari Nagy Éva – Marinka Melinda – Keményfi Róbert – Kavecsánszki Máté (szerk.): *Díptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére.* 43–59. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. (Studia Folkloristica et Ethnographica 65.)

BARTHA Elek

- 1984 *Házkultusz – A ház a magyar folklórban.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. (Studia Folkloristica et Ethnographica 14.)

BÁRTH János

- 1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In Dömötör Tekla (főszerk.) – Hoppál Mihály – Barna Gábor (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* 331–424. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GÖNCZI Ferenc

- 1902a A villámlás, mennydörgés és mennykő a göcseji nép hiedelmében. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* 3. 65–79.
- 1902b Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji népnél. *Ethnographia* 13. 78–84., 128–132., 214–224.
- 1905 Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji és a hetési népnél. *Ethnographia* 16. 345–361.

GUNDA Béla

- 1961 A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei* 17. 247–268. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ERDÉLYI Zsuzsanna

- 1976 *Hegyet hágek, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető Kiadó.
- 1999 *Hegyet hágek, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Pozsony: Kalligram Kiadó.

IANCU Laura

- 2013 *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat.* Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.

KESZEG Vilmos

- 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet.* Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság.

KÉSZ Margit

- 2019 *Archaikus népi imádságok az egyéni vallásgyakorlatban a 21. századi Kárpátalján.* In Tánczos Vilmos (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról.* 113–130. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság.

LENGYEL Ágnes

- 1999 *A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről.* In Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór.* 160–182. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7.)
- 2003 *„...Én Jézus Krisztus magam tulajdon isteni kezemmel írtam...” Égi levelek, látomásban közvetített imádságok a palóc népi vallásosságban.* In Barna Gábor (szerk.): *„Oh, boldogságos Háromság” Tanulmányok a Szent-háromság tiszteletéről.* 243–256. Szeged: Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó.

MOLNÁR Ambrus

- 1986 *A hajdúhadházi Szent Emberek és Szent Asszonyok Társasága.* In Tüskés Gábor (szerk.): *„Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* 418–443. Budapest: Magvető Kiadó.

PÓCS Éva

- 2007 *Kultusz, emlékezet, dekoráció. A házbelső díszítése Gyimesközéplekon.* In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra.* 382–410. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Folklór a magyar művelődéstörténetben.)

POZSONY Ferenc

- 1997 *Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai.* In Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról.* 240–247. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5.)

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

- 2004 *A Rózsafüzér Társulatok hatása egy falu életére.* In S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Konferencia Pápán 2002. június. II.* 161–166. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

TAKÁCS György:

- 2015 *Angyalok csenditénék. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről.* Budapest: Magyar Napló.

VARRO Ágnes

1997 Szentelmények, szakrális tárgyak, szent helyek szerepe a népi orvoslásban Fejér megyében. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* 426–430. Veszprém – Debrecen: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma – Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke.

Kész Margit

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens

E-mail: kesz.margit@kmf.org.ua

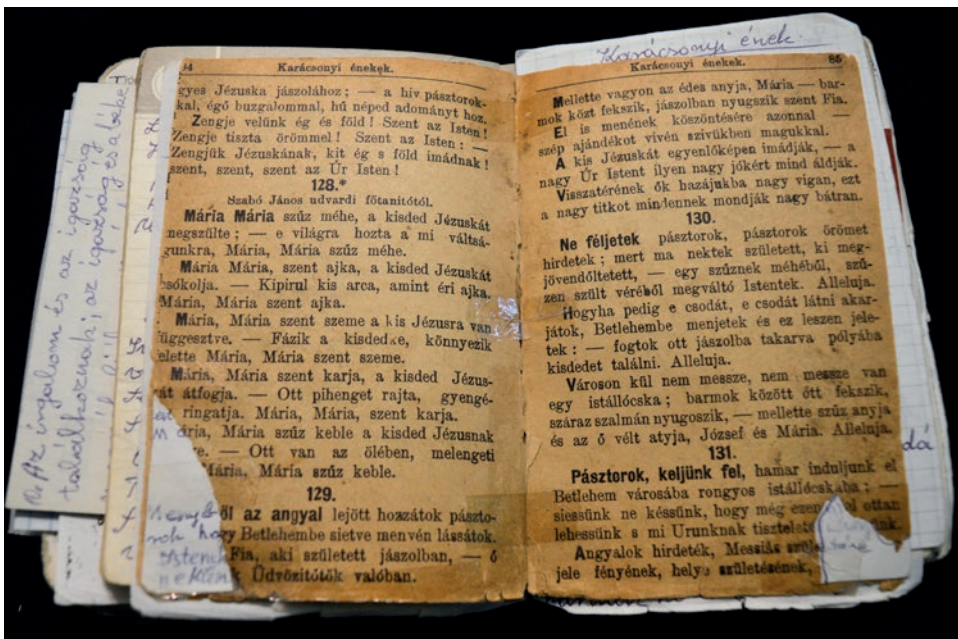
MARGIT KÉSZ

The hand-written books of prayer of a Greek-Catholic woman from Salánk

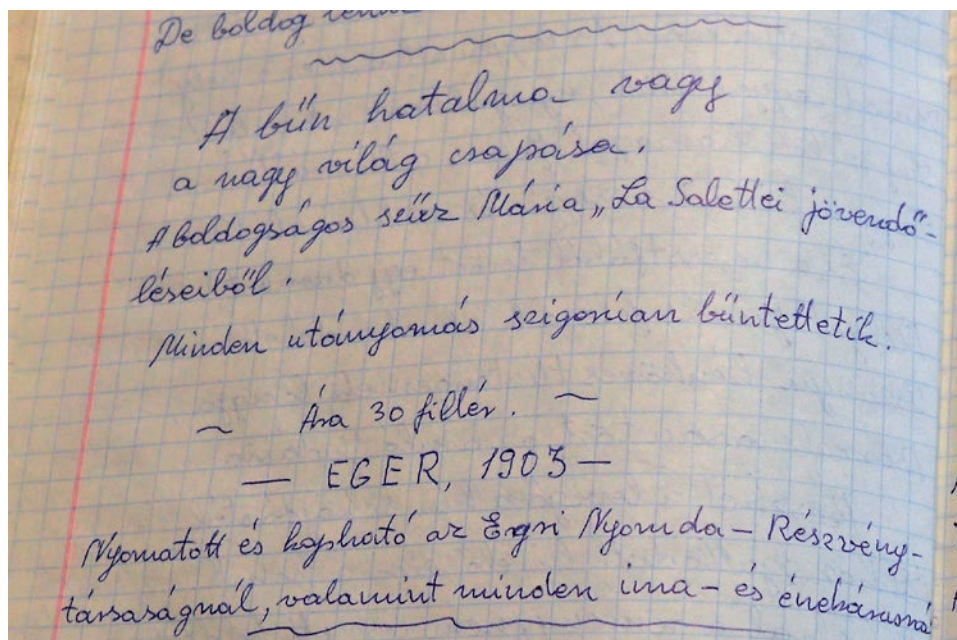
In the present study, the author undertakes to examine the sacred handwritten booklets of Etel Sarkadi, a Greek Catholic woman from Shalank. 16 booklets were analyzed. The textual corpus of the booklets is very diverse, yet they show an overall cohesion in terms of genre and theme. The study does not focus on the traditional text-centred analysis of text corpora, but is formulated from the perspective of textual pragmatics, focusing on the role of booklets in the individual and communal prayer life of the informant and on the daily use of sacred objects. The role of booklets in the community, the reasons for writing, and the general thematic presentation of the text corpus also form part of this analysis.

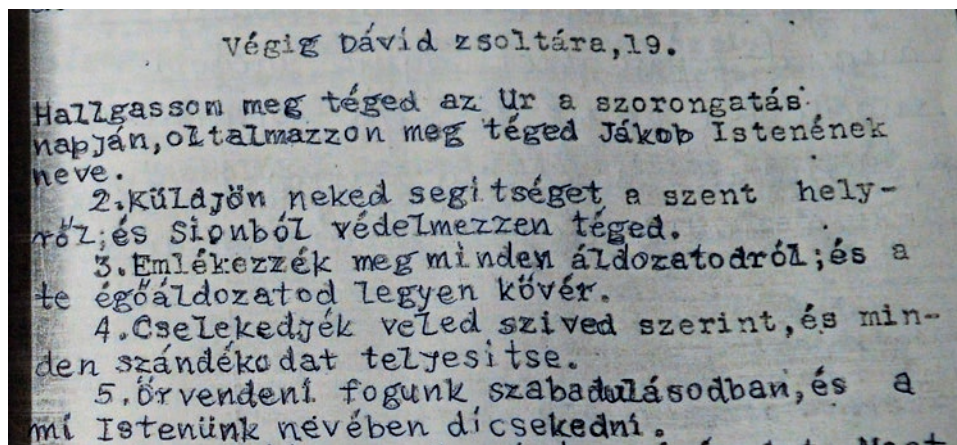
1. kép. Sarkadi Etelka, Salánk, 2021, Kész Margit felvétele

2. kép. Sarkadi Etelka kéziratos füzetek, 2021, Kész Margit felvétele

3. kép. Imaszöveg Sarkadi Etelka kéziratos füzetében, 2021, Kész Margit felvétele

4. kép. Imaszöveg Sarkadi Etelka kéziratos füzetében, 2021, Kész Margit felvétele

Egy felcsíki falu közösségi imaalkalmai

Nagyböjti paraliturgikus imagyakorlatok Csíkszentdomokoson

A Csíki-medence, és ezen belül Felcsík Székelyföld azon területe, amelyet a mai napig az egységes katolicizmus, valamint hagyományos és nagymértékű vallásgyakorlat jellemez.¹ Csíkszentdomokosra, Felcsík legnagyobb kiterjedésű és legnépesebb falujára² ez hatványozottan érvényes. A vasárnapi misehallgatásnak, valamint az egyházi év fontosabb ünnepei megülésének a falu többsége manapság is jelentőséget tulajdonít. Mind egyénileg, mind közösségileg rendszeresen misét mondatnak halottaikért, vagy esetenként az élőkért, új élethelyzetek kedvező alakulásáért, nehézségek megoldódásáért. Liturgikus szokásai között fellelhetők olyanok is – mint például az adventi hajnali misék, a *roráték*, a Szent Márk napi búzaszentelő körmenet, vagy a húsvéti szent három napon énekelt Jeremiás siralmi, más néven *lamentációk* –, amelyeket a szomszédos településeken kevesen, vagy egyáltalán nem őriztek meg. Az erőteljes egyházas vallásgyakorlat mellett gazdag paraliturgikus kultuszformákkal rendelkezik, amelyeket több vallási közösség – Skapuláré Társulat, Kamilliánus Családok, Házasság Hétvége, Élő Rózsafüzér Társulat – tart életben. A legnagyobb múlttal³ és létszámmal,⁴ legszerteágazóbb tevékenységgel a Rózsafüzér Társulat rendelkezik, amelynek napjainkban is több mint 40 csoportja van, de nem egyforma aktivitással működnek. Imádkozási alkalmakat az emberi életfordulókhoz (születés, házasság, halál), valamint az egyházi év ünnepeihez, böjti időszakaihoz (Szent Antal napja,⁵ nagyböjt, advent⁶) kapcsolódóan, továbbá a közösségek tagjainál fellépő krízishelyzetek (betegség, megpróbáltatások) esetén szerveznek. A továbbiakban az egyházi év böjti időszakainak, és ezen belül is a nagyböjt paraliturgikus imaalkalmainak bemutatásával és összehasonlító vizsgálatával kívánok röviden foglalkozni.

1 Fejes Ildikó egy 2010-ben végzett kvantitatív szociológiai vizsgálattal igazolta, hogy a csíkiak valóságosabbak, mint más térségek lakói. A mai napig egy „premodern”, hagyományos vallásosságot képviselnek, amit a konzervatív értékrend és a hagyománytisztelet jellemez (Fejes 2018).

2 2011-ben a falu lakossága 6110 fő volt, ebből 5908 fő (96,7%) római katolikusnak vallotta magát. Magyarok a lakosság 96,7%-a tartotta magát, azaz 5906 fő. Az adat forrása: www.recensamanroman.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidentastructura-etnica-si-confesionala/ (letöltés: 2021.10.13.)

3 Egy 1902-ben készült egyházmegyei összeírás szerint már a 20. század elején működött a faluban 220 taggal. GYÉL. Püspöki (Érseki) Hivatal iktatott iratai (1224) 1729–2000 1061. doboz. 23 csoport. 1803/1902.

4 1996-ban a falu női lakosságának 50%-a volt Rózsafüzér társulati tag. A férfiak nagyon kis mértékben, 1%-ban képviseltették magukat a szervezetben (Fábián 2005: 418.).

5 Szent Antal napja fogadott ünnepe a falunak, van olyan csoport, amely előtte kilencedet végez. A falu Pádúai Szent Antalhoz kapcsolódó kultuszáról bővebben lásd Fábián 2018b: 109–113.

6 Az advent utolsó időszakában Szállást keres a szentcsalád kilencedet végeznek.

Csikszentdomokos nagyböjti közösségi imahagyományába résztvevő megfigyelőként először 1996-ban kaptam rövid betekintést. Akkor egyetlen csoport nagycsütörtöki, záró imaalkalmán vettem részt. A részletesebb vizsgálódás jóval később, több évtized elteltével valósult meg. 2017-ben és 2018-ban tíz olyan ima-közösséget sikerült feltérképezni és felkeresni,⁷ amelyek paraliturgikus imaalkalmakat szerveztek ezekben az években a nagyböjt ideje alatt. A hamvazószerdán kezdődő 40 napos időszakban a többség heti egy, két közösség heti két ájtatosság megtartására vállalkozott, ami csoportonként 6+1, illetve 12+1 alkalmat jelentett.⁸ Az ima-összejövetelek több héten át tartó ismétlődései és változatos kezdési időpontjai (9, 14, 15, 17, 19, 22 óra) lehetőséget adtak arra, hogy mind a tíz csoporthoz legalább egyszer, némelyekhez pedig többször is eljuthassak. Így az említett három évben, összesen 18 nagyböjti imaalkalmon sikerült részt vennem.⁹ A falu két katolikus imaházában (Bánosban és Sáros úton), valamint a magánházakban tartott ájtatosságok mindegyike alulról szerveződött, egyházi képviselő nélkül zajlott. A Házas Hétvége¹⁰ lelkeségi mozgalomhoz társult házaspárok közösségén kívül a csoportok valamely falurész szomszédságának, egyben Rózsafüzér Társulatának tagjaiból alakultak. Ennek köszönhetően egy kivétellel az ájtatosságok mind egy-egy kisebb falurész, szomszédsági kör területén zajlottak. A két imaházban az összejövetelek színhelyei nem változtak, magánházaknál állandó körforgásban voltak, mivel igyekeztek mindenkihez eljutni, aki igényt tartott rá. A falu négy tizede (Alszeg, Középtíz, Felszeg, Sáros út)¹¹ közül Felszegen (Felszeg utca, Sólyom utca, Mezőszél, Nagyvölgy-feje, Bános) szervezték a legtöbb ájtatosságot. A tíz közösség közül hatnak az alkalmi ezen a területen zajlottak. Alszeg két, Középtíz és Sáros út egy-egy csoporttal képviseltette magát. Az ima-összejövetelek 3–16 fő részvételével valósultak meg. Ez nem minden esetben a közösség tagjainak a számát jelöli, mivel helyenként a házigazda családtagjai is, passzívan vagy aktívan jelen voltak az eseményen. Férfi tagjai csak a házaspárokból alakult közösségnek vannak, így a kizárólagos női képviselő a jellemző. Kevés a csak idős korosztály alkotta csoport, legtöbb esetben a középkorosztály jelenléte is megfigyelhető. Egy közösség csak középkorúak társulása. A résztvevő családtagok között férfiakkal, fiatal lányokkal, valamint asszonyokkal és kisgyerekekkel lehetett találkozni.

Az ima-összejövetel idejére a profán tér részbeni átalakításához mindenhol ragaszkodtak. A szakrális berendezkedést egy fehér abrosszal leterített asztal és a rajta elhelyezett gyertya érzékeltette, amelynek meggyújtása jelezte az ájtatosság

7 A kutatás az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport támogatásával valósult meg.

8 A nagyhét alatt minden csoport csak egy ima-összejövetelt tartott.

9 Az imaalkalmak egybeesése miatt négyet csak részben követhettem figyelemmel. Egy csoportnak három, ötnek két és további ötnek egy ájtatosságán vettem részt.

10 A házasság kapcsolat megerősítését szolgáló mozgalom magyarországi közvetítéssel terjedt el a Székelyföldön, ahol 2001 óta szerveznek lelkigyakorlatokat a házaspárok részére (Máthé 2006: 91–92.). Csikszentdomokosi házaspárok 2004 óta vesznek részt ilyen hétvégi rendezvényeken. A faluban alakult közösségük keretében általában havonta találkoznak. Néhányan közülük nagyböjtben keresztúti ájtatosságra is összegyűlnek.

11 Vámszer Géza területi felosztását vettem alapul (vö. Vámszer 2000: 110–111.).

megkezdését. Egyedi sajátosságként említhető a kettős gyertyahasználat, amelyek közül, a házigazda elmondása szerint egyik az élőkért, másik a halottakért égett az ima-összejövétel alatt. Két esetben a *keresztúti ájtatosság* alatt a szenvedő, illetve a keresztre feszített Jézus képét tették ki.

Az imaalkalmakat többnyire ülve végezték, kevés esetben kísérték mozgással, de voltak, akik felálltak az egyik állomástól a másikig tartó „út” alatt, vagyis a keresztúti ének egy-egy szakaszának az eléneklése alatt. Az egyik imaházban a falon lévő stációképek lehetőséget adtak arra, hogy az előimádkozó folyamatos helyváltoztatással együtt olvassa fel az állomások elmélkedéseit, a többi résztvevő viszont ekkor is ülve maradt.¹²

Az összejövetelek Jézus kinszenvedésének a felidézésére, és átélésére koncentráltak minden alkalommal, de mivel néhány esetben a nagyheti záró eseményen az ima- és énekrepertoár eltért a korábbiaktól, ezért a két időszak ájtatosságait célszerűnek láttam külön bemutatni.

A nagyhetet megelőző nagyböjti paraliturgikus imaalkalmak

A nagyhét előtt megvalósuló 11 alkalmat¹³ többségében nagyböjt péntekjein tartották. Nagyobb létszámú közösségeknél, hogy mindenkihez eljuthassanak, a keddi vagy a szerdai napra is beiktattak még egy alkalmat, amelyeket leginkább délutáni vagy esti, ritkábban reggeli órákban tartottak. Közösségen belül a kezdési időpont mindvégig ugyanaz maradt és az ima-összejövetelek időtartama általában 1–1,5 óra volt. Keresztvetéssel és egy rövid felajánló ima elmondásával kezdődtek, amit a napszak függvényében a fájdalmas, vagy az irgalmasság rózsafüzér (15 órakor kezdődőeknél), vagy az úrangyala (esti órákban végzeteknél) elimádkozása követett. A csoportok közül egyesek minden további előzmény nélkül tértek rá ezekre az imádságokra, mások a *Rebégő nyelvemet megindítom*¹⁴ vagy a *Bűnbánóknak menedéke*¹⁵ kezdetű énekkel vezették be. A rózsafüzér után a *keresztúti ájtatosság* következett. A kettő közé minden esetben éneket szúrtak be, vagy egy rózsafüzér utánit (*Van egy gyönyörű kert*¹⁶ / *Jézusom vérontásodnak emlékezetére*¹⁷),

12 A csíkszentdomokosi nagyböjti közösségi imarepertoárban nemrégiben még jelen volt egy „nagyheti imádság”, amelynél olyan előírásokkal találkozhatunk, hogy bizonyos imákat térden állva, ülve vagy állva kellett végezni.

13 A 11 alkalom tulajdonképpen 9 csoport felkeresését jelentette, mivel kettőnél 2017-ben és 2018-ban is részt vettem egy-egy ilyen ima-összejövételen.

14 Kézírtos ima- és énekfüzetből végezték, mind a négy szakaszát elénekeltek. A székelyvársági példával (Báth 2006: 274.) ellentétben, Csíkszentdomokoson az első két sort, valamint két apró szócsere kivételével mind a négy szakaszt az Orgona hangokban (Orgona hangok 1918: 789.) közölt szövegváltozattal énekeltek. Közeli szövegvariáns a Mezey-énektár 211-es éneke is (Barna 2009: 400–401.).

15 A Római katolikus imádságos és énekeskönyvből énekeltek egyik ima-összejövételen az 1, 2, 3, 5. a másikon az első három versszakot. Római katolikus... [1955]: 263–264.

16 Kézírtos ima- és énekfüzetből végezték, mind a kilenc szakaszát elénekeltek. Néhány szócsereát leszámítva ugyanaz a szövege, mint a székelyvársági változatnak (Báth 2006: 265.).

17 Gyakran előfordul a kézírtos ima- és énekfüzetekben mint szentolvasó utáni ének. Mind az öt szakaszát elénekeltek.

vagy egy keresztút előttit (*A keresztfához megyek*¹⁸ / *Nehéz kereszt Jézus vállán*¹⁹). Az elmélkedő imádságot a *Római katolikus imádságos és énekeskönyvből*²⁰ vagy/és a *Búcsújárók énekeskönyvéből*²¹ végezték, annak függvényében, hogy a csoportból kinek melyik volt meg. Kis eltéréssel mindkettő hasonló megfogalmazású *keresztúti ájtatosság*, amelyben a Jézus keresztútjának történéseit felidéző elmélkedések között a *Jézus szenvedéséről, bűnösök emlékezzünk*²² kezdetű ének egy-egy szakaszát énekelték, ami ugyancsak az adott állomás eseményeit foglalja össze. Némely csoport *keresztúti ájtatosságát* is énekkel zárta (*Magasan áll a Golgota ormán*²³ / *Megjártuk már a szent keresztutat*²⁴ / *Sírod szélén állok*²⁵). Ritkábban litániák (*Jézus Szíve*²⁶, *Szent József*²⁷ *litániája* vagy *Litánia a megholtakért*²⁸) beiktatása is megfigyelhető volt.

Minden esetben imádkoztak a befogadó család élő és elhunyt tagjaiért, egy *Miatyánk* és *Üdvözlégy Mária* sorozattal. A két imádságot annyszor ismételték egymás után, ahány személyes vagy csoportos felajánlást kívántak tenni, vagy csak egyszerűen egyes imádságok – például a *keresztúti ájtatosság* a halottakért, a *Jézus Szíve litánia* pedig az élőkért – felajánlásával. Először a halottakért imádkoztak, név szerint a vendéglátó család összes közeli elhunyt hozzátartozóiért, emellett mindazokért, akik onnan „imát s szabadulást” vártak, továbbá az elfelejtett lelkekért, valamint a rózsafüzér társulat elhunyt tagjaiért. Az élő családtagokért általában csak egy-egy *Miatyánkot* és *Üdvözlégy Máriát* ajánlottak fel, kérve, hogy adasson nekik egészség, békesség és ne érje őket semmiféle veszedelem.

18 Az ének első két szakaszát énekelték a *Római katolikus imádságos és énekeskönyvből* (Római katolikus... [1955]: 259.) vagy kívülről.

19 Az utóbbi évtizedekben elterjedt ének a faluban. A kéziratos ima- és énekfüzetekben nincsen benne. Ez bizonyult a legkedveltebb keresztút előtti éneknek. Szövegváltozata apróbb eltérésekkel ugyanaz, mint ami 2002-ben a csikdánfalvi nagycsütörtöki paraliturgikus imaalkalmon elhangzott. Ott a fájdalmas rózsafüzér előtt énekelték (Szócsné Gazda: 2007: 704.)

20 *Római katolikus...* [1955]: 119–140.

21 *Búcsújárók...* é. n.: 17–46.

22 Mindkét imakönyvben ugyanaz a szövegváltozat van. Ugyanezt a szövegváltozatot jegyezték le egy gyimesi halotti virrasztóban végzett keresztúti ájtatosság alkalmával is (Rudasné Bajcsay – Kóvári 2012: 291–292.).

23 *Búcsújárók énekeskönyvében* szereplő variáns mind a nyolc szakaszát elénekelték. *Búcsújárók...* é. n.: 47–49.

24 A kéziratos ima- és énekfüzetekben gyakran előfordul, mint keresztút utáni ének. A hét szakaszból hat hangzott el, kívülről énekelték.

25 Kéziratos ima- és énekfüzetből végezték, mind a nyolc szakaszát elénekelték. Egy-két szó kivételével ugyanaz a szövege, mint a gyimesi halotti virrasztóban énekelt változatnak (Rudasné Bajcsay – Kóvári 2012: 299–300.). Ugyanezt a szövegváltozatot Székely László Csíksomortánban jegyezte le (Székely [1995]: 169–170.).

26 A *Római katolikus imádságos és énekeskönyvből* végezték. *Római katolikus...* [1955]: 64–68.

27 A *Római katolikus imádságos és énekeskönyvből* végezték. *Római katolikus...* [1955]: 91–93.

28 Az *Örökimádságból* olvasták fel. *Örökimádság* 1990: 712–717.

Legtöbbjüknél alamizsnálkodás²⁹ is történt, annak elfogyasztása, kiosztása után is imádkoztak. Kérték, újra egyenként, ugyancsak *Miatyánk* és *Üdvözlégy Mária* párosításába ágyazva a korábban felsorolt halottak részeltetését az alamizsnából, valamint az élőknek költségeik visszatérülését.

A befejező részben a *Most segíts meg, Mária* ima hangzott el a legtöbbször, emellett a *Szűz Mária édesanyám, Ó, édes Istenem hálát rebeg lelkem, Ó, anyám*; valamint az *Istenünk, te Áron püspököt*. A napközbeni ájtatosságot nem minden esetben (*Magasan áll a Golgota ormán*³⁰ / *Gyászba borult Isten csillagvára*³¹), az esti ima-összejöveteleket mindig énekkel (*Lement a fényes nap, alkony szállt földünkre / Elődbe borulok, Jóistenem*³²) zárták. Két csoportnál egy-egy *Mária-síralom* (*Keservesen siratja Mária fiát*³³ / *Feljött már a csillag, de nem az a csillag*³⁴) előadásával is lehetett találkozni.

Nagyheti paraliturgikus imaalkalmak

A hét³⁵ vizsgált nagyheti paraliturgikus imaalkalmat – amelyet tulajdonképpen hat csoport képviselt, mivel a záró ájtatosságát egynek 2017-ben és 2018-ban is megfigyeltem – egy kivétellel nagyszerdán vagy nagycsütörtökön tartották, többnyire esti órákban.³⁶ A hét ájtatosság közül három a nagyhetet megelőző alkalmakhoz hasonlított, négy pedig sajátos repertoárt követett.

Az egyik nagyheti imaalkalomnak már a kezdési időpontja is egyedi volt: 22 óra, amit az ima-összejövetel keretébe iktatott éjjeli szentségimádási óra végzési idejének előírása indokolt. A kiválasztott eucharisztikus áhítatforma az 1920-as

29 Csíkszentdomokoson a halott lelke üdvéért felajánlott alamizsnát nemcsak a halott emlékére rendezett szertartások, azaz temetése, valamint halálának évfordulóján mondatott mise (erről bővebben lásd Balázs 2015: 158–171, 195–198.) után adnak, hanem a másfajta jellegű paraliturgikus imaalkalmon is. Az összejövetelnek helyet adó család döntésétől függ, hogy az alamizsnaadásra sor kerül-e vagy sem. Az alamizsnálkodás során a házigazda süteménnyel, üdítővel, pálinkával kínálja meg a résztvevőket, van, aki elvitelre szánt, kiporciózott csomagot is ad. Ez régebb kalács és kenyér volt, napjainkban változó összetételű (kenyér, pástétomkonzerv vagy krémsajt, édesség, esetenként gyümölcs is, valamint egy használatra adagolt kávé és pálinka).

30 Búcsújárók énekeskönyvében szereplő variáns 1, 2, 7, 8. szakaszát énekelték. Búcsújárók... é. n.: 47–49.

31 Az első három szakaszát énekelték kívülről. A kéziratos ima- és énekfüzetekben három és hét, a gyulafehérvári érsekség legújabb kiadású énekeskönyvében három szakasszal szerepel. Dicsérjétek... 2014: 222. Székely László Csüegersről tizenégy szakaszos változatát közli. Székely [1995]: 165–166.

32 Kéziratos ima- és énekfüzetekben öt szakasszal szerepel, ugyanez a szövegvariáns megtalálható Székely László csíkszentléleki gyűjtésében is (Székely [1995]: 26–27.). A csíkszentdomokosi nagyböjti imaalkalmakon kívülről énekelték el minden szakaszát.

33 Az ének hatalma című imakönyvben szereplő öt szakaszos szövegváltozatot énekelték. Az ének... 2008: 191–192. A Dicsérjétek... legutóbbi kiadásában ezek közül csak az 1, 2, 5 szerepel. Dicsérjétek... 2014: 218.

34 Kéziratos lapról énekelték, szövegváltozata teljesen megegyezik a Vácszentlászlóról gyűjtött variánssal (Medgyesy 2019: 584–585.).

35 1996-ban egy, 2017-ben és 2018-ban három-három nagyheti paraliturgikus imaalkalmon vettem részt.

36 Öt ima-összejövetelet tartottak esti órákban, négyet 19, egyet 22 órától. A másik kettőt délelőtt 9, illetve délután 14 órától.

évek végétől folyamatosan jelen van a falu egyéni és közösségi imarepertoárjaiban. A Jézus nagycsütörtöki szenvedésének éjszakai átélésére összpontosító ájtatosságot az év egy meghatározott csütörtökének éjszakáján kell végezni, 11 és 1 óra között. A teljes búcsú elnyeréséhez nagycsütörtökön és úrnapiján is meg kell ismételni. A mai napig úgy tartják, hogy elvégzésük ezen a két ünnepen a leghatásosabb. Így az ájtatosság vállalói a nekik meghatározott csütörtöki napon, társaikkal együtt pedig nagycsütörtökön is elvégezték ezt az ájtatosságot.³⁷ A szentségimádás előtt a *Fájdalmas rózsafüzér* és a *legméltóságosabb Oltáriszentség litániája*³⁸ hangzott el. Záró összejövételükön a következő évben is jelen voltam, amit akkor nem nagycsütörtökön, hanem nagyszerdán tartottak, így az eucharisztikus áhítatforma elmaradt, mivel elvégzése azon a napon nem volt indokolt.

Egy másik jellegzetesség, ami két nagyheti imaalkalmon (1996, 2017) is hallható volt, Jeremiás próféta-síralmainak az eléneklése. A szokásnak ilyen közegben való előfordulása a magyar nyelvterületen, tudomásom szerint nem ismert. Régebben a nagyheti templomi szertartásoknak mindenhol része volt, de napjainkra a liturgikus hagyományból a legtöbb helyen kikopott. A csíkszentdomokosi plébániatemplomban, a legtöbb felcsíki településsel ellentétben³⁹ még napjainkban is élő gyakorlat, és úgy tűnik a kommunista rendszer uralma alatt sem szűnt meg. Bálint Lajos (1929–2010),⁴⁰ a falu egykori plébánosának az 1970-es évekből származó kéziratában,⁴¹ továbbá az 1960-as, valamint az 1980-as évekből fennmaradt hirdetőkönyvekben található feljegyzések szerint ezt az ájtatosságot rendszeresen végezték ezekben az években, leginkább reggel 8 órától,⁴² de előfordult, hogy az esti szentmise előtti félórán.⁴³ Így valószínűleg gyakorlata folyamatos volt napjainkig, jelenleg is reggel 8 órától végzik. A Csíkszentdomokoson gyűjtött paraliturgikus ájtatosság a templomnak egy rövidebb változata, az olvasmányokból és az ezeket követő énekekből áll. A lamentációknak is nevezett imádság e részleteit legtöbb 20. századi erdélyi imakönyv is tartalmazza, de nem mindig ugyanazzal a szövegváltozattal. A 2017-ben gyűjtött variánsát, a *Mennyei szép koszorú* 1935. évi kiadásából énekelték,⁴⁴ amelynél az olvasmányok szövegei megegyeznek az

37 Az áhítatformáról részletesebben lásd Fábán 2019: 153–156.

38 Az Örökimádásból végezték (Örökimádás... 1990: 889–895.).

39 A felcsíki esperesi kerületben, jelenlegi ismereteim szerint a csíkszeredai millenniumi templomban és a csíksomlyói kegytemplomban végzik még napjainkban a lamentációkat.

40 1990–1993 között az egyházmegye vezetője volt.

41 „A NAGYHÉT HÁROM NAPJA igazán bensőséges ünnep. Reggel 8 órakor végezzük Jeremiás próféta síralmait.” Bálint é. n.: 49.

42 Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban GYFL) Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár (a továbbiakban CSGYL). A csíkszentdomokosi plébánia iratai 1722–2007 (a továbbiakban 562). Tematikusan rendezett kötetek 1722–1998 (a továbbiakban 562/f). 3. doboz. f. kötet: 4–5; 26; 46; 66; 89; 120–121; 147; 177. GYFL CSGYL. 562. 562/f. 3. doboz. g. kötet: 4; 19; 36; 70; 98.

43 GYFL CSGYL. 562. 562/f. 3. doboz. g. kötet: 135.

44 A csíkszentdomokosi nagyszerda esti ima-összejövételen a nagyszerdára és nagycsütörtökre előírt szertartásokat is elvégezték. Régebb a templomban „gyászvecsemyeként” végezték ezeket, így a három szent nap lamentációit nem nagycsütörtök reggel, hanem nagyszerdán délután vagy este kezdték, ezért a síralmak egyes 20. század eleji imakönyvekben nagyszerdán, nagycsütörtökön és nagypénteken szerepelnek, mint a Mennyei szép koszorú 1935. évi kiadásában is. Mennyei... 1935: 228–234.

Erdélyi imádságoskönyv,⁴⁵ valamint a *Dicsérvételek az Urat*⁴⁶ című kiadványokban szereplőkkel, de az énekek szövegei nem. Ezek a faluban megtalált, 1905-ben kiadott ponyvanyomtatványban⁴⁷ szereplő szövegvariánssal egyeznek meg. Az 1996-ban rögzített paraliturgikus lamentációt is a *Mennyei szép koszorúból* végezték, de egy későbbi, az 1943. évi⁴⁸ kiadásból. Érdekes módon ebben az olvasmányok után nem ugyanazok az énekszövegek szerepelnek, mint az 1935. évi változatban, hanem a korábban említett *Erdélyi imádságoskönyv* és a *Dicsérvételek az Urat* című kiadványokban szereplők. Furcsa módon 2017-ben régebbi szövegváltozatot sikerült gyűjteni, mint 1996-ban. A lamentációk mellett a 2017. évi nagyheti ima-összejövetelel *Mária-síralom* is szerepelt. Az *Ó egek! sírjátok, kősziklák nyíljatok* kezdetű ének a betániai jelenetet eleveníti fel, amelyben Mária búcsút vesz fiától. Mivel a dalt már nem tudták feleleveníteni, párbeszédes formában olvasták fel az ének szövegét, ugyancsak a *Mennyei szép koszorú*⁴⁹ 1935. évi kiadásából.⁵⁰ Az 1996-ban megfigyelt alkalom során a lamentáció mellett az *Örökimádás* imakönyvből végzett nagycsütörtöki ájtatosság, a *Huszonharmadik óra*,⁵¹ amit a *Lehullott a Jézus vére*,⁵² és az *Induljunk meg hívek a kálváriára*⁵³ kezdetű énekek közé illesztették.

A középkorú házaspárokból létrejött Házas Hétvégés csoport nem ragaszkodott a hagyományos formákhoz. *Keresztúti ájtatosságukon* a medjugorjei zárándoklatok alkalmával megismert, Tomislav Ivančić (1938–2017) gondolataiból megszületett elmélkedéseket olvasták fel, az állomások között a *Jertek hívek a szent keresztútra*⁵⁴ kezdetű ének egy-egy szakaszát iktatták be. Ezután öt *Miatyánkot*, *Üdvözlégy Máriát* és *Dicsőséget* végeztek Jézus öt sebének a tiszteletére. Majd egy ismert imádságokból álló sorozat – *Szűz szülője Istennek / Most segíts meg Mária / Szent Mihály arkangyal, vedelmezz minket / Ó, édes Istenem, hálát rebeg lelkem* – és egy szabad ima következett, amelyben hálaadásaikat, felajánlásaikat saját szavaival fogalmazta meg a közösség vezetője. Ájtatosságukat végül néhány csendes perccel zárták, amely alatt mindenki gondolatban megfogalmazhatta személyes kéréseit.

Hosszabb vagy rövidebb ideig a záró alkalmon is imádkoztak (a nagyhetet megelőző időszakban említett módon), az ájtatosságnak helyet adó család élő

45 Erdélyi... 1948: 545–554.

46 Dicsérvételek... 2014: 230–235.; 252–254.; 260–261.

47 Nagyböjti... 1905: 2–11.

48 Mennyei... 1943: 253–256.

49 Mennyei... 1935: 483–487.

50 A szöveg nagyon közeli variánsa egy gyimesi gyűjtésből származónak (Medgyesy 2019: 545–551.).

51 Örökimádás 1990: 760–782. Maga az imaóra is magában foglalt egy éneket, a Mondj éneket zengő nyelvem kezdetűt. Az Örökimádás könyvben szereplő változat minden szakaszát elénekelték.

52 A kéziratos ima- és énekfüzetekben előforduló tíz szakaszos ének a Dicsérvételek... kiadásaiban is szerepel. Dicsérvételek... 2014: 197–198. A csíkszentdomokosi változat utolsó négy versszaka azonban nem ezekkel, hanem a Nógrádsipeken gyűjtött variánssal egyezik (Medgyesy 2019: 488.).

53 A kéziratos ima- és énekfüzetekben egyetlen egyszer fordul elő. A tizenhat szakaszos ének az 1996. évi nagycsütörtöki ima-összejövetelel a keresztúti ájtatosságot helyettesítette.

54 Valószínűleg az ének a lelkeségi mozgalmak révén kezdett terjedni, s leginkább a fiatal és a közép korosztály körében vált ismertté. Szövegvariánsa megegyezik Az ének hatalmában közölt változattal. Az ének... 2008: 202–204.

és elhunyt tagjaiért. Ha alamizsnálkodás is történt, akkor annak elfogyasztása, kiosztása után is az előbbi időszak alkalmaihoz hasonlóan imádkoztak.

A nagyhéthez és a halottkultuszhoz köthető rituális étkezési szokások között Dánfalván különbségek mutatkoztak,⁵⁵ amelyek Csíkszentdomokoson nem tapasztalhatóak. Itt a két szertartás nagyon hasonlóan történik. Az úrvacsora sokkal kisebb közösséget érint Domokoson, mint Dánfalván és Madarason. A másik két faluban nagyobb hangsúly van a rituális étkezésen, mint az imádságon. Eleve több időt töltenek el együtt az étel elkészítésével, mint az imádkozással. Csíkszentdomokoson nagyobb hangsúlyt kap az ima, a vacsora alatt is imádkoznak, elfogyasztása előtt ugyanaz az asztali áldás hangzik el, mint a halott temetését követő rituális étkezés megkezdése előtt.⁵⁶ Az úrvacsora után pedig imába foglalt köszönetet mondanak az elfogyasztott étkekért, és imádkoznak azért, hogy elhunytjaik is részesüljenek belőle.

Végül a napszak függvényében a nagyheti csíkszentdomokosi imaalkalmakat nagyböjti (*Sírod szélén állok / Nehéz kereszt Jézus vállán*) vagy esti (*Este van már késő este / Lement a fényes nap, alkony szállt földünkre / Csendes alkony száll a földre*), ha hősi halottja is volt a családnak, az emléke előtt tisztelgő (*A hősökért sajog a szív*) énekkel zárták.

Nemrégiben még a csíkszentdomokosi nagyheti közösségi imarepertoár része volt egy úgynevezett „nagyheti imádság” is. A nagyhét minden napjára előírt *Miatyánk*, *Üdvözlégy* és *Hiszekegy* imasorozatokból álló ájtatosság a középkori Thewrewk-kódexig visszanyúló gyökerekkel rendelkezik.⁵⁷ Csíkszentdomokoson ma már csak egyéni áhítatként gyakorolják. Az emlékezetben, a kéziratos forrásokban, valamint az élő gyakorlatban különböző változataival lelhet találkozni. A virágvasárnapján megkezdett és nagyszombaton, vagy húsvét vasárnapján befejezett áhítat legegyszerűbb változatában csak a *Miatyánk*ot kell ismételni, minden nap eltérő számban (5, 12, 15, 30, 33, 40). Az ima leírása magyarázatot is ad arra vonatkozóan, hogy a megadott ismétlődés melyik, Jézus kinszenvedésével, halálával, vagy feltámadásával kapcsolatos, számmisztikával⁵⁸ függ össze. A hosszabb variánsokban ugyanannyi *Üdvözlégy*, mint *Miatyánk*, vagy emellett még egy *Hiszekegy*, más változatokban a három hagyományos *rózsafüzér* (örvendetes, fájdalmas, dicsőséges) elimádkozása is szerepel. A hagyomány régebbi csíkszentdomokosi meglétét bizonyítják Székely László adatai,⁵⁹ valamint a 20. század folyamán a faluban keletkezett kéziratok és énekeskönyvekben fellelhető változatok. Egyes variánsok az imavégzés módját (térdelve, állva, ülve) is előírják.

55 Vö. Szőcsné Gazda 2007: 700.

56 Vö. Balázs 2015: 166. Ugyanez az imádság hangzik el a csíkszentdomokosi lakodalmi étkezések megkezdése előtt is (Balázs 2015: 197.).

57 Bálint 1937: 31.

58 5: Jézus öt sebe, 12: Jézust tizenkét tanítvány hagyta cserben, 15: Jézust a töviskorona tizenöt helyen sebizte meg, 30: Jézust harminc ezüstpénzért árulták el, 33: Jézus harminchárom évig élt, 40: Jézus negyven napig böjtölt, Jézus negyven órát feküdt a koporsóban, Jézus feltámadása után negyven napig még tanítványaival maradt.

59 Székely [1995]: 154–155.

Az utóbbi évtizedekben terjedő, de a korábbiakhoz (a régebbi kéziratos anyagban fellelhető változatok) nagyon hasonló típus úgy tűnik, az 1989-es politikai változások után terjedt el a faluban, különböző új engesztelő mozgalmak⁶⁰ hatására.

Összefoglalás

A falu nagybőjti imaalkalmainak feltérképezésekor a plébániatemplom pénteki keresztyúti ájtatossága mellett nagyszámú paraliturgikus ima-összejövettel lehetett találkozni. A nők felülreprezentáltsága, valamint az idős és középkorosztály képviselte jellemzi a közösségeket. A falu egyik tízesében hangsúlyosabb az ilyen jellegű alkalmak szervezése, ami jelentheti egy vallásosabb, hagyományörzőbb réteg ottani jelenlétét.

A fentiekben bemutatottak alapján elmondható, hogy gazdag és változatos ima- és énekrepertoárok használata figyelhető meg. Az imák és énekek kiválasztására befolyással volt az ájtatosság napja, időpontja és időtartama. Az ima-összejövetelek központi eleme a *keresztyúti ájtatosság* és a *fájdalmas rózsafüzér* volt, amelyek közül az előbbi bizonyult jelentősebbnek, mivel minden esetben ehhez ragaszkodtak, ha valami miatt választaniuk kellett a kettő közül. A keresztyúti elmélkedés típusának a kiválasztásában nem tapasztalható egyáltalán nagy változatosság, egy kivétellel minden csoport ugyanazt végezte. Ha kis mértékben is, de a középkorostáltnál felfedezhető az ájtatosságnak változatosabb, a hagyományostól eltérő formában történő végzése iránti igény. Litánia előfordulása ritkább, de többféle, amely nem minden esetben a húsvéti ünnepekörhöz kapcsolódott, volt, amit a halottakért, az élő családokért ajánlottak fel. A legnagyobb változatosság az énekhasználat terén figyelhető meg, inkább a régi népénekeket részesítették előnyben, amelyek több esetben is a 20. század első felétől napjainkig nyomon követhetőek a kéziratos ima- és énekfüzetekben. Az éjszakai szentségimádás, a „Huszonharmadik óra”, a paraliturgikus *lamentációk*, a *Mária-síralmak*, vagy a közösségi használatból már kikopott „nagyheti imádság” nemcsak a helyi közösségeken belüli jellegzetességek, hanem a közelebbi, vagy a távolabbi térségen belüli, vagy akár sehol máshol nem tapasztalt sajátosságok. A lamentációk paraliturgikus imaalkalmon való előfordulása nemcsak a magyar nyelvterületen, hanem Csíkszentdomokoson belül is kivételesnek számít.

Az ájtatosságokon egyaránt megfigyelhető a kéziratos ima- és énekfüzetek, a régi, illetve új imakönyvek használata. A kéziratos anyagot az énekek, az imakönyveket az imádságok követésénél részesítették előnyben. Hangsúlyosabban két imakönyv használata volt gyakori, a *Mennyei szép koszorút* és a *Római katolikus imádságos és énekeskönyvet*. Legtöbb esetben fontosnak tartották az ének minden szakaszát elénekelni, de előfordult, hogy időspórlás miatt rövidítettek, de ebben az esetben sem csak egy, hanem több strófa is elhangzott. Változó időtartamban imádkoztak az ájtatosságnak helyet adó család élő és elhunyt tagjaiért, amit több

⁶⁰ A csíkszentdomokosi, valamint a székelýföldi engesztelő mozgalmakról bővebben lásd Fábán 1996.; 2012.; 2018a.

esetben alamizsna követett, amiért imába foglalt köszönetet mondtak. A nagyheti alkalmakhoz némely esetben egy ünnepélyesebb rituális étkezés kapcsolódott, az *úrvacsora*, az *utolsó vacsora*, amiről a szakirodalomban eddig csak csíkdánfalvi előfordulásáról olvashatunk, azonban kimutatható csíkmadarasi és csíkszentdomokosi gyakorlata is. Előfordulhat, hogy valamikor egész Felcsík területén szokásban volt ezek megszervezése.

A házaspárok csoportjától eltekintve, minden csoport ragaszkodott az elődöktől örökölt hagyomány követéséhez, ami közösségenként eltért. Úgy tűnik, mindenkinek megvan egy sajátos, csoporton belül hagyományozódó repertoárja, amihez ragaszkodik, így a vizsgált években a nagybőjti közösségi imagyakorlatnak nem egy egységes, hanem egy változatos képe rajzolódott ki a faluban.

Az imaalkalmon megfigyelhető volt az ájtatosságnak helyet adó család több fiatal tagjának is a részvétele, ami a hagyományok továbbörökítése iránti igény jelenlétét is bizonyíthatja. Azonban az utóbbi két évben tapasztalható korlátozások jelentősen hozzájárultak az ilyen fajta imaalkalmak leszűküléséhez, elmaradásához, így előfordulhat, hogy lassan itt is feledésbe merülnek.

Irodalom

BALÁZS Lajos

2015 *Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Monográfia. Csíkszereda: Pallas – Akadémia.

BÁLINT Lajos

é. n. *A plébánia.* Kézirat. Csíkszentdomokosi plébánia irattára.

BÁLINT Sándor

1937 Népünk imádságai. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv* 2. 19–47.

BARNA Gábor (szerk.)

2009 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek.* Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. (Devotio Hungarorum 12.)

BÁRTH János

2006 *Jézus dicsértessék! A székelvővársági hegyi tanyák népének vallási hagyományai.* Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.

FÁBIÁN Gabriella

1996 Az új engesztelő mozgalom elterjedése Csíkszentdomokoson. In Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz 8. Ökumenikus tanulmányok.* 305–316. Budapest: Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója.

- 2005 A nők Csíkszentdomokos vallásos kisközösségeiben. In Gulyás Judit – Tóth Arnold (szerk.): *Mindenek Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*. 409–419. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék.
- 2012 Az engesztelő mozgalom húsz éve a Székelyföldön. In Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Vallás, közösség, identitás*. 221–228. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
- 2018a A látomásélmény nyomán megvalósuló engesztelő áldozat a Székelyföldön. In Pócs Éva (szerk.): *Áldozat, divináció, istenítélet. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. 152–170. Budapest: Balassi Kiadó.
- 2018b Emlékező rítusok Csíkszentdomokos vallásos életében. In Taupert Dóra – Barna Gábor (szerk.): *Emlékező rítusok és ünneplés. Évfordulók, jubileumok, szent évek*. 106–120. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport.
- 2019 Eucharisztikus áhítatformák Csíkszentdomokoson. In Barna Gábor – Fábián Gabriella (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1*. 150–161. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

FEJES Ildikó

- 2018 *A vallásosság történelmi és szociológiai dimenziói Csíkban*. Csíkszereda: Státusz Kiadó.

MEDGYESY S. Norbert (szerk.)

- 2019 *Mária Anya – Mária Anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*. Budapest: Szent István Társulat.

MÁTHÉ Zsuzsanna

- 2006 *Világi hívek csoportosulásai a Gyulafehérvári Főegyházmegyében*. Szakdolgozat. Kézirat. Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Római Katolikus Teológia Kar.

RUDASNÉ BAJCSAY Márta – KÖVÁRI Réka

- 2012 Régi és újabb vallásos énekek a gyimesközéplokiak mindennapjaiban a 21. század elején. In Pócs Éva (szerk.): *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallásos életéből*. 279–330. Budapest – Pécs: L'Harmattan – PTE Néprajz- Kulturális Antropológia Tanszék.

SZÉKELY László

- [1995] *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Budapest: Szent István Társulat.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2007 *A nagycsütörtöki úrvacsora. Acta Siculica 2007. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. 697-707. Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum.*

TANKÓNÉ PÉTER Mária-Terézia

2020 *Csikmadaras. Szeretem a szülőfalumat, nekem a világ közepe. Emlékezések, történetek. H. n.: K. n.*

VÁMSZER Géza

2000 *Csik vármegye településtörténete. Csíkszereda: Pallas – Akadémia.*

Ponyvanyomtatványok

Nagyböjti...

1905 *Nagyböjti énekek. Nyomatta Mazura Józsefné. Budapest: Rózsa K. és neje.*

Ima- és énekeskönyvek

Az ének...

2008 *Az ének hatalma: Hitélet a kórházban. Imakönyv a kórházi betegek Kamillianus családja számára. Összeáll.: Bakó Mária Hajnalka. Csíkszereda: Státus Kiadó.*

Búcsújárók...

é. n. *Búcsújárók énekeskönyve. Összeáll.: Kolcsár Ágoston a gyergyószárhegyi gyalogkeresztalja vezetője. 3. jav. és bőv. kiad. Csíksomlyó: K. n.*

Dicsérjétek...

2014 *Dicsérjétek az Urat. Római katolikus népénektár, liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal és imádságokkal. Szerkesztette: a Főegyházmegye Egyházzenei bizottsága. 3., jav., bőv. kiad. Gyulafehérvár: Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség.*

Engesztelő...

1993 *Engesztelő imaóra. H. n.: K. n.*

Erdélyi...

1948 *Erdélyi imádságoskönyv. Szerk.: Veress Ernő. 7. bőv. kiad. Gyulafehérvár: Gyulafehérvári Püspökség.*

Mennyei...

1935 *Mennyei szép koszorú. Imádságok és énekek. Összeáll.: Földes Zoltán. 5. kiad. Kolozsvár: Szent Bonaventura Könyvnyomda.*

- 1943 *Mennyei szép koszorú. Imádságok és énekek.* Összeáll.: Földes Zoltán. 8. kiad. Kolozsvár: Szent Bonaventura Könyvnyomda.

Orgona hangok

- 1918 *Orgona hangok: Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 950 énekkel a római kath. hívek használatára.* Az énekeket szerk.: Molnár József. 14. jav. és bőv. kiad. Vimperk – Budapest – New York: Steinbrener.

Örökimádás

- 1990 *Örökimádás. A legméltóságosabb oltáriszentség imakönyve.* Walser Izsó után Varga Mihály. Budapest: Macondo.

Római katolikus...

- [1955] *Római katolikus imádságos és énekeskönyv.* Gyulafehérvár: Gyulafehérvári Róm. Kat. Püspökség.

Fábián Gabriella

néprajzkutató

E-mail: elfabgab@gmail.com

GABRIELLA FÁBIÁN

**Common occasions of prayer in a village of the Felcsík region.
Practices of paraliturgical prayers during Lent in Csíkszentdomokos.**

In this study the author undertakes to introduce and carry out the comparative analysis of the prayers said during the paraliturgical occasions of prayer during Lent in a village of the Felcsík region. She seeks to clarify whether or to what extent the contemporary repertoire of prayers during Lent is homogenous within a given village. Are there any local or regional peculiarities to be found? Is there any evidence of the survival of the practices preserved in notebooks during the different eras of the 20th century?

KORTÁRS JELENSÉGEK

A nyelveken szólás (glosszológia) szerepe két moldvai pünkösdistá gyülekezetben

Bevezetés¹

Az elemzés alapjául szolgáló terepmunkát egy tágabb kutatás részeként végeztem 2013 és 2017 között moldvai pünkösdistá közösségekben.² Azoknak a vallási jelenségeknek egy része, amelyeket ebben a tanulmányban elemzek, a vizsgált közösségek közül az egyik legrégebbiből származnak. Ezt, a többi közösség működésében, rítusrendszerében fontos szerepet játszó gyülekezetet *központi közösségnek* hívom. Ennek alapítója,³ Martin 2018-ban bekövetkezett haláláig az egy hálózatot alkotó közösségek legjobban tisztelt személye volt, idős korában is fontos szerepet töltött be, ún. *prorokként* működött.⁴ A másik gyülekezet, amelynek a tagjaival készített interjúkat, illetve megfigyeléseket elemzem, a 2010-es években formálódott, e közösségek közül a legújabb volt. Mindkét gyülekezet tagjai a pünkösdzizmusra való áttérésüket megelőzően többségében ortodox vallásúaknak vallották magukat.

Thomas J. Csordas megállapítása szerint „a prófécia és a nyelveken szólás mellett a karizmatikusok a gyógyítást a szellemi ajándékok vagy karizmák egyikének tartják”.⁵ A prófétálás és a *prorocsilás* jelenségét a vizsgált közösségekben émikusan nem különböztetik meg egymástól. Én azért tartom fontosnak mégis terminológiaiailag is megkülönböztetni őket, mivel ezek a rituális gyakorlatok eltérő státusszal és funkcióval rendelkeznek. Próféciának a vallásos gyülekezéseken a közösségnek szánt, a Szentléleknek tulajdonított üzeneteket hívom. A hálózathoz tartozó néhány közösségben, ahol megfordultam, Martinnak voltak próféciái, egyrészt a központi gyülekezetben, amelyet ő alapított, másrészt azokban a közösségekben, amelyek vallási alkalmaira ellátogatott. A *prorok* egy komplex szerepkörrel rendelkezik, tevékenységének egyik fő eleme a jóslás. Prorocsilásnak hívom a prorokok által a nem a gyülekezési alkalmakon végzett rituális gyakorlatokat és

1 Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján finanszírozásban részesült. A tanulmányhoz fűzött észrevételeikért köszönettel tartozom Kiss Dénesnek, Tánczos Vilmosnak és Zombory Andreának.

2 A tanulmány a „*Krisztus ajándéka van bennünk*”. *Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben*. Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2020. című kötetben a következő címmel megjelent írás jelentősen rövidített/szerkesztett változata: „...érezni lehet, érzed az Istent”. A nyelveken szólás (glosszológia) szerepe két különböző pünkösdistá gyülekezetben (Peti 2020a). Az elemzés első bekezdése az új, rövidített változathoz íródott.

3 A központi közösséget az 1970-es években alapította.

4 Lásd az említett kötet bevezető írását (Peti 2020b), illetve a kötet tanulmányait (Peti 2020c, 2020d, 2020e, 2020f, 2020g).

5 Csordas 1997: 169.

a hozzájuk forduló híveknek előadott, a Szentléleknek tulajdonított üzeneteiket. Martin vitán felül a legnagyobb tekintélyű prorok volt azokban a közösségekben, ahol megfordultam. Mint ahogy azt egy korábbi elemzésemben már bemutattam,⁶ lakásán vagy telefonon keresték fel személyes jellegű problémákkal, dilemmákkal, betegségekkel, útmutatásért, tanácsért. Problémamegoldó tanácsait szintén a Szentlélek segítségének, üzenetének, „akaratának” tulajdonította.⁷ Ebben a tanulmányban a karizmák talán legjelentősebbikét, a nyelveken szólást (*glosszológia*) elemzem. A tanulmány végén röviden bemutatok néhány olyan más karizmat (*prófécia/prorocsilás*), amelyek szorosan hozzátartoznak a glosszológia rituális környezetéhez, ugyanakkor a „rituális rendszernek” az elemeit képezik.

A glosszológia mint az új vallási identitás kifejezője

Ahogy az Meredith B. McGuire áttekintéséből kitűnik, az amerikai karizmatikus közösségekről szóló szakirodalomban a glosszológiát a gyülekezet iránti „elköteleződés” (*commitment*) aktusának tartják.⁸ McGuire szakirodalmi áttekintése ugyanakkor rávilágít arra, hogy a kutatók véleménye megoszlik azt illetően, hogy mi az összefüggés a glosszológia és a saját korábbi közösségétől való leválás között, illetve, hogy a leválás folyamatában milyen más aktusok játszanak szerepet. McGuire idézi Michael I. Harrison elgondolását, aki ellentmond Virginia Hine amerikai pünkösdistákra vonatkozó koncepciójának, amely szerint a glosszológia egy „hídfelégető aktus” (*bridge-burning act*).⁹ Harrison azt állítja, hogy „[...] a nyelveken szólás az elköteleződés folyamatának csak egyik része, és csak egyike azoknak a különböző aktusoknak, amelyek a pünkösdistákat a nem pünkösdistáktól elidegenítik”.¹⁰

McGuire a glosszológia társadalmi szerepéről szóló hipotézise kidolgozása-kor Takie Sugiyama Lebra elgondolására is alapoz, „[...] aki a »részvétel«¹¹ és az »elhagyás«¹² mechanizmusáról beszél a vallási reszocializáció folyamatában”.¹³ McGuire szerint ezekkel a fogalmakkal Lebra lényegében „a személy a korábbi társadalmi rendszerhez tartozó társadalmi kötődéseiről és tulajdonokról való lemondásra utal az elhagyás esetében”, míg a részvétel egy személy „önmagának vagy tulajdonainak az új társadalmi rendszerbe való investálását jelenti”.¹⁴ McGuire a glosszológia hine-i funkciója helyett – amely szerint a személy a korábbi közösségével való társadalmi kapcsolatokat megszakítja (*bridge-burning*)

6 Lásd Peti 2020c.

7 Mindezekről részletesebben lásd Peti 2020c, 2020f.

8 McGuire 1977: 165.

9 Hine 1970, 1974; idézi McGuire 1977: 165.

10 Harrison 1974; idézi McGuire 1977: 165. McGuire az elköteleződés folyamatában a glosszológiánál nagyobb jelentőséget tulajdonít a tanúságtétel rítusának (lásd McGuire 1977: 168).

11 involvement

12 abandonment

13 Lebra 1972; idézi McGuire 1977: 165. Az idézőjel is McGuire-től.

14 McGuire 1977: 165–166.

– Harrison vélekedésével ért egyet, és az állítja, hogy „[...] míg a glosszolália az elhagyás/kiválás (hídfelégetés) *szimbólum*aként szolgálhat, az elsődleges aktusa a részvételnek/involválódásnak és elhagyásnak/kiválásnak a megfigyelt katolikus pünkösdisták számára a nyilvános vagy félnyilvános *tanúságtétel* volt”.¹⁵

A glosszolália a központi közösségben

A központi közösségben érvényben lévő elképzelés szerint a közösséghez kapcsolódó személyek a megkeresztelkedés időpontja körül (előtte, aznap vagy azt követően valamikor) nyilvánosan elnyerik a nyelveken szólás ajándékát. A vizsgált pünkösdi hálózat legrégebbi, a többiek számára intézményi és spirituális központként szolgáló közösségében a glosszolália egyik társadalmi funkciója, hogy a külvilág számára jelzi a glosszoláliát gyakorló személy új vallási identitását (ahogy az a McGuire és az általa hivatkozott szerzők megállapításából is kitűnt). A glosszolália üzenetértéke: a nem pünkösdi közösséghez tartozó személyek, a „nem hívők” számára azt bizonyítani, hogy e képességgel rendelkező személy „Isten gyermeke”.

A glosszolália a központi közösséghez tartozó pünkösdi személyek esetében a korábbi közösségének szóló *elhagyást/kiválást* jelző funkciója, hogy a gyülekezet új tagjai a szocializáció során, a rendes taggá válás „átmeneti fázisából” teljes jogú taggá váltak – hasonlóan ahhoz, ahogy azt McGuire is bemutatta. A központi közösségben a glosszolália gyakorlása (a megkeresztelkedést követő „mindennapi pünkösdi gyakorlatban”) egy vallási közösséghez való tartozás identitáskifejező markerévé válik, elsősorban önmaga, a megtérésben részesülő személy számára. A glosszolália új identitást kifejező funkciója a külvilág (például a megtérő személy korábbi közössége) felé nem, vagy csak kivételes, egyedi szituációkban működhet. Mivel a glosszolália nyilvános gyakorlásának tere főként a templom (esetleg egy-egy hívő házában szervezett kevésbé formális vallásos összejövetel) a megtért személy korábbi közösségéből ritkán van jelen valaki ilyen jellegű eseménynél. A kutatásban résztvevő személyek említettek néhány olyan esetet, amelyeken érdeklődők vagy meg nem tért hozzátartozók, ismerősök is elkísérték a közösség tagjává vált személyt a pünkösdistá gyülekezési alkalmakra. Ezért nem zárhatjuk ki teljesen, hogy a glosszoláliának van az identitást a külvilág felé kifejező funkciója is. A pünkösdiszmus iránti elköteleződés glosszolália alapú identifikálása helyett a külvilág elsősorban ünnepi, gyülekezési alkalmak látogatásakor viselt sajátos pünkösdi viseletkódjuk alapján azonosítja be a pünkösdistá vallású híveket. Megkülönböztető, jellegzetes viselettel főként a nők rendelkeznek.

A központi közösségben a megkeresztelkedett személyek a nyilvános glosszoláliára való képesség kimutatásával is jelzik elkötelezett voltukat a vallási közösség tagjai felé, amelyhez tartozni fognak.

15 McGuire 1970: 166. A kiemelés is tőle.

A központi közösségben a megkeresztelkedés köré szerveződő rítusok között kiemelt jelentősége van a *stăruință* ('kitartó könyörgés'¹⁶) rítusának. A *stăruință* része egy többórás vallásos közösségi alkalomnak (*adunare*), amelyet a központi közösségben minden hónap harmadik vasárnapján tartanak. Az esemény rituális menetrendje szerint ilyenkor „mikrofonhoz szólított” férfiak tanúságtételei, vendégszónokok beszédei, vallásos énekek hangzanak el, ugyanakkor többször sor kerül a gyülekezet egyszerre történő, hangos imádkozására is. Az eseményt a diakónus vezeti, maga is tart beszédet. Néhány óra vallásos együttlétet követően közös étkezésre kerül sor. Ilyenkor az egész gyülekezet közösen étkezik a templom udvarán (amely a közösségvezető telkének közvetlen szomszédságában van, lényegében leválaszthatlanul). Ezt követi a lábmosás rítusa, amelynek során a férfi hívek férfiak lábát, a női hívek pedig a nőtársaikét mossák meg előre előkészített mosdótálakban, majd úrvacsoraosztásra kerül sor. A gyülekezeti alkalom folytatásával a tulajdonképpeni *stăruință* rítusa következik. Ez alatt az egész közösség térdre ereszkedve imádkozik körülbelül két órán keresztül. Húszpercenként szüneteket tartanak. A *stăruință* adott pontján elvileg az egész gyülekezet nyelveken szól. A gyülekezet által közösen gyakorolt glosszolóliával a közösségben érvényben lévő értelmezés szerint a hívek elnyerik a „Szentlélek pecsétjét”, amelynek révén az utolsó ítélet „elragadtatása” során megkülönböztethetők lesznek.

A központi közösségben a *stăruință* rítusa az új megtérők számára a glosszolóliával való megismerkedés alkalmá, ahol luhrmanni értelemben megtanulják¹⁷ azonosítani magukban a Szentlelket, illetve kísérletezhetnek a Szentlélekkel való kommunikáció e formájával. A *stăruință* alatt az új megtérők a közösség bátorítását élik meg a kapcsolatteremtésre a Szentlélekkel a glosszológia révén. Aznap, amikor a diakónus celebrálja a keresztség rítusát a templom végében kialakított, süllyesztett (egyébként lefedett) keresztelőmedencében, általában *stăruință*-t is tartanak. A glosszolóliát a megkeresztelésre váró jelöltek elnyerhetik a megkeresztelkedésüket megelőző *stăruință*-k valamelyikén, aznap, amikor a megkeresztelkedésük zajlik, de az azt követően szervezett *stăruință* alkalmával is. A glosszológia közösség előtti első megnyilvánulására tehát nem feltétlenül a megkeresztelkedéssel egy napon kerül sor.

A glosszológia mint a bűnmegvallás titkos nyelve

A glosszolóliával rendelkező tagok számára a *stăruință* rítusa a Szentlélekkel való kapcsolat megerősítése. A központi közösségben és a hálózat többi közösségében is elterjedt elképzelés, hogy a megtért személyek egy mások által nem érthető, „külön” nyelvet kapnak az Istentől. A glosszológia (függetlenül attól, hogy nyilvánosan vagy a privát szférában gyakorolják) az Istennel történő kommunikálás egyedi nyelve, az Istennel való kapcsolat elmélyítésének az eszköze. A glosszológia révén a személy „szubjektív kapcsolatot” létesíthet az Istennel, amelynek

¹⁶ Vö. Anca é. n. Lásd még dex.ro é. n.

¹⁷ Lásd Luhrmann 2012.

során bűnmegvallásra és személyes titkok felfedezésére kerül sor. Amennyiben a személy a legintimebb, legmélyebb titkait szóban szeretné kifejezni, a „tudat blokkolná” azokat, ezért a Szentlélek egy külön, a tudat által nem hozzáférhető csatornát biztosít ezeknek. A glosszológia folyamán a Szentlélek tanít, megvilágosít, útmutatást nyújt a személy számára.

Arra az állapotukra, amelyben glosszológia is jelentkezik, azt szokták mondani, hogy olyankor „velük van az Isten”. Ennek az állapotnak az eléréséért imádkozni is szoktak. Az ekkor jelentkező szavakat nem értik. Volt, aki görög vagy arab eredetűnek gondolta a szavakat.

A közösség előtti, glosszológiában történő megnyilvánulás megrendítő lehet a hosszan tartó rituális cselekvéssor résztvevői számára. Egy fiatal férfi a stăruință rítusa során a vele együtt megkeresztelkedő ismerőséről mesélte, hogy annak a glosszológia alatt rendkívüli látomása volt. Elmondása szerint ismerőse látta, amint az angyalok csillagokat szórnak, majd Krisztus tűnt fel, aki egy sarokban, katedránál ülő tanárra hasonlított.

Miranda Klaver és Linda van de Kamp hangsúlyozzák, hogy a „[...] pünkösdzizmus kitűnik a vallások közül, mint olyan, amely a testhez mint a tudás fontos helyéhez közelít, kezdve a megtapasztalt revelációs képiségtől az olyan rituális gesztusokig, mint a kézrátétel, a Szentlélek által való megszállottsággal járó szent aléltság”.¹⁸ Ahogy arra az idézett szerzők, illetve a szakirodalomban még sokan mások is rámutattak a pünkösdzizmussal kapcsolatban – kihangsúlyozva a test és az érzékek szerepét a vallásos tapasztalásban –,¹⁹ nem ritka, hogy a pünkösdistá közösségek tagjai a Szentlélek jelentkezését testileg érzékelik mint egy különleges, az egész testüket átjáró energiát.

A legújabb, felekezetiileg vegyes településen létrejött faluban működő pünkösdi közösség vezetője számára Isten mindenütt jelen van, és magában közvetlenül is érzékelhetővé válik. A fiatal férfi elmondta, hogy amikor a gyülekezet előtt tart beszédet, érzi, ahogy Isten átjárja. E férfi számára a Szentlélek „testi érzet” formájában történő azonosítása azokban a vallásos tapasztalatokban is jelen van, amelyeket ő „éjszakai látomásoknak”²⁰ nevez. Egyik története szerint egy éjszaka érezte a Szentlelket, amint az alászáll és átjárja testét. Az élmény hatása alatt átizzadva felébredt, és hangos glosszológiában tört ki. Különösen szuggesztív az az elbeszélése, amikor álmában Isten kezét érezte magán, aminek a következtében azt élte át, hogy csontjai egymásba forrtak, végtagjai egymáshoz tapadtak:

18 Klaver – van de Kamp 2011: 422.

19 Lásd erről Miranda Klaver és Linda van de Kamp e témakörben szerkesztett speciális folyóirat-szám bevezető tanulmányában a hivatkozott szakirodalmat (Klaver – van de Kamp 2011), továbbá Marleen de Witte írását (de Witte 2011) és az általa feldolgozott irodalmat.

20 „vedenii de noapte” – A Catherine Wanner által bemutatott egyik ukrán megtért személy esete emlékeztet e férfi nekem elmondott történeteire. Az ukrán esetben egy fiatal férfi éveken keresztül szenvedett az ördög éjszakai látogatásaitól (lásd Wanner 2007: 161–163). A szerző egyik értelmezése szerint „bár sok minden megmagyarázható az éjszaka közepén pánik indukálta légszomj vagy a levegő utáni kapkodás érzésével, Szergej ezt az ördögnek tulajdonította, és a fölötte való győzelmet Isten erejének bizonyítékaként értelmezte” (Wanner 2007: 163).

Aludtam és nem néztem az órát... Azt hiszem, hajnali három lehetett. Álmomban úgy tetszett, hogy... valaminek közelednie kell hozzám. Olyan volt, mint egy alagút. És nagy sebességgel jött, nagy sebességgel, nagy sebességgel... Én azt éreztem álmomban, hogy valaminek közelednie kell hozzám. És lezuhant: bum!... amikor elért az a nagy sebesség, a paplan [...] felemelkedett rólam, és így tett a sarokban [mutatja: lebegett]: tang, tang, tang... Én megijedtem, normális. Egyszer csak egy fény támadt, és megláttam az Ő kezét, ahogy most magát látom. Így, rám tette a kezét. Abban a pillanatban, amikor másodszor is rám helyezte a kezét, minden egyes csontom a másikba hatolt. Minden végtagom egymáshoz feszült, minden, patogtak a füleim.²¹

A férfi elmondása szerint egy ehhez hasonló, felkavaró erejű vallásos tapasztalat hatására tért meg. Egyszer egy éjszaka arra ébredt, hogy Krisztus a szobában van. A tapasztalata hatására megrémült, nem merte teljesen kinyitni a szemét, térdre vetette magát és azt ismételte, hogy „Jézus Krisztus az Úr!”. Ezt követően a férfi megszólította Jézust, és azt mondta neki, hogy tudja, hogy ott van, de ha meglátná őt, azonnal meghalna. A története szerint szavai hatására megvillant a halk üzem módra állított okostelefon kék képernyője. A férfi látta, hogy Jézus ekkor eltávozott a szoba egyik kis ablakán. Még hallotta, hogy a kutyák furcsán ugattak a különös látogatót. Ez a vendégmunkás férfi ennek az élménynek a hatására tért meg. Másnap felhívta a feleségét, és Istenről beszélt neki. Miután hazatért, az ortodox keresztény többségű település központi gyülekezetében bejelentette, hogy szeretne csatlakozni hozzájuk, és szeretné „átadni magát Istennek”. A misztikus tapasztalat hatására való megtérés motívuma egy másik esetben, a központi gyülekezetet alapító Martin esetében is nagy hangsúlyt kapott.²² Ahogy Martin is, ez a fiatal férfi szintén ortodox keresztény vallású volt pünkösdistává keresztelkedése előtt.

Thomas J. Csordas írja: „A Szentlélek általi megkeresztelkedés pünkösdistá tapasztalatát a szent egy személybe történő infúziójának vagy kiáramlásának, életátalakító erőnek tartják. Az iniciáció ebbe a tapasztalatba szorosan kötődik a karizmatikus csoportba történő beavatáshoz”.²³ Amit a szerző az amerikai pünkösdistá katolikusok esetében leír a Szentlélek megtapasztalásának személyes jelentőségéről, valamint a közösségbe történő beavatódás szerepéről, az általam vizsgált esetben is érvényes. A hálózathoz tartozó, különböző kulturális háttérű csoportok mindegyikében beszámoltak arról, hogy a megtéréshez vezető folyamat adott pontján „éreztek a Szentlelket”, aminek gyakori megfogalmazása, hogy „éreztek, hogy a Szentlélek megvizsgálja őket”. A központi közösségben a Szentlélek megtapasztalása és e tapasztalat glosszoláliként való kinyilvánítása általában együtt jár, hasonlóan ahhoz, ahogy azt Csordas is leírta.

21 40 éves román férfi, felekezeti vegyes település, 2017.08.17.

22 Lásd Peti 2020f.

23 Csordas 1997: 166.

A glosszolália elnyerésének „problémái”

A régióban működő közösségek tagjainak „megtérés háttere” egymástól meglehetősen különböző.²⁴ A központi közösséghez tartozó személyek egy része nem helyben, hanem migrációs körülmények között tért meg, ahogy a hálózathoz tartozó különböző más közösségek tagjai is. Vannak, akik a posztiszocializmus idején városi gyülekezetek révén kerültek kapcsolatba a pünkösdistizmussal, mások külföldi migrációs körülmények között, míg megint mások „helyben tértek” meg. A hálózat különböző tagjainak a nyelveken szólás ajándékával való tapasztalatai is eltérőek lehetnek, attól függően, hogy annak a pünkösdi (vagy más neoprotestáns, különösen evangéliumi keresztény) közösségnek a vallási rendszerében, amelyhez csatlakoztak, a glosszolália milyen hangsúllyal volt jelen, milyen funkciók társultak hozzá, hogyan viszonyultak hozzá az illető gyülekezet vezetői stb. E közösségekben megtérő személyek esetében a megkeresztelkedésre való felkészülés időszaka, és az akkor ért hatások alapvetően meghatározzák, hogy kinek milyen tapasztalata lesz a nyelveken szólásról.

A központi közösségben, illetve a többi gyülekezetben egyformán érvényben van az az elképzelés, hogy a megtérő személynek kérnie kell a nyelveken szólás ajándékát. A migrációs körülmények között megkeresztelkedett személyek egy részének elbeszéléséből az derült ki, hogy a glosszolália elnyerése egyáltalán nem magától értetődően, automatikusan történt.

Volt olyan személy, aki Olaszországban több pünkösdi közösséget is látogatott, és tapasztalata szerint az ottani pásztorok különbözőképpen viszonyultak a glosszoláliához, amely az illető személyben ellentmondásos értelmezésekhez vezetett. Az asszony úgy tapasztalta, hogy míg Olaszországban a Szentlélekkel való keresztség jeleként az ottani pásztorok már néhány szót is elfogadnak glosszoláliaként, a romániai központi közösségben ezt nem vennék komolyan, mintha csupán annyit jelentene, „mint amikor a csecsemő néhány szót gagyog”. Ez az asszony azután kezdte „használni” a glosszoláliát, miután egy alkalommal szabadságát töltötte abban a román faluban, ahol a központi közösség működik. Az asszony eljárt a pünkösdi közösség vallási alkalmaira, ahol a megfelelő rituális előkészületeket követően jelentkezett nála is a nyelveken szólás képessége.

A más-más közösséghez tartozó tagok esetében a pünkösdistizmusba való szocializációjuk miatti különbségek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a glosszoláliához való viszonyulásuk, annak gyakorlása is eltérő. E különbségeket erősíthetik fel a nyelveken szólás megélésének egyéni, gyakran igen személyes vonatkozásai is. Ez különösen az új vallási közösségbe való szocializáció kezdeti fázisában lévő személyekre érvényes. Nem ritka, hogy a kezdeti fázisában a megtérő személyeknek értelmezésembeli dilemmáik vannak az új spirituális megismerés során tapasztalt élményeiket illetően. E kételyek a közösség valamely, a megtérővel bizalmi viszonyban lévő, „rutinos” tagjával, vagy akár a közösségvezetővel való beszélgetések nyomán feloldódnak. Vannak ugyanakkor olyan hívek is, akik a domináns nézettől eltérő, személyes élményeikre támaszkodva, egyénien értelmezik

24 Lásd Peti 2020g.

a Szentlélek megtapasztalását, a vele való kommunikációt és ennek részeként a glosszológiát is.

A Szentlélek megtapasztalása, illetve a vele való kommunikáció kialakítása a vizsgált közösségek központi koncepciója, függetlenül a kommunikáció megvalósulásának módjától (nyilvános, privát, félnyilvános²⁵), illetve az ezzel kapcsolatos vélekedések általános vagy egyéni értelmezéseitől.

Egy fiatal, ortodox keresztényből pümkösdistává átkeresztelkedő nőt, aki külföldi vendégmunka idején tért meg egy ottani közösségben, megtérését követően mély aggodalmak gyötörték azért, hogy bármennyire is áhítozott a „Szentlélek ereje” után, a nyelveken szólás képességének megtapasztalása sokáig elhúzódt. Félelme azon az elképzelésen alapult, hogy az „elragadtatás idején” – az apokalipsziskor – csak azok kerülnek Isten birodalmába, akik magukon viselik „Krisztus pecsétjét”, amelynek jele a nyelveken való szólás képessége.

A Bibliát tanulmányozva az egyik igében azt mondja, hogy azok, akikben nincs meg az én lelkem, nem lesznek az enyéme. Mert akkor, amikor eljön Krisztus Urunk, és a kürtjébe fúj, mint egy arkangyal, azt írja, hogy azt mondta, hogy a Földről azok lesznek elragadva, akik az ő jelét viselik. Ez az Isten jele, amely az Isten ereje, a Szentlélek pecsétje.²⁶

A közösségében meglehetősen „nyomás helyeződött” az olyan személyekre, akik esetében túl hosszú ideig elnyúlt a Szentlélek erejében való részesülés időszaka. Az erő elnyerésének tanúbizonysága az volt, ha valaki „utat engedett a Szentlélek erejének”, azaz glosszológiában tört ki. Bár a fent említett nő megtérését követően imádkozott a Szentlélek ajándékának elnyeréséért, elmondása szerint mindez három évig nem történt meg. Ez idő alatt több prorok is azt jövendölte neki, hogy az Úr „szeretné megadni az erejét”. A nő jól emlékezett arra az alkalomra, amikor egy stăruință során lelkében erőt érzett, és egyre inkább bizonyossá vált számára, hogy hamarosan meg fogja kapni a Szentlélek erejét. Míg korábban a „vrăjmaș” („ellenség”, itt: „a Gonosz”) a kételkedés gondolatát ültette el benne, akárhányszor felkészült a stăruințăra, amelyek során a glosszológia elnyerését kérte, azon az alkalmon, amikor bekövetkezett a változás, szerinte a lelkében érzett erővel képes volt legyőzni a „hitetlenség szellemét”. Abban az állapotában örömet, csendet, békét érzett, és miközben nyilvánosan imádkozott, a második imádsága közben a szavak „nyelveken szólásba fordultak át”. Eközben mentora, a szellemi épülését felügyelő testvér hangosan biztatta, hogy engedje szabadjára az Úrtól jövő szavait, beszélje meg a titkait az Úrral.

25 Meredith B. McGuire félig nyilvános tanúságtétel fogalma alapján. A szerző egyik tanulmányában nyilvános és félnyilvános bizonyosság-/tanúságtételről beszél: „[...] public or semi-public testimony” (McGuire 1977: 166). A kiemelés is McGuire-től.

26 34 éves román nő, csángó falu, 2015.04.11.

A Szentlélek-keresztség és exorcizmus kapcsolata

A központi gyülekezet diakónusa Márk 16:16-ra utalva beszélt a Szentlélekben való részesedés és az exorcizmus kapcsolatáról. Elmondása szerint a Szentlélek elnyerése lényegében egy ördögűző rítus,²⁷ amelynek hatására megszabadulhat az ember a benne lévő démonoktól.

A legnagyobb exorcizmus a Szentlélek elnyerésével történik. Egy más nyelven beszélés, ahogy mi, pünkösdisták beszélünk. [...] Ott, a Szentlélekben való részesedéskor közbelép az ember lelke, és hogyha van néhány démona, például vannak démonok, azt mondja, az én nevem alatt, Márk 16:16... és a... „Az én nevemben ördögöket űznek ki.”²⁸

A Szentlélekkel való megkeresztelés (glosszológia) ezen értelmezés szerint egyben az ember spirituális újjászületését lehetővé tevő végső purifikációs, exorcizáló rítus is. Az újjászületést lehetővé tevő Szentlélekben való részesedést, mint ahogy korábban ezen írás keretében már volt róla szó, a stăruință rítusa alkalmával bátorítja a közösség. A megkeresztelkedés szimbolikus aktusa tehát tartalmazza az exorcizmus és a Szentlélek elnyerése közötti kapcsolat gondolatát, igaz, ezt a gondolatot a diakónuson kívül mástól nem hallottam.²⁹ A keresztség aktusán túlmenően a diakónus adott esetben „valódi exorcizmust” is végrehajthat, ha annak szükségét látja. Említett néhány olyan esetet, amikor erre szükség volt, de azt is hozzátette, hogy a modernizáció következtében az emberek kevésbé „hajlamosak” a megszállottságra.

– És exorcizmust ki csinálhat?
– Én csinálom!
– Maga csinálja?
– Igen, én csinállok exorcizmusokat és mindenféle szertartást! Jézus nevében megparancsolom, csinálunk stăruințăt, hogy elnyerje az Úr lelkét. Mi beszélünk [itt: „nyelveken beszélünk”], űzzük,³⁰ kimegy, másokban forgolódik, mint a bűgőcsiga, még leesnek, ameddig részesednek a Szentlélekben, a megújulásban. Még ilyeneket is csinálnak.

27 Ahogy arra Bárh Dániel felhívja a figyelmet, a római katolikus egyházi gyakorlatban az áldás és exorcizmus rítusa komplementer módon létezett (vö. Bárh 2010: 11–12.).

28 A központi közösség diakónusa, 2016.04.25. A teljes vonatkozó bibliai rész: „Ezután így szólott hozzájuk: »Menjete el szerte az egész világba, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. / Aki hisz, és megkeresztelkedik, üdvözü, aki pedig nem hisz, elkárhozik. / Azokat pedig, akik hisznek, ezek a jelek követik: az én nevemben ördögöket űznek ki, új nyelveken szólnak, / kígyókat vesznek kezükbe, és ha valami halálosat isznak, nem árt nekik, betegre teszik rá a kezüket, és azok meggyógyulnak.«” (Mk 16, 15–18). Fordítás: Károli Biblia. é. n. (Az interjúrészletben használt bibliai idézet fordítása ugyaninnen van.)

29 Másoknál nem is kérdeztem rá, mivel a diakónussal való beszélgetés ezen elemére nem emlékeztem, csak a terepmunka lezárulta után lejegyzett szöveganyag elemzése során kezdtem nagyobb jelentőséget tulajdonítani neki.

30 mustrăm [a mustra: román] „megszid”

– Honnan lehet felismerni, hogy valaki megszállott?
 – Hát megismerjük arról, ahogy a kitartó könyörgést végzi [cum se stăruiește].³¹ Mert jön az Úr lelke és ő [a megszállott] leesik. Például hogyha túl veszélyes, hogyha túl iszákos, hogyha túlságosan kurvázós, bolond, vannak ilyenek is, és amikor ő... akkor, amikor mi imádkozunk és imádkozunk a Szentlélek által, és imádkozunk és beszélünk [talán: nyelveken] vagy imádkozunk azért, hogy mások elnyerjék a Szentlelket, akkor ő [a megszállott] leesik.³²

Prófécia, prorocsilás megkeresztelkedéskor

2018-ban bekövetkezett haláláig a központi közösséget alapító idős prorok, Martin, a keresztelkedések alkalmával külön, a Szentléleknek tulajdonított, személyre szóló üzenetet tolmácsolt a jelölteknek. Az üzenetek egyfajta programot „javasoltak” a megtért személyeknek. A megkeresztelkedés lehet az alkalma annak, hogy a központi közösséget alapító prorok új közösség alapításával és vezetésével bíz meg erre kiszemelt férfiakat. A terepmunkám során két fiatal férfitől is hallottam, hogy megkeresztelkedésük alkalmával Martin próféciájában a Szentlélek közösség alapításra szólította fel őket. Egyiküknek az alapítás idejét jövendölte meg, másikuknak azt, hogy a Szentlélek segítségével virágzó pünkösdi gyülekezet fog létrejönni szülőfalujában (az ország egyik délkeleti megyéjében fekvő település), ahol a lakosok „95%-a” pünkösdistává fog válni.

Összegzés

A nyelveken szólás a központi közösségben egy komplex rituális rendszer centrális része. Egyrészt kapcsolatban áll az újjászületés (*born-again*) ideológiájával, lényegében a megtérésnek a közösség által elismert kötelező eleme. A Szentlélekben való részesedés, azaz a glosszológia képessége ugyanakkor a megtérés személyes szintjén is megkülönböztetett jelentőséggel rendelkezik. A megtérés befejeződését a legtöbb esetben a glosszológia megjelenéséhez kötik. A képesség elnyerése ugyanakkor nem egy automatikus folyamat. Elmaradása vagy késése belső feszültséget, elbizonytalanodást okozhat. Azok a személyek, akik számára a közösséghez való csatlakozást követően huzamosabb idő eltelte után sem sikerül a glosszológiában való megnyilvánulás, a transzcendenciával való kapcsolatuk mélységét kérdőjelezhetik meg. Mivel a glosszológia képessége a megváltás eszménynek is fontos eleme (ismert képzet, hogy az apokalipsziskor a glosszológia a megkülönböztettség jele lesz, az annak elnyerésével küszködő személyek dilemmái az örök élet biztonságával kapcsolatban is megjelennek). A stăruința rítusa a közösséghez csatlakozó személyek számára szocializációs

31 a stăruî [román] „kitart”

32 A központi közösség diakónusa, 2016.04.25.

rítus, amelyben a Szentlélek azonosításának luhrmanni értelemben vett „megtanulása”,³³ valamint a glosszológia közösségi segédlettel történő gyakorlása zajlik.

Irodalom

BÁRTH Dániel

2010 *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék. (Fontes Ethnologiae Hungaricae 9.)

CSORDAS, Thomas J.

1997 *Language, Charisma, and Creativity. The Ritual Life of a Religious Movement*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

de WITTE, Marleen

2011 *Touched by the Spirit: Converting the Senses in a Ghanaian Charismatic Church*. *Ethnos* 76. 4. 489–509.

KLAVER, Miranda – van de KAMP, Linda

2011 *Embodied Temporalities in Global Pentecostal Conversion*. *Ethnos* 76. 4. 421–425.

LUHRMANN, Tanya M.

2012 *When God Talks Back. Understanding the American Evangelical Relationship with God*. New York: Alfred A. Knopf.

MCGUIRE, Meredith B.

1977 *Testimony as a Commitment Mechanism in Catholic Pentecostal Prayer Groups*. *Journal of the Scientific Study of Religion* 16. 2. 165–168.

PETI Lehel

2020a „...érezni lehet, érzed az Istent”. A nyelveken szólás (glosszológia) szerepe két különböző pünkösdistá gyülekezetben. In Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”. Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben*. 145–163. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.

2020b Bevezetés: Pünkösdi hálózat egy modernizációs változások jellemezte régióban. In Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”. Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben*. 7–16. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.

33 Luhrmann 2012.

- 2020c A Szentlélek ajándékai és karizmatikus rítusok egy moldvai kistérség pünkösdi közösségeiben. In Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”. Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben.* 17–48. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2020d A pünkösdzizmusra való áttérés okai és funkciói egy moldvai roma közösségben. In Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”. Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben.* 49–73. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2020e Migráció és pünkösdzizmus egy kelet-moldvai kolduló roma közösségben. In Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”. Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben.* 74–98. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2020f Két moldvai karizmatikus vallási közösség alapítójának megtéréstörténete. In Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”. Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben.* 99–123. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2020g „A Szentlélek által megvizsgálva”. Migráció, megtérések és új pünkösdi közösségek létrejötte Moldvában. In Peti Lehel: *„Krisztus ajándéka van bennünk”. Pünkösdzizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben.* 124–144. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.

WANNER, Catherine

- 2007 *Communities of the Converted. Ukrainians and Global Evangelism.* Ithaca – London: Cornell University Press.

Egyéb források

ANCA, Iosif é. n.: *Lectia 06 – Staruinta.*

https://www.resursectine.ro/schite/77175/lectia-06-staruinta?fbclid=IwAR2gp8J4RavqLkB252BKpL_WJdA7F_bvuQB1CQexcvbI7ZrG6wsDQEsny7o (letöltés: 2020.01.14.).

Biblia. Jeremiás próféta könyve é. n. Károli Gáspár fordítása.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/BibliaKaroli-biblia-karoli-gaspar-forditasa-1/jeremias-profeta-konyve-FE40/jer-1-FE41/> (letöltés: 2020.03.07.).

dex.ro é. n. / Dicționarul explicativ al limbii române [Román Értelmező Kéziszótár]. <https://www.dex.ro/st%C4%83ruin%C8%9B%C4%83> (letöltés: 2020.03.03.).

Károli Biblia é. n. Bibliafordítások – Károli Biblia. Márk Evangéliuma 16. fejezet.
<http://www.immanuel.hu/biblia/biblia.php?konyv=41&fejezet=16&o1=4&o2=5&o3=3> (letöltés: 2020.01.27.).

Peti Lehel

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, tudományos főmunkatárs

E-mail: petilehel@yahoo.com

LEHEL PETI

**The role of speaking in tongues (glossolalia) in
two Pentecostal congregations in the Moldva region**

This study presents the partial results of an extended span of fieldwork carried out within the frames of an ERC project lasting five years (principal researcher: dr. Éva Pócs), examining various ethnic communities which are in fact parts of a loosely connected religious network. The presentation is organised around interpreting the functions and circumstances, varying in each village, of the ritual practice of speaking in tongues. I demonstrate its significance in conversion processes and also in collective religious practice, as well as the role it plays as a new kind of identity marker. I describe the ritual surroundings of glossolalia and describe the main notions in the background of this practice. I argue that glossolalia forms a part of a complex ritual system in the communities examined. It is partly related to the “born-again” ideology and has partly been accepted as a compulsory element of conversion recognised by the community. The faculty of partaking of the Holy Spirit, i.e. of glossolalia, also carries distinguished significance on the personal level of conversion as a central element of contact and communication with the sacred.

„Elmondtam a mennyországi beszédjeimet”

Imák, fohászok és az imádkozás a népi vallásosságban

Imádkozás és imamondás

Az imádkozás a maga természetes közegében akkor és úgy ismerhető és érthető meg, ha a kutató maga is részt vesz az imaeseményeken.¹ Az imádkozás motivációja, célja implicite ugyan már benne van ebben a gyakorlatban (ti. az imádkozásban), ám az imaszövegek pusztá meghallgatása és/vagy recitálása révén, az imaszándék és az ima hatásának pontos mibenléte a kutató előtt nem tárul fel. A motiváció, egyáltalán az imádkozás jelensége, mint olyan, akkor ragadható ill. ismerhető meg, ha az imádkozó felfedi, megosztja mindezeket a tapasztalatokat a kutatóval.

Az imádkozással kapcsolatos, az alábbiakban ismertetett adatokhoz nem az imaszövegek gyűjtése vagy az imádkozási szokások után kutakodva jutottam, hanem a vallásos élet legkülönbözőbb kérdéseiről folytatott kötetlen, természetesen részben irányított beszélgetések során. A beszélgetésekből világossá vált az is, hogy az imádkozásról való gondolkodás egy nagyon is létező, az embereket (adatközlőimet) foglalkoztató „valóság”, a téma nem a kutató kedvéért vagy a kutató kérdéseinek hatására került felszínre.²

Bizand [esküszöm], ha el nem gondoltam most én ebbe a két napba, imádkoztam, de kicsibbet! Istenem, mondom, hát én elhagyóztam?³ [...] Két napig olyan volt, hogy nem eppe imádkoztam. Búsultam. De most aztán még megnyugodtam. Imádkozom.⁴

Az imádkozás autonóm mozzanatai

A terepmunkáim során több ízben megfigyelhettem azt, hogy mennyi minden, milyen sok apró, ám nagy jelentőségű mozzanat történik egy-egy imaszöveg tényleges elmondása előtt. Másként fogalmazva: az ember már mielőtt imádkozna

1 A tanulmány címében használt idézet egy szőlőhegyi adatközlőtől származik, Tánczos Vilmos gyűjtéséből. Az adathoz fűzött jegyzet szerint az adatközlő a „Benedd bízom Szűzanyám” kezdetű esti imára, lélek-ajánlásra utalt. Tánczos 1999: 210.

2 Néprajzi példáimat elsősorban a moldvai katolikus magyar közösségek körében végzett gyűjtéseimből idézem, többnyire Magyarfaluból (Arini). Emellett részleteket idézek Tánczos Vilmos nyilvánosan elérhető moldvai gyűjtéseiből is. Az adatbázis a következő internetes címen található: <https://nlp.nytud.hu/csango/index.html#>, (letöltés 2021.10.26.)

3 Ti. lemondott az imádkozásról.

4 I. L., 74 éves nő. Gyűjtés időpontja: 2009.

imádkozik, sőt, sokkal többször imádkozik, mint ahányszor *expressis verbis* teszi azt. Az imaélet „imaeseményei”, az imádkozás fázisai önálló jelentőséggel bírnak. Az ide kapcsolódó jellemzők közül első helyen az emóciót kell kiemelni, ugyanis az imádkozás fázisait (mozzanatait) erőteljes érzelmi állapot jellemzi.⁵ Az árnyalatokra, a mozzanatok „autonomítására” maguk az adatközlők is reflektálnak.⁶ Néhány, ezt illusztráló példa: *Nagy dolog, hogy beszélgetsz az Istennel., Ha van beszélni valód az Istennel, akkor kimondod, megnyugszol., Akármit kérsz, vele beszélgetsz, az imádság., Nekem a gondom enser (mindig) az Istennél van, vele beszélgetek, nincs, akivel mással [Isten, mint társ]., Hálálom Istennek, hogy mára kirendelte [örvedezés], rendelje ki holnapra es., Elgondolom, hogy ki tudja, mennyit vétkezett ma ez a semmirevaló test az enyim [bűnösségtudat, bűnbánat].,*⁷ *A családnak enni adtam, na jól van, ettem volna, de nem is volt annyi. Ezt térted türelemmel elviselem, Jézusom. Én a hasamért a kapuig se mennék.*⁸

Beszélgetésben megvalósuló „imaaktus”

Az ima-értelmezés szempontjából fontos példákat és támpontokat találunk Tánczos Vilmos az imádságok és életterük rögzítésére is összpontosító kutatásaiban.⁹ Elmondani egy imádságot és imádkozni (akár kötött imát, akár saját szavakkal), formai szempontból ugyanaz a jelenség, egyazon aktus. Ez abban mutatkozik meg a legvilágosabban, hogy imát mondani, imádkozni akkor is „kell” amikor „nincs mondanivaló Istennek”, hiszen a hívő ember számára az imádkozás vallásos kötelezettség. Az imádkozás szűkebben vagy konkrétan, a kötött (egyházi) imaszövegek fejből történő elmondása vagy könyvből való olvasása. Az imaélet azonban nem merül ki ebben a cselekvésben. Hosszú évek tapasztalata hozta meg azt a felismerést, hogy az „elrendítem Istennek”; „elmondom az én szóimmal”; „imádtam Istent”; „elgondoltam, hogy: Istenem!”, „elköszönöm az Istennek” mondások, funkció tekintetében imádkozással egyenértékű „aktusok”.¹⁰ Ez az aktus a vallásos életben szinte egyedülálló szerepet tölt be,¹¹ a szakirodalom adatai értelmében nem csak Moldvában,

⁵ Erről később részletesebben is szó lesz.

⁶ A kérdésről Lengyel Ágnes is írt, a paraszti imádkozás rendjéről szóló tanulmányában, ahol a következőket fogalmazta meg: „Megfigyelésünk szerint például valamely vallásos építmény, templom, kápolna vagy szobor esetében gondozás, takarítás, virágozás, esetleg öltöztetés stb. és az e közben, ezzel szoros összefüggésben mondott »ima« együttesen jelenti a felsőbbrendű lényhez intézett akció legkisebb önálló egységét”. Lengyel 1994: 127. Hasonló értelmezést olvasunk a teológiai művekben is: „Az imádság sokszor egyszerű beszélgetés Istennel, vagy az imádkozónak önmagával, merengés egy természeti jelenség felett, meditáció egy bibliai íge vagy esemény kapcsán, esetleg egyszerű hallgatás – az Isten szavára való várakozás.” Kovács 2013: 102.

⁷ Kiemelések: Iancu.

⁸ Hetény 1983: 215.

⁹ Tánczos 1999: 5–6.

¹⁰ Larry Dossey az ima kapcsán használja az intenció, akarat, gondolat kifejezéseket, mint az ima (metaforikus) szinonim fogalmait. Idézi Kovács 2013: 97.

¹¹ A népi vallásosság-kutatás általános tapasztalata – a legújabb kutatások fényében is – hogy a vallásosság lejellemzőbb megnyilvánulása az imádkozás. Lásd például Kész 2019: 114.

hanem a (katolikus) magyar népi vallásosságban általában.¹² Adatközlőimmal folytatott beszélgetéseken gyakran elhangzott például az, hogy nem a test gyógyulásáért, nem a fájdalom, a baj megszűnéséért imádkoznak, hanem azért, hogy minden körülmény közepette képesek, alkalmasak legyenek az imádkozásra.¹³ Ez a jelenség az ima kiemelt szerepére és a kérdés önálló vizsgálatának a fontosságára mutat rá.

*Még szerencse, hogy az Isten **nem vette el a jóelmét**, hogy tudok **gondolni** jól! Úgy. Vagy **megbánnak**, amit lehet nem kellett lenne [megcselekedni]!*¹⁴

*Erőst-erőst kérem az Istent, hogy **ne veszejszem el magamat**, hogy én **tudjak imádkozni**. Ha szómat nem es tudom kimondani, **bár gondomba tudjam gondolni**, hogy Atyácskám, **segéjél meg, sajnálj meg, őrizd meg a lelkemet.***¹⁵

*S a Jóisten segedelmivel arra es kérem ezentul es, míg eccer **az erőmöt s az eszemet meghaggya**, én **örökké tudjak imádkozni!** A Jóisten mikor ingemet arra választ, hogy meg kellene hajjak, akkor hajjak meg úgy, hogy **ne vegyék el az eszemet, hogy tudjam őket kérni**, met bennik van minden bizodalmam.*¹⁶

A kérdés részletes kifejtésére itt nincs mód, arra azonban utalnunk kell, hogy a valláskutatás újabban hangsúlyt fektet az ima kognitív szerepére, az imádkozás kognitív összetevőire. Kovács Árpád, a keresztény imádság vizsgálatára irányuló orvosi, egészségügyi kutatások eredményeit áttekintő tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy az imádság „látható és bizonyítható eredményei [...] bizonyítékkal szolgálnak az ima-jelenség validítására és efficienciájára [...] [ez pedig] fontos érv, amely a hitetlen ember számára is bizonyíték lehet [arra vonatkozóan,

12 A kérdésről Lengyel Ágnes a következőket írja: „Mintha a katolikusságra jellemzőbb lenne a röpimák, a nap közben rendszertelenül mondott imák használata, az imáknak egésznapos felszínen tartása: »Amerre megyek, egész nap rebeg a lelkem.« [...] A röpimák megnevezésében eltérés mutatkozik a két felekezet között. Katolikusok következetesen »fohász«, »fohászka«, esetleg »röpke ima« néven nevezik meg ezt az imatípust, míg az evangélikusok a »sóhajts« szót alkalmazzák rá”. Lengyel 1989: 357.

13 Más oldalról nézve azonban az imakérések között a legfontosabb éppen az egészségért, még pontosabban: a betegeségtől mentes életért való fohászkodás. „A Jóistenhez sóhajtok, hogy az erőt, egészséget adja nekem, semmi más.” Nógrád megyei adat. Lengyel 1989: 357. A beteg ember imája a gyógyulás mellett az imádkozásban való kitartással egészül ki.

14 I. L. 85 éves nő. Gyűjtés időpontja: 2021.

15 P. A. 75 éves nő. Gyűjtés időpontja: 2006.

16 Szitási adat. Tánczos 1999: 220.

hogy]: az ima fogalma nem a hívő ember találmánya, sőt, nem is egy pszichológiai trükk”.¹⁷

Míg a moldvai példákban azt látjuk, hogy „jót gondolni” már-már annyi, mint imádkozni, az Észak-Magyarország térségéből feljegyzett adatok értelmében az igazi imádság az, „amit mozgó ajakkal, »susogva«, »rebegeve« félhangosan mondanak: »Azt hallgatja meg a Jóisten, Isten ments, lecsukott nyelvvel imádkozni«”.¹⁸ Az utóbbi példában nyilvánvalóan a közösségi imagyakorlat nyomai, emlékei tükröződnek, ahol az imát együtt és hangosan végezték (családban, templomban).¹⁹ Az imádkozás „új” kérdéseinek a vizsgálata kapcsán az első probléma mégiscsak az, hogy lehet-e „az imádságot minden további nélkül pusztán verbális jelenséggként szemlélni?”²⁰ Ha a verbalitástól elvonatkoztatunk, milyen eszközökkel ragadható meg, és milyen kategóriákkal írható le, azaz rendszerezhető és elemezhető az a fajta imádkozás, ahol – mint mondtuk – az egyes mozzanatok („odagondolok”, „elgondolom” – vö. meditáció) önálló jelentőséggel bírnak? Az ima, bár kétségtől kizárólag kommunikáció és valamiképpen nyelvi természetű megnyilatkozás, „nem függetleníthető attól a funkciótól, amit betölt”,²¹ hogy ti. az imavégzés rituális cselekvés, rituális viselkedés.²² Az imádkozás azokban az esetekben ölt „tisztán rítus alakot”, ahol a szöveg és akció együttesen jelenik meg (például gyógyítások, keresztút-ima stb.) vagy pedig az archaikus népi imák esetében, ahol a szövegértéstől független az ima hatékonyságába vetett hit. A hétköznapi beszélgetésekbe „bevont” imádkozás, azaz: az „imaállapot” ilyenformán nem tekinthető rítusnak, sem rituális viselkedésnek, illetőleg legfeljebb Leach-i értelemben nevezhető annak („a szavak kimondása rítus”).²³ Ugyanakkor, Lovász Irénnel egyetértve hangsúlyoznunk kell azt is, hogy „az ima nem csupán szöveg, nem csupán a teológia tudományának, a liturgiának, módszertani munkáknak stb. a tárgya, hanem egy kommunikációs aktus is, amelynek csak egy összetevője a kimondott szavak összessége”.²⁴

*Ha én ezt lefekszem, reggel fél birok kelni, akkor azt a Jóisten [adja]
nekem, hogy én fél tudok kelni. Vaj napon közt, napon keresztül, ha*

17 Kovács 2013: 97. A szerző utal arra a problémára is, hogy ugyanezek a kutatási eredmények arra a konklúzióra is vezethetnek, hogy „az imádság independens erőforrás, amelynek effektusa és eredménye van az emberi életen kívül élő világra is, amennyiben a kérés bizonyos feltételek teljesítésével történik meg”. Uo. Ez a problematika mutat rá az imádság önazonosságára, arra ti. hogy az imádság „az ember kommunikálása Istennel”, az imádkozó nem valamiféle semleges erőhöz, hanem Istenhez fohászodik (például gyógyulásért). Ugyanez a problematika kapcsolja össze egymással (majd el is választja egymástól) az imát és a szó magikus erejébe vetett (ősi) hitet. Vö. Kész 2019: 115.

18 Lengyel 1994: 130.

19 Lengyel Ágnes megjegyzi: „A közös imagyakorlat megszűnése és a külső környezet deszakralizálódása során az eredetileg hangos, beszédszerű ima az egyedül imádkozók körében »susogássá«, »rebegevéssé« változott” (Lengyel 1994: 131.).

20 A szerző nem az ima meditatív (és kognitív) kérdéseit tárgyalja, hanem a klasszikus imádkozási formáktól eltérő imádkozási alkalmak bemutatására törekszik (Lengyel 1994: 127.).

21 Tánzos 1999: 258.

22 Tánzos 1999: 258.

23 Edmund Leach klasszikus tételét idézi: Tánzos 1999: 259.

24 Lovász 2002: 24.

valamicskéit tudok munkálni, azt mind a Jóisten, segét ingemét, hogy én aztok ál tudom végzeni. Nem sokot, amennyire váгна[?] a szívem, de valamennyit, amennyi, s én avval, aval mind mind köszönetés vagyok, «min há»lát adok a Joistennek.²⁵

Az imádkozás: kép az Isten-ember kapcsolatról

A kérdés további tárgyalásához szükséges utalni az istenképre, amely szervesen és elválaszthatatlanul kapcsolódik a hívő önmeghatározásához (önképéhez) is. Az imádkozásban és a „beszélgetésben megvalósuló imaaktusban” az ember és Isten kapcsolatáról kapunk képet. Nézzünk néhány ezt tükröző adatot:

Ingemet az Isten tart, me' elprimiltem [elfogadtam], mit adott. Sohasem bánt(tott)am, sem nem mondtam, hogy vegye(n) el. Me' tudod-e minek? Ő neki van mértékje! S ő, mikor akar, eljön. Nekem a kredinca [hit] nagyobb, mint minden! (...) Nekem a gyermek(em) két keresztet vetett. Mikor kiment az ajtón s mikor kiment a kapund! (...) Fiam, mondom, most tesztek, hogy tesztek, de emeld meg a kezedet s gondolj Jézushoz s mond meg, amit kell mondj magad! Sokan átul mentem... De én bízom Istenbe. Hogy én nem teszem sem soknak, sem véteknak, sem nehezségnek, hanem viszem most es, ne.²⁶

Boldog vagyok azért, hogy a Jóisten segéit, hogy vigyem az ijésmik nehésségek, bóldog vagyok. (...) bódog vagyok, met mit a Joisten ad, azt mégsegét és, hogy el tudom, el tuggyam hórdozni, s azon bódognak érzem magamat. Bóldognak, bóldognak. Annyira, hogy én el bírok menni a tēmp-lomba, oszt égyebfelé nem kíváncszom²⁷

Ezt a jó Isten adta, s ez, ez, ez jó kél légyén, ezt el kél fogaggyuk. Soha nem szollott a jó Isten ellen.²⁸

Ebben a kapcsolatban azt látjuk, az imádkozó visszajelzést kap, „számba veszi Isten tettét”, ahogy fogalmaznak:

ha csak odagondolok Istenre, számát veszem, hogy nekem jobb.

25 A Tánzos Vilmos gyűjtését közreadó felületen a szövegek fonetikus leírásban szerepelnek, ebben a formában idézem dolgozatomban is. A lejegyzést Vargha Fruzsina Sára nyelvész készítette. Szitási adat. Tánzos Vilmos gyűjtése.

26 I. L. nő. Gyűjtés időpontja: 2021.

27 Szitási adat. Tánzos Vilmos gyűjtése.

28 Szitási adat. Tánzos Vilmos gyűjtése.

*Számát vettem, hogy Isten beveszi.*²⁹

*Én az imádságokat mondom. Számát veszem, hogy az Isten beveszi, óráslag [órákon át] immá nem imádkozom, de mondom, még gyertyát gyújtok s vaj egyszer eléri. Amikor ő akar!*³⁰

*Attóta imádkozom az íráskákból is, mondom, én számát vettem, hogy olyan jó!*³¹

*Én vettem számát, hogy nem jó lefeküdjem imádkozatlan!*³²

Az Isten-ember kapcsolat egy másik vonására is felfigyelhetünk. Az imádkozó nem minden esetben, nem feltétlenül tapasztal változást. Van, hogy semmi nem változik meg – hiszen, sokan nem is kérik például a betegeségből való gyógyulást, az erőszakos házastárs „megváltoztatását”, hanem a mindezekkel való együttéléshez szükséges erőt. Van, hogy „mindenütt fáj”, „továbbra is csakúgy fáj”, „de érzem, hogy nekem jobb”; „van erőm viselni ezt a sok betegséget”. A kritikus állapothoz (betegség, krízis stb.) való viszonyulás terén következik be valamiféle változás, aminek a következménye valamiféle erő.

*Hát, ha az Istennel vagy, akkor nem kell félj! Én amióta csitilom [olvasom] ezt az imádságot, mintha megerősödtem!*³³

*Minél sokat tudsz imádkozni, annál jobb, annál könnyebb az életed. Amíg élek, folytatom az imádságot eléfelé.*³⁴

A témával kapcsolatos lényeges jelenségre mutatott rá Larry Dossey. Az amerikai orvoskutató azt tapasztalta, hogy a „hitnek és gondolatoknak tudományosan bizonyítható erejük van, bár gyakorta negatív konnotációval rendelkeznek. Ilyen módon az imádság – mint intenció, akarat, gondolat – önmagában is erővel bír, ereje valóságos tény, amelynek látható és igazolható eredménye is van”.³⁵

Az előbbi példából láttuk, hogy az erő mintegy másik pólusa is megjelenik, amit a népi megnevezés a „megkönnyebbülés” kifejezéssel illet. Ezt látjuk például a betegekért vagy haldoklókért mondott imák esetében, ahol az ima célja „könnyebbíteni”, elviselhetővé tenni a fájdalmat. Ugyanakkor ez nem fizikai érzés,

29 Ti. hallja az imádságot/hallgatja az imádkozót. Ez nem jelenti azt, hogy meg is hallgatja, azaz teljesíti az imádkozó kívánságát. Az imádkozónak azonban nem az a fontos, hogy kérése teljesüljön, hanem az, hogy Isten tudjon az ügyéről. A „számát venni” a román a-și da de seamă kifejezés átvétele. Jelentése: észrevenni, megbizonyosodni.

30 I. L. nő. Gyűjtés időpontja: 2009.

31 D. C. nő. Gyűjtés időpontja: 2010.

32 B. A. nő. Gyűjtés időpontja: 2008.

33 B. L. nő. Gyűjtés időpontja: 2010.

34 Dormánfalvi adat. Tánczos 1999: 182.

35 Idézi Kovács 2013: 97. Lásd még Lengyel 1989: 357, 358.

nem a fájdalom fokának a könnyítése. Az egész emberi „lét-teher” más módú megélése. Nem a fájdalom lesz kisebb, a viseléséhez szükséges erő lesz több.

*Menegetett a máma betegekhez. Hitták betegekhez. Hitták hodzs imádkoz-
zék. Sz a mámá imádkozott, (...) szegissze meg az Iszten. Szegissze meg.
Ha hal meg, ha nem... **Könnyűbszég** a betegnek”.³⁶*

*Ezt mondják a betegeknek, mikor kész, hogy hajjanak meg! (...) Akkor
válasszék el: vaj megélik, vaj menyen el. Vergőd a halálval, s nehéz tölle, s
akkor ezt az imádság **lágýítsa** el. Válójsza el: vaj maradik, vaj menyen. Ez
a kettő.³⁷*

A „teljes szívből” mondott ima eredményezte megkönnyebbülésről úgy beszél-
nek, mint egy súlyos tehertől való megszabadulásról. Egy állapot metaforikus
megfogalmazásával állunk szemben, és azt is látnunk kell, hogy a megszabadulás
nem végleges. Sőt, nem is megszabadulás, hanem „felszusszanás”, megpihenés,
ami az út – a szenvedő lét – folytatásához szükséges vagy azt szolgálja. Ennek
ellentétét mutatja be plasztikusan a következő elképzelés:

*„Ha nem imádkozunk (...) nem hiszünk Istenbe (...) akkor mind **rossz-
rosszra megyen**, s akkor mind **hátra, hátra megyünk** akkor mindennel.
Mikor a Rossz betelt az életbe, akkor többet nem lehet inaintalni („előre”/”-
felfele” haladni) soha”.³⁸*

*Én olyan **könnyű vagyok**, amikor tudok imádkozni minden szívből, hogy
vége! Elgondolom, hogy én nem haragszom (...). De én nem tudom, drept
[tényleg] olyan mintha in rai [mennyországbán] lennék, bizand [esküszöm],
tudjátok meg, hogy ez a spirit dumnezaiesc aparte [itt: kivételes isteni lel-
kület].³⁹*

Nagyon lényeges ebben az imádkozás leíró modellben és az Isten – ember kap-
csolatban, hogy az imádkozó nem ad határidőt Istennek, ellenkezőleg: a kérés
megvalósulásának a módját és idejét is Istenre bízta. Az imádkozásban emellett
számolnunk kell egy olyan tényezővel is, „amelyet csak az Istenben hívó ember
fogad el: pusztán az teljesülhet, amit Isten is jónak lát”.⁴⁰ Emellett, ahogyan a csíki
székelyek vallásossága kapcsán Székely László fogalmaz, az imádkozó azzal is
számol, hogy „az, hogy Isten saját akarata, vagy a mi akaratunk szerint hallgat-e
meg, teljesen Órá tartozik”.⁴¹

36 Szabófalvi adat. Tánczos 1999: 15–16.

37 Kalugaréni adat. Tánczos 1999: 67.

38 T. L. nő. Gyűjtés időpontja: 2009.

39 I. L. nő. Gyűjtés időpontja: 2009.

40 Kovács 2013: 97.

41 Székely 1995: 8.

*Azt mondtam az Istennek akkor, azt mondtam: **ha** meg akarja sajnálni ezt a két gyermeket, akkor adjon élő napot, hogy adjam ki őket is, lássam meg, **ha** nem akar megsajnálni, csináljon, amit akar, s az Isten megsajnál, hogy ne, ma máig is itt vagyok! Nem is gondoltam!*⁴²

Az ima eredményességének „elengedhetetlen feltétele”⁴³ ez a türelem, ez a „kockázati tényező”. Az imádkozó úgy vélekedik, hogy az élet, egy-egy ügy, olyannyira szövevényes, hogy azt a maga összetettségében egyedül Isten képes látni és ennek tükrében majd az egyedül igazságos ítéletet, döntést meghozni. Az istenhit egyik – ha nem a legnagyobb – erőpróbája a türelem.⁴⁴ A népi vallás kutatásának az imahagyománnyal kapcsolatos alaptapasztalata, hogy a hit szerint nincs kárba vesztett vagy meg nem hallgatott ima: „azok mind megvannak az Istennél”.

*Itt születtem, s itt halok meg es, met akkora öreg vagyok. Gyurom ezt a földet. [Hány esztendő?] Jaj, drágám, nyócvanöt! [A Jóisten tartsa meg.] Immán el kéne gyüccsön, **de nem parancsolok én, a Jóisten parancsol.***⁴⁵

*Egyedül kénlódom itt. S meddig a Jóistenke engedi, meddig a Jóistenke akarja. Sajnáljon meg a Jóistenke es, s vegye az én lelkecskémet es! A lelke-met vigye az orszádjába! A testem ott üjjön, mit akarnak, azt csinálnak vele? (...) Kilencvenöt éves [vagyok]. Sok! El kell fáradj... (...) Máccor napok telnek el, hogy nem jó bé senki! Miháj kell bójöjjön immá, Szen'Miháj, más nem jó bé ide! (...) Elmondtam a mennyországi beszédjeimet. Az éjjel jobban aluszom.*⁴⁶

*Kell szenvedni... Úgy adja az Isten. (...) Rossz volt nekem, vaj egy két nap... Alig jött, hogy imádkozzam... Egy-egy kicsit tudtam imádkozni csak... Azok megvannak az Istennél, de **nem adja ki, mikor akarok én, mikor akar ő.** A szentatya nagy, nagy az ereje.*⁴⁷

A kérdés túlmutat az ima szűk körén, és magához a léthez (mint filozófiai entitás), továbbá a létezés metafizikai dimenziójához kapcsolódik. Az imádkozásban a szenvedés, mint az emberi létezés igen sajátos határozmánya jelenik meg.⁴⁸ A példákban az látjuk, hogy a szenvedés egzisztenciális dimenziója az emberi létnek,

42 D. C. nő. Gyűjtés időpontja: 2010.

43 Kovács 2013: 97. A kérdésről Tánzos Vilmos is értekezik: „A népi vallásos tudatban teljesen világosan él a katolikus kegyelemtnak az a fajta értelmezése, miszerint az emberi akarat, amit az ima kifejez, az isteni kegyelemnek, akaratnak van alárendelődve, tehát az isteni szuverenitás nem csorbítható” (Tánzos 1999: 252.).

44 A témáról P. Szilczl Dóra is értekezik: „A legfőbb kérdés (...) a hívó embernek ezzel összefüggésben az, hogy hogyan reagál »megkeresésére« az Isten (...) mit jelent az, hogy Isten »késlekedik« a válasszal, s az Isten választát mi alapján tudják észrevenni” (P. Szilczl 2007: 77.).

45 Degettesi adat. Tánzos 1999.

46 „Benned bízom Szűzanyám” kezdetű esti ima, lélek-ajánlás. Szőlőhegyi példa. Tánzos 1999: 210.

47 I. L. nő. Gyűjtés időpontja: 2009.

48 A kérdésről a népi vallásosság-kutatás szempontjából is igen tanulságos Tringer László tanulmánya (Tringer 1989.).

és ennek nyelvi megfogalmazásaival is találkozunk (például „van egy szenvedésem”). Az egyik szimbólum, amely ezt a jelenséget a legtisztábban megjeleníti az a „keresztthordozás”.

Elindul eccer Ézus egy emberrel. Jézusnak az ő keresztje ... Övé, magáé. Vitte hátán. Aszondja az ember: Há', én mit vegyek? Vedd el te es a keresztedet, tihidet. Vigyed. Há' hol? Hátadon. Mennek, mennek. Egy nagy meleg vó't. Aszondja az ember: Uram, nem bírom többet vinni a keresztet. Igen nehéz. Hogy lehessen?! Há, az enyim es nehéz! Mennek elé. Osztá aszondja az ember: Én vágok ki zenyimbüil. Mit akarsz, azt csinálj. Kivágott e' darabot. Mennek, mé' mennek, mé' mennek. Uram, nem bírom vinni! Hogy?! Kivágál s mos' sem bírod vinni? Én még vágok ki e' darabot. Vágj. Kivágott még. Jézus aggyig nyugodt. Elindulnak, odaérnek egy gödörhöz. Egy gödör, no, mély gödör. De mély vó't, nem látták a fenekit. Ézus tette a keresztet – s átajment ritta. Aszondja az ember: Uram, nem kell vala elvedd. Menjek átal én es. Te, tihiden kellett lenne átaljöjj. Zenyimen nem lehet. Látod-e? Azért adtam minden embernek egy keresztet, mel'ik kerestyén, hogy vigye ki végig, mint én vittem ki. Nem akartad-e kihozni?! Immán állj meg ott. Ilyen ni! ... Ezt nekem nevezte vó't egy páter. Aszondja: Te tudod, hagy magadnak van kereszt. Mondom: Igen. Ej – aszondja –, nehéz. Me't mé't nehéz? Bűnök fel vannak rakodva rivá – aszondja. De ha nincsen bűn – kereszt es könnyű. De ha megraktad bűnvel?⁴⁹

*Mindénfélét el kē vüisējünk. Én ezt így értettém még én ezzel a gyēnge eszēmmel, hogy **nehességēt es ugy kēl vinni, mind az örömet.***⁵⁰

*De, ezt a sorsott a nehéz sorsom vót nekēm, csak lehet ezt érdemlēttem még, nem tudom azt es mondani, lehet a büneimēt a Jóisten megbüntetēt, hogy így kēllēt lēnni. De hāllālom a «Jóistent, hogy». «Nem a büntē»tēs, hanem, mindēnkinek van egy kērēsztje (...) **el kēl vüiselni.** S hāllālom a Jóistent, hogy kērēsztül szō segētēt idāig. Mindēnēn, mindēn nehességēkēn. (...) Kérem a Jóistent, hogy āra es segējen még. Mig élő napom lēs, hogy **mindénfélét hordozzak el.** Hordozzak el a a zō tisztēletire. Nēmāj nēmāj a fordujja m fordujāk másfelé, met Isten örōzzōn akkor! Baj.⁵¹*

Az imádkozásban megnyilvánulni látjuk az ember helyét az univerzumban, Valaki (Isten) és a semmi (halál, végső megsemmisülés) között, hol egyik, hol másik irányból érintetten.

Szekeres Panni néném, amikor már súlyos beteg volt, azt mondta családjának: idehallgassatok! Nekem, hogyha meghalok, a lábamra a piros

49 Zsíros 2021: 319.

50 Szitási adat. Tánczos Vilmos gyűjtése.

51 Sziási adat. Tánczos Vilmos gyűjtése.

kordováncsizmát felhúzzátok. (...) Mert hátha töviskes lesz az út. Aztán majd nem tudok szaladni. Mert a mennyországba két út vezet: a rózsás, meg a töviskes. Ahogy én beállítom magamnak az életemnek útját a földön, úgy megyek az Úristen eleibe.⁵²

A halálra nagyon sokat gondolok én. Félek nagyon. Nem a meghalástól, hanem az ítélettől. Mikor meghallom, hogy a lélekharang megint szól: üdvözítő Jézusom! Vajon a következő lélekharang nem nekem szól-e? Oszkó akkor mondják majd, hogy meghalt Gari Margit. De vajon a lelkem hol reszket akkor?⁵³

Az Istennel szemben álló ember saját pozícióját elsősorban porszemtudata határozza meg. A népi vallás kutatásának adatai szerint, a világot teremtő és fenntartó, valamint a történelmet kormányzó Isten előtti megrendülés tudata hatja át az imádkozót akkor, amikor Isten személyes megszólítására készül.

Drága jó Istenem! Leütöm a fejem, gondolkodom. Minden bűn megvan bennem, minden jóra hanyag voltam. Szabadságjám is voltam. Loptam is, mert a summáság az olyan volt. De az Istent nem bántottam.⁵⁴

Erre a jelenségre Tánczos Vilmos is nyomatékkal utal: „A vallásos ember egységben látja az evilági és túlvilági életet. Egyfelől fél az élet után következő ismeretlentől, másfelől reménykedik az idő beteljesedésében. A kettősegből fakadó drámai feszültséget hivatott feloldani az állandó ima gyakorlata”.⁵⁵

Édesanyám mindig mondta, mikor fiatal voltam, Margit lépj be már a ferenccs rendbe. Fogadjál ügyvédet. — Édesanyám, várjon még, hadd öregedjek. Azt mondja: úgy? Az életed virágját a világnak adod, a kóróját meg az Istennek?⁵⁶

De sokat elgondolkodom, hogy ha a jó Isten azt mondja, hogy én most téged lefektetlek a betegágyba és meglátom, hogyan fogadod a betegséget.⁵⁷

Hát én úgy vagyok, hogy ezt a bűdös testet nagyon szeretném megsanyargatni. Még jobban, mint eddig, százszorta jobban. Kőre szeretnék feküdni éjszaka, nem ágyon, párnán. Hát Panni néném is ugye, az egész éjszakát átimádkozza térdenállva. Ő fázik is, mert hát ugye öreg, nincsen vér, de felkel és imádkozik. Öcsai Margit is felkel, minden hajnalban egy órákor,

52 Hetény 1983: 214.

53 Fél 1985: 866. Lásd még „Nagyon sokat gondolok arra, hogy drága Jézusom, vajon megállhatok-e Isten színe előtt, hogy mondja-e majd aztat: állj a jobbomra?” Fél 1985: 866.

54 Fél 1985: 866.

55 Tánczos 1999: 251.

56 Hetény 1983: 214.

57 Hetény 1983: 214.

*végzi az imádságot az édesapjáért, édesanyjáért. Édesanyám úgy mondta, hogy ennek a büdös testnek ne kedvezzünk.*⁵⁸

Az imaállapot és a szüntelen imádkozás

Az emberi létezés egzisztenciális dimenziójához kapcsolódó tényezőnek kell tekintenünk a Rossz szerepét az imádkozás folyamatában. A vonatkozó néprajzi adatok alapján úgy tűnik, amikor az ember fájdalmat, szenvedést él meg vagy bajban van stb. és e körülmények közepette nem imádkozik, „a Rossz örvendezik”.

*Azt, hogy amikor rontassz, vagy akármit csinálssz, akkor ő örvendi. Mikor valami jót csinálssz, vagy vetsz keresztet, akkor ő fut el. Sír. Abba az időbe, az a Rossz. Akkor szereti a Rossz, amikor nem imádkozol, amikor skandal [veszekedés] van, amikor betegség van, ő akkor örvendi, az a duhul necurat [a tisztátalan lélek].*⁵⁹

*Szent Atyám, térítsd meg a gyermekeimet, hogy imádjanak, ne maradjanak a Rosszra!*⁶⁰

*Hát úgy, hogy az Istennel kell tartani, ha nem hiszel benne, s örökké imádkozol, s ha vétkezel is, bánd meg, s akkor ő [ti. a Rossz] nem tud elnyerni. Mert ő enser [mindig] megy, de ha látja, hogy magad az Istennel vagy akkor ő nem tud elnyerni. Megy kecskebukázni [bukfencezni], veri magát a földre, hasad ki, úgy **haragszik**.*⁶¹

*Úgy, hogy az ember menjen a misére, gyónjon, imádkozzon, s térjen meg, ő de la sine [saját belátásból], hogy gondolja meg: te mostanáig szitkozódtam immá' ettől emerre azt akarom, megtűrjem magam, hogy nem máj szitkozódtam, hogy nem máj legyek a rosszé. S ha megtér, akkor többé **nem lesz a rosszé**. Az imádság az a legjobb. Avval bírod meg a rosszat. S az Istent is imádod, hogy kéred, hogy adjon jót neked, s a Rosszat, imádkozol, hogy indepartald el tőled [tartsd távol a Rosszat tőlem].*⁶²

Ebből a perspektívából érthető meg igazán az imaéletben megfigyelt vonás, a „szüntelen imádkozás” elve és annak fontossága a hitéletben.⁶³ A kérdésről pontos leírást ad Tanczos Vilmos: „Az Istennel való, ima általi folyamatos kapcsolattartás általában nem valamilyen konkrét cél elérése érdekében történik.

58 Hetény 1983: 215.

59 T. L. nő. Gyűjtés időpontja: 2009.

60 J. C. nő. Gyűjtés időpontja: 2007.

61 I.L. nő. Gyűjtés időpontja: 2005.

62 I.L. nő. Gyűjtés időpontja: 2010.

63 P. Madar 2001: 394–395.; 1991: 123–124.; Lengyel 1989: 357. Ugyanezt a „lelkületet”, az imádság jelentőségének hasonló megfogalmazását látjuk a régi imakönyvekben is. L. Kónya 2015: 143.

Imádkozni a hívő ember állandó kötelessége. [...]Az imának olyan általános céljai vannak, melyek függetlenek az imádkozó személytől és az aktuális imahelyzettől. Az imádkozás a vallásos ember számára pszichikai szükséglet, a lelki megnyugvás, általában az evilági békés, harmonikus élet záloga”.⁶⁴

Jelenségmeghatározó és fogalomtisztázó kísérletek

Az imahagyományban ismerünk fohászokat. Ezek lehetnek spontán invokációk, imakezdő és imazáró „elajánlások”, vagy liturgikus eredetű mondatok (például: „Adj Uram örök nyugalommat neki”). A fohászok sajátossága, hogy szóban tanult, eltanult, „ellopott”, szinte „nyelvi viselkedés” (spontán vagy kötött, írott vagy szóbeli). Az imahagyományban ismerünk imákat, ezek általában írott és kötött (hivatalosan engedélyezett vagy népi) szövegek, elmondásuk lehet kötelező, történhet szóban vagy olvasás útján. Az imahagyományban azonban számolnunk kell az imaeseménnyel is, amely a fohászhoz és az imához a verbalitás és a nyelv miatt kapcsolódik, hiszen szavakat találunk itt is, és kapcsolódik a meditációhoz is, éspedig a tudati jellemzők miatt. Nem fohász, hiszen nem nevesít például konkrét célt, ám összetevői miatt ismerű. Gyakran az embert magát emlékezteti valamire Istennel kapcsolatban:

*Mondom én úgy magamba, hogy hát én így elfelejtettem az Istent? S akkor úgy meggondoltam, hogy Istenem, milyen nagy az Isten ereje. Me' látod-e, megtámadtak, de mindcsak es, Isten nem hatta, hogy csúfolkodjanak velem.*⁶⁵

Nem meditáció, hiszen nem technika, nem valamiféle gyakorlat. Végző soron a megrendültség, az imádkozó magatartásában megfigyelhető (és kinyilvánított) megrendültség az oka annak, amiért ez a kérdés a valláskutatás szempontjából figyelmet érdemel. A hitélmény olyan megnyilvánulásainak lehetünk a szemlélői, amit maguk az adatközlők tartanak „a legnagyobb dolognak”. Az Istenről-való-beszédnek van tehát olyan esete, típusa, amikor a klasszikus értelemben vett ima, és az ún. vallásos/szokrális beszélgetés elemei összefonódnak. Ugyanezt hangsúlyozza Lovász Irén is: „Nem rekeszhető ki az ima fogalma alól sem a kötött szöveggel gyakran ismételt és reduktív üzenettel rendelkező fohász, sem pedig a teljes kötetlen formájú és tartalmú egyéni, Istennel folytatott beszélgetés sem”.⁶⁶

Analógia gyanánt idézhetnénk itt Fél Edit Gari Margit „gondolkodásáról” szóló megjegyzéseit: „A magam részéről azt vettem észre, hogy G. Margit gondolkodása és élete mindenekelőtt bibliai. Az emlékezések és vallomások néha egymásra következő mondatai jóformán bibliai idézetsorok. Persze csak „szövegkritikailag”. Ténylegesen jól beleágyazva az életbe és így már sajátjává téve. Tehát

64 Tánccs 1999: 250–251. A moldvai katolikusok kapcsán úgy fogalmaz: „Közülük [sokan] ma is állandó imában élnek”. Tánccs 1999: 246.

65 C. C. nő. Gyűjtés időpontja: 2005.

66 Lovász 2002: 23–35.

nála nem idézetként, hanem asszimilált mivoltában jelentkezik [...]. Egy másik „réteg” a templomi és a liturgikus Margit.”⁶⁷ Hasonlóképpen, „asszimilált” formában jelennek meg az imák a hívő tudatában, és az Istennel kapcsolatos nyelvénben, nyelvhasználatában.

A téma szempontjából igen tanulságosnak találom a régi magyar meditációs irodalom területén végzett kutatások témánkhoz kapcsolódó eredményeit. A vizsgálatok kimutatták, hogy a szövegek szintjén „nincs éles határ az imádság és elmélkedés műfaja között, [azok] széles átmeneti skálán érintkeznek”.⁶⁸ Kónya Franciska szerint az imádságok és elmélkedések közötti lényegi különbség az Isten és az ember kapcsolatának eltérő megjelenítésében rejlik. „Az imádságokban a beszélő retorikai pozíciójában mindig Istenen van a hangsúly: az ima őt célozza meg. Bármilyen típusú legyen is az imádság (kérő, hálaadó, dicsőítő, bűnbánó), mindig Isten iránti vagy előtti aktusról beszélhetünk. Ezzel szemben az elmélkedésben a mondanivaló nem közvetlenül Istenre, hanem inkább a hívő és Isten kapcsolatára irányul. Amíg az imában az ember főként várakozóan fordul Isten felé, az elmélkedésben megpróbál cselekvéssel közeledni hozzá”.⁶⁹ A 17–18. századi vallásos ponyvák kapcsán szintén kimutatták, hogy az ima-elmélkedés-meditáció-dialógus stb. aktusok olykor egészében fedik egymást és a fogalmak nem egy-egy szöveg műfaji jelölését fejezik ki. Az imádkozás, a meditáció gyakran a gondolkodás, az emlékezés szinonimája.⁷⁰ Az imádkozásra tehát mint egy igen összetett aktusra szükségessé tekintenünk.

Következtetés

Az ima jelenléte és hatása a vallásos ember életében valós(ág), mindazonáltal az ima tényleges szerepére és hatásaira irányuló tudományos megismerés konkrét kérdéseire nehéz, ha nem egyenesen lehetetlen a ráció számára kielégítő választokkal szolgálni. Ha az imádságról lehántjuk a szöveget, eltekintünk az egyébként meghatározó körülményekről – az imádkozás megragadhatatlannak tűnik, pontosan úgy, mint a hit, vagy egy vallási kontextuson kívül eső példát említve: az őszinteség.⁷¹ Ha azonban az imát elvlasztjuk Istentől, transzcendens irányultságától, egyenesen érthetlenné válik, nem csak tudományos környezetben. Látjuk azt is, hogy az ima-meghatározások csakis az ima (egészének) valamely részletére, alkotóelemére való redukció „arán” fogalmazhatók meg. Úgy tűnik, az ember beszélgetése Istennel nem mérhető valóság, egyszerűen: a hit cselekedete. Egy olyan „belső” (mentális, spirituális) tett, amelyet az imádkozó nem a megértés, hanem a megélés/átélés szempontjából értelmmez, illetve értelmét és funkcióját ebben jelöli meg.

67 Idézi Hetény 1983: 241.

68 Heltai Jánost idézi Kónya 2015: 133.

69 Kónya 2015: 133–134.

70 Kónya 2015: 137.

71 Vö. Kovács 2013: 101.

Sík Sándor *A magyar költészet istenélménye* című írásában (1969) úgy fogalmaz: „Bízom benne (hogy ti, a magyar vallásos folklór – szerk.) ki fogja mutatni, hogy a magyarság nem kevésbé fogékony a közvetlen hitélményre és annak személyes megrendüléseire – ha úgy tetszik: a misztikára és a metafizikára, mint e téren szerencsésebb külső-belső adottságokkal megáldott más népek, csak éppen a maga módján. Ezt a magunk módját kellene immár megvizsgálni”.⁷² Ha Erdélyi Zsuzsanna „múltunk íratlan lírája” megfogalmazását elég tágra értelmezzük, az archaikus népi imáktól elvonatkoztatva,⁷³ a dolgozatban röviden vázolt témával erre a szóbeli, spontán lírára, misztikára és metafizikára kívántam ízelítő példák-
kal, adatokkal szolgálni.

Irodalom

ERDÉLYI Zsuzsanna

2015 *Múltunk íratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága. Szöveg-
gond.: Kovács Emília. Pozsony: Kalligram.*

FÉL Edit (közread.)

1985 Margit és a halál. *Vigilia* 11. 866–871.

HETÉNY János

1983 A szegények életének szentsége. A Teológia beszélgetése Dr. Fél Edit nép-
rajzkutatóval. *Teológia* 4. 212–216.

KÉSZ Margit

2019 Az archaikus népi imádságok az egyéni vallásgyakorlatban a 21. századi
Kárpátalján. In Tanczos Vilmos – Peti Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika.
Tanulmányok a népi vallásosságról.* 113–130. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum
Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság.

KOVÁCS Árpád

2013 A keresztény imádság efficienciájának bizonyítása kutatások és felméré-
sek alapján. *Sárospataki Füzetek* 17. 93–103.

KÓNYA Franciska

2015 Műfaji átjárások a 17–18. századi magyar meditációs irodalomban. In
Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar népénekek és imádságok.* 129–144. Buda-
pest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport.

⁷² Sík 1969: 212.

⁷³ Erdélyi Zsuzsanna természetesen a szóbeliségben fennmaradt vallásos (nép)költészetre, a kötött
imákra használta elsősorban a kifejezést (Erdélyi 2015.).

LENGYEL Ágnes

1994 A paraszti imádkozás rendje. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XIX. 127–137.

1989 Fejezet egy Nógrád megyei falu (Terény) vallási néprajzából. In Bagyinszky Istvánné – Szvircsek Ferenc (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XV. 341–365. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága – Nógrád Megyei Levéltár – Magyar Történelmi Társulat Nógrád Megyei Csoportja.

P. MADAR Ilona

2001 Kórógy, Szentlászló, Haraszti és Rétfalu vallásos szokásairól. In S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5/I.* 393–402. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

1991 Ima, imádkozás és az ima hatása. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 1.* 121–126. Veszprém: A VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania.

P. SZILCZL Dóra

2007 Vallás és kommunikáció. A valláskutatás kommunikációs perspektívái. In Fehér Katalin (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből.* Budapest: L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola.

SZÉKELY László

1995 *Csíki áhítat. A csíki székekelyek vallási néprajza.* Budapest: Szent István Társulat.

TÁNCZOS Vilmos

1999 *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.

TRINGER László

1989 Patior ergo sum (A szenvedő lét elemzése). *Vigilia* 54. 3. 184–190.

SÍK Sándor

1969 *A kettős végtelen I–II.* Budapest: Ecclesia Könyvkiadó.

Iancu Laura

BTK Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely, tudományos munkatárs
E-mail: iancu.laura@abtk.hu

“I have told you my heavenly sayings”.
Prayers, supplications and the practice of praying in rural religiosity

The appearance and later widespread use of prayer books brought along not only the ‘replacement’ of prayer texts and the existing prayer tradition, but also affected the manner and even the purposes of praying. ‘Ready-made’ prayers which people read out are used to different purposes and in different areas of religious life than personal supplications. The formalisation of prayer life has also affected the relationship to God and the image of God. Most recent collecting efforts have found that meditative prayer forms and, to quote Zsuzsanna Erdélyi’s term, ‘prayers I wrote myself’ have become widespread, expressing not so much a request or appeal as the individual’s reliance on the higher power.

Az imádkozás kortárs megjelenési formái az interneten¹

Erdélyi Zsuzsanna 1998-ban *Népi hit és Istentapasztalat* címmel előadást tartott Pannonhalmán a Magyar Pax Romana Fórum 39. kongresszusán. Első mondataiban a jól ismert kérdésre kereste a választ: „A kérdés – *quo vadis?* – előre mutat, már az új évezredre irányul. Újabb század, újabb ezer esztendő közeli és távoli hitbéli valóságának lehetséges alakulásait, tudattartalmait, megjelenési formáit fürkészné, ha rendelkezne váteszi képességekkel.”² Erdélyi Zsuzsanna a „kiszámíthatatlan, ködös horizontú 20. század végén”³ nem vállalkozott erre a jövőt előrevetítő vizsgálatra. Rabul ejtették az archaikus képekben és kifejezésekben gazdag ősi imaszövegek. Minél teljesebb felgyűjtésükre, közreadásukra, illetve műfaji leírásukra, szimbólumaik művelődéstörténeti, irodalmi és folklorisztikai elemzésére helyezte a hangsúlyt. Annál is inkább, mert maga is érzékelte, hogy a „20. század második felében gyökeresen megváltoztak az átörökítés társadalmi körülményei, szükségletei és lehetőségei.”⁴ Menteni és rögzíteni akart tehát mindent. Jóllehet számos tanítványának köszönhetően ez a leletmentés máig is szolgál újabb eredményekkel, jelen tanulmány mégis az új utak, az Erdélyi Zsuzsanna által feltett *quo vadis* kérdéséhez kíván kapcsolódni és az imádkozás kortárs megjelenési formáit elemzi.

Az internet spiritualizálódása

A számítógépes hálózat első, 1969. évi megjelenésekor elsősorban katonai és szakmai célokat szolgált, ám nagyon hamar általános kommunikációs, információ közvetítő médiummá vált. A feltartóztathatatlan fejlődés 1992. évi végpontját mindenki ismeri, ekkor született meg maga a világháló (*World Wide Web*), amely az élet minden területén változásokat hozott. Ezek alól természetesen a vallási szcéna sem vonhatta ki magát, ahol valóságos eszkalációt okozott az új médium

1 A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat az OTKA 132785-ös számú kutatási projektje tette lehetővé.

2 Erdélyi Zsuzsanna előadása tanulmányként eredetileg 1998-ban jelent meg a konferencia kiadványában, majd 2021-ben a Nemzeti Színház *Szcenárium* nevű online folyóirata közölte újra a születési centenárium alkalmából. https://nemzetiszinhas.hu/hirek/2021/01/nepi-hit-es-istentapasztalat#_ftn1 (letöltés: 2021.11.22.) Az eredeti megjelenés adatai: Bulkainé Ádamosi Margit – Neubauer Irén – Szöllősy Ágnes (szerk.): *Quo vadis Domine? A Magyar Pax Romana Fórum 39. kongresszusa Pannonhalmán, 1997.* 275–295. Budapest: Magyar Pax Romana Fórum, 1998.

3 Erdélyi 2021. [1998.]

4 Barna 2021.

megjelenése. Az alábbi – vallásos tematikájú weblapok gyarapodását bemutató – táblázat jól szemlélteti ezt a változást.

Table 1.1 The number of religious web pages in 1999 and 2004

	Web pages in 1999 ¹	Web pages in 2004 ²	Absolute increase	Relative increase (%)
Christianity	610,470	9,140,000	8,529,530	1397
Church	7,102,579	65,400,000	58,297,421	820
Computer	66,316,833	218,000,000	151,683,167	228
Cyberchurch	1,054	19,600	18,546	1760
Denomination	144,250	2,090,000	1,945,750	1349
Faith	2,047,530	37,800,000	35,752,470	1746
God	5,287,260	83,200,000	77,712,740	1470
Politics	3,461,870	58,000,000	54,538,130	1575
Religion	1,794,270	51,800,000	50,005,730	2787
Sex	4,490,310	105,000,000	100,509,690	2238
Theology	482,240	5,490,000	5,007,760	1038

Notes

1 The search was conducted via <http://www.altavista.digital.com> on 24 May 1999 (Højsgaard 1999: 59).

2 The search was conducted via <http://www.altavista.com> on 16 November 2004.

1. ábra A vallásos tárgyú internetes oldalak száma 1999-ben és 2004-ben⁵

Mindezekkel a folyamatokkal párhuzamosan, a nemzetközi tudományosságban már az 1990-es évek közepén megjelentek olyan elemzések, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy az internet legkülönbözőbb fórumai milyen új perspektívákat nyitottak a vallásgyakorlás praxisaiban.⁶ Különösen az imádkozás területén alakult ki színes kínálat: email-es, facebookos imacsoportok; SMS, messenger imaküldő és -kérő szolgáltatások, imafalak; képes, zenés prezentációkat tartalmazó imameditációk; youtubon, vagy akár spotify-on hallgatható imádságok is elérhetőek ma már. Anna-Katharina Lienau véleménye szerint ezek az egyre gyarapodó és népszerű lehetőségek „az internetet egy imatemplommá teszik” és arra mutatnak rá, hogy az emberek nemcsak a reális világban, hanem a virtuálisban is keresik Istent és a vele való kapcsolatfelvétel lehetőségét.⁷ Heidi Campbell egyenesen az internet spiritualizálódásáról beszél e folyamatok kapcsán. „Ez azt jelenti, hogy a felhasználók az internetet olyan technológiának vagy térnek tekintik, amely alkalmat ad a vallásos elköteleződésre és lehetővé teszi a felhasználók

5 A táblázat forrása: Højsgaard – Warburg 2004: 3.

6 A teljesség igénye nélkül: 2001-ben tartották az első nemzetközi konferenciát a vallásról és az internetről Dániában a Koppenhágai Egyetem Médiatudományi tanszékének szervezésében. Az itt elhangzott előadások több további tanulmánykötetet motiváltak, így például: Dawson – Cowan (ed.) 2004.; Højsgaard – Warburg (ed.) 2005. 2005-ben a Heidelbergi Egyetem Vallástudományi Tanszéke Online *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* címmel indított speciális, az internetes vallási jelenségeket vizsgáló online folyóiratot.

7 Lienau 2009: 20.

számára, hogy az internetalapú tevékenységeket a vallásos, illetve spirituális élet ritmusába illesszék.”⁸

Az internet tehát mára a megélt spirituális gyakorlatok fontos fórumává vált,⁹ így a kortárs vallási jelenségek kutatásakor sem ignorálható. Egy olyan médium, amely sok tekintetben megváltoztatta annak a módját, ahogy a vallásos intézmények, közösségek és egyének egymással kommunikálnak és ahogy tevékenységüket kifejtik.¹⁰ Sőt, azt is egyre gyakrabban tapasztaljuk, hogy az internetes platformok a transzcendenssel való kapcsolatfelvételnek elsődleges (sőt olykor kizárólagos) színtereivé váltak.¹¹

Magam a 2000-es évek második felében kezdtem el figyelni a magyar nyelvű online imádkozási és az imádkozást segítő lehetőségeket. Ekkor mindössze három imaküldő, imaszándék kérő oldalt találtam.¹² Tanulmányom írásakor már a megszámálhatóság gondjával küzdöttem, ezért ötven magyar nyelvű, főként katolikus oldal áttekintésére korlátoztam vizsgálódásaimat. Az oldalak közül természetesen nem tudtam mindent napi szinten nyomon követni, annál is inkább, mivel számos közülük csak regisztráció után enged belépést. Magam három nagyobb létszámú csoportba iratkoztam fel és végeztem – az elmúlt lassan egy évben – intenzív megfigyelést.¹³ Természetesen vannak olyan oldalak is, amelyek viszonylag statikusak, ezek többnyire szabadon hozzáférhetőek (nyilván ez kifejezett célja is az oldalak szerkesztőinek), így vizsgálatuk regisztráció nélkül is megvalósítható volt. Mindezek mellett beszéltem több oldal adminisztrátorával és egyes felhasználókkal is. Elsősorban arra kerestem a választ, hogy hogyan befolyásolta a hagyományos vallásos csoportokat, egyéneket – különösen azok imádkozási gyakorlatát, szövegeit, alkalmait – az internetes média? Helyettesíti-e, vagy csak kiegészíti a valós, offline térben zajló egyéni és közösségi imát? Hozott-e esetleg új perspektívákat az egyén, illetve a közösség életében, és megragadható-e a két imaforma (online–offline) között formai, tartalmi, minőségi különbség? Azaz, az internet pusztán egy technikai lehetőség, vagy valóban megteremthető általa akár az imádkozás spirituális tere is?

8 Campbell 2005.

9 Lienau 2009: 26. Stig Hjarvard dán kommunikációkutató, egyenesen a vallás mediatizációjáról beszél, amelyben az internetre egy olyan ágensként tekint, amely több szinten is befolyásolja és megváltoztatja a késő modern kor vallását, beleértve a vallási intézmény tekintélyét, a vallási tartalmak szimbolikus tartalmát, a vallási narratívákat, valamint a vallási hitet és gyakorlatot. Hjarvard 2008: 78–102., különösen 79–81.

10 Különösen a covid-járvány irányította rá ezekre a lehetőségekre a figyelmet, gondolhatunk itt az online mise közvetítésekre, streamelésekre, az online lelkigyakorlatokra, szentségimádásokra stb. Ezek a jelenségek most nem képezik tanulmányunk tárgyát.

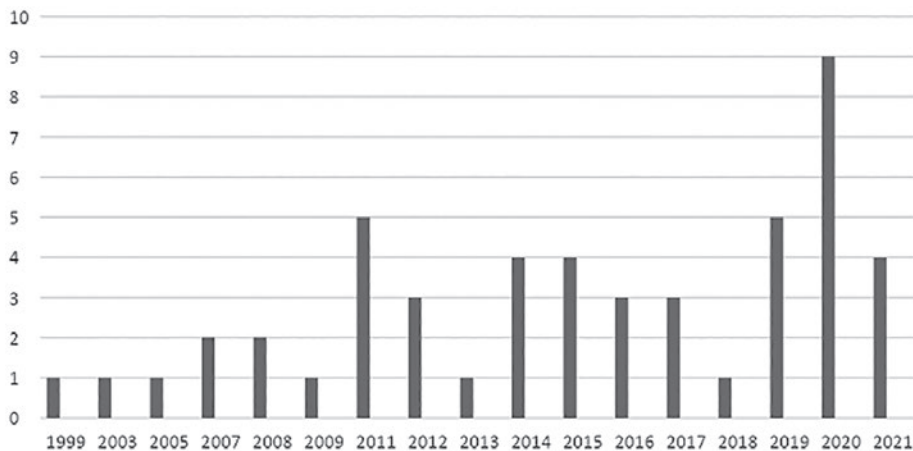
11 Itt elsősorban az Egyesült Amerikában és Nyugat-Európában már meghonosodott kibertemplomokra, online imafalakra és olyan gyűjtő oldalakra gondolhatunk, ahol a legkülönbébb vallási aktivitások végezhetők a virtuális térben, például: <http://funcity.de/>, Church of the Highlands (letöltés 2021.11.21.).

12 Ezekről a lehetőségekről bővebben lásd Frauhammer 2012: 43–46.

13 Kattima.hu; Imák tárháza facebook csoport; Imádkozz velünk érted is imádkozunk.

Az ima hazai internetes platformjainak általános jellemzői

Ahogy arra már utaltam, 50 online lehetőséget vontam be a vizsgálódásaimba jellegüktől, elérhetőségüktől függően eltérő mélységben. Már az első áttekintés is lehetőséget teremtett néhány általános jellegzetesség megragadására.

2. ábra. Internetes imaoldalak megjelenése a magyar nyelvű online térben

Az 50 oldalt vizsgáló mintánk is láthatóvá teszi, hogy – míg Nyugat-Európában és a tengerentúlon már az 1990-es évek végén megjelentek az első ilyen jellegű platformok – addig Magyarországon csak a 2010-es évektől érzékelhető az internetes ima lehetőségek gyarapodása. Grafikonunk arra is rámutat, hogy a 2020-as covid év is nagymértékben hozzájárult a lehetőségek gyarapodásához. Különösen a jól ismert közösségi oldalak (facebook, messenger) felhasználói adaptálták gyorsan az online adottságokhoz az imádkozás gyakorlatait. Maguk az oldalak adminisztrátorai is beszámoltak arról, hogy különösebb nehézségek nélkül történt az átállás és olykor számukra is meglepő gyorsasággal nőtt a csatlakozók létszáma. Sőt, ezt a váratlanul gyors „megindulást” egy adminisztrátor egyenesen Isten munkálkodásának tulajdonította: *Bámulatos az Úr, ő mindig mutat dolgokat!*¹⁴.

A tagokra vonatkozóan sok helyütt nincsenek adataink, hiszen nem láthatóak. A saját megfigyelésem, illetve egy, két facebook csoportot is vezető adatközlő¹⁵ elmondása szerint is, a nők vannak túlsúlyban (kb. 70%), különösen a 60 év felettiek aktívak, de adatközlőim között is akadt két húszas éveiben járó facebook imacsoport vezető. A *Teremts bennünk csendet* youtube imacsatornán ez az arány 69,2 %-os volt, a spotify-t viszont a férfiak használták többen (55%). Életkor tekintetében a youtube csatornát leginkább az 50-es, 60-as korosztály használja a

14 22 éves nő, egy facebook csoport adminisztrátora.

15 46 éves nő, két facebook csoport adminisztrátora.

legtöbbit,¹⁶ míg a spotify-t a 35–44 közötti korcsoport. Ezek az adatok arra utalnak, hogy az online imádkozási platformok jellemzően a középkorú nők körében kedveltek, a 18 alatti és a 70 feletti korosztályok pedig gyakorlatilag nem használják őket.

Tanulmányunk területi korlátai miatt e helyütt csak utalni szeretnénk arra a tényezőre, hogy a vizsgált hazai oldalak között mindössze hét olyan volt, amely mögött egyértelműen valós egyházi közösség vagy egyházi szerveződés áll. Az oldalak többsége civil kezdeményezésből, elkötelezett hívő önkéntesek munkája által jött létre és működik. Mindez jelzésértékű is lehet, és arra mutat rá, hogy a spirituális tartalmak internetre való kikerülése, a magyar nyelvű oldalak esetében nem egy felülről jövő, hivatalos egyházi pasztorálteológiai célt valósít meg,¹⁷ sokkal inkább a hívek alulról jövő, önszerveződő kezdeményezéseinek az eredménye. Ilyenformán a sokféle társadalmi csoportot magába foglaló (ám korosztályi tekintetben egy szűkebb réteget lefedő) hívek közösségének megélt, vernakuláris vallásosságáról szolgálhat tükörként.¹⁸ Nemcsak a szerveződésük okán mondhatjuk el ezt, hanem az oldalak egyik másik meghatározó jellegzetessége alapján is. Ezek az oldalak ugyanis „spirituális csomópontként szolgálva” lehetővé teszik a felhasználók számára, hogy „a források és a tapasztalatok széles skálájából válogassanak vallásos viselkedésük és hitük összeállítására és személyre szabására érdekében.”¹⁹ A híveknek tehát egyfajta kreatív cselekvőképességet és aktív szerepet biztosítanak saját vallásosságuk formálásában és a tartalmak saját helyzetükhöz, igényeikhez való igazításában.²⁰ A következőkben mindezen lehetőségek széles választékát tekintem át, egyúttal bemutatva a különféle imádkozás gyakorlatához kapcsolódó hazai online platformok főbb típusait.

A legnépszerűbbek – a szinte kizárólag laikusok által szervezett – facebook imacsoportok, amelyeket egy-két buzgó, imádságos lelkületű adminisztrátor felügyel és moderál. Az 50 vizsgált oldalból 30 volt ilyen. Ezeknek a csoportoknak a létszáma 15.000 és 15 fő között mozog. Közöttük vannak olyanok, ahol napi 30–40 új bejegyzést (többnyire ima és hozzá tartozó kép, vagy GIF, illetve imaszándék kérés) osztanak meg, de akadnak olyanok is, ahol heti, vagy akár csak havi

16 A felhasználók 19,8% 45-54 éves, 20,8% 55-64 éves, 36,4% 65 év feletti. Az adatokat a *Teremts bennünk csendet* című oldalt üzemeltető Gold Music Record Kft. bocsátotta rendelkezésünkre.

17 A Katolikus Egyháznak pontos útmutatása van az internet használatát illetően. 2002. február 22-én adta ki a Tömegkommunikáció Pápai Tanácsa *Az egyház és az internet* című útmutatását az internet használatának lehetőségeiről és kihívásairól. Ennek szövege magyarul is olvasható: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=131> (letöltés: 2021.11.22.) Maga a pápa is adott ki üzenetet 2010. május 16-án, Szalézi Szent Ferencnek, az újságírók védőszentjének az emléknapiján az internetben rejlő pasztorális lehetőségeket hangsúlyozva. Erről bővebben lásd Frauhammer 2012: 43–44. Az egyházak kezdeményező szerepének alacsony mértéke kapcsán érdemes lehet megemlíteni Stig Hjarvard állítását is, mely szerint mindennek háttérében épp az áll, hogy a vallási intézmények által betöltött korábbi társadalmi funkciókat a média vette át. Erről bővebben lásd Hjarvard 2008: 79. Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé e kérdéskör bővebb tárgyalását, ám a hazai kutatások folytatásakor érdemes lehet ezt az aspektust is mélyebben megvizsgálni.

18 Primiano 1995: 44.

19 Campbell 2012: 66–67.

20 Hesz 2019: 458.

rendszerességgel jelenik meg új ima. Egyes csoportokban nem pusztán megosztják az imákat, hanem egy időpontban közös ima is zajlik. Így például az *Imádkozz velünk, érted is imádkozunk* csoportban az egyik adminisztrátor minden reggel 5 órakor három ima begépelésével indítja a napi imákat, olykor mások is együtt gépelnek, azaz imádkoznak vele. A rózsafüzér közös imádságát úgy valósítják meg, hogy a jelenlévők felváltva gépelik az Üdvözlégy szövegét, illetve a titkokat. Többek számára ezek az internetes imaalkalmak napi rutinná, a mindennapi vállalási gyakorlataik megszokott elemeivé váltak. Ennek a közösségi oldálnak fontos jellegzetessége, hogy hozzászólások, megjegyzések írására is lehetőséget ad, így ezáltal is összekapcsolja a csatlakozó tagokat. A 2021. október eleje óta fokozódó járványügyi helyzet láthatóan jelentősen növelte az általam követett facebook csoportokban megosztott imák és ima kérések számát.

A facebook csoportok mellett a vizsgált lehetőségek másik nagyobb típusába az ima megosztó/gyűjtő platformok (*Adorans, Metropolita, Imafal, Kattints és imádkozz* stb.) tartoznak. Ezeken, mint egy „képzeletbeli nagy imakönyvben”²¹ a legkülönbözőbb imákat megtaláljuk, hol tematikus, hol ünnep, hol felekezet szerinti felosztásban, olykor naponta megújulva. Elérésük az adott oldal felkeresése, vagy a youtube, spotify, vagy players roomból letöltött applikáció, sőt (regisztráció esetén) napi email, sms, messenger üzenet által is megvalósulhat. A letöltési számadatokat nézve ezek is nagyon népszerűek. Az *Adorans* oldalon külön is feltüntetik, hogy egy-egy imára hányan kattintanak. Itt a többszázastól a több tízezres nagyságrendű olvasásig találunk adatokat. A 2008 óta működő oldalra a nyitó oldal tanúsága szerint 24.906.760 fő látogatott el az elmúlt 13 évben. A két éve (2019) létrehozott *Kattints és imádkozz* oldal honlapján az üzemeltetők 50.870 ima szöveget osztottak meg 2021. novemberéig, melyre a honlap kiírása szerint 106.061 imádkozási kattintás történt. A youtubon és a spotify-on is elérhető *Teremts bennünk csendet* ökumenikus imagyűjtemény a covid alatt (2020-ban) jött létre, színészek által felmondott hallgatható imaszövegeket tartalmaz. 466 állandó feliratkozója van, egy-egy imát 250 és 7800 fő hallgatott meg, töltött le. 2021 szeptemberében készített interjú készítésekor összesen 66.000 meghallgatásnál és 7150 streamelésnél tartott.²²

Van egy harmadik típusa is az imádkozás tematikája alá vonható hazai online oldalaknak. Ezek az imaszándékok küldésének, meghatározott célért való imádság kérésnek az oldalai (például: *Lelki Család „Krisztus Ügye”, szentkut.hu, karmelita.hu/Memento domine, Imádkozzunk.hu/imakérés* stb.). Itt az esetek nagyobb részében nem egy önálló, imaszándékokat „begyűjtő” és közvetítő oldalról van szó, hanem egy-egy nagyobb honlaphoz kapcsolt lehetőségről. Így például a *szentkut.hu* imaszándék oldala a Mátraverebély–Szentkúti ferences kegyhely honlapján található; a *karmelita.hu* a magyarországi sarutlan karmelita nővérek honlapján. Itt arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy ezek „mögött” a lehetőségek mögött többnyire valós közösségek, szerzetesrendek állnak, akik egyfajta szolgálatként

21 Az egyik facebook csoport 46 éves adminisztrátora fogalmazott így a sok-sok megosztott imáról.

22 Az adatokat a *Teremts bennünk csendet* című oldalt üzemeltető Gold Music Record Kft. bocsátotta rendelkezésünkre.

vállalják a beküldött szándékért való imádkozást. A kérések többnyire nem láthatók, email címre vannak irányítva. Így itt – szemben a facebook oldalak ima kéréseivel – nincs meg annak a lehetősége, hogy az oldalra látogatók kapcsolatba kerüljenek, reflexiókat osszanak meg egymással. A *Lelki Család „Krisztus Ügye”* oldal mögött is egy valós templomi közösség áll, akik nemcsak begyűjtik az imaszándékot, hanem az ide regisztrált tagok számára sms értesítést is küldenek ezekről, hogy azok imaláncot alkotva együtt imádkozhassanak a kérés teljesüléséért. Itt megszokott dolog az is, hogy az imaszándék megvalósulása (például betegségből való gyógyulás) esetén az imaláncba bekapcsolódók messenger, vagy sms értesítést küldenek a tagok számára.

Már ezek a legutóbbi példák is jelzik számunkra, hogy van egy negyedik típusa is az „imádságos” online felületeinek. Itt azokra a „gyűjtő oldalakra” gondolhatunk (például: *Szolgáló hittan, Androkat, Virtuális Plébánia* stb.), amelyeken nem pusztán az imádkozást segítő anyagok, hanem minden más, az egyéni és közösségi spiritualitást támogató témák (prédikációk, szentírás magyarázatok, elmélkedések, programajánlók, esemény beszámolók, tanúságtételek, más hasonló oldalak linkjei stb.) egy helyen jelennek meg. Így például a *Kattints és imádkozz* oldalon további 75 katolikus, vallásos tartalmú weblaphoz juthat az ember. Bőjte Csaba dévai Szent Ferenc Alapítványának *Magnificat.ro* oldalán az alapítványi információk, aktuális egyházi hírek mellett, többek között a szerzetes elmélkedései, lelkigyakorlatai, levelei is megtalálhatók. Az oldalon keresztül lehet csatlakozni Csaba testvér virtuális rózsafüzér csoportjához is. Végül a *karizmatikus.hu* (*Katolikus hitvédelem és megújulás*) bemutatkozó szövegét idézzük:

*A Szentlélek ajándékai, az internet és evangelizáció, tanúságtételek, tanítások, téveszmék, kritikák, New Age praktikák, megkülönböztetés, dicsőítés, közbenjárás és szabadítás, sátán, démonok és angyalok, bűnbánat és megbocsátás, lélekkeresztség és szabadulás, atyák és laikus testvérek tanításai [...] valamint számos más olvasnivaló megtalálható az oldalon.*²³

Ennek az oldalnak és a többi hasonló gyűjtőoldalnak további jellegzetessége, hogy facebook, mobil alkalmazás, youtube csatorna, és twitter oldal is kapcsolódik hozzájuk. Az oldalak üzemeltetői – kihasználva az újabb és újabb technikai lehetőségeket és a felhasználók rapid módon változó igényeit és internet használati szokásait – nagyon gyorsan adaptálják a kínálatukat mindezekhez. Így az „aktivitási módok” tekintetében is számtalan a kapcsolódási lehetőség. Lehet az imaszövegeket olvasni, megosztani, imaszándékot kérni vagy küldeni; élőben, közös begépeléssel, közös időpontban együtt imádkozni, streamelt eseményeket követni.

Kérdésként merülhet fel, hogy a különféle típusú oldalakon megjelenő imaszövegekre hatnak-e, és ha igen, miként az újabb és újabb technikai lehetőségek. Tanulmányozva az oldalak kínálatát megjelennek rajtuk hagyományos, jól ismert, régi és újabb imakönyvekben fellelhető imák; régen és ma élő híres emberek,

23 www.karizmatikus.hu (letöltés: 2021.11.22.)

papok, szerzetesek, szentek imái, elmélkedések; Mária látomások üzeneteit,²⁴ sőt még az archaikus imák között megtalálható Brigitta ima is számtalanszor felbukkan.²⁵ Olykor rövid, szabadon megfogalmazott, spontán fohások is olvashatók, és néha más felekezetek, vagy vallások imái is megjelennek.²⁶ Szövegek terén tehát a kínálat kevés újdonsággal szolgál, épp csak a „merítési lehetőség” nőtt meg jelentősen, létrehozva ezáltal egy hatalmas virtuális imakönyvet, amelyből a felhasználó – ahogy egyik adatközlőm mondta – maga „állíthatja össze” saját, egyénre szabott imádságos könyvét.

A technika hatása leginkább az imaszövegeket kiegészítő esztétikai dimenzió hangsúlyossá válásában és az érzékek bevonásában érhető tetten. A szövegek mellett ugyanis szinte elengedhetetlen részei ezeknek a platformoknak a képek, zenék, videók, és a legkülönbébb mozgó, zenélő, villogó, csillogó GIF-ek. Adatközlőim szerint ezek ma már szinte elengedhetetlenek egy-egy ima megosztásakor. Itt újra nagyon tág teret kap a felhasználó egyéni kreativitása, hiszen az interneten lehetősége van arra, hogy többféle hagyományból, művészi stílusból és a saját esztétikai mércéjéhez igazodó képi kínálatából válogasson, és maga formálja imádkozása online terének a vizualitását.²⁷ Ez akkor kap különösen fontos szerepet, ha valamilyen konkrét aktivitás (közös imádság, szentségimádás stb.) is kapcsolódik az online felülethez. Így például a *Szent Rita facebook* csoport minden este az adminisztrátor kis házi oltárának képe előtt gyűl imára. Talán ez az a dimenzió, amelynek kapcsán felmerülhet, hogy az internetet, és az itt bemutatott oldalakat ne egyszerűen technológiai konstrukciónak tekintsük, hanem spirituális térként is gondolkodjunk róluk.

Áttekintésünk jól rávilágított arra, hogy az ima online platformjai, azok szöveg repertoárja, megjelenítése, technikai lehetőségei; illetve az ott megfigyelhető vallási kifejezések és aktivitási formák nagyon vegyes képet mutatnak. Az internet technológiai adottságai itt meghatározóak, hiszen a felhasználók számára új szintű szabadságot biztosítanak az információ létrehozásában és az információhoz való hozzáférésben. Ez eredményezi a bemutatott oldalak sajátos hibriditását, ami az egyik meghatározó sajátosságuk. Nancy Ammermann mutat rá arra, hogy ezekből az „egyéni válogatásokból” születik tulajdonképpen a modern vallásos élet.²⁸

24 Különösen a medjugorjei Mária havonkénti látomásait, és az azok során elhangzó üzeneteit osztják meg sok helyen.

25 Egy példa az általam vizsgált oldalakról: https://www.plebania.net/hittanterem/?op=view&k_id=2173 (letöltés: 2021.11.22.)

26 Így például a <https://kerjesmegadatik.eoldal.hu/> (letöltés: 2021.11.22.)

27 A vallási tartalmú online oldalak esztétikai dimenziója önmagában is vizsgálatra érdemes lenne, ugyanúgy, ahogy az érzékek megjelenésének a szerepe. Ehhez adhat támpontot: Heidbrink – Miczek (ed.) 2010. különös tekintettel a tematikus szám bevezető tanulmánya.

28 Nancy Ammermann leírja, hogy a vallásnak a megélt gyakorlat szempontjából való vizsgálata rávilágított arra, hogy az egyének mindennapi vallásosságának jelentős meghatározója a hibriditás. Ez abból a sajátosságból adódik, hogy a vallás gyakorlói sokszor többféle hagyományból vagy értelmezésből származó vallási, nyelvi rituálékat, eszméket és műtárgyakat válogatnak össze maguknak a vallási piacról, sőt olykor olyan elemeket is, amelyeket korábban nem tekintettek vallásosnak. Bővebben lásd Ammerman 2007: 3–10.

Diskurzusok és lehetséges értelmezési narratívák

Miként kell tehát viszonyulnunk mindezekhez az imádkozást segítő, előmozdító, sőt olykor annak helyszínéül szolgáló hibrid jellegű online platformokhoz? Heidi Campbell amerikai kutató 2005-ös, az internet spiritualizálódásáról írott tanulmányában négy értelmezési lehetőséget mutat be az addigi kutatásokat figyelembe véve. Ezek szerint: 1. Az internet egy szentségi tér, amelyet úgy lehet alakítani, hogy az emberek részt vehessenek új vagy hagyományos vallási rituálékon. 2. Az internet egy spirituális médium, egy technológia, amely a hardveren és a vezetékeken belül egy „láthatatlan birodalmat rejt”, ahol a felhasználó találkozhat a transzcendens és spirituális élményekkel. 3. Az internet a vallás népszerűsítésének eszköze, amely képes kapcsolatot teremteni a vallásos emberekkel és tevékenységekkel, sőt akár spirituális átalakuláshoz is vezetheti őket. 4. Végül, az internet egy vallásosságot megerősítő technológia, amely a közösségi vagy egyéni vallási élet kialakításának forrása lehet.²⁹

Az általam vizsgált oldalak bemutatkozó leírásai, illetve adminisztrátoraikkal és felhasználóikkal készített interjúk nem igazolták teljes mértékben vissza ezeket az értelmezési lehetőségeket. Az első narratíva a magyar internetes imaoldalak esetében úgy véljük nem releváns. Nálunk egyelőre nem ismertek virtuális templomok, virtuális egyházak, ahol a vallásgyakorlás elsődleges tere, és maga az aktivitás is kizárólag az interneten történne. A második narratíva igazolásához egyelőre a hazai oldalak adatai, az adatközlők nyilatkozatai és az oldalak leírásai nem szolgálnak elégséges információval. A legtöbb imaoldal (ezek főként az imacsoportok) a vallásosságot, a vallási identitást megerősítő értelmezési keret-hoz kapcsolható és arra irányul, hogy az interneten közzétett imaszövegek vagy imaszándék (azaz kérés) mentén közös imacsoportba szervezze a hozzákapcsolódókat:

– *Katolikus lelkiületű honlap, ahol imádkozhatsz Isten dicsőségére kérhetsz segítséget vigaszt lelkiert az élet nehéz perceiben és hálát adhatsz a kapott kegyelmekért..... és mindezt közösen.*³⁰

– *Ez a csoport azért jött létre, hogy beteg emberekért imádkozzunk.*³¹

– *Mert igen hasznos az igazak buzgó könyörgése.*³²

– *A csoport katolikusok számára lett létrehozva, hogy megosszuk gondolatainkat, érzéseinket, véleményünket hitünkkel kapcsolatban.*³³

– *Mindig megkeresnek bennünket és felkérnek arra, hogy imádkozzunk hozzátartozóikért, betegekért. Ahol ugyanis ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük.*³⁴

²⁹ Campbell 2005.

³⁰ Forrás: Imádkozz értünk, érted is imádkozunk facebook imacsoport bemutatkozója.

³¹ Forrás: Ima a betegekért facebook imacsoport bemutatkozója.

³² Forrás: Imacsoport facebook imacsoport bemutatkozója.

³³ Forrás: Szűz Mária égi édesanyánk facebook imacsoport bemutatkozója.

³⁴ 54 éves nő, egy facebook imacsoport adminisztrátora.

Az idézett leírások mellett, maguk az adminisztrátorok és a felhasználók is az oldalnak ezt a sajátosságát hangsúlyozzák: közösséggé formálja őket, ami egy erőforrás sokak számára.

- *Hiszem, hogy az interneten és ezen a csoporton keresztül sikerült egyesülnünk az imádságban, még akkor is, ha nem egymás mellett vagyunk. Még nem találkoztunk virtuálisan imádkozva a tagokkal, de tudjuk, hogy az emberek elolvassák az imákat, és már imádkoztak az olvasás alatt.*³⁵
- *Sok pozitív élmény ért bennünket és a nehézségekben is támaszt tudunk nyújtani egymásnak.*³⁶
- *Ez egy lánc, egy imalánc, így nagyobb ereje van, aminek bizonyítékai is vannak.*³⁷
- *Heti rendszerességgel, minden csütörtökön este egybegyűlő közösségünk, rózsafüzért imádkozik, vagy legalább egy Miatyánkot, egyidőben a Kárpát-medence különböző pontjain, ki-ki ott, ahova az Úr rendelte.*³⁸

Azt látjuk tehát, hogy ezek az online csoportok az imádság cselekményén keresztül összekapcsolják az offline és az online világot, lehetővé téve például a földrajzilag távol élőknek, hogy kapcsolatot teremtsenek egymással. De nem csak az egymástól messze élők számára fontos ez a szempont, a covid miatt otthon maradókat, a betegségük miatt lakásukhoz kötötteket, a sajátos munka- vagy időbeosztásban dolgozókat is összeköti. Részint úgy, hogy maga az imádkozás is közösen zajlik (közös gépeléssel, a közvetítésen keresztül), vagy közös időpontban, vagy csak az egymással megosztott imák olvasása által. Az egyén imája, fohása így egy „nagy közösségi imalánc”³⁹ részévé, ezáltal az egyén egy lelki közösség tagjává válhat, ami többek szerint olyan plusz erőt ad, amely nagyon motiváló és megtartó. Többen elmondták, hogy ennek nagy ereje van, különösen, ha a kérés „eredményességéről” visszajelzés is érkezik, azaz meggyógyul a beteg, megoldódik a probléma stb.

*Voltak gyógyulásaink, sajnos voltak olyanok is, akiket elvesztettünk, de mindig megkeresnek bennünket és felkérnek arra, hogy imádkozzunk hozzátartozóikért, betegekért.*⁴⁰

Az ilyen visszajelzések legitimációval ruházzák fel az adott online imafórumokat és erőforrássá, a vallási meggyőződés megerősítőjévé válnak használói számára.

Az imaláncban való összekapcsolódásban megjelenik az online imaoldalak szakrális funkciója mellett, egy profán (szociális, társadalmi) funkció is. Egy laza közösségi/társadalmi hálóbba szervez(het)i a kapcsolódó, esetlegesen a vallási

35 20 éves nő, facebook imacsoport adminisztrátora.

36 54 éves nő, egy facebook imacsoport adminisztrátora.

37 46 éves nő, egy facebook imacsoport adminisztrátora.

38 Forrás: <https://www.krisztusugye-fso.org/> (letöltés: 2021.11.22)

39 58 éves férfi, felhasználó.

40 54 éves nő, egy facebook imacsoport adminisztrátora.

elkötelezettség különböző szintjén lévő egyéneket, például a megosztott imaszándék kérések, az arra adott reflexiók révén.⁴¹ A vallási élménynek ez a közösségi élménnyel való összekapcsolódása a bejegyzések, az adatközlők narratíváiban is kiemelt szerepet játszik, így mindenképpen helyet kell kapnia az értelmezési lehetőségek között.

Campbell azt hangsúlyozza, hogy az oldalaknak ez a funkciója átalakít (hat)ja a rögzített, földrajzilag kötött közösséghez való tartozást. Hozzájárulhat emellett ahhoz is, hogy az emberek egyszerre több változó mélységű, képlekeny és saját egyéniségükhöz illeszkedő csoport tagjai legyenek. Ugyanakkor azt is tapasztaltuk, hogy a felhasználók integrálják vagy igyekeznek összekapcsolni az online és offline mintáikat. Így például számos példa igazolja azt, hogy a valós imaközösségek is használják ezeket az online lehetőségeket (például messenger, sms, facebook csoport), két offline találkozás között.⁴² Adatközlőim arról is beszámoltak, hogy ők (és csoporttagjaik is) az online téren kívül is rendszeresen imádkoznak, tehát az online részvétel inkább kiegészíti, mint helyettesíti az offline vallási elkötelezettséget. Erre Young és Campbell is rámutatott már, hangsúlyozva, hogy az ilyen jellegű online vallási gyakorlatok az offline vallásosság kiterjesztésének és az offline vallásossághoz való kapcsolódásnak tekinthetők.⁴³ Itt érdemes utalni Christopher Helland 2000-ben leírt – azóta saját maga által is felülírt – dichotóm modelljére, amelyben a *religion online* és az *online religion* jelenségeit élesen elválasztotta egymástól.⁴⁴ Az első esetben az online felület csak információt szolgáltat a vallás gyakorlásához, de maga az aktivitás az offline térben zajlik; a második esetben az internet lehetőségeit kihasználva, maga az aktivitás is az online térben zajlik (például a már említett közös imaszöveg gépelés által). Az internetes környezet elmúlt húsz évben bekövetkezett változásai azonban az online és offline valóságok közötti határok elmosódásának tendenciáit és az átmeneti formák megjelenését.

Az internetes imaoldalak vallási identitást erősítő, illetve a közösségi élményt nyújtó narratívája mellett a vallás népszerűsítésének, a misszióknak az elbeszélése jelent még meg a vizsgált oldalak értelmezései között (főként a gyűjtő oldalakon).

41 Heidi Campbell ezt a hálózatba kapcsolt vallás fogalmával írja le (Campbell 2012: 64–93.).

42 Két adatközlőm (59 éves nő, 58 éves férfi) is említette, hogy aktív tagjai több valós, offline közösségnek (Skapuláré, Élet a lélekben) ahol sms-ben rendszeresen küldik egymásnak az imaszándékokat, az azokhoz kapcsolódó észrevételeket, visszajelzéseket.

43 Young 2004: 100–103.; Campbell 2005.

44 Helland eredeti, 2000-ben leírt modelljében az internetet vallási és spirituális tevékenységre két-féleképpen használják az emberek. Egyrészt az internet vallási információkat szolgáltat az online kommunikációban résztvevő embereknek. Véleménye szerint ez sok szempontból a „felülről lefelé” irányuló kommunikáció hagyományos formája volt, amely az irányítás, a státusz és a tekintély vertikális felfogásán alapult. Helland ezt „online vallásnak” nevezte. Másrészt rámutatott arra is, hogy vannak az online térben olyan vallási tevékenységek is, amelyek maguk is az online térben zajlanak, lehetővé téve a kommunikáció nem hierarchikus, strukturálatlan és nyílt formáit is. Ezt a tevékenységi formát Helland az „online vallás” kategóriájába sorolta (Helland 2000: 214–220.). Helland 2005-ben továbbfejlesztette elméletét, mert azt tapasztalta, hogy ahogy az online élet egyre gyakoribbá vált, az emberek kevésbé érezték a kettősséget „online és offline” énjük között (Helland 2005.).

- Azért alapítottam a csoportot, hogy elvigyük az örömhírt a világnak, és az interneten keresztül minél több emberhez eljuttassuk.⁴⁵
- Arra hívja meg a keresztényeket, hogy imájukkal apostolkodjanak, a világra nyitott szemmel imádkozzanak, minden egyes napjukat felajánlva Istennek, Krisztussal együtt, a világ üdvösségeért amelyet a havi szándékok konkrétan élénk állítanak.⁴⁶
- Szeretnénk egy olyan keresztény (nem feltétlenül, de azért) katolikus, erkölcsileg és tanításában tiszta és gazdag anyagot közkinccsé tenni, ami az egyedül fontoshoz vezet el bennünket: Istenhez.⁴⁷
- A medjugorjei Mária üzeneteit küldöm nekik, hogy minél többekhez eljusson az ima és ne kelljen keresgetni az interneten.⁴⁸

Ebben az értelmezési lehetőségben az internet elsősorban a vallási gyakorlatok előmozdításának eszközeként jelenik meg. Rajta keresztül valósulhat meg a vallással kapcsolatos tartalmak vagy tevékenységek iránt érdeklődő felhasználók evangelizációja. Másrészt pedig a vallásos felhasználók is tanúságot tehetnek és „népszerűsíthetik” hitüket. Itt újra érdemes hangsúlyoznunk, hogy a hazai vizsgált oldalak többségükben hívő emberek civil kezdeményezéséből jöttek létre. Így nem egy tudatos egyházi stratégiát, sokkal inkább a keresztény hagyományok tanítását követve („Menjetek el az egész világra és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek.”)⁴⁹ valósul meg ez az evangelizáció.

Konklúzió

A hazai online imafórumokon eddig végzett kutatásaink azt jelzik, hogy az internet számos módon segíti elő és támogatja a személyes imádkozást és sokak imaéletének megerősödését eredményezi. Az is látható, hogy a virtuális térben – főleg a facebook csoportokban(kal) – való imádkozást számos felhasználó illeszti be mindennapi imaéletének a ritmusába, így az több esetben is szokássá vált viselkedéshez, a mindennapi vallásosság egy formájához vezetett. Ebben az értelemben tehát valóban egy spirituális funkciókkal is bíró tér az internet, jóllehet hazai megfigyeléseink azt mutatták, hogy ez az online vallásos jelenlét egyelőre csak kiegészíti az offline vallási gyakorlatokat. És hogy mit hoz a jövő? Ehhez valóban váteszi képességekre lenne szükség, de annyi már most bizonyosnak tűnik: a technikai lehetőségek gyors változásával nem tűnnek el a különféle vallási gyakorlatok, így az ima sem. Sőt, folyamatosan változó, alkalmazkodó módon szolgálják ki a vallási élmény után vágyókat, felerősítve ezzel a vallási, ezen belül pedig az imádkozási szokásokat.

45 20 éves nő, egy facebook imacsoport adminisztrátora.

46 Forrás: <https://kattima.hu/>

47 Forrás: <https://metropolita.hu/>

48 59 éves nő, a saját vallásos társulatának messenger csoportjáról.

49 Mk 16, 15.

Irodalom

AMMERMAN, Nancy T.

- 2007 Studying Everyday Religion. Challenges for the Future. In Ammerman, T. Nancy (ed.): *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*. 219–238. Oxford: Oxford University Press.

BARNA Gábor

- 2021 *Száz éve született Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató*. <https://www.vatican-news.va/hu/egyhaz/news/2021-01/erdelyi-zsuzsanna-archaikus-ima-nep-rajz-barna-gabor-centenarium.html> (letöltés: 2021.11.22.)

CAMPBELL, Heidi

- 2005 Spiritualising the Internet. Uncovering Discourses and Narratives of Religious Internet Usage. *Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1.1. <https://heiup.uni-heidelberg.de/journals/index.php/religions/article/view/381> (letöltés: 2021.11.21.)
- 2012 Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society. *Journal of the American Academy of Religion* 80. 1. 64–93.

DAWSON, L. Lorne – COWAN, E. Douglas (ed.)

- 2004 *Religion online. Finding Faith on the Internet*. London – New York: Routledge.

ERDÉLYI Zsuzsanna

- 2021 [1998] Népi hit és Istentapasztalat. *Szcenárium* 9. 1. https://nemzetiszinhas.hu/hirek/2021/01/nepi-hit-es-istentapasztalat#_ftn1 (letöltés: 2021.11.22.)

FRAUHAMMER, Krisztina

- 2012 *Írásba foglalt vágyak és imák. Magyar kegyhelyek vendégkönyveinek összehasonlító elemzése*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 32.)

HEIDBRINK, Simone – MICZEK, Nadja (ed.)

- 2010 *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 4. 1. 1–219. Special Issue: Religions on the Internet – Aesthetics and the Dimensions of the Senses.

HELLAND, Christopher

- 2000 Online Religion/Religion Online and Virtual Communitas. In Hadden, K. Jeffrey – Cowan, E. Douglas (ed.): *Religion on the Internet. Research Prospects and Promises*. 205–224. New York: JAI Press.
- 2005 Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet. *Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1.1. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltext-server/5823/1/Helland3a.pdf> (letöltés: 2021.11.22.)

HESZ Ágnes

2019 A népi valláson túl: egy fogalom kritikája és lehetséges alternatívái. *Ethnographia* 130. 448–464.

HØJSGAARD, Morten T. – WARBURG, Margit (ed.)

2005 *Religion and Cyberspace*. London – New York: Routledge.

LIENAU, Anna-Katharina

2009 *Gebete im Internet. Eine praktisch-theologische Untersuchung*. Erlangen: Christliche Publizistik. (Studien zur christlichen Publizistik 17.)

PRIMIANO, Leonard Norman

1995 Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore*. Reflexivity and the Study of Belief, 54. 1. 37–56.

YOUNG, Glenn

2004 Reading and Praying Online. The Continuity of Religion Online and Online Religion in Internet Christianity. In Dawson, Lorne L. – Cowan, Douglas E. (eds.): *Religion Online. Finding Faith on the Internet*. 93–106. London – New York: Routledge.

Frauhammer Krisztina

SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, tudományos munkatárs

E-mail: frauhammer.kr@gmail.com

KRISZTINA FRAUHAMMER

Contemporary forms of prayer and their appearance on the internet

Several studies within contemporary religious studies (Helland 2004, Højsgaard 2005, Zijdeveld 2010) have drawn attention to the fact that the internet has become a scene of lived spiritual experiences and thus cannot be ignored. It is a medium which changes the manner in which religious institutions and communities communicate with each other and the way in which they perform their activities. We are also witnessing how these new, virtual platforms influence and modify the religious practice of individuals and place many things, including personal prayer, into a new and different dimension. In this context the author draws attention to the forums and forms of prayer and praying found on Hungarian websites. The main focus of attention is on the nature of texts these sites offer to their users, as well as the kind of sources they draw on. Besides the texts available on the internet, these explorations are based on interviews made with individuals who operate internet-based prayer groups, prayer sending portals and ‘prayer repositories.’

2021. január 10-én ünnepeltük a hazai folklorisztika jeles képviselője, Erdélyi Zsuzsanna születésének 100. évfordulóját. Ebből az alkalomból a Magyar Néprajzi Társaság Folklor és Nemzetiségi Szakosztálya, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Folklor Osztálya a neves néprajzkutató életműve előtt tisztelgő tudományos tanácskozást szervezett 2021. szeptember 21-én. Konferenciánkat Imák a népi és populáris kultúrában címmel szerveztük, azzal a tudatos célkitűzéssel, hogy fórumot teremtsünk mindazon témáknak, amelyek a folklór és az ima jelenségkörének metszetében találhatók. A kötetben az itt elhangzott előadásokból készült 19 tanulmány olvasható.

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET (ELKH) –
MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG